

ISSN 1563-0366
Индекс 75882; 25882

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

ХАБАРШЫ

Заң сериясы

КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ имени АЛЬ-ФАРАБИ

ВЕСТНИК

Серия юридическая

AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY

JOURNAL

of Actual Problems of Jurisprudence

№3 (83)

Алматы
«Қазақ университеті»
2017

ХАБАРШЫ

ЗАҢ СЕРИЯСЫ № 3 (83)

ISSN 1563-0366
Индекс 75882; 25882

25.11.1999 ж. Қазақстан Республикасының Мәдениет, ақпарат және қоғамдық келісім министрлігінде тіркелген

Куәлік №956-Ж.

Журнал жылына 4 рет жарыққа шығады

ЖАУАПТЫ ХАТШЫ

Сманова А.Б.,

(Қазақстан)

Телефон: +7727-377-33-36 (ішкі н. 12-57)

E-mail: Akmaral.Smanova@kaznu.kz

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

Байдельдинов Д.Л., з.ғ.д., профессор

(бас редактор) (Қазақстан)

Кенжалиев З.Ж., з.ғ.д., профессор

(бас ред. орынбасары) (Қазақстан)

Сартаев С.С., з.ғ.д., академик (Қазақстан)

Тыныбеков С.Т., з.ғ.д., профессор (Қазақстан)

Ибраева А.С., з.ғ.д., профессор (Қазақстан)

Джансараева Р.Р., з.ғ.д., профессор (Қазақстан)

Усеинова Г.Р., з.ғ.д., профессор (Қазақстан)

Еркинбаева Л.К., з.ғ.д., профессор (Қазақстан)

Жатқанбаева А.Е., з.ғ.д. (Қазақстан)

Трунк А., профессор (Германия)

Монтекило С., профессор (БАӘ)

Бурхард Б., профессор (Германия)

Лисица В., профессор (Ресей)

**ҚАЗАҚ
УНИВЕРСИТЕТІ**
Б А С П А У Й І

Ғылыми басылымдар бөлімінің басшысы

Гүлмира Шаккозова

Телефон: +77017242911

E-mail: Gulmira.Shakkozova@kaznu.kz

Редакторлары:

Гүлмира Бекбердиева, Агила Хасанқызы

Компьютерде беттеген

Айгүл Алдашева

Жазылу мен таратуды үйлестіруші

Керімқұл Айдана

Телефон: +7(727)377-34-11

E-mail: Aidana.Kerimkul@kaznu.kz

ИБ № 11639

Басуға 20.09.2017 жылы қол қойылды.

Пішімі 60x84 1/8. Көлемі 15,5 б.т. Офсетті қағаз. Сандық басылыс.

Тапсырыс №106. Таралымы 500 дана. Бағасы келісімді.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің

«Қазақ университеті» баспа үйі.

050040, Алматы қаласы, әл-Фараби даңғылы, 71.

«Қазақ университеті» баспа үйінің баспаханасында басылды.

© Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, 2017

1-бөлім
**МЕМЛЕКЕТ ПЕН ҚҰҚЫҚ
ТЕОРИЯСЫ ЖӘНЕ ТАРИХЫ**

Раздел 1
**ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ
ГОСУДАРСТВА И ПРАВА**

Section 1
**THEORY AND HISTORY
OF CHAIR OF STATE AND LAW**

Усеинова Г.Р.¹, Усеинова К.Р.²

¹д.ю.н., e-mail: gulnara_usein@mail.ru ²к.ю.н., доцент, e-mail: karlygash_usein@mail.ru
кафедра теории и истории государства и права, конституционного и административного права,
Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

ФОРМИРОВАНИЕ АНТИКОРРУПЦИОННОЙ КУЛЬТУРЫ В ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАНАХ: АНАЛИЗ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА И ПРАВОВОЙ ПРАКТИКИ

Статья посвящена анализу формирования антикоррупционной культуры в зарубежных странах. Коррупция является глобальной проблемой мирового сообщества и угрозой современной цивилизации, поскольку препятствует нормальному функционированию и социально-экономическому развитию общества. Коррупция как социальное явление в том или ином объеме проявляется в любой стране, обостряя все возрастающие противоречия в отношениях между гражданским обществом и государством, особенно в условиях развития рыночных отношений.

Анализируя современную ситуацию развития коррупции в мире, можно прийти к выводу, что проблема коррупции является одним из злободневных вопросов практически для всех зарубежных государств.

В статье отмечается, что коррупционные риски в системе государственной службы существовали и существуют всегда и везде в любом государстве. Они возникают одновременно с государством и оформлением публично-политической власти и существуют столько, сколько функционирует государство. Однако в разных государствах они проявляются по-разному и даже в одном и том же государстве на разных этапах исторического развития они могут иметь свои специфические черты, особенности и причины.

Изучение законодательства и опыта зарубежных стран показывает, что существует ряд общих принципов, повышающих эффективность деятельности по формированию антикоррупционной культуры и противодействию коррупции.

Ключевые слова: коррупция, законодательство, антикоррупционная культура, антикоррупционное сознание, антикоррупционное поведение, антикоррупционная стратегия, противодействие коррупции, государственная служба, международная конвенция и т.д.

Useynova G.R.¹, Useynova K.R.²

¹Doctor of Law, e-mail: gulnara_usein@mail.ru
²Ph.D, Associate Professor, e-mail: karlygash_usein@mail.ru
Department of Theory and History of State and Law, Constitutional and Administrative Law,
al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

Formation of anti-corruption culture in foreign countries: analysis of legislation and legal practice

The article is devoted to the analysis of the formation of anti-corruption culture in foreign countries. Corruption is a global problem of the world community and a threat to modern civilization, as it hinders the normal functioning and socio-economic development of society. Corruption as a social phenomenon in any amount manifests itself in any country, exacerbating the ever growing contradictions in the relationship between civil society and the state, especially in the context of the development of market relations.

Analyzing the current situation of the development of corruption in the world, one can come to the conclusion that the problem of corruption is one of the burning issues for virtually all foreign states. The article notes that corruption risks in the public service system existed and existed always and everywhere

in any state. They arise simultaneously with the state and the formulation of public-political power and there are as many as the state functions. However, in different states they manifest themselves in different ways and even in the same state, at different stages of their historical development, they can have their own specific features, characteristics and causes.

The study of the legislation and experience of foreign countries shows that there are a number of general principles that increase the effectiveness of activities to create an anti-corruption culture and counter corruption.

Key words: corruption, legislation, anti-corruption culture, anti-corruption consciousness, anti-corruption behavior, anti-corruption strategy, anti-corruption, public service, international convention, etc.

Усеинова Г.Р.¹, Усеинова К.Р.²

¹заң ғылымдарының докторы, e-mail: gulnara_usein@mail.ru

²заң ғылымдарының кандидаты, доцент, e-mail: karlygash_usein@mail.ru
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

Шет елдерде сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру: заңнаманы талдау және құқықтық практика

Мақала шет елдерде сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениеттің қалыптасуына талдау жүргізуге арналған. Сыбайлас жемқорлық – бұл әлемдік қоғамдастықтың жаһандық проблемасы және қазіргі өркениетке қауіп төндіреді, өйткені ол қалыпты жұмыс істеуге және қоғамның әлеуметтік-экономикалық дамуына кедергі келтіреді. Кез келген елде көрсетілген берілген мөлшерде әлеуметтік құбылыс ретінде сыбайлас жемқорлыққа қарсы, әсіресе нарықтық қарым-қатынастарды дамыту, азаматтық қоғам мен мемлекеттің арасындағы қарым-қатынастардың қайшылықтары асқынуда.

Әлемдегі сыбайлас жемқорлықтың даму жағдайын талдай келе, жемқорлық проблемасы барлық шет мемлекеттердің жан-жақты мәселелерінің бірі болып табылады деген тұжырымға келуі мүмкін.

Мақала мемлекеттік қызмет жүйесінде сыбайлас жемқорлық қауіп-қатерлерінің кез келген мемлекетте әрдайым болғанын және бар екенін атап көрсетеді. Олар мемлекетпен бір мезгілде пайда болады және қоғамдық-саяси билікті қалыптастырады және мемлекет жұмыс істейді. Алайда, түрлі мемлекеттерде, олар түрлі тәсілдермен өздерін таныта, тіпті тарихи дамуының түрлі кезеңдерінде сол елде, олар өз ерекшелігін, сипаттамалары және себептері болуы мүмкін.

Заңнаманы зерттеу және басқа да елдердің тәжірибесі сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру жұмыс тиімділігі мен сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресті күшейту, жалпы принциптерін бірқатар бар екенін көрсетеді.

Түйін сөздер: сыбайлас жемқорлық, құқық, сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет, сыбайлас жемқорлыққа қарсы хабардар ету, сыбайлас жемқорлыққа қарсы мінез-құлық, сыбайлас жемқорлыққа қарсы стратегия, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес, мемлекеттік қызмет, халықаралық конвенция т.б.

Коррупционные риски в системе государственной службы существовали и существуют всегда и везде в любом государстве. Не ошибемся, если скажем, что они возникают одновременно с государством и оформлением публично-политической власти и существуют столько, сколько функционирует государство. Однако в разных государствах они проявляются по-разному и даже в одном и том же государстве на разных этапах исторического развития они могут иметь свои специфические черты, особенности и причины. В связи с этим нельзя не согласиться с исследователями данного явления относительно того, что «попытки выработать универсальные административно-правовые средства по предупреждению и пресечению коррупции представляются малореальными» [1].

Нельзя не согласиться с мнением исследователей, подчеркивающих опасность коррупции для всех без исключения государств: «Цепочка коррупции ставит клеймо на одном государстве за другим: подрывает благосостояние развитых и усугубляет бедность стран третьего мира» [2, с. 35]. Однако необходимо отметить, что ряду государств с помощью структурных преобразований удалось «ограничить коррупцию масштабами, не представляющими серьезной опасности для нормального функционирования государственного аппарата» [1], успешного экономического роста. Изучение антикоррупционных программ передовых зарубежных стран представляет огромные перспективы для заимствования положительного зарубежного опыта.

Одним из важнейших средств развития международного сотрудничества, способствующего расширению международных связей с участием государственных и негосударственных организаций, являются международные договоры. Практически во всех международно-правовых актах подчеркивается транснациональный характер коррупции.

Мировое сообщество сформировало систему стандартов борьбы с коррупцией и легализацией доходов, полученных преступным путем. Антикоррупционные стандарты закреплены в международно-правовых актах, принятых в рамках ООН и Совета Европы. Ряд конвенций нашей республикой уже ратифицированы.

Согласно статье 4 Конституции Республики Казахстан, «действующим правом в Республике Казахстан являются нормы Конституции, соответствующих ей законов, иных нормативных правовых актов, международных договорных и иных обязательств Республики, а также нормативных постановлений Конституционного Совета и Верховного Суда Республики» [3].

Таким образом, в соответствии с Конституцией Республики Казахстан международно-правовые документы стали составной частью правовой системы нашего государства.

К системе международных антикоррупционных документов относятся:

- Конвенция ООН против коррупции от 31 октября 2003 года;
- Конвенция ООН против транснациональной организованной преступности от 15 ноября 2000 года;
- Конвенция Совета Европы об отмыывании, выявлении, изъятии и конфискации доходов от преступной деятельности от 8 ноября 1990 года;
- Конвенция Европейского союза о борьбе с коррупцией, затрагивающей должностных лиц Европейских сообществ или должностных лиц государств – членов Европейского союза от 26 мая 1997 года;
- Конвенция Организации экономического сотрудничества и развития о борьбе с подкупом иностранных должностных лиц в международных коммерческих сделках от 21 ноября 1997 года;
- Конвенция Совета Европы об уголовной ответственности за коррупцию от 27 января 1999 года;
- Конвенция Совета Европы о гражданско-правовой ответственности за коррупцию от 4 ноября 1999 года.

Как известно, 9 декабря объявлен ООН Всемирным Днем борьбы с коррупцией. В этот день четырнадцать лет назад на Политической конференции в мексиканском городе Мерида была открыта для подписания Конвенция ООН против коррупции, принятая Генеральной Ассамблеей ООН 31 октября 2003 года (№ A/RES/58/4 от 31.10.2003)

Специальный представитель Генеральной Ассамблеи ООН Ханс Корелл, объявив о решении учредить Международный день борьбы с коррупцией, призвал представителей более чем 100 стран, собравшихся на конференции, подписать Конвенцию. Конвенция является комплексным универсальным международным договором, препятствующим развитию и распространению коррупции во всех сферах жизнедеятельности современного общества. Данный международный договор предусматривает меры по предупреждению коррупции, наказанию виновных, а также механизмы международного сотрудничества в борьбе с ней. Он обязывает государства-члены проводить политику противодействия коррупции, одобрить соответствующие законы и учредить специальные органы для борьбы с этим явлением.

Впервые данный праздник отметили в 2004 году.

Целью учреждения Международного дня борьбы с коррупцией, как указано в резолюции Генеральной Ассамблеи ООН, было углубление понимания проблемы коррупции и роли Конвенции в предупреждении и борьбе с ней.

В Конвенции ООН подчеркивается негативный характер коррупции, выражающийся в ослаблении демократии, подрыве государственности; особо отмечается необходимость борьбы с организованной преступностью, терроризмом и другими угрозами всеобщей безопасности. Основная цель Конвенция ООН заключается в развитии антикоррупционного сотрудничества на международном уровне.

Давая оценку данному международному документу, исследователи Камназаров М.М. и Сарсенов А. отмечают, что «с принятием Конвенции ООН мировое сообщество получило первый антикоррупционный документ глобального значения, который явился выдающимся достижением и существенным дополнением Конвенции ООН против транснациональной организованной преступности и который способен стать эффективным инструментом международного сотрудничества в борьбе с коррупцией» [4].

Республика Казахстан ратифицировала Конвенцию в 2008 году. Необходимо отметить, что именно наша республика приняла первой на постсоветском пространстве Закон о борьбе с коррупцией в 1998 году, который в 2015 году был модернизирован в новый Закон «О противодействии коррупции».

В Законе «О противодействии коррупции» определены основные механизмы современной антикоррупционной политики. В соответствии с международными стандартами функционирует специальный уполномоченный орган – Агентство по делам государственной службы и противодействию коррупции, подотчетный Президенту страны.

Международный день борьбы с коррупцией отмечает население всех стран-участниц ООН, которые поставили свои подписи и ратифицировали Конвенцию ООН против коррупции. Поэтому 9 декабря во многих странах мира проходят демонстрации, встречи, конференции, семинары и другие мероприятия, приуроченные к Международному дню борьбы с коррупцией.

В деле противодействия коррупции, на наш взгляд, большое значение имеет изучение и использование опыта зарубежных стран. Однако необходимо помнить, что нельзя прибегать к простому копированию методов и средств, применяемых зарубежными государствами в деле формирования антикоррупционной культуры и в сфере противодействия коррупции, поскольку с изменениями в политической и социально-экономической жизни меняются и коррупционные риски. В связи с этим актуальной является не адаптация конкретных методов и средств противодействия коррупции зарубежных стран к казахстанской действительности, а уяснение того факта, что всегда можно выработать систему мер для успешного и эффективного противодействия коррупции.

Изучение опыта зарубежных стран показывает, что существует ряд общих принципов, повышающих эффективность деятельности по формированию антикоррупционной культуры и противодействию коррупции. О них упоминают многие исследователи. В частности, в докладе Московского бюро по правам человека [5] указывается на наличие семи принципов [6, с. 20]. К ним отнесены: публичность органов власти, подконтрольность органов власти обществу, реальное обеспечение прав и защиты частной собственности, неотвратимость наказаний за совершение коррупционных действий, презумпция виновности чиновников в коррупции, означаю-

щая, что каждое должностное лицо постоянно подозревается в совершении коррупционных действий [6, с. 20], необходимость защиты свидетелей в уголовных и гражданских судебных разбирательствах против коррупционеров, необходимость профилактики совершения коррупционных действий.

Необходимо отметить, что несоблюдение хотя бы одного из вышеперечисленных принципов может привести к повышению уровня коррупциогенности в государстве.

Значительный опыт в противодействии коррупции и формировании антикоррупционной культуры и поведения имеют европейские государства.

Так, в Дании формирование правовой культуры подразумевает порицание коррупции и стимулирование честности и открытости функционирования публичных служб и чиновников.

Система антикоррупционного законодательства Дании основана на конвенции ООН против коррупции и включает порядка двадцати нормативных правовых актов, которые предусматривают административную и уголовную ответственность физических и юридических лиц за использование служебного положения в корыстных целях, а также за подкуп этих лиц.

Особо необходимо подчеркнуть, что здесь успешно действуют антикоррупционные инициативы и проекты не только в сфере государственной службы, но и в сфере бизнеса. К примеру, все больше компаний стали придерживаться политики «абсолютной нетерпимости» к коррупционным проявлениям, как в пределах собственной компании, так и в процессе сотрудничества с внешними партнерами.

В целях противодействия коррупции в Дании создана ассоциация – Датское агентство международного развития. Все члены, входящие в состав данного агентства, включают в свои контракты «антикоррупционные положения». Несоблюдение данного положения может привести к расторжению контракта и отказу вести дела с коррумпированными партнерами в будущем.

По данным некоторых международных организаций, Дания, возглавлявшая список наименее коррумпированных стран мира в течение последних нескольких лет, только в 2009 г. пропустила вперед себя Новую Зеландию. Это отчасти объясняется участвовавшими в последнее время случаями выдвижения обвинений в коррупции в адрес датских чиновников и предпринимателей, работающих за рубежом. Так, в ян-

варе 2010 г. в прессе появилась информация об использовании Датским Бирманским комитетом и его руководителем А. Беренцен средств, выделяемых на цели содействия развитию демократии в Мьянме, для подкупа чиновников и сотрудников полиции. Кроме того, в мае 2010 г. Генпрокуратура Мальты обвинила одну из датских компаний (экспорт электростанций) в даче взяток при заключении контракта о поставках на Мальту [7].

Последние годы Дания позиционируется как страна с высокой степенью общественного доверия, что обеспечивает восприятие ее не только как благоприятной среды для жизни, но и как одной из лучших стран в Европе, рассматриваемых в качестве места для ведения бизнеса в связи с безопасностью бизнес – среды и эффективностью функционирования государственного сектора [8].

Необходимо отметить, что специального общественного совета по контролю над соблюдением антикоррупционного законодательства в Дании не существует. Однако в соответствии с пунктом 77 Конституции Дании «каждый имеет право свободно высказывать своё мнение в печати в письменной или устной форме, при условии, что он может быть привлечён к ответственности по суду. Цензура и иные предупредительные меры никогда не будут восстановлены» [9].

В начале 2000 годов в Швеции стали проводить активную антикоррупционную политику. Стратегия борьбы с коррупцией была основана на результатах модернизации страны, одновременно включавшей и комплекс мер, нацеленных на устранение коррупции. Открытость государственных документов, независимая система правосудия, эффективный шведский парламент и правительство способствовали установлению профессиональной ответственности и высоких этических стандартов. Зарплаты высокопоставленных чиновников поначалу превышали зарплаты рабочих в 12–15 раз, однако с течением времени эта разница снизилась до двукратной [10].

Таким образом, шведская власть взяла курс на формирование антикоррупционного сознания, поведения и культуры. Церковь и общественные организации стали культивировать идею о том, что чиновник, который тратит больше, чем официально зарабатывает, априори не может быть честным. И это начинает давать свои результаты.

В 2016 году по результатам Индекса восприятия коррупции Швеция заняла 4 место с 88 баллами.

В Швеции сложилась практика, согласно которой любой гражданин может обратиться с запросом о получении информации. В зависимости от сложности запроса сроки для ответа установлены разные. Но действует общее правило – ответ должен быть дан в «разумный срок».

Центральное место в антикоррупционной политике страны занимает эффективный общественный контроль за деятельностью как чиновников, так и бизнесменов. Ключевым звеном общественного контроля в Швеции, во-первых, являются СМИ, которые мгновенно предадут огласке любые случаи коррупции, не взирая на должности и положение в обществе замешанных в них лиц; во-вторых, общественные объединения антикоррупционной направленности. Наиболее крупным и значимым из них является «Институт против взяток», образованный еще в 1923 году при Стокгольмской торгово-промышленной палате. Основными целями данной общественной организации являются: содействовать выработке общих ориентиров в отношении незаконного вознаграждения или взятки, а также формированию принципов морали и нулевой терпимости к любым проявлениям коррупционных рисков в сфере бизнеса. Достижение поставленных целей осуществляется путём предоставления платных консультаций; периодического проведения семинаров и лекций на антикоррупционные темы с представителями деловых кругов; издания информационных материалов, посвящённых вопросам борьбы со взяточничеством и иными формами незаконного ведения бизнеса.

Особую роль в деле противодействия коррупции играет шведский парламент. Однако необходимо отметить, что в рамках шведского парламента не существует отдельной специализированной структуры, занимающейся вопросами коррупции в стране. Но, в случае необходимости, такую деятельность могут осуществлять Конституционный комитет и Комитет по делам юстиции. Кроме того, в состав парламента входит Омбудсман юстиции, представляющий собой орган надзора и контроля за деятельностью административных и судебных властей, при определенных условиях имеющий право возбуждать уголовные дела против должностных лиц, подозреваемых в совершении преступлений, связанных с пренебрежением или злоупотреб-

блением служебным положением. Деятельность Обмудсмана юстиции регулируется Законом «О Парламентском омбудсмане юстиции».

В Финляндии термин «коррупция» вообще не применяется. Коррупция рассматривается как часть уголовной преступности и регулируется на всех уровнях законодательства правовыми нормами о противодействии взяткам.

Определенные сложности возникли с ратификаций антикоррупционных документов Совета Европы, действие которых распространяется не только на всех государственных служащих и судей, но и на членов парламента и ряде случаев требует внесения изменений в национальное законодательство. При обсуждении этого вопроса возникли разногласия. В комиссии финского парламента по конституционным делам высказывалось мнение, что при ратификации следует сделать оговорку о том, что конвенция по уголовному праву не распространяется на парламентариев, однако не все депутаты согласились с этим. Процесс затянулся на несколько лет, и только в конце 2002 г. Финляндия ратифицировала конвенцию [11].

Высокий уровень правосознания граждан Финляндии не позволяет давать и принимать взятки. Именно это объясняет тот факт, почему в Финляндии не существует специального антикоррупционного законодательства и специальных органов по противодействию коррупции. Этому способствует система специальных мер, характерная лишь для данного государства. Так, по мнению исследователя Моисеева В., к ним относятся:

- политическая, финансовая и кадровая независимость системы правосудия;
- независимые СМИ;
- открытость процесса принятия решений должностными лицами;
- минимизация вмешательства государства в экономический сектор;
- государственная гарантия защиты лиц, оказавших компетентным органам содействие в борьбе с коррупцией;
- адекватная система внутреннего и внешнего контроля за действиями должностных лиц, широкие полномочия в этой области у канцлера юстиции, парламентского уполномоченного по правам человека, парламента;
- достойный уровень зарплаты государственных служащих, наличие «социального пакета» (пенсионное обеспечение, выходное пособие), размер которого устанавливается по выслуге лет;

– морально-психологический настрой общества и всего корпуса должностных лиц на неприятие коррупции [12, с. 33].

На наш взгляд, к основным мерам противодействия коррупции в Финляндии относятся:

- традиционная культура «нулевой терпимости» к коррупции;
- в качестве эффективного гражданского контроля выступают представители СМИ, наблюдающие за «добропорядочностью» и «чистоплотностью» чиновников. Информация, полученная в результате журналистских расследований, может стать объектом анализа органами правопорядка Финляндии;
- отказ государства от неприкосновенности президента, депутатов, чиновников и судей. В связи с этим каждый из них может предстать перед судом за коррупцию без предварительного одобрения со стороны высших органов власти;
- наличие системы упрощенного доступа к любой публичной информации и документам, в отдельных случаях и внутреннего характера; максимальное упрощение администрирования налогов, получения субсидий и льгот;
- введение специального реестра коррупционеров;
- разумный размер заработной платы государственных служащих;
- обучение государственных служащих.

Обучение государственных служащих, по мнению исследователя Аннели Теммес, «играет важную роль в поддержке этики государственной службы и предотвращении коррупции. Тем не менее, Финляндия не имеет традиции длительных обучающих программ, специально посвященных вопросам предотвращения коррупции. Как правило, эти вопросы являются частью большинства программ обучения на государственной службе» [13, с. 123].

Вместе с тем, несмотря на то, что Финляндия занимает высокое место в рейтинге по уровню восприятия коррупции, отдельные факты совершения коррупционных правонарушений встречаются и в данном государстве. По мнению исследователя Аннели Теммес, «основными правовыми нормами, обеспечивающими высокий уровень этики государственной службы и предотвращения коррупции, являются:

- Конституция;
- Закон о государственных служащих;
- Закон об открытости органов власти;
- Закон об административных процедурах;
- Закон о государственных закупках;
- Уголовный кодекс» [13, с. 122].

В основе антикоррупционной политики Норвегии лежат два основных принципа: прозрачность и активная гражданская позиция. Принцип прозрачности охватывает практически все сферы общественной жизни, но в первую очередь – государственные закупки и доходы самих норвежцев. Данные о зарплате и банковском счете всех граждан находятся в свободном доступе на сайте местной налоговой службы.

Относительно второго принципа можно сказать, что в Норвегии общественным долгом каждого гражданина считается информирование специальных органов о случаях коррупции. Это связано с тем, что в процессе формирования антикоррупционной культуры в общественном сознании превалируют идеи, согласно которым коррупция рассматривается как угроза для существования институтов правового государства, демократии, прав человека и социальной справедливости.

В целях противодействия коррупции в Великобритании реализуется программа утверждения принципов честности и неподкупности во всех областях общественной жизни, включая и сферу государственной службы.

В рамках данного проекта в октябре 1994 г. был создан независимый консультативный Комитет по стандартам (поведения) в общественной (государственной) жизни под председательством лорда Нолана. В состав Комитета вошли десять авторитетных общественных деятелей, в том числе два члена парламента.

Основная задача комитета – анализ и оценка финансовой и коммерческой деятельности всех руководителей, включая министров, других госслужащих, а также членов Национального и Европейского парламентов, представителей местных властей. На основе исследования данной деятельности Комитет разработал рекомендации и предложения по повышению моральных критериев вышеперечисленных лиц.

В 1995 году на основании годовой деятельности Комитет разработал Кодекс поведения государственных служащих. Кодекс содержал принципы деятельности государственных чиновников:

- неподкупность, то есть недопущение какой-либо финансовой или иной зависимости от внешних лиц или организаций, которые могут повлиять на исполнение официального долга;

- нестяжательство, отказ от каких-либо действий для достижения материальных и финансовых выгод только для себя, своей семьи и друзей, служение общественным интересам;

- объективность – непредвзятое решение всех вопросов;

- подотчетность – ответственность за совершенные действия перед обществом и предоставление полной информации в случае публичной проверки;

- открытость – максимальное информирование общества обо всех решениях и действиях, их обоснованности (при этом сокращение информации допустимо при необходимости соблюдения высших общественных интересов);

- честность – обязательное сообщение о своих частных интересах, связанных с общественными обязанностями, принятие всех мер для разрешения возможных конфликтов в пользу общественных интересов;

- лидерство – соблюдение принципов лидерства и личного примера в исполнении стандартов общественной жизни [12, с. 31].

Моисеев В. отмечает, что «хотя нарушения данных стандартов не влекут за собой судебных последствий и рассматриваются только как нарушение «Кодекса чести», они играют роль сдерживающего фактора в борьбе с коррупцией» [12, с. 32].

В рамках противодействия коррупции в Великобритании особая роль отводится парламентскому контролю, в процесс которого «вовлечён ряд комитетов и комиссий парламента (в Палате общин это комитеты по бизнесу и предпринимательству, по финансам и службам, по внутренним делам, по государственным расходам, по госуправлению, по стандартам и привилегиям; в Палате лордов – комитеты по управлению и общественным расходам, по экономическим вопросам, по привилегиям и др.). Эти структуры следят за правоохранительной деятельностью на данном направлении и готовят рекомендации по возможным дополнениям в законодательство, что вытекает из закреплённых за ними функций» [7].

Национальная антикоррупционная система Франции ориентирована на применение превентивных мер в деле противодействия коррупции. Именно поэтому была создана Центральная служба по предупреждению коррупции, являющаяся межведомственным органом под эгидой Министерства юстиции Франции. Её главной задачей является предупреждение случаев коррупции во взаимоотношениях государства с частным бизнесом. С этой целью служба оказывает предприятиям и местным органам власти всестороннее содействие в организации и применении системы мер предупреждения коррупции.

Особенность французского антикоррупционного законодательства заключается в том, что оно «направлено на борьбу с должностными преступлениями государственных чиновников, принимающих политико-административные решения» [12, с. 32].

Таким образом, основная цель антикоррупционной политики европейских государств – это воспитание граждан в духе неприятия коррупции и отказ в восприятии ее как универсального средства разрешения проблем.

Литература

- 1 Камназаров М.М., Сарсенов А. Анализ национальных законодательств зарубежных государств в сфере борьбы с коррупцией (Сингапур, Южная Корея, США, Россия) //sud.gov.kz/rus/content/analiz-nacionalnyh-zakonodatelstv-zarubezhnyh-gosudarstv-v-sfere-borby-s-korrupciey-singapur
- 2 Коррупция в мире и международная стратегия борьбы с ней / под ред. В.А. Номоконова. – Владивосток, 2004. – 200 с.
- 3 Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 года (с изменениями и дополнениями по состоянию на 10.03.2017 г.)// online.zakon.kz
- 4 Камназаров М.М., Сарсенов А. Научно-исследовательские материалы по противодействию коррупции //sud.gov.kz/rus/content/rol-mezhdunarodnyh-organizacij-v-borbe-s-korrupciey
- 5 Зарубежный опыт противодействия коррупции //Доклад Московского бюро по правам человека. – 2011. – 27 с.
- 6 Бударagina Л.В. Международно-правовая оценка противодействия коррупции // Право и современные государства. – 2015 – №5 – С. 18-21.
- 7 www.jk.ru/analiticheskaja-informatsija/antikorrupsionnyj-kontrol-v-nekotorykh-gosudarstvakh-mira
- 8 Чернавских А.О. Зарубежный опыт противодействия коррупции (на примере Дании, Новой Зеландии и Нидерландов). – 2014. – 7 с.
- 9 Конституции государств Европы: в трех томах/ под ред. Л.А. Окунькова. –Т. 1. – М., 2001. – 824 с.
- 10 Шведская стратегия борьбы с коррупцией //ru.wikipedia.org/wiki
- 11 Северная Европа. Регион нового развития / под ред. Д.С. Дерябина, Н.М. Антюшиной. – 2008 – 512 с.
- 12 Моисеев В. Европейский опыт борьбы с коррупцией // Человек и труд. – 2011. – № 10. – С. 31-34.
- 13 Аннели Теммес Предотвращение коррупции на государственной службе на примере Финляндии // Международный журнал реформы и практики государственной службы. – № 1. – 2015. – С. 120-124.

References

- 1 Kamnazarov M.M., Sarsenov A. Analiz nacional'nyh zakonodatel'stv zarubezhnyh gosudarstv v sfere bor'by s korrupciej (Singapur, Juzhnaja Koreja, SShA, Rossiya) //sud.gov.kz/rus/content/analiz-nacionalnyh-zakonodatelstv-zarubezhnyh-gosudarstv-v-sfere-borby-s-korrupciey-singapur
- 2 Korrupcija v mire i mezhdunarodnaja strategija bor'by s nej / Pod red. Nomokonova V. A. – Vladivostok 2004. – 200 s.
- 3 Konstitucija Respubliki Kazahstan ot 30 avgusta 1995 goda (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 10.03.2017 g.)// online.zakon.kz
- 4 Kamnazarov M.M., Sarsenov A. Nauchno-issledovatel'skie materialy po protivodejstvu korruptcii //sud.gov.kz/rus/content/rol-mezhdunarodnyh-organizacij-v-borbe-s-korrupciey
- 5 Zarubezhnyj opyt protivodejstvija korruptcii //Doklad Moskovskogo bjuro po pravam cheloveka – 2011. – 27 s.
- 6 Budaragina L.V. (2015) Mezhdunarodno-pravovaja ocenka protivodejstvija korruptcii // Pravo i sovremennye gosudarstva – №5. – S.18-21
- 7 www.jk.ru/analiticheskaja-informatsija/antikorrupsionnyj-kontrol-v-nekotorykh-gosudarstvakh -mira
- 8 Chernavskih A.O. (2014) Zarubezhnyj opyt protivodejstvija korruptcii (na primere Danii, Novoj Zelandii i Niderlandov – 7 s.
- 9 Konstitucii gosudarstv Evropy: v treh tomah/ Pod red. Okun'kova L.A. –Т.1 – М., 2001. – 824 s.
- 10 Shvedskaja strategija bor'by s korrupciej //ru.wikipedia.org/wiki
- 11 Severnaja Evropa. Region novogo razvitiya /Pod red. Derjabina Ju.S., Antjushinoj N.M. – 2008. – 512 s.
- 12 Moiseev V. Evropejskij opyt bor'by s korrupciej // Chelovek i trud. – 2011 – № 10. – S.31-34
- 13 Anneli Temmes Predotvrashhenie korruptcii na gosudarstvennoj sluzhbe na primere Finljandii // Mezhdunarodnyj zhurnal reformy i praktiki gosudarstvennoj sluzhby – № 1 – 2015. – S.120-124.

Айдарбаев С.¹, Базенов А.², Даркенбаев А.³, Удербасева Б.⁴

¹доктор юридических наук, профессор кафедры международного права
Казахского национального университета имени аль-Фараби,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: aydarbaevs@gmail.com

²докторант 2 года обучения специальности «6D030100 – Юриспруденция»
Казахского инновационного гуманитарно-юридического университета,
Казахстан, г. Семей, e-mail: a.bazenov@mail.ru

³кандидат юридических наук, доцент кафедры международного права
Казахского национального университета имени аль-Фараби,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: asxat_dar@mail.ru

⁴кандидат юридических наук, доцент Университета НАРХОЗ,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: u.baxit@mail.ru

**ИСТОКИ ПРАВОВОЙ И
ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ КАЗАХСТАНА:
ИСТОРИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ**

Для понимания политической и правовой системы Казахстана большое значение имеет знание исторических основ и динамики тех процессов, которые происходят в стране. С целью достижения этой цели важно применение исторического и сравнительного методов исследования. Только на их основе можно строить определенные прогнозы в отношении будущего страны, его политической и правовой системы.

Авторы рассматривают истоки политической и правовой системы Казахстана с точки зрения истории и современности, уделяя особое внимание применяемым дефинициям. Так, в рамках изучения истоков политической системы Казахстана особое внимание уделяется понятию политической системы общества, существующим в этой сфере теориям, а также типологии политических систем. Авторы подчеркивают особую роль государства, являющегося центральным элементом политической системы общества. В статье рассмотрена история политической системы Казахстана, начиная с момента создания Казахского ханства, возникшего на обломках Золотой Орды, заканчивая советским периодом и особенностями политической системы современного Казахстана. Специфика современной политической системы Казахстана заключается в ведущей роли государства, оказывающего решающее влияние на политическую систему страны.

При рассмотрении правовой системы Казахстана основной упор был сделан на разграничение понятий «правовая система», «система права» и «система законодательства». При этом авторы исходят из того, как понимаются эти термины в Казахстане и других постсоветских государствах. Обращение к истории формирования правовой системы Казахстана начинается с эпохи Казахского ханства (XV век), после чего авторы останавливаются на особенностях права казахов в составе Российской империи и Советского Союза. В конце данного раздела анализируются особенности правовой системы современного Казахстана. Авторы формулируют вывод о том, что правовая система, построенная в Казахстане и в России, является однотипной, что отвечает внешнеполитическому курсу Казахстана, нацеленному на тесную интеграцию постсоветских государств и являющемуся одной из главных его внешних функций.

Ключевые слова: Казахстан, политическая система, правовая система, истоки, функции государства.

Aidarbayev S.¹, Bazenov A.², Darkenbayev A.³, Uderbayeva B.⁴

¹Doctor of Law, Professor of the Department of International Law of al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty, e-mail: aydarbaevs@gmail.com

²doctoral students 2 years of training in the specialty «6D030100 – Jurisprudence» Kazakh innovation humanitarian-legal university, Kazakhstan, Semey, e-mail: a.bazenov@mail.ru

³Candidate of Law, Associate Professor of the Department of International Law of al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty, e-mail: asxat_dar@mail.ru

⁴Candidate of Law, Associate Professor, University of NARXOZ, Kazakhstan, Almaty, e-mail: u.baxit@mail.ru

The origins of the legal and political system of Kazakhstan: History and modernity

To understand the political and legal system of Kazakhstan, the knowledge of the historical foundations and dynamics of those processes that occur in the country is of great importance. In order to achieve this goal, it is important to use historical and comparative methods of research. Only on their basis can you make certain forecasts about the future of the country, its political and legal system.

The authors considers the origins of the political and legal system of Kazakhstan from the point of view of history and modernity, paying special attention to the definitions used. So, within the framework of studying the origins of the political system of Kazakhstan, special attention is paid to the concept of the political system of society, the theories existing in this sphere, as well as the typology of political systems. The authors emphasizes the special role of the state, which is the central element of the political system of society. The article considers the history of the political system of Kazakhstan since the creation of the Kazakh Khanate, which arose on the wreckage of the Golden Ord, ending with the Soviet period and the features of the political system of modern Kazakhstan. The specificity of the modern political system of Kazakhstan lies in the leading role of the state, which has a decisive influence on the country's political system.

When considering the legal system of Kazakhstan, the main emphasis was placed on the delineation of the concepts of «legal system», «system of law» and «system of legislation». At the same time, the authors proceeds from how these terms are understood in Kazakhstan and other post-Soviet states. An appeal to the history of the formation of the legal system of Kazakhstan begins with the era of the Kazakh Khanate (15th century), after which the authors dwells on the peculiarities of the rights of the Kazakhs within the Russian Empire and the Soviet Union. At the end of this section, the features of the legal system of modern Kazakhstan are analyzed. The authors formulates the conclusion that the legal system built in Kazakhstan and in Russia is of the same type, which meets the foreign policy course of Kazakhstan, aimed at tight integration of post-Soviet state strikes.

Key words: Kazakhstan, political system, legal system, sources, functions of the state.

Айдарбаев С.¹, Базенов А.², Дәркенбаев А.³, Үдербаева Б.⁴

¹заң ғылымдарының докторы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті халықаралық құқық кафедрасының профессоры, Қазақстан, Алматы қ., e-mail: aydarbaevs@gmail.com

²Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университетінің «6D030100 – Юриспруденция» мамандығының 2 оқу жылының докторанты, Қазақстан, Семей қ., e-mail: a.bazenov@mail.ru

³заң ғылымдарының кандидаты, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті халықаралық құқық кафедрасының профессоры, Қазақстан, Алматы қ., e-mail: asxat_dar@mail.ru

⁴НАРХОЗ Университетінің доценті, заң ғылымдарының кандидаты, Қазақстан, Алматы қ., e-mail: u.baxit@mail.ru

Қазақстанның құқықтық және саяси жүйесінің қайнарлары: тарихы мен қазіргі кезі

Қазақстанның саяси және құқықтық жүйесін түсіну үшін елде өтіп жатқан үдерістердің тарихи негіздері мен динамикасын білу зор мағынаға ие. Бұл мақсатқа жету үшін зерттеудің тарихи және салыстырмалы әдістерін қолданған маңызды. Тек осылардың негізінде ғана елдің, оның саяси және құқықтық жүйесінің болашағына қатысты болжамдар жасауға болады.

Авторлар Қазақстанның саяси және құқықтық жүйелерінің қайнарларын тарих пен бүгінгі күннің көзқарасымен қарастырады және қолданылатын ұғымдарға ерекше мән береді. Мәселен, еліміздің саяси жүйесінің қайнарларын зерттеу шеңберінде қоғамның саяси жүйесі түсінігіне, бұл саладағы теорияларға, сондай-ақ саяси жүйелердің түрлерге бөлінуіне ерекше көңіл аударылады. Авторлар қоғамның саяси жүйесінің орталық элементі болып табылатын мемлекеттің ерекше рөліне көңіл аударады. Мақалада қираған Алтын Орданың орнында пайда болған Қазақ қандығының құрылу сәтінен бастап, кеңестік кезең мен қазіргі Қазақстанның саяси жүйесінің ерекшеліктеріне дейінгі уақыт аралығындағы Қазақстан саяси жүйесінің тарихы қарастырылған. Қазақстанның қазіргі саяси жүйесінің ерекшелігі осы жүйеге ерекше әсер жасайтын мемлекеттің жетекші рөлінде болып отыр.

Казахстанның құқықтық жүйесін қарастыру барысында «құқықтық жүйе», «құқық жүйесі» және «заңнама жүйесі» ұғымдарын ажыратуға ерекше көңіл бөлінді. Авторлар бұл ұғымдардың Қазақстан мен басқа бұрынғы кеңестік елдерде түсінілуіне сүйенеді. Қазақстанның құқықтық жүйесінің қалыптасу тарихы Қазақ хандығы дәуірінен басталады (XV ғ.). Одан кейін авторлар Ресей империясы мен Кеңес Одағы құрамындағы қазақ құқығының ерекшеліктеріне тоқталады. Бұл бөлімнің соңында қазіргі Қазақстанның құқықтық жүйесінің ерекшеліктері талдауға алынған. Авторлар Қазақстан мен Ресейде қалыптасқан құқықтық жүйелер біртектес болып табылады және ол бұрынғы кеңестік елдердің тығыз интеграциясына бағытталған әрі Қазақстанның сыртқы функцияларының бастысы болып табылатын еліміздің сыртқы саяси бағамына сәйкес келеді деп түйіндейді.

Түйін сөздер: Қазақстан, саяси жүйе, құқықтық жүйе, қайнарлар, мемлекет функциялары.

Введение

Казахстан является ключевым государством в регионе Центральной Азии, в состав которого входят пять государств: Казахстан, Узбекистан, Кыргызстан, Таджикистан и Туркменистан. Территория Республики Казахстан составляет более 80% территории всего региона. По численности населения, которое составляет около 18 миллионов человек, страна занимает второе место в регионе.

На Казахстан приходится более 80% объема всех иностранных инвестиций, направляемых в регион Центральной Азии. Более 85% всех сделок с иностранными компаниями также приходятся на долю Казахстана. ВВП Казахстана почти в три раза превышает ВВП всех остальных стран Центральной Азии вместе взятых. Республика входит в двадцатку мировых экспортеров нефтегазового сырья, в десятку крупнейших экспортеров зерна, а по экспорту муки занимает первое место в мире. Казахстан входит в тройку крупнейших мировых экспортеров урановой продукции, являющейся сырьем для атомной промышленности. В стране активно развиваются космические исследования на базе космодрома «Байконур» – одного из крупнейших в мире. Страна является второй экономикой постсоветского пространства после России.

Казахстан ставит перед собой амбициозную задачу войти в число тридцати крупнейших экономик мира к 2050 году, для выполнения которой у нее есть серьезные основания: развитая нефтегазовая и химическая промышленность, перспективные сельскохозяйственный и транспортный секторы, высокообразованное население. В этих условиях изучение особенностей правовой и политической системы Казахстана, функций государственной власти представляет интерес для представителей тех стран, которые вкладывают либо планируют вложить крупные инвестиции в экономику государства и вправе

ожидать определенных гарантий своих инвестиций от политических рисков. Кроме того, это важно также для тех государств, которые имеют не только экономические, но и определенные политические, гуманитарные, культурные и иные интересы в Казахстане.

Методология

Для понимания политической и правовой системы Казахстана большое значение имеет знание исторических основ и динамики тех процессов, которые происходят в стране. С целью достижения этой цели важно применение исторического и сравнительного методов исследования, на основе чего можно строить определенные прогнозы в отношении будущего страны, функционирования его политической и правовой системы.

1. Истоки политической системы Казахстана: дефиниции, история, современность

1.1 Истоки политической системы: дефиниции

1.1.1 Политическая система общества: понятие, теории, типы

Любое общество политически оформлено, оно имеет механизм власти, обеспечивающий его нормальное функционирование в качестве единого социального организма и реализующий функции государства. Этот механизм именуется политической системой и является одним из основных в политологии. Его использование позволяет вычленить политическую жизнь из жизни общества в целом, которую можно считать «окружающей средой», и установить наличие связей между ними. Таким образом, политическая система общества – целостная совокупность политических институтов, социально-политических общностей, форм, норм и принципов взаимодействий и взаимоотношений между ними, в которых реализуется политическая власть [1].

Если говорить более коротко, то политическая система общества, или политическая организация общества, – это организованная на единой нормативно-ценностной основе совокупность взаимодействий (отношений) политических субъектов, связанных с осуществлением власти (правительством) и управлением обществом. Данное понятие объединяет разнообразные действия и взаимоотношения властвующих групп и подвластных, управляющих и управляемых, господствующих и подчинённых, теоретически обобщает деятельность и взаимосвязи организованных форм отношений власти – государственных и иных институтов и учреждений, а также идеологических и политических ценностей и норм, регулирующих политическую жизнь членов данного общества. Понятие «политическая система» обозначает характерные для определённого общества структуры политической деятельности и отношений и типы политического процесса [2]. В итоге, политическая система общества – это совокупность всех элементов и институтов общества, осуществляющих политическую власть, структура которой состоит из следующих элементов [3]:

- государство;
- политические партии и движения;
- политическое сознание, имеющее место в государстве (совокупность идеологии, пропаганды, политической психологии и конечных представлений граждан, о политических процессах, происходящих в государстве);
- моральные, социально-экономические и правовые нормы, регулирующие политическую сферу общества;
- политические отношения;
- политическая практика.

Политическая система включает организацию политической власти, отношения между обществом и государством, характеризует протекание политических процессов. Она напрямую связана с реализацией внутренних и внешних функций государства.

Теории политических систем. Свое обоснование и распространение понятие «политическая система» получило в середине XX в., что порождено логикой развития политической науки, приведшей к необходимости описания политической жизни с системных позиций.

Основы теории политических систем были заложены американским политологом Д. Истоном. Им был разработан взгляд на политическую систему как на саморегулирующийся и развива-

ющийся организм, на который извне поступают импульсы в форме требований. Требования могут возникать как в окружающей среде, так и внутри самой системы и отражать ожидания, мотивы поведения и интересы людей. Поддержка требований, которые возникают внутри политической системы, со стороны общества может выражаться в различных действиях: в выплате налогов, военной службе, соблюдении законов, участии в голосовании [1].

Другой основатель теории политической системы – американский политолог Г. Алмонд, рассматривал политическую систему как множество взаимодействий, поведения (как государственных, так и негосударственных). В этой модели основное внимание уделено множественности различных интересов внутри системы, их столкновению и объединению, учету этих интересов системой. Существуют и другие варианты теории политической системы. Выделяется, например, теория политической системы Д. Трумэна, исходящая из постулатов теории «групп давления», теория Г. Пауэлла и М. Каплана, представляющая собой попытку перенесения основных положений концепции Д. Истона из сферы внутриполитической жизни конкретной страны в сферу внешних отношений. Существует теория функциональной политической системы, построенная на основных постулатах социальной системы Т. Парсонса, теория политической системы как специфической, активной структуры и др. [1].

Типы политических систем. Существуют различные подходы к определению типов политических систем. Типологизация политических систем несет на себе методологическую и прикладную нагрузку [4].

Наибольшей популярностью в современных условиях пользуется концепция Р. Даля, согласно которой по степени демократичности власти и наличию механизмов разрешения противоречий политические системы делятся на демократические, авторитарные и тоталитарные. С позиции данной типологии политическая система Казахстана является авторитарной.

Не меньшее значение имеет типологизация политических систем Г. Алмонда, который в зависимости от типа политической культуры делит их на англо-американскую и европейскую континентальную, а также доиндустриальную и индустриальную. С позиции данной типологизации политическая система современного Казахстана тяготеет к европейскому континентальному и индустриальному типу.

В научной литературе встречаются и другие классификации политических систем. В зависимости от ориентации на стабильность или перемены политические системы подразделяются на консервативные (их цель – сохранять традиционные структуры, сложившуюся форму политической власти) и трансформирующиеся (проводящие общественные преобразования). Среди последних различают системы реакционные (цель которых – вернуть общество назад, к прежнему типу политической системы) и прогрессивные (стремящиеся сформировать общество нового типа) [4]. С указанных позиций политическая система Казахстана является трансформирующейся и прогрессивной, поскольку нацелена на формирование общества нового типа.

Следует отметить, что имеющиеся теории типологизации политических систем не являются исчерпывающими. Вполне могут появиться новые основания для выявления различий между ними в соответствии с изменяющимися условиями их возникновения и функционирования.

Один тип политической системы может сменяться другим типом. Причиной замены могут быть такие факторы, как смена формы собственности, изменение государственной формы правления и смена идеологии и т.д.

Тип политической системы характеризуется соотношением и взаимодействием ее структурных элементов. От их места, роли, содержания и направленности зависит характер политической системы, а также темпы развития общества в целом. Многообразие типологий свидетельствует о многомерности такого явления, как политическая система общества. Сложность политических систем такова, что ни один подход или метод, взятый в отдельности, недостаточен, чтобы дать полную картину, поэтому для анализа многомерных политических систем требуется многомерный подход. При этом любая политическая система нуждается в признании со стороны общества. Это признание может быть активным или пассивным, открытым или скрытым, осознанным или бессознательным, добровольным или принудительным. Возможность признания политической системы обществом более вероятна, если она выражает объективные потребности людей. Однако между легитимацией политической системы и тем, как она реагирует на общественные потребности, нет прямой и однозначной связи. В некоторых случаях она может пользоваться поддержкой, не выражая коренных интересов масс [4].

1.1.2 Роль государства в политической системе общества

Государство является базисным элементом политической системы общества. Отражается это в следующих фактах:

- государство обладает особым аппаратом и набором специальных средств осуществления властных полномочий;
- только государство уполномочено на осуществление правотворческой деятельности;
- государство является носителем государственного суверенитета;
- государство имеет исключительное право на осуществление определенных действий (формирование бюджета, печатание денег, использование военной силы и др.) [5].

Несмотря на то, что по своим главным признакам государство является формой общественной самоорганизации граждан, однако оно занимает особое место в политической системе общества, поскольку является главным средством достижения целей, стоящих перед обществом, концентрирует в себе многообразие политических интересов, придает устойчивость политической системе посредством упорядочения ее деятельности. Исходя из этого, государство имеет признаки, которые отличают его от общественных объединений:

- 1) в каждой политической системе общества может существовать только одно государство, а общественных объединений – несколько;
- 2) государство – организация всего населения, а общественные объединения – части населения;
- 3) только государство есть единственная полновластная организация в масштабе всей страны, способная защитить основные права и свободы всех лиц, находящихся на его территории;
- 4) только государство располагает специальным аппаратом, занимающимся управлением общественными делами;
- 5) только государство располагает специальными учреждениями принудительного характера и обладает монопольным правом применять принуждение на своей территории; общественные объединения лишены этих признаков;
- 6) только государство обладает монопольным правом издавать юридические нормы, обязательные для всего населения, и обеспечивать их реализацию. Общественные объединения принимают программы, уставы, текущие решения, имеющие внутриорганизационное значение;

7) только государство обладает монопольным правом устанавливать и взимать налоги, формировать общенациональный бюджет;

8) только государство является официальным лицом (представителем всего народа) внутри страны и на международной арене – суверенной организацией. Общественным организациям такие качества и функции не свойственны. Они решают локальные по своему содержанию и объему задачи в строго определенной сфере общественной жизни [6, с. 70-71].

Если государство – это суверенная политическая организация всего народа, то партии и другие общественные организации – только участники осуществления политической власти. Они выражают волю своих членов, групп людей, определенных слоев общества, действуют в рамках закона и не обладают государственно-властными полномочиями [6, с. 74-75].

Таким образом, можно утверждать, что государство является центральным элементом политической системы общества, функции которого предопределены интересами развития общества.

1.2 Истоки политической системы Казахстана: история

1.2.1 Политическая система Казахского ханства

В 2016 году исполнилось 550 лет образованию Казахского ханства – государственного образования, основанного на национальной платформе сложившегося казахского этноса. Хотя, по мнению многих ученых, первым государством сложившегося казахского этноса является Ак-Орда со столицей в городе Сыганак. Поэтому эти названия в исторической ретроспективе объединились в нашей новой столице Астане – проспект Сыганак соприкасается с резиденцией Президента РК, именуемой Ак-Орда [7].

В 1227 году на территории казахской степи под названием Дешт-и Кипчак было образовано протоказахское государство в составе Золотой Орды – Белая Орда (Улус Орда-Эжена – старшего сына Джучи-хана (Джучи-хан – старший сын Чингизхана). После отделения от Золотой Орды Белая Орда в 1361 году становится независимым государством. После смерти Барак-хана в 1428 году Белая Орда распадается на ханство Абулхаир-хана (Узбекское ханство – по имени предка Абулхаира – Узбек-хана) и Ногайскую Орду.

Казахское ханство было образовано в 1465 году в результате отделения от Узбекского ханства и просуществовало до 1847 года, когда оно прекратило свое самостоятельное функцио-

нирование в результате вхождения в состав Российской империи.

По существу, это первое национальное государство в центральноазиатском регионе. Например, Узбекистан стал называться Узбекистаном с 1924 года, Китай стал называться Китаем после Синхайской революции в 1911 году, Россия стала называться Россией с 1724 года после Указа Петра Первого. Казахское государство стало называться казахским в 1465 году. Четкое обозначение государства казахов, именуемое Казахским ханством, стало основой дальнейшего развития государственности казахов [7].

В XV–XVI веках, в результате сопротивления внешней агрессии ханство разделилось на три части – жузы – Старший жуз, Средний жуз и Младший жуз. При Абылай-хане (XVIII век) три жуза признали его ханом всего Казахского ханства. После его смерти ханство вновь распалось на жузы, но уже хан Кенесары в 1841 году был провозглашен последним общеказахским ханом восстановленного Казахского ханства [8].

Политическая система Казахского ханства находила свое отражение в системе организации публичной власти, центральное место в котором занимал *институт ханов*. Титул хана мог носить только прямой потомок Чингис-хана. Хан избирался курултаем (собранием глав родов, военачальников и других представителей правящего класса) из числа султанов и выполнял свои функции пожизненно. Хан имел свою канцелярию – «дуан» (диван).

Известные историки С.Г. Кляшторный и Г.И. Султанов выделяют следующие функции ханской власти:

- право распоряжаться всей территорией;
- охрана страны от внешних врагов;
- право объявления войны и мира;
- право ведения переговоров с иностранными государствами [9, с. 354].

Известный казахстанский ученый-юрист С.З. Зиманов дополнительно указывает следующие функции ханской власти:

- сбор налогов с населения;
- осуществление внутренней и внешней политики;
- обеспечение правопорядка;
- ведение военных действий по захвату территории соседей и оборона своих границ [10, с. 73].

Современный исследователь А.Х. Аллаярова к основным функциям хана добавляет осуществ-

вление высшей судебной власти и распределение пастбищ [11].

Следующим важным элементом политической организации власти в Казахском ханстве был *институт «султанов»*. Все султаны принадлежали к сословию «торе», то есть чингизидов (потомков Чингизхана). Именно из их среды выбирались очередные казахские ханы.

В большинстве своем султаны являлись правителями улусов (административно-территориальных единиц), выполняли дипломатические функции, командовали войсками своих улусов. В своих уделах султаны осуществляли судебную, гражданскую и военную власть [11].

Монопольное право династии чингизидов на ханские престолы различных государств приводило к тому, что их часто приглашали на ханский престол в другое государство. Так, казахский чингизид Нур-Али Абулхаир-улы был дважды в 1741 и 1745 гг. приглашен на трон хана Хивы, а затем до 1786 года являлся ханом Младшего жуза [12].

Важное значение в политической системе Казахского ханства играл институт «биев» – избранных народом судей и арбитров. Из их числа назначались послы. К мнению биев прислушивались ханы и султаны, а для решения наиболее важных политических и юридических вопросов хан созывал Совет биев, состоящий из самых авторитетных биев. Каждый казахский род имел своего бия. Кроме того, были и верховные бии, которые представляли весь жуз.

После «биев» следующим по значимости институтом власти выступал *институт «старейшин»* (аксакалов), которые руководили родовыми подразделениями казахов.

Следующим важным институтом власти был *институт «батыров»* – военных предводителей.

Как отмечает С.З. Зиманов, если рассматривать Казахское ханство с точки зрения средств, при помощи которых оно обеспечивало выполнение задач, стоящих перед ним, то нельзя не видеть, что в их системе важную роль играли:

- 1) специально выделенные из общества и специализировавшиеся на управлении особые группы людей (султаны, бии, старейшины);
- 2) материальные придатки власти (аппарат, военные дружины, батыры с войском);
- 3) экономические санкции со стороны власти и идеологическое воздействие на умы населения (экономические и моральные санкции, пропаганда, религия и т.д.) [10, с. 73].

3.2.2 Казахстан в составе Российской империи

В 30-е года XVIII в. начался процесс присоединения Казахстана к Российской империи – сложный и противоречивый процесс, который завершился лишь в середине XIX в. Первым в 1731 году к России присоединился Младший жуз. В 1734 году в состав России вошли некоторые роды Среднего жуза. Основные регионы северо-восточного и Центрального Казахстана вошли в состав России лишь в 20-40-х гг. XIX в. вследствие военно-политических акций империи.

С этого периода русская администрация стала именовать казахов «киргизами», или «киргиз-кайсаками», чтобы не путать с русскими казаками – военным сословием, которое состояло на службе Российской империи. В то же время нынешних «киргизов» (население современного Кыргызстана) русская колониальная администрация называла «кара-киргизами» (черными киргизами), или «дикокаменными киргизами».

К концу XVIII – началу XIX века в казахском Жетысу (современная территория Алматинской области) сложилась парадоксальная ситуация четверовластия. На данную территорию, помимо казахов Старшего жуза, претендовали: Кокандское ханство (аргумент – реальное обладание местностью), Китай (аргументация – исторические права с 1756–1758 годов, как победителей и правопреемников Джунгарии), Россия (аргументация – присяга на русское подданство различных руководителей Старшего жуза, начиная от 1793 года и заканчивая 1819 годом). Военная мощь Российской империи предопределила ситуацию, в которой вопрос об установлении западного участка русско-китайской границы перешёл в практическую плоскость. В ноябре 1860 года был подписан Пекинский договор и в 1864 году Чугучагский протокол [13].

В 1791 году Россия вновь восстанавливает ранее ликвидированную ханскую власть в Младшем жузе. В 1822 году русский император Александр I издаёт Указ о введении «Устава о сибирских киргизах», которым ликвидирована ханская власть в казахских жузах (за исключением Букеевской орды, где ханство упразднено императором Николаем I в 1845 году). Последующие правовые реформы России лишили местную власть в лице знати и ханов каких-либо прав на налоговые сборы и самоуправление. Все эти права и полномочия передавались русским властям, в компетенцию которых перешли и права на сбор пошлины с торговых караванов [13].

Все это привело к тому, что в сентябре 1841 года представители трёх казахских жузов избрали Кенесары ханом, провозгласив возрождение единого Казахского ханства. В 1842-1843 годы бухарский эмир Насрулла-хан также признал Кенесары ханом всех казахов. Национально-освободительная борьба казахов под предводительством последнего независимого казахского хана Кенесары продлилась до 1847 года.

Административно-политическими реформами Россия ликвидировала традиционную систему управления и постепенно стала заселять казахские земли русскими переселенцами. Получив бесконтрольную власть над большей частью населения, Россия расширила колонизаторскую политику почти во всех сферах [14].

Несмотря на все предпринимаемые меры, Россия до второй половины XIX в. управляла казахскими жузами через Коллегию иностранных дел, а представители казахских жузов, прибывавшие в Россию, назывались послами.

Период с 1731 года до второй половины XIX века характеризуется казахстанскими учеными как период протекторатно-вассалитетных отношений между Российской империей и казахскими жузами.

Начиная примерно с 70-х годов XIX века Казахстан полностью утратил самостоятельность и стал частью Российской империи.

1.2.3 Казахстан в составе СССР

26 августа 1920 года Всероссийский Центральный Исполнительный Комитет (ВЦИК), являвшийся высшим законодательным, распорядительным и контролирующим органом государственной власти Российской Советской Федеративной Социалистической Республики (РСФСР) в 1917-1937 гг., который избирался Всероссийским съездом Советов и действовал в периоды между съездами [15], и Совет народных комиссаров РСФСР (правительство) приняли Декрет «Об образовании Киргизской Советской Автономной Социалистической Республики» (Киргизская АССР) в составе РСФСР со столицей в Оренбурге. В состав Киргизской Республики вошли только северо-восточная и западная части современного Казахстана.

В 1925 году, после национально-территориального размежевания в Средней Азии, Киргизская АССР была переименована в Казахскую АССР, столица перенесена в город Кызыл-Орду. В состав Казахской АССР были включены территории современного южного Казахстана с казахским населением и Каракалпакская автоном-

ная область, которая позднее в 1936 году была включена в Узбекскую ССР). Оренбургская область была передана в состав РСФСР.

В 1927 году столица Казахской АССР была перенесена в Алматы, а город Ташкент из состава Казахской АССР был передан Узбекской ССР и стал её столицей вместо Самарканда. В 1932 году весь залив Кара-Богаз-Гол на берегу Каспийского моря был отнесён к Туркменской ССР (территория современного северного Туркменистана), несмотря на то, что по его берегам жили казахские роды. В 1936 году Казахская АССР была отделена от РСФСР и преобразована в Казахскую Советскую Социалистическую Республику.

В 1939 и 1956 годах части территории южного Казахстана, населенные преимущественно казахами, были переданы в состав Узбекской ССР. В 1963 году некоторые из этих земель были возвращены Казахской ССР.

В 1949-1950 гг. обсуждался вопрос об открытии автономии уйгуров на территории юго-восточного Казахстана, связанный с революцией в соседнем Китае. В 1978-1979 гг. поднимался вопрос об учреждении автономии немцев в Центральном Казахстане. Однако из-за резкого недовольства местного казахского населения эти вопросы были закрыты Москвой.

В 1926 году была принята первая Конституция Казахской АССР, которая базировалась на Конституции РСФСР 1925 года. В связи с принятием в 1936 году Конституции СССР в 1937 году была принята вторая Конституция Казахской ССР, в 1978 году принимается третья Конституция Казахской ССР, базирующаяся на Конституции СССР 1977 года.

За период пребывания в составе СССР Казахстан превратился из аграрной страны в индустриальное государство, по своей экономической мощи занимавшее четвертое место среди 15 советских республик, уступая России, Украине и Белоруссии. Система организации политической власти в советском Казахстане была унифицированной со всеми другими советскими республиками.

1.3 Особенности политической системы современного Казахстана

1.3.1 Роль государства в политической системе современного Казахстана

После распада СССР 16 декабря 1991 года Парламент Казахстана провозгласил государственную независимость Республики Казахстан. Казахстан, как и большинство других постсоветских республик, пошел по пути этатизма.

Президент Казахстана Н.А. Назарбаев провозгласил лозунг «сначала экономика – потом политика», суть которого сводилась к необходимости первоочередного решения экономических проблем общества, а затем уже – политических. В связи с этим политическое реформирование в Казахстане идет с определенным отставанием по времени от экономических реформ. Этот фактор отражается и на функциях государства.

Начиная с 1991 года до сегодняшнего дня Казахстан прошел путь от государства с централизованной командно-административной системой власти до современного государства, выбравшего путь на строительство суверенного, демократического, правового государства.

Основным принципом, взятым за основу при реформировании политической системы Казахстана, можно назвать принцип постепенности.

Переход к демократии начался в сложнейших условиях системного социально-экономического кризиса, следствием которого стали спад в промышленности, гиперинфляция (2600% в год), резкое снижение уровня жизни населения.

Реформу политической системы Казахстана можно представить в виде следующих этапов:

1) 1990-1993 гг. – разрушение доставшейся в наследство от СССР партийно-политической системы;

2) 1993-1995 гг. – поиск модели политической системы Казахстана, специфические особенности страны. Изменения в политической системе общества были закреплены в первой Конституции независимого Казахстана 1993 г.: закрепление принципа разделения властей: законодательные, исполнительные и судебные органы были впервые определены как самостоятельные ветви государственной власти. Кроме того, были проведены первые альтернативные выборы в Парламент, сформированы новые органы представительной власти на местах – маслихаты;

3) 1995-1998 гг. – принятие новой Конституции 1995 г., которая юридически закрепила переход от смешанной парламентско-президентской к президентской форме правления, от однопалатного к двухпалатному Парламенту;

4) 1998-2007 гг. – рост демократической составляющей политической системы страны. Были внесены изменения в Конституцию, расширившие полномочия Парламента;

5) 2007-2017 гг. – дальнейшее усиление парламентаризма. Очередные изменения в Конституцию ввели выборы в Парламент только по партийным спискам;

6) март 2017 г. – внесение очередных изменений в Конституцию, передающих очередной блок президентских полномочий Парламенту. Подготовка почвы для перехода (возврата) к смешанной, парламентско-президентской республике.

Государство пока оставляет за собой все рычаги влияния на политическую систему общества, учитывая сложности периода политического транзита.

3.3.2 Партии в политической системе современного Казахстана

Учитывая, что с 2007 года согласно изменениям, внесенным в Конституцию, выборы в Парламент осуществляются только по партийным спискам, возрастает роль политических партий.

Однако, на практике не существует ни одной политической партии, которая могла бы бросить вызов партии власти «Нур Отан», за которую на любых выборах голосуют более 90% избирателей.

Как показали последние выборы в Парламент Казахстана, ни одна партия не в состоянии преодолеть 7% барьер для делегирования в Парламент своих депутатов. Кроме партии власти «Нур Отан», все остальные партии являются декоративными. Оппозиционные партии были в свое время подвергнуты притеснениям. Реальность такова, что большинство политически индифферентного населения не поддерживает оппозиционные партии.

Некоторые исследователи считают, что это издержки периода политического транзита, которые постепенно будут изживаться.

2. Истоки правовой системы Казахстана: дефиниции, история, современность

2.1 Истоки правовой системы Казахстана: дефиниции

Для точности и адекватности понимания используемых терминов необходимо определиться с их дефинициями. Для этого необходимо разграничить такие похожие понятия, как «правовая система», «система права» и «система законодательства». При этом мы исходим из того, как понимаются эти термины в Казахстане и других постсоветских государствах.

Понятие правовой системы часто используется для того, чтобы охарактеризовать историко-правовые и этнокультурные отличия права разных государств и народов [16].

Правовая система представляет собой совокупность взаимосвязанных, согласованных и взаимодействующих правовых средств, регули-

рующих взаимоотношения в обществе и характеризующих уровень и особенности его правового развития. Она всегда имеет конкретное содержание и специфическую форму, благодаря чему правовая система государства является узнаваемой. В западной теории права понятие правовой системы используется преимущественно в сравнительном правоведении (компаративистике) [16].

Правовая система в широком смысле – это правовая организация общества, совокупность согласованных и взаимосвязанных юридических средств, институтов, учреждений, существующих и функционирующих в государстве, с помощью которых государственная власть оказывает воздействие на общественные отношения, поведение людей. Методами такого воздействия могут быть закрепление, регулирование, дозволение, обязывание, запрещение, убеждение, принуждение, стимулирование, ограничения, превенция, санкция и др. В этом значении правовую систему можно рассматривать как совокупность 3-х элементов:

- 1) норм права, правовых принципов и институтов (нормативный элемент);
- 2) правовых учреждений (организационный элемент);
- 3) правовых идей, взглядов, традиций правовой культуры (идеологический элемент).

При этом понятие «система права» выступает в качестве одного из частей понятия «правовая система». Понятие правовой системы в этом значении логически шире понятия права в объективном смысле, они соотносятся как целое и часть [16].

Существует и более четкий подход к понятию правовой системы: его следует отграничить от элементов, охватываемых понятиями «государство» и «политическая система» (органы, учреждения, структуры). В этом случае понятие правовой системы включает 4 группы взаимосвязанных между собой элементов, выпадение или ослабление одного из которых ведет к нарушениям внутрисистемных связей и снижению эффективности всей правовой системы:

- а) правопонимание (правовые взгляды, правосознание, правовая культура, правовые теории, концепции, правовой нигилизм);
- б) правотворчество (как познавательный и процессуально оформленный способ подготовки и принятия законов и иных правовых актов);
- в) правовой массив (структурно оформленная совокупность официально установленных и взаимосвязанных правовых актов);

г) правоприменение (способы реализации правовых актов и обеспечения законности) [16].

Мы применяем понятие правовой системы в последнем значении.

Система права – это внутреннее строение структурных элементов права. По-другому – это совокупность норм, институтов и отраслей права в их взаимосвязи, которая включает в себя такие основные компоненты, как нормы права, институты (субинституты) права, отрасли (подотрасли) права [17]. Система права является частью правовой системы.

Система законодательства – иерархичная и соподчиненная совокупность нормативных правовых актов, связанных и взаимодействующих между собой и регулирующих общественные отношения. Система законодательства есть целостное и в то же время структурированное образование, складывающееся применительно к отраслям права (в этом случае отрасль права совпадает с отраслью законодательства) либо к функциям и сферам государственного управления. Структура законодательства специфична. Первичным его элементом является законодательный акт (закон). В свою очередь законодательные акты объединяются по институтам, в подотрасли и отрасли законодательства [18].

2.2 Истоки правовой системы Казахстана: история

2.2.1 Право в Казахском ханстве

Начиная с XV века на территории Казахстана действовали нормы «адата» (обычное право казахов) и, в меньшей степени, шариата (мусульманского права).

Обычное право казахов впитало в себя все богатство многовековой древней тюркоязычной кочевой цивилизации, и поэтому обладает живучестью в изначальной, древней форме [19].

Казахское право в наибольшей степени вообрало особенности и демократические ценности Великой степи кочевников (Дешт-и Кипчак), и оно может быть названо правом «Степной демократии». Отличительной его чертой было признание верховенства судебной власти в общественно-политической жизни. Оно в содержательно-институциональном плане в периоды автохтонного развития существенно отличалось от так называемых «восточных», тиранических форм правосудия и наказания. Оно не знало уголовного преследования, лишения свободы и тюрем (зинданов), членовредительских наказаний и оскорбляющих личность постановлений. Все деликты и правонарушения считались гражданскими и вели к имущественной ответственности.

Смертная казнь применялась очень редко и считалась исключительной прерогативой общего собрания народа (улуса, родового объединения). В обычном праве казахов выделялись нормы о праве собственности (семейная, родовая, частная), о наследовании, о договорах, о правах членов семьи и т.п. Особое значение имели такие кодифицированные памятники казахского обычного права, как Уложение Касым-хана, Уложение Есим-хана и «Жеті жарғы», составленный Тауке-ханом. В них нашли отражение наиболее важные нормы казахского обычного права [19].

Судебная власть была в руках биев, избираемых народом. Судебный процесс носил состязательный характер.

2.2.2 *Право казахов в составе Российской империи*

После присоединения Казахстана к Российской империи русское правительство в течение почти ста лет проводило политику невмешательства и признавало казахское обычное право источником права [20].

И только с момента осуществления политических и административных реформ в казахском обществе начался процесс реформирования обычного права. Этот процесс начался с принятия Устава о сибирских киргизах в 1822 году. Во второй половине XIX века на съездах биев стали приниматься «Ереже» – сборники, которые содержали как нормы обычного права, так и правовые нормы Российской империи.

В начале XIX в. в России начался активный процесс кодификации права, в том числе гражданского права, завершившийся принятием в 1822 году Свода законов Российской империи. Действие Свода законов Российской империи было распространено и на территорию Казахстана. Таким образом, после присоединения к России в Казахстане действовали три группы норм:

- нормы казахского обычного права;
- нормы обычного права казахов в сочетании с нормами российского права;
- нормы российского законодательства [21].

Постепенно, по мере интеграции казахского общества в российское общество, соотношение этих трёх групп менялось за счёт усиления роли российского права в регулировании гражданских отношений в Казахстане [22, с. 52].

2.2.3 *Правовая система советского Казахстана*

После Октябрьской революции 1917 года и установления советской власти в казахской степи стала активно проводиться политика полного искоренения обычного права казахов. Если

в первые годы советской власти обычное право ещё как-то признавалось, то уже в конце 1930-х годов оно превратилось из официального источника права в обычай, не санкционированные государством [21].

Некоторые нормы обычного права казахов (адата) до сих пор применяются в отдаленных сельских регионах Казахстана (например, правовой обычай аменгерства, когда жена старшего брата выходит после его смерти за младшего брата мужа). Из норм шариата до сих пор иногда встречаются религиозные браки, заключаемые в мечетях, как правило, для регистрации брака со второй или третьей женой. Законодательно эти нормы не признаются.

Правовая система советского Казахстана была неотъемлемой частью правовой системы СССР. В этот период были приняты три Конституции Казахстана (1926 г., 1937 г., 1978 г.). Отдельные нормы Конституции Казахской Советской Социалистической Республики 1978 г. действовали до принятия Конституции Республики Казахстан 1993 г.

Можно отдельно отметить процесс кодификации гражданского законодательства, краткий обзор которого дан в работе известного казахстанского ученого-цивилиста М.К. Сулейменова [21]. Первый Гражданский кодекс РСФСР от 11 ноября 1922 года действовал и на территории Киргизской (Казахской) Автономной Советской Социалистической Республики (Казахской АССР), образованной 26 августа 1920 г. После создания на основе Конституции СССР 1936 г. Казахской ССР действие Гражданского кодекса РСФСР 1922 г. сохранилось на территории Казахстана.

Вторая кодификация советского гражданского права была проведена в 1961 году. Она основывалась на разграничении компетенции между СССР и союзными республиками. С этой целью 8 декабря 1961 г. Верховным Советом СССР были приняты «Основы гражданского законодательства Союза ССР и союзных республик». На основе этого закона в союзных республиках были приняты гражданские кодексы. Гражданский кодекс Казахской ССР был принят Верховным Советом КазССР 28 декабря 1963 г.

Новый этап в развитии гражданского законодательства в рамках СССР наступил в 1985 году, с началом перестройки, и закончился принятием 31 мая 1991 года «Основ гражданского законодательства Союза ССР и республик», утвержденных Верховным Советом СССР.

Процесс перестройки в Казахстане завершился принятием 25 октября 1990 г. Декларации о государственном суверенитете Казахской ССР. В Декларации были заложены новые принципы соотношения союзного и республиканского законодательства. Провозглашался приоритет законов Казахской ССР над законами СССР, право республики приостанавливать на своей территории действие законов СССР, нарушающих законы Казахской ССР.

2.3 Особенности правовой системы современного Казахстана

Процесс развала СССР и обретения Казахстаном государственной независимости завершился принятием Закона от 16 декабря 1991 г. «О государственной независимости Республики Казахстан», который выполнял функции конституции наряду с Конституцией Казахской ССР 1978 г.

28 января 1993 г. ВС РК принял первую постсоветскую Конституцию Казахстана, завершившую становление суверенитета республики. Конституция 1993 г. открыла простор для положительной динамики развития казахстанского общества, отказавшись от однопартийного политического правления, монопольной экономической системы, идеологии исторического насилия.

30 августа 1995 года была принята новая Конституция Казахстана, основной причиной для которой послужило отсутствие конституционного механизма разрешения возможных

противоречий между законодательной и исполнительной властями [23], а также несоответствие модели смешанной, парламентско-президентской формы правления требованиям форсированного реформирования экономики и политической системы. В новой Конституции Президент был исключен из системы сдержек и противовесов и поставлен над всеми тремя ветвями власти – законодательной, исполнительной и судебной.

Казахстан единственный после России распространил на свою территорию действие «Основ гражданского законодательства Союза ССР и республик», утвержденных Верховным Советом СССР 31 мая 1991 года. Казахстан также принял активное участие в разработке Модельного Гражданского кодекса стран СНГ (Содружества Независимых Государств), и на его основе принял 27 декабря 1994 г. Гражданский кодекс РК (Общая часть).

Уголовный кодекс Казахстана также принят на основе модельного Уголовного кодекса стран СНГ, разработанного Межпарламентской Ассамблеей СНГ. Это касается и многих других законодательных актов. Поэтому правовая система, построенная в Казахстане и в России, является однотипной, что отвечает внешнеполитическому курсу Казахстана, нацеленному на тесную интеграцию постсоветских государств, которая является одной из главных его внешних функций.

Литература

- 1 Понятие политической системы общества // <http://kulturoznanie.ru/politology/ponyatie-politicheskoy-sistemy-obshhestva/>
- 2 Политическая система // <https://ru.wikipedia.org/wiki>
- 3 Государство и политическая система общества // <http://allstatepravo.ru/mptgp/mtgp2/mtgp27.html>
- 4 Типы политических систем // <http://kulturoznanie.ru/politology/typy-politicheskix-sistem-obshhestva>
- 5 Государство и политическая система общества // <http://allstatepravo.ru/mptgp/mtgp2/mtgp27.html>
- 6 Скаун О.Ф. Теория государства и права: учебник. – Харьков, 2000. – 704 с.
- 7 Бурханов К.Н. Социально-политическая система Казахского ханства – основа ценностей «Мәңгілік ел» // <http://www.history-state.kz/ru/kazakh-handygy-article12.php>
- 8 Казахское ханство // <https://ru.wikipedia.org/wiki>
- 9 Кляшторный С.С., Султанов Г.И. Казахстан: летопись трех тысячелетий. – Алма-Ата, 1992.
- 10 Зиманов С.З. Политический строй Казахстана конца XVIII и первой половины XIX веков. – Алма-Ата, 1960.
- 11 Аллаярова А.Х. Ханская власть в традиционном казахском обществе // <https://articlekz.com/article/7095>
- 12 Хлюпин В., Грозин А. Кочевые элиты постсоветской Азии: Трудности модернизации властных структур в новых независимых государствах Центральной Азии // *Азия и Африка сегодня*. – № 4. – 2001. – С. 7-12.
- 13 История Казахстана // <https://ru.wikipedia.org/wiki>
- 14 Начало присоединения Казахстана к Российской империи // <http://e-history.kz/ru/contents/view/1498>
- 15 Всероссийский Центральный Исполнительный Комитет (ВЦИК) // dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/828688
- 16 Правовая система // <https://ru.wikipedia.org/wiki>
- 17 Система права // <https://ru.wikipedia.org/wiki>
- 18 Система законодательства // http://elementary_law.academic.ru/344
- 19 Зиманов С.З. Древний мир права казахов и его истоки // *Древний мир права казахов. Материалы, документы и исследования: в 10 томах*. – 2-е изд. / Глав. ред. С.З. Зиманов. 1-й т. – Алматы: Жеті Жарғы, 2004. – С. 40-53.

- 20 Кенжалиев З.Ж., Даулетова С.О. Казахское обычное право в условиях Советской власти (1917-1937 гг.). – Алматы, 1993.
- 21 Сулейменов М.К. Система права и система законодательства Казахстана: выбор пути // http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31102841
- 22 Карандашева А.А. История договорного права Казахстана XV-XX вв.: дисс. ... канд. юрид. наук. – Алматы, 2004.
- 23 Кубеев Е.К. Конституционный строй Республики Казахстан. – Караганда: Болашак-Баспа, 1998. – 271 с.

References

- 1 Ponjatie politicheskoi sistemy obshestva // <http://kulturoznanie.ru/politology/ponyatie-politicheskoy-sistemy-obshhestva/>
- 2 Politicheskaja sistema // <https://ru.wikipedia.org/wiki>
- 3 Gosudarstvo i politicheskaja sistema obshestva // <http://allstatepravo.ru/mptgp/mtgp2/mtgp27.html>
- 4 Tipy politicheskix sistem // <http://kulturoznanie.ru/politology/typy-politicheskix-sistem-obshhestva>
- 5 Gosudarstvo i politicheskaja sistema obshestva // <http://allstatepravo.ru/mptgp/mtgp2/mtgp27.html>
- 6 Skakun O.F. Teoriya gosudarstva i prava. Uchebnik. – Har'kov, 2000. – 704 s.
- 7 Burhanov K.N. Social'no-politicheskaja sistema Kazahskogo hanstva – osnova cennostei «Мәңгілік ел» // <http://www.history-state.kz/ru/kazakh-handigy-article12.php>
- 8 Kazahskoe hanstvo // <https://ru.wikipedia.org/wiki>
- 9 Kljashtornyj S.S., Sultanov G.I. (1992) Kazahstan: letopis' treh tysjacheletij. – Alma-Ata.
- 10 Zimanov S.Z. Politicheskii stroi Kazahstana konca HVIII i pervoi poloviny HIIH vekov. – Alma-Ata, 1960.
- 11 Allajarova A.H. Hanskaja vlast' v tradicionnom kazahskom obshestve // <https://articlekz.com/article/7095>
- 12 Hlyupin V., Grozin A. Kochevye yelity postsovetskoi Azii: Trudnosti modernizacii vlastnyh struktur v novyh nezavisimyh gosudarstvah Central'noi Azii // Azija i Afrika segodnja. – №4. – 2001. – S.7-12.
- 13 Istorija Kazahstana // <https://ru.wikipedia.org/wiki>
- 14 Nachalo prisoedinenija Kazahstana k Rossijskoi imperii // <http://e-history.kz/ru/contents/view/1498>
- 15 Vserossiiskii Central'nyi Ispolnitel'nyi Komitet (VCIK) // dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/828688
- 16 Pravovaja sistema // <https://ru.wikipedia.org/wiki>
- 17 Sistema prava // <https://ru.wikipedia.org/wiki>
- 18 Sistema zakonodatel'stva // http://elementary_law.academic.ru/344
- 19 Zimanov S.Z. Drevnii mir prava kazahov i ego istoki // Drevnii mir prava kazahov. Materialy, dokumenty i issledovanija. V 10 tomah. 2-e izd. Glav. red. S.Z. Zimanov. 1-i t. Alma-ty. Zhety Zharry, 2004. – S.40-53.
- 20 Kenzhaliev Z.Zh., Dauletova S.O. (1993) Kazahskoe obychnoe pravo v uslovijah Sovetskoi vlasti (1917-1937 gg.). – Almaty.
- 21 Suleimenov M.K. Sistema prava i sistema zakonodatel'stva Kazahstana: vybor puti // http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31102841
- 22 Karandasheva A.A. (2004) Istorija dogovornogo prava Kazahstana XV-XX v.v. Diss. ... kand. yurid. nauk. – Almaty.
- 23 Kubeev E.K. (1998) Konstitucionnyi stroi Respubliki Kazahstan. – Karaganda: Bolashak-Baspa. – 271 s.

Smanova A.B.

Associate Professor of the Department of Theory and History of State and Law,
Constitutional and Administrative Law of KazNU named after al-Farabi,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: Akmaral.Smanova@kaznu.kz

**CIVIL SOCIETY:
THEORETICAL AND SCIENTIFIC LEGAL VIEWS**

The article deals with the modern understanding of civil society. Opens new interpretations of the data modern civil society by scientists from the legal point. The development of humanity man has lived and lives in society, society is divided into the following types of agricultural, stock, social, civil, etc. In these social relations there is nothing difficult in the development, as it is interconnected with the human factor in the face of citizens of a particular state. Depending on the development of public relations or that the above listed company may cease to exist or continue on. In the process of the development of society in a practical analysis of the data, some scientists formed the company rapidly and transiently stop the activity, ie in the form of legal entities cease and liquidate their activity and, for example, as a corporation, a limited liability company, etc. In any civil society institutions, the level of activity in the form of public associations is a kind of criterion of development, an indicator of the effectiveness of the democratic life in ideas. The special position of public associations as a product of organized independent initiative of the masses due to several factors as an indispensable channel of social experiments in the areas that affect the building of civil society. Formation of civil society actualizes in the public consciousness of the population of Kazakhstan ideals of democratic and legal state. The ideology of an open civil society based on the mutual recognition of the priorities of the human rights and interests of all civil institutions. Their implementation will contribute to strengthening public understanding and consent. In this case, the most appropriate form provided by the coordination of civil society interests and improving the efficiency of public policy.

Key words: society, civil society, citizen, ideology, human right, particular state, development, democratic, area, legal state.

Сманова А.Б.

з.ғ.к., әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің мемлекет және құқық теориясы мен тарихы, конституциялық және әкімшілік құқық кафедрасының доценті,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: Akmaral.Smanova@kaznu.kz

Азаматтық қоғам: теоретика-ғылыми құқықтық көзқарастары

Мақалада азаматтық қоғамның заманауи түсінігі қарастырылған. Азаматтық қоғам туралы ғалымдардың жаңа көзқарастарын заңи көзқарастар негізінде жаңаша түсіндірмелермен ұштастыра қарастырған. Адам адамзаттың дамуында адам өмір сүрді әрі өмір сүріп келеді, қоғам келесідей түрлерге бөлінеді: ауыл шаруашылыққа, акционерлік, әлеуметтік, азаматтық және т.б. Аталған қоғамдық қатынастардың дамуының күрделілігі жоқ, себебі адами фактормен тығыз байланысты, белгілі бір мемлекеттің азаматтарына бағытталған. Қоғамдық қатынастардың дамуына қарай, жоғарыда аталған қоғам өмір сүруді тоқтатуы немесе одан әрі жалғасуы мүмкін. Ғалымдардың тәжірибелік талдауы бойынша деректерге сүйене қоғамның дамуы барысында кейбір қоғамдар өздерінің қызметін тез арада қалыптастырады және тоқтатады, яғни заңды тұлғалар түрінде олар өз қызметін тоқтатады және таратады, мысалы, акционерлік қоғам, жауапкершілігі шектеулі серіктестік және т.б. Азаматтық қоғамның кез келген институттарында қызмет ету деңгейі дамудың критерийі болып табылады, бұл идеялардағы демократиялық өмірдің тиімділігінің көрсеткіші. Қоғамның құрамында қоғамдық бірлестіктердің орны ерекше.

Азаматтық қоғамның қалыптасуы Қазақстан халқының қоғамдық санасында демократиялық және құқықтық мемлекет идеалдарын жүзеге асырады. Ашық азаматтық қоғамның идеологиясы адам құқықтарының басымдықтарын және барлық азаматтық институттардың мүдделерін өзара тануына негізделген. Оларды жүзеге асыру қоғамдық түсіністік пен келісімді нығайтуға ықпал етеді. Бұл жағдайда ең оңтайлы түрде азаматтық қоғамның мүдделерін үйлестіріп, мемлекеттік саясаттың тиімділігін арттыру қамтамасыз етіледі.

Түйін сөздер: қоғам, азаматтық қоғам, азамат, адам құқықтары, идеология, ерекше мемлекет, даму, демократия, кезеңдер, құқықтық мемлекет, азаматтық.

Сманова А.Б.

к.ю.н., доцент кафедры теории и истории государства и права, конституционного и административного права Казахского национального университета имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы, e-mail: Akmaral.Smanova@kaznu.kz

Гражданское общество: теоретико-научные правовые взгляды

В статье рассматривается современное понимание гражданского общества. Раскрываются новые интерпретации современного гражданского общества учеными с юридической точки зрения. В развитии человечества человек жил и живет в обществе, которое делится на следующие виды: сельскохозяйственное, акционерное, социальное, гражданское и т.д. В перечисленных общественных отношениях нет ничего сложного в развитии, так как это взаимосвязано с человеческим фактором в лице граждан определенного государства. В зависимости от развития общественных отношений то или иное выше перечисленное общество может прекратить существование или продолжать далее. В процессе развития общества в практическом анализе данных учеными некоторые общества быстро формируются и скоротечно прекращают свою деятельность, то есть в виде юридических лиц прекращают и ликвидируют свою и деятельность, например, акционерное общество, общество с ограниченной ответственностью и т.п. В любых институтах гражданского общества уровень активности является своего рода критерием развития, показателем эффективности демократической жизни в идеях. Особое положение общественных объединений как части общества. Формирование гражданского общества актуализирует в общественном сознании населения Казахстана идеалы демократического и правового государства. Идеология открытого гражданского общества основывается на взаимном признании приоритетов прав человека и интересов всех гражданских институтов. Их реализация способствует усилению общественного понимания и согласия. В этом случае в наиболее оптимальной форме обеспечиваются согласование интересов гражданского общества и повышение эффективности государственной политики.

Ключевые слова: общество, гражданское общество, гражданин, идеология, права человека, особенное иное государство, развитие, демократия, периоды, правовое государство.

The ideology of an open civil society based on the mutual recognition of the priorities of the human rights and interests of all civil institutions. Their implementation will contribute to strengthening public understanding and consent. In this case, the most appropriate form provided by the coordination of civil society interests and improving the efficiency of public policy.

An important condition for the formation and strengthening of civil society is the implementation of democratic and legal principles of state development.

Civil society in its modern sense and meaning – is society able to confront the state to control its activity, capable to indicate the state of its place, keeping it «in check.» In other words, civil society – a society that can make their state legal. Meanwhile, it does not mean that civil society is engaged and only those that struggle with the state. Within the frame-

work of the principles of social, in the welfare state, civil society allows the state to intervene actively in the socio-economic processes. Another thing is that it does not allow the state to crush yourself, make social totalitarian system.

This ability of the society to political self-organization is possible only if certain economic conditions – namely, economic freedom, diversity of ownership, market relations. At the heart of the civil society is private property. That it allows members of civil society to preserve the economic advantage.

Civil society – a society of equal people to freely express their personality, creativity, society of equal opportunities, freed from unnecessary restrictions and meticulous administrative regulation. Thus, the concept of «civil society» characterized by a certain level of development of society, its condition, the degree of socio-economic, political and legal maturity.

The separation of society from the all-pervading power of the state occurred during the conflict in the state and in society, which was resolved in the course of revolution XVII-XVIII centuries and subsequent reforms. This conflict was the result of natural historical transition from the absolutist power systems to a constitutional, representative. The transition itself reflects the emergence of new socio-economic, political and cultural realities. They were called to the life of commodity-money relations, the industrial revolution, the emergence of a layer of independent producers, the crisis of legitimacy of absolutist regimes, secularism (liberation from the influence of the Church) the individual and mass consciousness, the emergence of political parties, which have become an important channel for the broadcast of diverse interests of the different groups.

The actual functioning of civil society began with the adoption of the Bill of Rights in England and the United States and the Declaration of the Rights of Man in France. Of course the legal equality does not imply *de facto* equality, it only means equality of opportunity. However, this has created the conditions for the manifestation of talent, ability and initiative of the individual.

Human freedom is organically linked with its material well-being, the presence of property, freedom of private enterprise. A private property is not only the economic foundation of civil society, but also a factor of political, moral and cultural progress.

The value of private property in the formation of civil consciousness of man – in the development of civil society revealed the Russian philosopher I.A. Ilyin (1882-1954). He believed that private property corresponds to the individual way of being, which is given to man by nature. In addition, it unleashes economic enterprise and individual initiative; It gives the owner a sense of confidence; teaches human creative attitude to work and love the motherland; fixes his sedentary life, without which no culture; single family, involving it in the property relations; State nourishes human instinct; awakens and brings in a man of justice; It cultivates in him a sense of civic autonomy; develop the correct approach to political freedom.

Thus, the main feature and the basis of civil society is the legislative consolidation of the legal equality of people through giving those rights and freedoms. The criterion of the maturity of civil society is the degree of implementation and guarantees of human and civil rights by the state. The autonomy of the individual and society contributes to the creation of mechanisms of self-regulation and

self-development, the formation of spheres powerless in the relationship of free individuals with the ability and a real opportunity to exercise their natural rights, freedom of political choice, as well as act as the sole legitimate source of power.

It is obvious that the process of formation of civil society has a natural pace that cannot be accelerated some – or pushing. After all, a mature citizen begins with the development of self-awareness, arising from individual identity began. They can develop in the first place the efforts of the personality, its aspiration for continuous self-improvement.

Civil society – it is located at a certain stage of development of a form of human community, to help the labor needs of its individuals. It is a complex of primary voluntarily formed associations of individuals (family, co-operatives and other associations, in addition to state and political structures). This is a set of non-State relations in society (economic, social, national and private lives of people, their customs, traditions, and customs). This is the sphere itself manifestations of free individuals and their associations, fenced laws of direct intervention and arbitrary regulation of their activities on the part of the government.

Civil society exists and functions in a dialectical, contradictory unity with the state. In a democratic regime, it is closely related and interacts with the state, under the authoritarian and totalitarian regimes is in a passive or active opposition to the regime. It is primary in relation to the state, the foundation of the state. By its nature, civil society is a non-political society. In the depths of civil society can occur and there are political associations.

Civil society – and the growing self-organizing system itself. It operates and develops much more successfully and efficiently when certain favorable conditions are created for this. These conditions are to a large extent created by society itself, through the state, and in spite of it.

The basic living conditions of civil society is the possession of each of its members a particular property, or participate in the possession of the property, the right to use and dispose of them at its discretion. An important condition for the success of the civil society is the existence of a developed society, a diverse social structure, reflecting the richness and diversity of the interests of the representatives of the various groups and layers. A further condition for civil society's life is a high level of intellectual and psychological development of the individual, his inner freedom and the ability to complete amateur when included in a particular institution of civil society.

One can single out the following directions of the formation of civil society in the Republic of Kazakhstan, for example, the creation of real pluralism in the society. This is facilitated by the fall of the influence of traditional parties and the birth of new forms of mass political activity, as well as the emergence of self-governing structures, associations, informal civil movements. And also the formation of a new type of statehood, based on the priority of the law, capable of social partnership, in the conditions of a real differentiation of the interests of various groups and communities (a special role in this process should belong to the intelligentsia, which combines patriotism and an objectively critical approach to the realities of socio-political life, which, on the one hand, leads to the destruction of national self-consciousness and society, on the other, generates one-dimensional nationalism that absolutizes the values of the distant past logo).

The formation of civil society in Kazakhstan is primarily related to the issue of building a prosperous and prosperous society, in the nature of its democratic, in which human rights are respected. This problem is directly connected with the idea of modernization, i.e. building a modern society.

An important condition for the formation and strengthening of civil society is the implementation of democratic, legal principles of state development. It should be emphasized that Kazakhstan, being a democratically state, can provide the basis for the development of civil society. The assertion of the rule of law and constitutional law and order is the task of both the state power itself and civil society. This process must be considered as interdependent. At the same time, it is necessary to emphasize the interested participation of civil society in the person of such institutions as the scientific community, the media, political parties and movements, trade unions and public associations. Being a young independent state, Kazakhstan meets with many problems on the way to building a democratic society. Constant work is being done to improve the work of civil society institutions. Civil society in its modern meaning and meaning is a society capable of resisting the state, controlling its activities, capable of indicating its place to the state, keeping it «in check.» In other words, civil society is a society that can make its state legal. In the meantime, this does not mean that civil society is the only one that is engaged in that it is fighting the state. Within the framework of the principle of sociality, that is, of a social state, civil society allows the state to actively intervene in socio-economic processes. Another thing is that it

does not allow the state to crush itself, to make the social system totalitarian.

This ability of society to political self-organization is possible only if there are certain economic conditions, namely economic freedom, a variety of forms of ownership, market relations. At the heart of civil society is private property. It allows the members of civil society to preserve economic dignity.

Civil society is a society of people with equal rights who freely manifest their personality, creative initiative, a society of equal opportunities, freed from unnecessary bans and meticulous administrative regulations. Thus, the concept of «civil society» characterizes a certain level of development of society, its state, degree of socio-economic, political and legal maturity.

The Constitution recognizes the principles of the absoluteness and inalienability of rights and freedoms, allowing them to be restricted only by law, in order to protect the constitutional order, protect public order, human rights and freedoms, public health and morality. The Constitution establishes the foundations and basic institutions of civil society – the right of private ownership of any legally acquired property, the rights and freedoms of entrepreneurial activity, the principles of the creation and functioning of public associations, such as parties, and nowadays widely-created nongovernmental organizations [4].

The state policy in the field of creating and disseminating mass information in the Republic of Kazakhstan can be defined as a purposeful system of organizational, financial, legal and other measures implemented by the state to create and develop the information space in the Republic of Kazakhstan, and support mass media [5].

It is necessary to further improve the legislation in the field of development of the mass media market, ensure its economic independence, as well as the mechanism of their public and state control [6].

According to A.A. Morozov, the construction of a mechanism of relations between the authorities and the media is an indispensable condition for preserving the national security of the state. The main regulator of the relationship between the government, society and the media in the rule-of-law state can only be the law. In this regard, it will be of interest to turn to the legislative experience of a number of leading countries, whose authority is relatively peaceful, legally, gets along with the media [7].

The role of the media, as a civil institution, is as follows: the media themselves are a civil institution, and very dynamic and influential; act as one of

the most transparent and effective forms of feedback between the state and society; the media community promotes the development of other civil institutions, providing them with the most valuable information support in the current conditions.

Also, the media should strengthen civil society through its activities. They should promote the spirit of the Kazakh people, its unity and the rise of patriotic feelings.

Mass media of Kazakhstan grew rapidly and dynamically during the years of independence of the country. If in 1991 there were a little more than 600 newspapers and magazines in Kazakhstan, and all of them were state print media, in recent years their number has increased to «6646 media of the most diverse forms of ownership» [8]

The media have tremendous power. Power is the right to be heard and to influence the behavior of another person. Any form of coercive influence is limited. Power is built on the basis of voluntary subordination, the harmonization of interests – this is democracy. It is this power that is given to the press.

The role of the information civil institution does not arise immediately and comes to the fore unobserved. Strictly speaking, this is the power of public opinion, it is an ancient institution of public discussion of the problem at a rally, in a rhetorical competition. Modern technologies make this process more perfect. Sitting at the computer and participating in a forum or exchanging views on the chat, you are already forming power.

The media today is one of the most powerful tools for shaping the social space. Mass communication complements the immediate life experience of people, performing a reproductive and creative function.

The need for survival forces the press to be guided not by ethical principles, but by considerations of profit, which causes bias and unfairness of the media.

The practice of state financing of the mass media can not positively influence the development of civil society. Such national republican newspapers as «Egemen Kazakhstan» and «Kazakhstanskaya Pravda» are not financed by the state, which has positively affected the process of society development. On the one hand, the process of denationalization of these objects gives the society the necessary freedom guaranteed by the Constitution and the Law of the Republic of Kazakhstan of July 23, 1999 «On the Mass Media» (Article 2), and on the other, makes it difficult to disseminate reliable information, since the publication of mass media, self-financing, can occur only through their own competitiveness, advertising or lobbying from somebody else's side.

The social order contributes, on the one hand, to the reduction of social tension: the pain points of the region are identified and eliminated; the targeting of social policies is increasing; create new jobs in the social sphere; the efficiency of solving social problems increases; the involvement of citizens in the process of solving social problems is expanding. On the other hand, the real strengthening of power: there is an optimization of the management structure; increases the efficiency of using budgetary funds; there is consolidation of authority authority.

On the other hand, in civil society, a clear definition of the liability measure for violation of laws is for the media. The society demands freedom of speech, not freedom of slander and disinformation.

References

- 1 Alekseev S.S. (1997) *Teoriya gosudarstva i prava*. Uchebnik. – M.
- 2 Marchenko M.N. (1997) *Teoriya gosudarstva i prava: Kurs lekcij*. – M.: Zercalo. – P. 264
- 3 Chetvernin V.A. (1993) *Demokraticeskoe konstitucionnoe gosudarstvo*. Vvedenie v teoriju. – M. – 3 p.
- 4 Mihajlova O. (2004) *Konstitucija Respubliki Kazahstan v dejstvii*, Vladimir Kim interv'ju «Zan zhane zaman» №8 (54). – 3-6 p.
- 5 Temirgaliev M.M. *Osnovnye napravlenija gosudarstvennoj politiki v oblasti sozdaniya i rasprostraneniya massovoj informacii v Respublike Kazahstan*. – Almaty: Zhurnal «VESTNIK KazNU», № 3 (28). Izdatel'stvo «Qazaq universiteti», 2003. – P. 64
- 6 *Koncepcija pravovoj politiki Respubliki Qazaqstan 2002*. // *Sobranie aktov Prezidenta Respubliki Kazahstan i Pravitel'stva Respubliki Qazaqstan*. – Astana, 2002. – 57-61 p.
- 7 Morozov A.A. (2003) *Zakonodatel'nye aspekty dejatel'nosti sredstv massovoj informacii v period jelektoral'nyh kampanij*, ANALITIK, S. – 43-47 p.
- 8 Nysanbaev A O formah vzaimodejstvija institutov grazhdanskogo obshhestva s gosudarstvennymi organami v Respublike Kazahstan. // *Informacionno-analiticheskij zhurnal «Sajasat»*.: № 7/02. – 63-65 p.

Сартаев С.А.¹, Қалшабаева М.Ж.²

¹Казахский национальный университет им. аль-Фараби,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: s.sartai@mail.ru

²Казахский национальный аграрный университет,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: manshuk.1981@mail.ru

ПРАВОВОЕ ОБРАЗОВАНИЕ И ПРАВОВОЕ ВОСПИТАНИЕ КАК ОСНОВА ФОРМИРОВАНИЯ АНТИКОРРУПЦИОННОЙ КУЛЬТУРЫ И АНТИКОРРУПЦИОННОГО СОЗНАНИЯ

В статье проведен теоретико-правовой анализ правового образования и правового воспитания, формирование антикоррупционной культуры и антикоррупционного сознания в Республике Казахстан. Важнейшим направлением противодействия коррупции является антикоррупционное воспитание, которое, в первую очередь, использует средства правового обучения и пропаганды. Следует отметить, что эти области в осуществлении правового воспитания требуют скоординированных стараний не только государственных органов и специально уполномоченных лиц и структур. Немаловажная роль в правовом воспитании играет всеми институтами гражданского общества, правозащитными организациями, а также отдельными гражданами, каким-либо образом связанными с процессом правовой социализации личности. Осуществление правового воспитательного не исчерпывается мерами конкретно-практического характера, связанными только с формированием правовых знаний. В качестве направления общего характера правовое воспитание неразрывно связано с воспитанием этических, религиозных, культурных, психологических и иных традиций. В своей совокупности данные усилия способствуют укреплению законности, правового порядка, повышению правовой культуры. Формирование негативного восприятия общества к коррупции и антикоррупционное просвещение населения должны являться неотъемлемой частью нравственного и гражданского воспитания, правовой культуры, осознания своих прав и обязанностей перед обществом.

Ключевые слова: правовое образование, правовое воспитание, правовая культура, правосознание, коррупция, борьба с коррупцией, меры по предупреждению коррупции, причины коррупции.

Sartaev S.A.¹, Kalshabaeva M.Z.²

¹Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty, e-mail: s.sartai@mail.ru

²Kazakh National Agrarian University, Kazakhstan, Almaty, e-mail: manshuk.1981@mail.ru

Legal education and legal education as the basis for the formation of anticorruption culture and anti-corruption consciousness

The article is devoted to theoretical and legal analysis of legal education and legal education, formation of anticorruption culture and anti-corruption consciousness in the Republic of Kazakhstan. The most important direction in combating corruption is anti-corruption education, which, first of all, uses the means of legal education and propaganda. It should be noted that these areas in the implementation of legal education require coordinated efforts not only of state bodies and specially authorized persons and structures. An important role in legal education is played by all institutions of civil society, human rights organizations, and also by individual citizens, in some way connected with the process of legal socialization of the individual. The implementation of the legal educational is not limited to specific and practical measures that are associated only with the formation of legal knowledge. As a general direction, legal education is inextricably linked with the education of ethical, religious, cultural, psychological

and other traditions. In their totality, these efforts contribute to strengthening the rule of law, legal order, enhancement of legal culture. Formation of negative perception of society to corruption and anti-corruption education of the population should be an integral part of moral and civic education, legal culture, awareness of their rights and obligations to society.

Key words: legal education, legal education, legal culture, legal awareness, corruption, fighting corruption, measures to prevent corruption, causes of corruption.

Сартаев С.А.¹, Қалшабаева М.Ж.²

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ., e-mail: s.sartai@mail.ru

²Қазақ ұлттық аграрлық университеті, Қазақстан, Алматы қ., e-mail: manshuk.1981@mail.ru

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті және жемқорлыққа қарсы сана-сезімді қалыптастырушы негіз ретінде құқықтық білім беру және құқықтық тәрбие

Мақала Қазақстан Республикасында құқықтық тәрбие мен құқықтық тәрбиені теориялық және құқықтық талдау, сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру және сыбайлас жемқорлыққа қарсы санаға арналған. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестегі ең маңызды бағыт – бұл, ең алдымен, құқықтық білім беру мен насихаттау құралдарын пайдаланатын жемқорлыққа қарсы білім беру. Айта кету керек, осы салалар құқықтық білім беруді жүзеге асыруда тек мемлекеттік органдар мен арнайы уәкілетті тұлғалар мен құрылымдардың үйлесімді күш-жігерлерін қажет етеді. Құқықтық білім беруде азаматтық қоғамның, құқық қорғау ұйымдарының, сондай-ақ, жеке азаматтардың жеке адамның құқықтық әлеуметтенуі процесіне байланысты қандай да бір рөл атқарады. Құқықтық білім беруді жүзеге асыру тек құқықтық білімді қалыптастырумен байланысты нақты және практикалық шаралармен шектелмейді. Жалпы бағыт ретінде құқықтық тәрбие этикалық, діни, мәдени, психологиялық және басқа да дәстүрлерді оқытумен тығыз байланысты. Олардың барлығы заңдылықтың, құқықтық тәртіпті нығайтуға, құқықтық мәдениетті нығайтуға ықпал етеді. Қоғамды сыбайлас жемқорлыққа және халықты сыбайлас жемқорлыққа қарсы оқытуға теріс қабылдауды қалыптастыру моральдық және азаматтық білімнің, құқықтық мәдениеттің ажырамас бөлігі болуы тиіс, қоғамға олардың құқықтары мен міндеттерін түсінуі керек.

Түйін сөздер: құқықтық білім, құқықтық тәрбие, құқықтық мәдениет, әділдік, сыбайлас жемқорлық, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес, сыбайлас жемқорлықтың алдын алу шаралары, жемқорлықтың себептері.

Оценка правового сознания современного общества умножает важность правового воспитания, которое, наравне с другими правовыми инструментами, призвано проявлять влияние на поведение субъектов, определять правовые ориентиры, прямо взаимосвязанные с их положительно устремленной деятельностью. В.В. Сорокиным справедливо отмечается, что «соответствующий уровень правового сознания не является автоматическим следствием объективной потребности. Он вырабатывается в результате самостоятельной целенаправленной деятельности по правовому просвещению и воспитанию субъектов права» [1, с. 321].

Установление задач, целей, первоочередных конфигураций правового воспитания требует характеристики этой категории с общетеоретической точки зрения.

По мнению Н.И. Матузова, под правовым воспитанием следует понимать целенаправленную деятельность государства, общественных структур, средств массовой информации, тру-

довых коллективов по формированию высоко-го правосознания и правовой культуры граждан [2, с. 252]. Нужно указать, что данное определение включает в себя само существо этого явления, его первоочередных задач и ожидаемых итогов.

Вместе с тем, Т.В. Синюковой выработано, по нашему мнению, немаловажное дополнение к дефиниции представления о правовом воспитании. В первую очередь, ею анализируется характер правовоспитательной деятельности. Эта деятельность рассматривается как систематическое влияние на сознание и поведение человека [3, с. 462].

Аналогично первому определению, целью правового воспитания представляется рост уровня правового сознания и правовой культуры, однако, при этом Т.В. Синюкова уточняет главные пути решения этой проблематики. К ним относятся: создание определенных внутренне положительных взглядов, воззрений, ценностных ориентаций, убеждений, обеспечивающих со-

блюдение, реализацию и применение правовых норм.

Правовое воспитание своей естественной и ключевой целью видит выработку правовых свойств и навыков личности. Н.И. Матузов выделяет в качестве приоритетных в данной сфере следующие направления:

- выработка у гражданина здорового чувства права, прогрессивного юридического мировоззрения;

- подготовка социально активной личности, хорошо знающей свои права и возможности, обладающей навыками по их защите всеми законными способами;

- воспитание высоконравственной личности, которая остро реагирует на факты несправедливости и произвола, уважает закон и порядок, способствует противодействию правонарушениям и беспределу [2, с. 252].

Следует отметить, что эти области в осуществлении правового воспитания требуют скоординированных стараний не только государственных органов и специально уполномоченных лиц и структур. Немаловажная роль в правовом воспитании играет всеми институтами гражданского общества, правозащитными организациями, а также отдельными гражданами, каким-либо образом связанными с процессом правовой социализации личности.

Необходимо различать категории «правовое воспитание» и «правовая социализация». Правовая социализация – это включение личности в правоотношения, приобретение определенных юридических знаний и правовых убеждений, способность ориентироваться в правовом пространстве и воплощать в действительность приобретенные правовые навыки. В этом случае мы можем говорить о целостности желаемых для общества результатов процесса правовой социализации и правового воспитания. Различия между ними заключаются в следующем:

- правовая социализация оказывается не только процессом воздействия на индивидуума посредством специально разработанных правовых методов, средств, программ и концепций по формированию правовых личностных качеств. Социализация также может быть спонтанным явлением, которое также сопровождается развитием правовых навыков, знаний, убеждений индивидуума; однако их выработка осуществляется непосредственной социальной средой человека и вполне может не совпадать с понятиями общества и государства о необходимых ему правовых качествах;

- процесс правовой социализации предполагает более активное включение в нее личности, для которой ассимиляция определенных норм, ценностей, ориентиров и их фиксация в социальном поведении является неотъемлемой частью повседневной жизни, то есть естественным процессом является то, что не имеет строгого отношения к определенным формам и методам правового воспитания.

Следовательно, правовая социализация является более широкой концепцией, чем правовое воспитание, в ее арсенале существует богатый спектр социальных и правовых средств воздействия на человека. Правовое воспитание более систематизировано и целенаправленно с определением конкретных методов и технологий воздействия. Эти процессы не являются взаимоисключающими явлениями. Реализация правовоспитательной функции всегда основывается на социальном опыте, который имеет человек, с учетом особенностей воздействия его социальной среды и возможностей для реализации приобретенных навыков и правовых знаний. Правовое воспитание реализуется целенаправленными стараниями всех его субъектов, но его результативность будет зависеть не только от человека, принимающего участие в данном процессе, но и от компетентной правовой стратегии, организации и сочетания различных форм правового воспитания.

А.Б. Венгеров указывает на синергетичность всего того, что связано с формированием правовой культуры, однако, это не только не исключает возможности правового воспитания, но и делает его одним из условий существования этого самопроизвольно развивающегося процесса [4, с. 259].

Формирование правового сознания личности – процесс длительный, сопряженный с множеством различных факторов, продолжающийся на протяжении всей жизни человека. На каждом этапе своего развития личность обретает и совершенствует не только определенные правовые знания, правовой опыт, но и определенные правовые свойства.

Правовое воспитание ставит своей основной задачей развитие правовых свойств личности, а именно тех, которые наиболее тесно связаны с ее ценностно-правовыми качествами. В практическом плане они должны отвечать следующим основным требованиям:

- быть устойчивыми образованиями структуры личности;

- отображать государственно-правовую действительность;

- определять социальную ценность личности в сфере действия права;
- составлять внутренние условия дальнейшего развития «юридического» содержания личности.

Среди основных правовых свойств личности, характеризующих отношение личности к праву, Н.И. Тюрина выделяет: чувство ответственности, солидарности с правом, справедливости, законности, правового долга, уважение к закону (праву) [5, с. 188].

Под чувством ответственности автор подразумевает осознанное отношение личности к своим правам и обязанностям, понимание и оценку своих действий.

Солидарность с правом выступает как отношение к правовым нормам, основанное на согласии с ними, при этом степень согласия адресата с нормой может быть различной, в зависимости от мотивов, лежащих в основе такого согласия.

Чувство справедливости определяется как степень интериоризированности личностью справедливости государственного строя и его права, выраженное в ее отношении к правам и законным интересам других лиц, в ответственности собственного поведения, в требовании справедливо поступать, обращенное к иным лицам.

Чувство законности характеризуется как состояние социально-правового психического склада личности, обеспечивающее в правовых ситуациях выбор варианта правомерного поведения, готовность следовать правовым предписаниям в указанном направлении, внутренняя настроенность личности на выбор только законосообразного поведения, даже если оно в каком-то смысле не устраивает адресата, не отвечает его интересам в данный момент.

Чувство правового долга указывает на характер понимания личностью значения правовых средств, степень готовности использования их в практической деятельности для удовлетворения прежде всего общественных интересов или интересов других лиц.

Уважение к закону (праву) рассматривается как интегральное свойство правовой структуры личности, определяющее наиболее высокий, развитый тип правовой позиции, основанный на принятии правовых норм в качестве собственной личностной ценности, на доверительном, уважительном к ним отношении и обуславливающий выбор поведения исключительно по мотивам принципиального согласия с законом.

На основе отмеченных свойств в структуре личности складывается комплекс ценностно-

правовых ориентаций, позволяющих определять свое поведение в правовой сфере, что является знаковой характеристикой уровня правовой культуры личности. Структурные элементы правосознания, как считает Н.М. Тапчанян, могут быть изменены искусственно при наличии эффективных механизмов формирующего воздействия [6, с. 18].

Взаимосвязь правосознания и правового воспитания очевидна, однако, их детерминированность не является строгой, иначе проблема повышения правового сознания мерами правового воздействия давно была бы решена. Дальнейшие рассуждения исследователя о возможности искусственного изменения любого из компонентов структуры правосознания приводят его к выводу об объективной реальности изменения и совершенствования правовой культуры с целью стимулирования «самообусловленного правомерного поведения» [6, с. 7]. С последним замечанием стоит согласиться, поскольку непосредственной целью правового воспитания, о какой бы его форме не шла речь, всегда является стимулирование правового поведения, выработка устойчивых позитивно направленных мотивов поведения.

Исследователи по-разному определяют действенность различных форм правового воспитания (правового обучения, правовой пропаганды, самообразования) и их прогнозируемую результативность.

Правовая пропаганда (агитация) проявляется в распространении правовых идей, взглядов, официальных доктрин посредством самых различных способов, которые часто определяются в своей совокупности как «правовой всеобуч». Среди его основных мероприятий можно назвать публичные лекции, беседы, диспуты, выступления. Особой формой правовой пропаганды служит распространение популярных правовых изданий – книг, журналов, брошюр, в которых на не доступном читателю уровне дается разъяснение сложных юридических вопросов, практические советы по защите своих прав, отстаиванию законных интересов. В настоящее время с использованием современных технологий значительно повышается практическая направленность данной формы правового воспитания, благодаря чему можно говорить о его «втором рождении» [7, с. 21].

Самообразование как процесс самостоятельного освоения правовых знаний и навыков можно рассматривать в двух аспектах:

- теоретический уровень, который включает процесс самостоятельного изучения законо-

дательства, повышения уровня правовых знаний юристами-практиками и теоретиками;

– практический уровень предполагает непосредственное включение личности в процесс реализации права, то есть использования и исполнения правовых предписаний, что образует собственный юридический опыт личности.

Правовое обучение – это процесс передачи и усвоения правовых знаний, который осуществляется в образовательных учреждениях различного уровня (школы, колледжи, лицеи, высшие учебные заведения). Как правило, правовое обучение рассматривают как необходимый, но не самый важный элемент в процессе правовой социализации.

Правовые знания составляют необходимый компонент и важнейшее условие, предвещающие любой поведенческий акт личности [5, с. 116].

Правовые знания можно классифицировать по нескольким основаниям:

1) по степени, глубине развития:

– несистематизированные, то есть отдельные, отрывочные теоретические знания, не создающие общего образа и идеи права;

– систематизированные знания, которые, как правило, формируются в процессе правового обучения и представляют целостные правовые представления о существующих правовых институтах и конструкциях;

2) по предмету отражения:

– общие знания о праве, его регулирующих и охранительных функциях, в том числе знания особенностей правового регулирования тех отношений, непосредственным участником которых является данная личность;

– специальные правовые знания, необходимые для реализации конкретной деятельности в сфере правового регулирования, связанной с выполнением организационно-правовой или иной деятельностью;

– профессиональные знания, формирование которых необходимо для осуществления профессиональной правовой деятельности;

– теоретические знания, присущие специалистам правовой теории и некоторым категориям юристов-практиков [5, с. 116-117].

Необходимо также отметить, что проблема правового воспитания находится в тесном взаимодействии с развитием личности. Сегодня в обществе как никогда велико внимание к вопросам совершенствования духовно-нравственного воспитания. Система правового образования должна быть ориентирована на воспитание личности, отстаивающей ценностное отношение

к миру, способной участвовать в решении глобальных проблем современности, противостоять социальным угрозам и вызовам.

Поэтому осуществление правового воспитательного процесса не исчерпывается мерами конкретно-практического характера, связанных только с формированием правовых знаний. В качестве направления общего характера правовое воспитание неразрывно связано с воспитанием этических, религиозных, культурных, психологических и иных традиций. В своей совокупности данные усилия способствуют укреплению законности, правового порядка, повышению правовой культуры.

Духовно-нравственное воспитание личности как одно из направлений воспитания и обучения связано с решением таких важнейших задач образования, как:

– формирование ценностного мировоззренческого фундамента, сочетающего в себе лучшие образцы общечеловеческих идеалов и принципов и национально-культурное наследие;

– развитие и закрепление чувства общности исторической судьбы проживающих в Казахстане граждан различных национальностей и их принадлежности к единому обществу казахстанцев с общими задачами и интересами;

– выработка общих предпочтений, идеалов и устремлений в рамках культурной интеграции при одновременном сохранении национальных особенностей культурного своеобразия различных этнических и религиозных групп;

– формирование и развитие высоких нравственно-этических качеств личности;

– воспитание на основе ценностей гуманизма самостоятельно и универсально мыслящего человека.

Правовое воспитание детерминирует правовую практику и должно выстраиваться на основе общечеловеческих ценностей. В этой связи ученые выделяют ближайшую, промежуточную и конечную его цели. К первой они относят формирование системы правовых знаний, ко второй – формирование правовой убежденности, а к третьей – формирование мотивов и привычек правомерного поведения.

В настоящее время осуществление правовоспитательной деятельности должно осуществляться системно, комплексно, с учетом достижений теоретической науки (как юридической, так и педагогической) и накопленного в предшествующий период практического опыта по формированию правового сознания и правовой культуры личности и общества в целом. Органи-

зация правового воспитания личности требует ответственного к ней отношения со стороны всего общества и государства. Она не должна носить формальный, декларативный характер, напротив, ее формы и методы должны учитывать интересы подрастающего поколения, быть для них интересными и ориентированы на широкий круг интересов молодежи. Грамотное использование современных информационных технологий в правовоспитательной деятельности значительно повысит привлекательность для молодежной аудитории и усилит эффективность всех форм правового воспитания: и правовой пропаганды, и правового обучения, и самообучения.

В Республике Казахстан создана достаточно обширная нормативная база антикоррупционных мер, в том числе, направленных на ратификацию ряда международных соглашений, а также принято значительное число законов и подзаконных актов.

Несмотря на имеющуюся базу нормативных актов, а также применяемые антикоррупционные меры, правоприменительная практика зачастую не может полностью решить задачу противодействия коррупции. Основной причиной является несоответствие данных мер различным формам проявления коррупции и порождающим ее условиям. Успешность антикоррупционной деятельности зависит не только от возможности государства реализовывать имеющиеся у него возможности и использовать все антикоррупционные инструменты, но и «от фундаментальной реконструкции общественного и индивидуального сознания, изменения правил поведения как государственных и муниципальных служащих, так и всех граждан» [8, с. 256].

Полагаем, что формирование негативного восприятия общества к данному явлению и антикоррупционное просвещение населения должны являться неотъемлемой частью нравственного и гражданского воспитания, правовой культуры, осознания своих прав и обязанностей перед обществом.

Формирование антикоррупционного правосознания государственных служащих должно стать одним из приоритетных задач. Среди мер по предупреждению и профилактике коррупции и формированию антикоррупционного правосознания в системах государственной службы, имеющих первостепенное значение и дающих наибольшие положительные результаты, можно выделить несколько групп, которые включают:

- законодательное обеспечение противодействия коррупции;

- обеспечение достойного денежного содержания;

- наличие специальных органов по противодействию коррупции;

- тщательный отбор кандидатов для замещения должностей государственной службы и ротация кадров;

- сбалансированная система правовых ограничений и запретов;

- открытость деятельности государственных органов обществу в пределах государственной тайны и широкое освещение результатов привлечения к ответственности за коррупцию;

- меры по антикоррупционному обучению и пропаганде;

- стимулирование участия общественности в борьбе с коррупцией.

Важнейшим направлением противодействия коррупции является антикоррупционное воспитание, которое, в первую очередь, использует средства правового обучения и пропаганды. В некоторых странах с этой целью используются весьма специфические методы. Например, в целях формирования антикоррупционного правосознания в Китае в партийной школе для госслужащих проводятся специальные занятия, помогающие бороться с соблазном принять взятку. Во время таких уроков, уже названных «антикоррупционное тай-цзи», совмещаются элементы медитации, восточных единоборств и силовых упражнений.

Важнейшим фактором формирования в обществе атмосферы нетерпимости к проявлениям коррупционной преступности, по нашему мнению, является культивирование антикоррупционного мировоззрения у подрастающего поколения. Образование является одним из наиболее активных социальных секторов, в которых конкретные шаги реформирования системы могут оказать существенное влияние в области антикоррупционной профилактики. Эффективность борьбы с коррупцией во многом зависит от гражданской позиции, стремления общественности к сотрудничеству с правоохранительными органами. Желание людей сообщать о фактах коррупции и их поддержка «прозрачности» общества не были бы возможными без информирования и просвещения в микрорайонах, школах, колледжах и университетах.

Формирование подобного мировоззрения учащихся предполагает решение ряда задач в процессе преподавания:

- предоставить совокупное суждение об исторических формах коррупции, специфике ее

проявления в разнообразных областях жизнедеятельности, причинах, вредоносных результатах этого явления;

- выработать способности адекватного анализа и личностной оценки коррупции как противоправного общественного явления, опираясь на исторический и сравнительный принципы научного познания;

- выработать совокупность научных и практических познаний, в коррупциогенных ситуациях обеспечивающих поведение в соответствии с закрепленными государством и обществом позитивными правовыми и морально-этическими установками;

- катализировать мотивацию антикоррупционного поведения [9, с. 9].

Национальная антикоррупционная стратегия Республики Казахстан основывается на рациональном сочетании карательных мер, профилактики и предупреждения и антикоррупционном воспитании и просвещении (рис. 1).

Рисунок 1 – Казахстанская антикоррупционная политика

Особая проблема антикоррупционного образования – как избежать того, что эта программа превратится в курс информирования о возможностях коррумпированного поведения. Как и во всех остальных случаях, когда в школе стремятся прививать установки, противоречащие «удобной» практике поведения, антикоррупционное воспитание требует от учителей мудрости, пси-

хологической проницательности и методического мастерства.

Цель антикоррупционного образования – культивировать ценностные парадигмы и формировать навыки, требующиеся для развития у молодого поколения гражданского мировоззрения и убеждений к коррупции как к социальному злу.

Задачи антикоррупционного воспитания:

- стимулировать нетерпимость к проявлениям коррупции;

- обозначить и показать реальный потенциал мер по противодействию коррупции;

- внести свою лепту в решение проблематики, формулируемой в общих программах и образовательных стандартах;

- культивирование в себе ценностного мировоззрения (уважение к демократическим ценностям; равнодушие ко всему происходящему рядом; честность, ответственность за свои действия, поступки; непрерывное и стабильное улучшение личной, социальной, познавательной и культурной компетенции и т. д.);

- реализация расширения возможностей (общаться, находить, передавать информацию и распоряжаться ею; критически мыслить и решать проблемы; рационально планировать и организовывать деятельность, распоряжаться временными, финансовыми и другими ресурсами; действовать творчески, инициативно, осмысленно и самостоятельно, брать на себя ответственность за свои действия; общаться и сотрудничать, конструктивно решать разногласия и конфликты; принимать участие в жизни школы, местной общественности, общества, при необходимости брать на себя роль лидера и т. п.) [10, с. 186].

Базовые принципы формирования антикоррупционной культуры на современном этапе закреплены в Республике Казахстан в национальной идее «Мәңгілік Ел», долгосрочной программе «Казахстан-2050» и антикоррупционной стратегии.

В реализацию этих документов в 2016 году данный институт впервые закреплен на законодательном уровне и заключается в проведении образовательной, информационной и организационной деятельности.

Рассмотрим результаты по каждому из направлений.

Антикоррупционное образование – важное направление, поскольку преимущественно связано с подрастающим поколением.

В результате совместной работы с Министерством образования и науки в учебные про-

граммы всех уровней образования включен вопрос антикоррупционного просвещения (рис. 2).

В высших учебных заведениях в качестве элективного курса внедрена дисциплина «Основы антикоррупционной культуры», учебное пособие к которой разработано авторским коллективом из числа работников Агентства РК по делам госслужбы и противодействию коррупции и преподавателей Академии.

По инициативе Агентства, программные документы Министерства образования и науки, определяющие ход воспитательного процесса, также дополнены вопросами антикоррупционного воспитания.

В частности, это Концептуальные основы воспитания, а также Программа формирования антикоррупционной культуры в школьной среде в контексте духовно-нравственного и гражданско-патриотического воспитания.

В реализацию этой программы в 6080 школах, или 98%, создан клуб «Адал ұрпақ». Общий охват составил практически 750 000 учеников, которые приняли участие в 18 228 мероприятиях.

Введение такой формы воспитания позволит привить учащимся принципы честности и справедливости (рис.3).

Антикоррупционным образованием также охвачены порядка 266 тысяч государственных и гражданских служащих, судей, сотрудников правоохранительных органов, работников квазигосударственного сектора, представителей

предпринимательского и гражданского секторов, религиозных и этнокультурных объединений.

С ними проведено свыше 5 тысяч мероприятий.

В рамках проектов «От госоргана к госоргану» и «От акимата к акимату» организован цикл выездных совещаний по разъяснению проводимой антикоррупционной политики.

В ходе мероприятий в доступной, интерактивной форме доводилась информация о состоянии противодействия коррупции в госорганах и стране в целом.

Демонстрировались видеосюжеты о задержаниях по резонансным преступлениям, а также обращения лиц, отбывающих наказание и рассказывающих за совершенные деяния.

Важное значение в формировании антикоррупционного сознания имеет информационно-разъяснительная работа. Для этого налажено должное взаимодействие со средствами массовой информации.

Проведено свыше 40 встреч с журналистами, блогерами, главными редакторами издательств и телеканалов.

В республиканских и региональных СМИ создано более 80 тематических рубрик («Сыбайластықпен күрес», «Адал өмір сүру», «Фемида», «Закон и порядок» и др.).

Опубликовано свыше 3 тысяч статей, организована трансляция порядка 1700 видеосюжетов. В Интернете размещено около 8 тысяч материалов антикоррупционной направленности.

Рисунок 2 – Охват антикоррупционным образованием в разрезе уровней образования по итогам 2015 года

В результате этой работы возрос уровень антикоррупционного сознания граждан, что подтверждается данными социологического исследования. Так, на 18% (с 55% до 73%) вырос уровень доверия населения к антикоррупционной политике и на 10% (с 43% до 53%) – доля граждан, готовых внести личный вклад в противодействие коррупции [11].

Весомый вклад в дело противодействия коррупционным рискам и формированию антикоррупционной культуры вносит и студенческая молодежь Казахстана. В КазНУ им. аль-Фараби успешно реализуется проект «Университет вне коррупции», целью которого является недопущение любых коррупционных явлений путем создания социальной среды, нетерпимой к коррупции и внедрения антикоррупционных технологий (комплекса мер) в университете.

1. Первый блок комплекса мер – это внедрение антикоррупционных механизмов в управ-

ленческой и организационно-кадровой деятельности.

Одной из ключевых мер в противодействии коррупции стала разработка и реализация Кодекса корпоративной культуры ППС и сотрудников, Кодекса чести студентов, Положения о преподавателе и Положения о студенте КазНУ. Внедрение важных этических норм, закрепленных в данных документах, нацелено на укрепление в коллективе приверженности высоким профессиональным и моральным нормам, способствует созданию среды нетерпимости к любым социально-порочным практикам.

На всех факультетах действуют Комиссии по этике, которые осуществляют контроль за соблюдением данных кодексов и вырабатывают меры общественного и дисциплинарного воздействия по фактам нарушения корпоративной этики.

Рисунок 3 – Программа духовно-нравственного воспитания: ключевые меры и формы работы

2. Для эффективного принятия управленческих решений по противодействию коррупции налажена системная обратная связь посредством блога ректора и регулярных социологических опросов, проводимых Центром социологических исследований и социального инжиниринга КазНУ.

3. Следующий блок проекта «Университет вне коррупции» – это внедрение антикоррупционных технологий в учебном процессе. В соответствии с международными стандартами в КазНУ создана информационно-образовательная интранет-система «УНИВЕР». Вся система предельно прозрачна и открыта в реальном времени для просмотра руководством университета. Здесь размещены электронный журнал посещений, успеваемости, электронные ведомости, который может просмотреть любой из пользователей. Система ограничивает сроки проставления баллов в журнал и оценок в ведомости для преподавателей, создает отчеты по подозрительным проставлениям в журнал посещений/успеваемости, осуществляет генерацию экзаменационных билетов, осуществляет шифрование экзаменационных работ, обеспечивает онлайн-тестирование, пропуск выпускных работ через систему «Антиплагиат».

4. Важным условием эффективности антикоррупционных технологий является создание здоровой социальной среды. Только в результате ее формирования возникает атмосфера недопустимости не только таких явлений, как взятки, вымогательство, давление, растраты, но и плагиат, списывание и т.п.

И здесь огромное значение имеет непрерывность социального воспитания, в рамках которого студент нами позиционируется не только в качестве объекта воспитательного воздействия, но и как равноправного субъекта всего образовательного процесса.

В КазНУ разработаны и активно реализуются программы гражданского воспитания, нацеленные на формирование патриотизма в студенческой среде, трудового и правового воспитания, повышения антикоррупционной культуры.

Таким образом, в КазНУ им. аль-Фараби положено начало движения по превращению вузов в университеты вне коррупции, сделан внушительный задел в этом направлении, приобретен положительный и успешный опыт, который может быть распространен среди вузов РК [10].

8 октября 2013 года Указом Президента Республики Казахстан было принято решение о присоединении Республики Казахстан к Соглашению об учреждении Международ-

ной антикоррупционной академии в качестве международной организации. Международная антикоррупционная академия была учреждена под эгидой ООН в 2010 году в Лаксенбурге (Австрийская Республика) как международная организация, выполняющая функции центра передового опыта в области противодействия коррупции, антикоррупционного образования, профессиональной подготовки и научных исследований.

В целом, повышение правовой культуры населения и формирование антикоррупционной модели поведения, в частности, должны стать коллективным общественным проектом, реализующимся с учетом следующих требований.

Во-первых, задача борьбы с коррупционными правонарушениями является совместной задачей, невыполнимой одним конкретным институтом или государством в целом. Требуется активное вовлечение самих граждан во всем многообразии их организаций и ассоциаций. Необходимо активное участие разных секторов государственного управления, помимо привычных ведомств, напрямую связанных с поддержанием права.

Во-вторых, особенно важная роль государства в этой коллективной задаче заключается в ведении коммуникации: в выражении, распространении, объяснении, утверждении, иллюстрации важности права и высокой правовой культуры.

В-третьих, согласно общему подходу к проблеме в данной работе, высокая правовая культура есть не что иное, как хорошая жизнь граждан. И именно это понятие должно являться стержневой идеей в коммуникации или пропаганде государством важности права и правовой культуры [22, с. 186].

Статистика показывает, что коррупционные модели поведения особенно присущи современной молодежи, которая зачастую выбирает их в качестве приоритетного способа решения возникающих проблем в различных сферах. Анализируя данную проблему, можно с уверенностью сказать, что такое поведение является отклоняющимся не только от правовых норм, но и от норм нравственности и этики. Ускоренный прогресс указанного подтипа поведения служит причиной социальной аномалии, неправильной социализации молодежи, изначальному недоверию к закону и системе правосудия, падению ее духовного и нравственного развития, укоренению стереотипов незаконного поведения, снижения законопослушности и др. Неслучайно особо пристальное внимание в рамках молодеж-

ной политики уделяется феномену коррупции на поведенческом уровне в среде молодежи. Государство четко понимает, что антикоррупционное воспитание общества является решающим фактором повышения эффективности борьбы с коррупцией [13].

Именно антикоррупционное образование и воспитание молодежи, от которых зависит будущее страны, способствуют решению указанной проблемы посредством устранения глубинных причин, связанных с массовым сознанием, правовой и политической культурой.

Литература

- 1 Сорокин В.В. Концепция эволюционного преобразования правовых систем в переходный период. – Барнаул, 2002. – 376 с.
- 2 Матузов Н.И. Правосознание и правовая культура // Матузов Н.И., Малько А.В. Теория государства и права: Учебник. – 2-е., перераб. и доп. – М.: Юрист, 2003. – 776 с.
- 3 Синюкова Т.В. Правосознание и правовое воспитание // Теория государства и права / под. ред. Н.И. Матузова, А.В. Малько. – М., 1997. – 558 с.
- 4 Венгеров А.Б. Теория государства и права: учебник для юридических вузов. – 3-е изд. – М.: Юриспруденция, 2000. – 528 с.
- 5 Тюрина Н.И. Правомерное поведение как объект юридического исследования: дис. ... канд. юрид. наук. – Саратов, 2003. – С. 256.
- 6 Тапчанян Н.М. Правосознание и правовая культура личности в условиях современной России: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1999. – 41 с.
- 7 Мальцев Г.В. Правовое обеспечение реформ: теоретико-методологические проблемы // Современное российское право: Анализ основных тенденций. сб. науч. тр. / под общ. ред. Г.В. Мальцева. – М., 2005. – С. 21- 28.
- 8 Голик Ю.В., Карасев В.И. Коррупция как механизм социальной деградации. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2005. – 329 с.
- 9 Формирование антикоррупционного мировоззрения учащихся: методические рекомендации / под общей редакцией С.В. Жолована. – СПб., 2009. – С. 9.
- 10 Проект «Университет вне коррупции» // <http://www.kaznu.kz/ru/18285>
- 11 Национальный доклад о противодействии коррупции (Астана, 2017 г.) // <http://kyzmet.gov.kz/ru/pages/nacionalnyy-doklad-o-protivodeystvii-korrupcii>
- 12 Формирование правовой культуры в условиях утверждения правового государства и развития гражданского общества / Ибраева А.С., Усеинова Г.Р., Сартаев С.А., Есетова С.К., Алимбекова М.А., Салимгерей А.А.; отв. Ред. А.С. Ибраева. – Алматы: Қазақ университеті, 2014. – 244 с.
- 13 Гацалов Р.Р. Антикоррупционное воспитание молодежи: проблемы формирования российской модели// Сборник докладов Международной научно-практической конференции// <http://isfic.info/SPBU/konf03.htm>

References

- 1 Sorokin V.V. (2002) *Koncepcija jevoljucionnogo preobrazovaniya pravovyh sistem v perehodnyj period.* – Barnaul. – 376 s.
- 2 Matuzov N.I. (2003) *Pravosoznanie i pravovaja kul'tura* // Matuzov N.I., Mal'ko A.V. *Teorija gosudarstva i prava: Uchebnik.* – 2-e., pererab. i dop. – M.:Jurist#. – 776 s.
- 3 Sinjukova T.V. (1997) *Pravosoznanie i pravovoe vospitanie* // *Teorija gosudarstva i prava* / Pod. red. N.I. Matuzova, A.V. Mal'ko. – M. – 558 s.
- 4 Vengerov A.B. (2000) *Teorija gosudarstva i prava: Uchebnik dlja juridicheskikh vuzov.* 3-e izd. – M.: Jurisprudencija. – 528 s.
- 5 Tjurina N.I. (2003) *Pravomernoe povedenie kak ob#ekt juridicheskogo issledovanija: dis. ... kand. jurid. nauk.* – Saratov. – S. 256.
- 6 Tapchanjan N.M. (1999) *Pravosoznanie i pravovaja kul'tura lichnosti v uslovijah sovremennoj Rossii: Avtoref. dis. ... kand. jurid.nauk.* – M. – 41 s.
- 7 Mal'cev G.V. *Pravovoe obespechenie reform: teoretiko-metodologicheskie problemy* // *Sovremennoe rossijskoe pravo: Analiz osnovnyh tendencij. Sb. nauch. tr. / Pod obshh. red. G.V. Mal'ceva.* M., 2005. – S. 21- 28.
- 8 Golik Ju.V., Karasev V.I. (2005) *Korrupcija kak mehanizm social'noj degradacii.* – SPb.: Juridicheskij centr Press,. – 329 s.
- 9 *Formirovanie antikorrupcionnogo mirovozzrenija uchashhihsja. Metodicheskie rekomendacii* / Pod obshhej redakciej S.V. Zholovana. – SPb., 2009. – S. 9.
- Proekt «Universitet vne korrupcii» // <http://www.kaznu.kz/ru/18285>
- 11 *Nacional'nyj doklad o protivodejstvii korrupcii* (Astana, 2017 g.) // <http://kyzmet.gov.kz/ru/pages/nacionalnyy-doklad-o-protivodeystvii-korrupcii>
- 12 *Formirovanie pravovoj kul'tury v uslovijah utverzhdenija pravovogo gosudarstva i razvitija grazhdanskogo obshhestva* / Ibraeva A.S., Useinova G.R., Sartaev S.A., Esetova S.K., Alimbekova M.A., Salimgerej A.A.; отв. Red. A.S. Ibraeva. – Almaty: Qazaq universiteti, 2014. – 244 s.
- 13 Gacalov R.R. *Antikorrupcionnoe vospitanie molodezhi: problemy formirovaniya rossijskoj modeli*// *Sbornik dokladov Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii*// <http://isfic.info/SPBU/konf03.htm>

2-бөлім

**КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ЖӘНЕ
ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҒЫ**

Раздел 2

**КОНСТИТУЦИОННОЕ
И АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО**

Section 2

**CONSTITUTIONAL AND
ADMISTRATIVE LAW**

**Жетпісбаев Б.А.¹, Алдашев С.М.²,
Токмамбетова И.Ш.³, Нұрахметова Г.Г.⁴**

¹З.ғ.д., профессор, e-mail: Batyrbek.Zhetpisbayev@kaznu.kz

²З.ғ.к., профессор, e-mail: Sarsengaly.Aldashev@kaznu.kz

³аға оқытушы, профессор, e-mail: Yryna.Tokmambetova@kaznu.kz

⁴З.ғ.к., доцент, e-mail: Gulmyra.Nurahmetova@kaznu.kz

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

**ӘКІМШІЛІК ӘДІЛЕТТІЛІК:
ТЕОРИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ӘДІСНАМАЛЫҚ
МОДЕЛЬДЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ**

Ағымдағы әкімшілік-құқықтық реформалар шеңберінде қабылданған барлық әрекеттерге қарамастан, Қазақстанның әкімшілік әділеттігі әлі қалыптаспаған және ол қалыптасу сатысында тұр. Әкімшілік сот төрелігін одан әрі дамыту үдерістері мемлекеттің қоғамдық-құқықтық қызметі осы саладағы алдыңғы қатарлы халықаралық тәжірибені қолдану арқылы осы мәселені неғұрлым дамыту қажеттігін талап етеді. Мемлекеттік реформаның барлық сатыларында қалыптасқан кемшіліктерді толтыру үшін Қазақстандағы әкімшілік заңнаманы және тұтастай әкімшілік-құқықтық қатынастарды жетілдіруге бағытталған мәселелер күрт көтерілді. Реформалардың тағы бір негізгі идеясы қылмыстық және азаматтық сот ісін жүргізумен қатар мақсаты сот төрелігінің толық нысаны болуға тиіс болатын әкімшілік әділет және әкімшілік сот ісін жүргізуді қалыптастыру болды. Қазақстандық құқықтық жүйе шеңберінде дамып келе жатқан әкімшілік әділеті әкімшілік-құқықтық қарым-қатынас теориясының аясында ғана қарастырылуы тиіс, яғни әкімшілік қоғамдық даулар әкімшілік сот ісін жүргізу тәртібімен әкімшілік соттармен қатаң дамып келе жатқан әкімшілік әділеті аясында қаралуы тиіс.

Түйін сөздер: әкімшілік әділет, әкімшілік құқық, әкімшілік сот ісін жүргізу, соттық бақылау, сот қорғауы, құқықтары мен бостандықтары, әділеттілік, қоғамдық-құқықтық даулар, әкімшілік-құқықтық реформалар.

Zhetpisbaev B.A.¹, Aldashev S.M.², Tokmambetova I.Sh.³, Nurahmetova G.G.⁴

¹Doctor of Law, Professor, e-mail: Batyrbek.Zhetpisbayev@kaznu.kz

²Candidate of Law, associate professor, e-mail: Sarsengaly.Aldashev@kaznu.kz

³Senior lecturer, e-mail: Yryna.Tokmambetova@kaznu.kz

⁴З.ғ.к., доцент, e-mail: Gulmyra.Nurahmetova@kaznu.kz
al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

**Administrative justice:
problems of theoretical and methodological modeling**

Despite all the attempts perceived within the confines of ongoing administrative and legal reforms, the administrative justice of Kazakhstan has not yet been fully formed and is at the stage of its formation. The processes of further development of administrative justice call for the need for a more detailed elaboration of this problem with the application of advanced international experience in this area of public law activity of the state. In order to fill the gaps that have formed, at all stages of state reform, in Kazakhstan issues were sharply raised whose solution was aimed at improving administrative legislation and, in general, administrative and legal relations. Another basic idea of the ongoing reforms was the idea of the formation of administrative justice and administrative proceedings, which, according to its purpose, was to become a full-fledged form of administration of justice, along with criminal and civil proceedings. The administrative justice within the Kazakh legal system should

be considered only within the confines of the theory of administrative and legal relations, that is, administrative (public) disputes must be considered within the confines of the administrative justice that is strictly included in the field of activity, administrative courts in the procedure of administrative proceedings.

Key words: administrative justice, administrative law, administrative legal proceedings, judicial control, judicial protection, rights and freedoms, justice, public-law disputes, administrative and legal reforms.

Жетпісбаев Б.А.¹, Алдашев С.М.², Токмамбетова И.Ш.³, Нурахметова Г.Г.⁴

¹доктор юридических наук, профессор, e-mail: Batyrbek.Zhetpisbayev@kaznu.kz

²кандидат юридических наук, профессор, e-mail: Sarsengaly.Aldashev@kaznu.kz

³старший преподаватель, профессор, e-mail: Yryna.Tokmambetova@kaznu.kz

⁴к.ю.н., доцент, e-mail: Gulmyra.Nurahmetova@kaznu.kz

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

Административная юстиция: проблемы теоретико-методологического моделирования

Несмотря на все попытки, воспринимаемые в рамках проводимых административно-правовых реформ, административная юстиция Казахстана на сегодняшний день окончательно не сформировалась и находится на стадии своего становления. Процессы дальнейшего развития административной юстиции вызывают к необходимости более детальной разработки данной проблемы с применением передового международного опыта в этой сфере публично-правовой деятельности государства. В целях восполнения образовавшихся пробелов на всех этапах государственного реформирования в Казахстане остро стояли вопросы, решения которых были направлены на совершенствование административного законодательства и, в целом, административно-правовых отношений. Другой основной идеей проводимых реформ была идея формирования административной юстиции и административного судопроизводства, которая по своему предназначению должна была стать полноправной формой осуществления правосудия, наряду с уголовным и гражданским судопроизводством. Складывающуюся в пределах казахстанской правовой системы административную юстицию следует рассматривать только в рамках теории административно-правовых отношений, то есть административные (публичные) споры должны рассматриваться в рамках строго включенных в сферу деятельности формирующейся административной юстиции, административными судами в порядке административного судопроизводства.

Ключевые слова: административная юстиция, административное право, административное судопроизводство, судебный контроль, судебная защита, права и свободы, правосудие, публично-правовые споры, административно-правовые реформы.

Кіріспе

Әкімшілік-құқықтық саясатты жүзеге асыруға бағытталған мемлекеттік басқару саласындағы қазіргі заманғы реформалар Қазақстан Республикасы егемендікті алған сәттен бастап мемлекеттің әкімшілік-құқықтық тетіктерді қалыптастыру ниеті мемлекеттік басқару саласындағы туындайтын мемлекеттік органдардың және лауазымды тұлғалардың заңсыз әрекеттері мен шешімдерінен азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын және заңды мүдделері қорғаумен сипатталады. Осы тұрғыдан алғанда, Қазақстанның мемлекеттілігінен туындайтын әкімшілік сот төрелігі институты азамат пен адамның қоғамдық-құқықтық қатынастар саласындағы құқықтары мен бостандықтарын қорғау тетіктерін қалыптастыруда сөзсіз қызығушылық ту-

дырады. Сонымен бірге барлық әрекеттерге қарамастан, қазіргі уақытта Қазақстандағы әкімшілік сот төрелігі оны қалыптастыру сатысында тұр, түпкілікті қалыптаспаған және оны одан әрі дамыту үдерістері мемлекеттік құқықтық қызметтің осы саласы бойынша алдыңғы қатарлы халықаралық тәжірибені қолдану арқылы осы мәселенің неғұрлым егжей-тегжейлі дамуы қажеттігін тудырады. Осы бағыттағы Қазақстан қызметінің қысқаша тарихи-құқықтық анықтамасы бұл туралы фактілерді суреттейді, яғни республиканың мемлекеттік қызметінің осы бағыты бойынша әкімшілік-құқықтық қатынастарды реформалау үдерістерін үш бағытқа бөлуге болады, сонымен қоса, мұндай мерзімділік Қазақстанның тұжырымдамалық және жүйелілік сипаты маңызды бағдарламалық құжаттарды қабылдаумен байланысты:

1-кезең 1994 жылдан 2002 жылға дейін (1994 жылғы Қазақстан Республикасының құқықтық реформаларының мемлекеттік бағдарламасын қабылдауымен байланысты).

2-кезең 2002 жылдан 2010 жылға дейін (2002 жылдан 2010 жыл аралығындағы Қазақстан Республикасының құқықтық саясатының Концепциясын қабылдауымен байланысты).

3-кезең 2010 жылдан 2020 жылға дейін (2010 жылдан 2020 жыл аралығындағы Қазақстан Республикасының құқықтық саясатының Концепциясын қабылдауымен байланысты).

Мемлекеттік реформаның барлық сатыларында қалыптасқан Қазақстандағы әкімшілік заңнаманы және тұтастай әкімшілік-құқықтық қатынастарды жетілдіруге бағытталған мәселелер күрт көтерілді. Реформалардың тағы бір негізгі идеясы қылмыстық және азаматтық сот ісін жүргізумен қатар мақсаты сот төрелігінің толық нысаны болуға тиіс болатын әкімшілік әділет және әкімшілік сот ісін жүргізуді қалыптастыру болды.

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, арнайы әкімшілік әділет органдарының – әкімшілік соттардың құрылуы, іс жүзінде, қазақстандық сот ісін жүргізу жүйесінде түбегейлі өзгерістер әкелді.

Әдістемелік және теориялық-әдістемелік негіздері

Ағымдағы зерттеуде әдістемелік негіздер бойынша азаматтардың және адамдардың құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін қорғайтын мамандандырылған органдар ретінде Қазақстан Республикасының әкімшілік әділетінің тұжырымдамалық және теориялық мәселелер жүйесінде туындайтын құқықтық құбылыстарды зерттеуге деген таным және жүйелік тәсілдің диалектикалық әдісі қолданылады.

Әдістемелік база дәстүрлі және жаңа инновациялық тәсілдермен, қарастырылып отырған құқықтық қатынастарды зерттеу әдістері және тәсілдерімен сипатталады. Зерттеу үрдісінде талдау және синтездеу, модельдеу, қорыту, болжау, абстракция, тарихи құқықтық, салыстырмалы құқықтық, формальды-құқықтық және басқа әдістер қолданылады. Мемлекеттік-басқарушылық әрекеттерінің жүйесі ретінде әкімшілік әділеттің теориялық негіздері адамдардың және азаматтардың құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін қорғау бойынша қоғамдық-құқықтық қатынастар саласында адамзат-

тың құқықтық ойлары тарихында ұзақ уақыт кезеңінде құрылды. Айта кету керек, XIX ғасырдың аяғына дейін мемлекеттік басқару және мемлекеттік қызмет қызметін реттейтін заң саласы мемлекеттік құқық болды. Бірақ оқымысты-әкімшілер Рудольф Гнейст, Л. Штейн және О. Майер XIX ғасырдың екінші жартысында мемлекеттік құқықтың тиісті құқықтық институттарын зерттеуді жаңа құқық тармағына – басқарушылық құқыққа немесе XIX ғасырдың соңғы үшеуі XX ғасырдың басында Батыс Еуропада атқарушылық тармақ құқығы болып, кейін Ресейде «әкімшілік құқық» деп аталған құқыққа ауыстырды. Бұл атау анағұрлым сәтті болып табылды, себебі жалпы тұжырымдаманың ерекшеліктері болған және әкімшілік-құқықтық қызметтің түрлі бөліктерін тұтас біріктіре алатын еді.

XVII – XIX ғасырдың бірінші жартысында неміс полициясы үшін, ең алдымен полиция қызметі мен қоғамдық тәртіпті сақтауға байланысты сұрақтарды әзірлеу, яғни әкімшілік құқықтың негізгі бөлігін дамыту болды, содан кейін Францияда Наполеон I өткізген әкімшілік орталықтандыру және оның құрған механизмдері азаматтардың абсолютті билік өкілдерінен құқықтарын қорғау үшін 19-шы және 20-шы ғасырлардың басында Батыс Еуропа мен Ресей елдерінде әкімшілік құқықтың құрамына кіретін әкімшілік әділеттілік институтын қалыптастыруға ықпал етті. [3, с. 148-149].

Француздық әкімшілік сот төрелігі жүйесі қазіргі таңда бүкіл дүние жүзі бойынша классикалық болып танылады және азаматтардың мемлекеттік органдарға талап-арыздар бойынша дауларды қарастыратын арнаулы органдардың болуымен сипатталады (әкімшілік трибуналдардың). Әкімшілік әділет мәселелері Қазақстанның әкімшілік заңнамасы үшін негізінен инновациялық болып табылады, өйткені олар соңғы онжылдықта ғана белсенді дамып келеді. Сонымен қатар, Қазақстандағы әкімшілік әділеттіктің теориялық негіздері дамудың ерте кезеңінде қалыптасқандығын мойындау керек. Әлеуметтік және тарихи тұрғыдан қарама-қайшылықтарға негізделген, біздің ойымызша, әкімшілік сот төрелігі саласындағы даму тарихы ғасырдан астам уақытты қамтитын құқықтық доктриналар мен көзқарастарды 3 негізгі кезеңге бөлуге болады. Атап айтқанда:

- 1) революцияға дейінгі;
- 2) кеңестік;
- 3) заманауи.

Қазақстанның құқықтық жүйесіндегі революцияға дейінгі кезеңде әкімшілік сот төрелігінің жоқтығын мойындау керек. Алайда, революциялық өзгерістерден кейін, ССР-нің бірыңғай Одағы құрылды, оның субъектісі Қазақстан Республикасы болды және сәйкесінше, Қазақстандағы заңның одан әрі дамуы кеңестік құқықтық жүйенің шеңберінде жүзеге асырылды, бұл орайда негізінен патшалық Ресейдің құқықтық ой-өрісінің жетістіктерін қолданылды.

Әкімшілік әділеттілік революцияға дейінгі зерттеушілердің құқықтық көзқарастарының даму тарихы XIX ғ. аяғы – XX ғ. басында осы мемлекеттік басқару қызметінің әдістемелік және методологиялық қызметтің негізін салған көрнекті ғалымдардың еңбегінде айтарлықтай көрініс тапқан. Осылайша, Ресейдің әкімшілік-құқықтық ғылымында революция алдындағы кезеңде әкімшілік әділеттілік мәселелері қарқынды және жемісті түрде дамыды, тек посткеңестік өзгерістер ғана осы саладағы зерттеулерді жандандыруға жаңа серпін берді. Алайда, Ресейде әкімшілік құқық ғылымының осы бағыты бойынша алынған ғылыми нәтижелердің іргелі және доктриналық сипатындағы айырмашылықтар елеулі өзгерістерге ұшырамады және әлеуметтік қатынастардың осы түрлерін реттейтін заңдар әлі қалыптаспады. Сонымен қатар, кеңестік кезеңде Ресей әкімшілік сот төрелігі дамуының теориялық және әдіснамалық негіздерін дамытуға айтарлықтай үлес қосты: А.Е. Лунева, Н.Г. Салищевой, А.А. Жданова, А.Т. Боннер, Д.М. Чечот, Г.Е. Петухова, Ж.Н. Машутино, В.А. Лория, О.К. Застрожной, А.А. Демина, В. Дурнева, В.В. Сажиной, М.Я. Масленникова және т.б. Әкімшілік құқықтық ғылым КСРО ыдырағаннан және әкімшілік-басқару жүйесі құлдырауымен байланысты әкімшілік-құқықтық қатынастарды дамытуда жаңа серпін алды. Әкімшілік құқықты дамытудың осы кезеңі құқықтық мемлекеттің құрылу идеяларын іске асыру негізінде енгізілген әкімшілік әділеттілік мәселелерін шешудің жаңа әдістерін негіздейтін бірқатар жұмыстардың жариялануымен сипатталады. Осы кезеңнің ресейлік зерттеушілері арасында келесі жұмыстарды бөліп көрсету керек: А.В. Абсалямовтың, Д.Н. Бахрахтың, К.С. Бельсконың, А.А. Деминның, А.Б. Зеленцовтың, А.Г. Кучеренаның, Р.Н. Любимовойдың, Д.В. Осинцеваның, Ю.Н. Старикованың, М. Студеникинойдың, Ю.А. Тихомированың, И.Ш. Киясханованың және т.б.

Жоғарыда аталған авторлардың шығармаларында әкімшілік сот ісін жүргізу қажеттілігін негіздеу үшін шығармашылық әрекет жасалды, әкімшілік сот әділдігі ұғымы әкімшілік сот ісін жүргізу ережелеріне сәйкес қаралған соттық әкімшілік сот арқылы соттық бақылау функциясын жүзеге асыратын заңды мекеме ретінде тұжырымдау.

Әкімшілік сот төрелігі институтының заманауи тұжырымдамаларын әзірлеудегі маңызды орын қазақстандық ғалымдарға да тиесілі. Сонымен, осы проблеманы дамытуға елеулі үлес қосқан қазақстандық ғалымдар арасында ғылыми жұмыстарды атап өту қажет: А.А. Абдикеримова, Б.Е. Абдрахманова, Г.Т. Байсалола, А.Е. Жатқанбаева, Б.А. Жетпісбаев, К.А. Мамами, А.М. Медетова, Е.А. Нугманова, А.Н. Нұрболатова, Р.А. Подопигори, Е.В. Порохова, Б.А. Титорина, А.А. Таранова, Э.О. Түзелбаев және басқа зерттеушілер.

Өздерінің жұмыстарында жоғарыда аталған авторлар заң үстемдігі тұрғысынан әкімшілік әділеттілікті дамыту идеясын кеңейтті әрі дамытты және Қазақстан Республикасындағы қазіргі әкімшілік-құқықтық реформаның дамуына елеулі үлес қосты. Сонымен қатар жоғарыда аталған зерттеушілердің ғылыми жұмыстарының талдауы Қазақстандағы әкімшілік-құқықтық ғылымда мамандандырылған, интеграцияланған, тұжырымдамалық және теориялық-әдістемелік мәселелерге арналған арнайы ғылыми зерттеулер жоқ екендігі туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Қазіргі шындық жағдайында Қазақстан Республикасының әкімшілік құқықтарын реформалау мәселелері, құқықтық реттеу нысанындағы өзгерістер, жаңа әкімшілік-құқықтық институттарды құру (мысалы, әкімшілік шарт, әкімшілік әрекет) және «ескі» жедел реформалар (мысалы, мемлекеттік қызмет институты, лицензиялау жүйесі), сот реформасын жүргізу, әкімшілік негіздерін әзірлеу және басқару үдерісі, әкімшілік рәсімдер, құқықтарды әкімшілік және құқықтық қамтамасыз ету және азаматтың және азаматтың мемлекеттік билік органдарының сот билігінің еркіндігі әлі шешілмеген күйінде қалуда.

Олар сондай-ақ әкімшілік сот төрелігі қызметін қалыптастыру және әкімшілік сот ісін жүргізу ережелеріне сәйкес қаралатын әкімшілік жауапкершілік арқылы соттық бақылау функцияларын жүзеге асыратын тәуелсіз заңды мекеме ретінде қалыптастыру мәселесін әрі қарай дамытуды талап етеді.

Бақылау мемлекеттік басқарудың өзіндік құқықтық формасы ретінде белгілі бір қатынастар жүйесінде көрініс табады. Кез келген органның бақылау функциялары мемлекеттік бақылаудың мәні бойынша анықталған жалпы сипаттамаларға ие.

Біріншіден, мемлекеттік бақылау функциялары тек мемлекеттік билік органдарына және әкімшілікке тән.

Екіншіден, мемлекеттің атынан мемлекеттік бақылау жүзеге асырылады, ол қандай органдардың жүзеге асырылуына қарамастан, жалпыға ортақ сипатқа ие.

Үшіншіден, бақылау заңды түрде жүзеге асырылады.

Төртіншіден, басқару жүйесі иерархия принципін сәйкес құрылады. Оның мазмұны, табиғаты мен мақсаты бойынша бақылау функциясы конституциялық және жалпы анықтау бойынша конституциялық санат болып табылады [29, с.18-20].

Қазақстан Республикасының қазіргі заманғы әкімшілік заңнамасы жеке және заңды тұлғалардың Үкіметтің нормативтік актілеріне шағымдану мүмкіндігі, министрліктер мен ведомстволар, жергілікті мемлекеттік органдар және Үкіметтің нормативтік актілері тікелей Жоғарғы сотқа шағымдана алады. Сонымен қатар, қолданыстағы заңнаманың нормаларына сәйкес, тек заңдар мен Президент Жарлықтары сотқа шағымдана алмайды. Олар үшін Қазақстан Республикасының Конституциялық Кеңесіндегі Президенттің, Үкіметтің, депутаттардың және соттардың өтініштері бойынша олардың конституциялылығын тексеру үшін ерекше тәртіп орнатылды.

Қазақстанда ұзақ уақыт бойы, бұрынғы кеңестік мемлекеттердегі сияқты, дәстүрлі түрде мемлекеттік органдардың іс-әрекеттерінің заңдылығы мен шешімдерінің соттық бақылауы атқарушы органдардың қызметін бақылауға түседі. Бұл көзқарас, әрине, тар, өйткені ол соттық бақылаудың шеңберінен шығып, заңнамалық, өкілді билік органдарының, сондай-ақ жергілікті өзін-өзі басқару органдарының іс-әрекеттерінің заңдылығын көрсетеді.

К.А. Мами бұл туралы ойын дұрыс білдіреді: «Азаматтардың мемлекеттік құқықтық актілерге қарсы шағым жасауды тар түсіну, әкімшілік сот ісін жүргізу, әкімшілік сот төрелігі немесе әкімшілік юрисдикция мәселелеріне дәл осындай тар көзқарасты негіздейді. Әлеуметтік-құқықтық қақтығыстың тараптарының бірі әкімшілік қызметті жүзеге асыратын әкімшілік

орган болып табылатындығына ерекше назар аударылады.

Қазақстанның құқықтық ғылымында мемлекеттің барлық норма-құқықтық қызметіне соттық бақылауды кеңейту идеясы барған сайын кеңінен таралған және бұл пікір көптеген тәжірибелермен расталады». Құқықтық әдебиетте сот жүйесінің мәнін оның функцияларын сипаттайтын ұстанымын айқындауда бірлік жоқ екенін атап өткен жөн. Сот жүйесінің функциясын конституциялық санат ретінде көрсету үшін біз оның құрамдас бөліктерін бөліп аламыз: әділет, соттық бақылау, қолданыстағы заңнамадағы сот практикасын зерделеу және қорытындылау, сот билігін қалыптастыру. Адам құқықтары мен бостандықтарын қорғауды кепілдендіретін мемлекеттің адам құқықтары жөніндегі функцияларын мемлекет атынан конституциялық өкілеттілік берілген сот жүйесі жүзеге асырады. Сот жүйесі тұрғысынан алғанда сот билігі мемлекет қызметінің нақты түрі болып табылады. Сот төрелігінен басқа, әдебиетте сот органдарының функциялары мыналарына енеді:

- процессуалдық мәжбүрлеу шараларын қолданудың заңдылығы мен негізділігін соттық бақылау;
- құқықтық нормаларды түсіндіру;
- құқықтық маңызы бар фактілерді ресми растау;
- азаматтардың және өзге де заңды тұлғаларды конституциялық шектеу [31, 348-349].

Соттық бақылау заңға қатысты дауды шешуге байланысты сот бақылауының мәні азаматтардың және заңды тұлғалардың конституциялық құқықтары, бостандықтары мен заңды мүдделерін бұзатын немесе шектейтін мемлекеттік органдардың шешімдері мен әрекеттерінің заңдылығы мен негізділігін тексеру және бағалау болып табылады. Н.М. Чепурнованың анықтамасына сәйкес, сот бақылауының мәні заң шығарушы, атқарушы және жергілікті билік органдарының және олардың лауазымды тұлғаларының, яғни басшылармен қабылданған шешімдердің заңға сәйкестігін соттар тексереді [32, 28-29 бет].

Мемлекеттік бақылаудың басқа да түрлерімен салыстырғанда соттық бақылаудың қоғамдық өмірдің барлық аспектілерін және мемлекеттік билік пен басқаруды іске асыру саласында қамтитын ауқымы кең болады. Сот бақылауының ерекшеліктеріне, ең алдымен, атқарушы билік пен прокурорлық қадағалауды бақылаудан айырмашылығы, сот бақылауы басқарушылардың бастамасымен жүзеге асырыл-

майды, ал басқарылатын субъектілердің бастамасымен жүзеге асырылады – азаматтар, өзге де жеке және заңды тұлғалардың сотқа арыз берумен, сондай-ақ мемлекеттік органдардың функцияларын жүзеге асыратын әлеуметтік әкімшілік субъектілері жатады. Сот бақылау органдарының бастамасының болмауы және әрекетсіздігі оны мемлекеттік бақылаудың басқа да түрлерінен – үкіметтің заң шығарушы және атқарушы биліктерінің бақылауынан ерекшелендіреді.

Осыған байланысты зертеушілер балама ретінде мемлекеттік бақылаудың осы түрінің маңызды ерекшеліктерінің бірі ретінде анықталады: адамның өз құқықтары мен мүдделерін бұзған жағдайда соттық бақылау механизмін пайдалану құқығына ие, бірақ оны пайдалануға міндетті емес [33 бет, 144].

Айтылғандар тұрғысынан алғанда, біздің елде соттық бақылаудың ауқымы әрдайым шектеулі болғанын түсіндіру керек. Әділдік үшін, Әділет ешқашан заңның мүддесін білдіретін тәуелсіз күш ретінде қабылданбағанын мойындауымыз керек [34]. Әлбетте, оған тек салттық, сәндік функция берілген көрінеді. Жоғарғы сот органдарының партиялық шешімдері мен түсіндірмелері «күресті күшейту керек», «төзімсіздік атмосферасын құру керек» және т.б. шағымдарға толы болды.

Алайда соңғы уақытта жағдай өзгерді. Мемлекеттік басқару жүйесінің тиімділігін арттыру қажет туындауда (бұл әкімшілік құқықтың міндеттерінің бірі болып табылады), бірақ сонымен бірге азаматтарды үнемі өсіп келе жатқан «тиімділіктен» қорғау керек, (бұл жағымды әкімшілік процесс және әкімшілік әділеттің міндеті болып табылады). Сондықтан сот алдында жаңадан туындаған міндеттерді шешу соттық бақылаудың жаңа құралдар мен әдістерді қолдануды талап етеді.

Қолданыста орын алған әкімшілік-құқықтық қатынастар жағдайында, біз зерттеуші-ғалымдардың және тәжірибелі заңгерлердің пікірлерімен толықтай келісеміз, олардың айтуынша Әкімшілік сот төрелігі жүйесінде де, әкімшілік істерде де әкімшілік даулар ғана шешілуі керек. Және бұл мәселені шешудің басқа тәсілдері болмауы керек.

Сонымен қатар, Кеңес дәуірінен бастап келе жатқан, әкімшілік дауларды түсіну нормативтік құқықтық актілерге шағымданған азаматтардың іс-әрекеттері деген түсініктен бас тартып оның орнына заңнамаға өзгерістер енгізуге тиіс. Бұдан басқа, әкімшілік-құқықтық қаты-

настардан туындайтын даулардың қоғамдық сипатына қарамастан, оларды қараудың тәртібі Қазақстан Республикасының Азаматтық процесілік кодексімен реттеледі (3-бөлім «Ерекше талап қою ісін жүргізу»), бұл даулардың анық қоғамдық-құқықтық сипатына сәйкес келмейді. Бұл жағдай бүгінгі күнге дейін сақталып келеді, ол «бірыңғай Әділет туралы қолданыстағы доктринаға байланысты, осыған сәйкес барлық даулар санаттары, жеке-құқықтық және қоғамдық-құқықтық негізде пайда болу себептері бойынша нақты бөлінбестен, бірыңғай ережелер бойынша бірыңғай үдеріс шеңберінде қаралады. Сонымен бірге, қоғамдық-құқықтық даулардың ерекшеліктерін ескере отырып, процесінің ерекшеліктері ғана емес, сондай-ақ заңды күшіне енген сот актілерінің орындалу ерекшеліктерін де қарастыру тиіс» [36, с. 11-12].

Біздің ойымызша, қазақстандық құқықтық жүйе шеңберінде дамып келе жатқан әкімшілік әділет, әкімшілік-құқықтық қатынас теориясы шеңберінде ғана қаралуы тиіс, яғни әкімшілік даулар қатаң дамып келе жатқан әкімшілік сот төрелігінің, әкімшілік соттардың әкімшілік сот ісін жүргізу шеңберінде қаралуы тиіс.

Өкінішке орай, қазіргі заманғы Қазақстандық әкімшілік сот төрелігі тұжырымдамалық үлгісі екі заңды орбитаға: әкімшілік-құқықтық (оның ішінде әкімшілік-іс жүргізу) және азаматтық-іс жүргізу.

Республикадағы әкімшілік-құқықтық қатынастарды қалыптастырудағы дуализмнің бұл түрі қолайсыз зардаптарға әкеп соқтырмайды, керісінше, ұстаушы фактор болып табылады.

Жоғарыда айтылғандай, мұндай қорытындыларды бекіту үшін негіз болып табылады, Қазақстан Республикасында қазіргі уақытта азаматтық сот ісін жүргізу шеңберінде қоғамдық-құқықтық қатынастардан туындайтын істерде сот төрелігін жүзеге асыру процесі жүзеге асырылады. Сондай-ақ, Қазақстан Республикасында Әкімшілік-процессуалдық кодекс әзірленбегенімен, оны жасау үшін алғашқы әрекеттер жасалды.

Е.В. Порохов бұл туралы дұрыс айтады, «Азаматтық сот ісін жүргізу жүйесінде сот төрелігін іске асыру тәжірибесі ұқсас істердің санаттарында көрсетілген, азаматтық сот ісін жүргізудің принциптері мен әдістері әкімшілік сот төрелігіндегі мақсаттар мен міндеттерді тиімді жетілдіруге және шешуге жәрдемдеспейді. Керісінше, олар өз дамуына кедергі келтіреді және қоғамдық-құқықтық дауларды дұрыс шешуге кедергі келтіреді.

Сот процесіне қатысушылардың бәсекеге қабілеттілігі мен процедуралық теңдігі (Қазақстан Республикасының Азаматтық іс жүргізу кодексінің 15-бабы) ең толық, ақиқатты объективті және бейтарап орнату және сот төрелігін қалпына келтіру. Заңсыз әрекетті қабылдаған мемлекеттік органдар, олар туралы куәландыратын дәлелдемелерді ұсынуға әрдайым бас тартады. Жеке тұлға, керісінше, әрдайым мұндай ақпаратты мемлекеттік органдардан алу мүмкіндігінен айырылады [37, б. 90].

Жоғарыда айтылғандай, сондай-ақ Р.Н. Юрченконың қорытындылары әділ, «кез келген деңгейдегі әкімшілікпен қарапайым азаматты сотқа беру оңай емес, себебі бұл билікке ие органдар болып табылады. Биліктің әкімшілігі тиісті аппараттарға ие, ол қажет болған жағдайда сотта өз мүдделерін қорғау үшін барлық қажетті шараларды дайындайды. Азаматтардың, әдетте, мұндай мүмкіндігі жоқ. Олардың барлығында адвокаттың қызметіне ақы төлеуге мүмкіндігі жоқ, ал тегін адвокат қызметтерін қолдануға кепіл жоқ. Осыған байланысты тараптар арасында бәсекелестік жағдайлары тең емес, олар әрқашан әкімшілік тарапында артықшылықтар бар. Демек, жеке немесе заңды тұлға заңмен қорғалатын қандай да бір құқықтар мен мүдделерді әкімшілік іс-әрекеті немесе оларға қарсы шағымданған шешімі бойынша бұзылған немесе басқаша түрде шектейтінін көрсетуі керек. Даулы іс-әрекеттер мен шешімдердің заңдылығы әкімшілікпен расталуға тиіс» [38, 85 б.].

Азаматтар мен адамдардың әкімшілік-құқықтық қатынастар жүйесіндегі құқықтары мен бостандықтарын іске асыру процесінде Германиядағы әкімшілік әділеттілік тәжірибесі өте пайдалы. Қазіргі замандағы неміс әкімшілік соттары әкімшіліктен толық бөлінген және тәуелсіз жүйеге ауысуда. Мәселен, Германияда әкімшілік соттың үш инстанциясы бар. Әрбір жердегі бірінші инстанцияда әкімшілік сот қызмет етіп тұр, азаматтардың лауазымды тұлғалардың (әкімшілік органдардың) шешімдеріне қатысты шағымдарын қарастыруда. Германия Федеративтік Республикасының әкімшілік сот төрелігінің тән ерекшелігі, әкімшілік сотқа шағым бергенге дейін азамат әкімшілік органға шағым беру арқылы өзінің құқықтарын қорғау мүмкіндігін алдымен пайдалануға тиіс.

Екіншісі инстанция – жердің Жоғарғы әкімшілік соты, ол тек сот талқылауын қарастырып қана қоймай және әкімшілік даулар бойынша шешімдер шығарады, сонымен бірге төменгі әкімшілік соттардың шешімдеріне қатыс-

ты апелляциялық орган болып табылады. Жоғарғы әкімшілік соттың шешімдері федералды әкімшілік сотқа шағым жасалуы мүмкін – әкімшілік дауларды қарастыратын соңғы инстанцияда [39, б. 75-76].

Жоғарыда айтылғандарға сәйкес, Германияда әкімшілік юрисдикцияның міндеттерін жоғары білікті судьялармен қарастырылу үшін ерекше көңіл бөлінеді, өйткені әкімшілік құқық саласында азаматтардың мемлекеттің қарсыласуы туралы даулар және осы соттардың шешімі мемлекеттік органдардың қызметі заңға және елдің негізгі заңына сәйкес келуін қамтамасыз етуге тиіс. Осылайша, әкімшілік соттар қазіргі мемлекеттік-құқықтық тәртіпке сәйкес мемлекеттің қызметін күшейтіп қана қоймай, сонымен қатар азаматтардың заңға және тәртіпке және қоғамдағы тұрақтылыққа айтарлықтай үлес қосатын мемлекеттің сенімін қалыптастырады.

Осылайша, әлемдік тәжірибеден байқағандай әкімшілік соттар мемлекеттік басқару органдары мен азаматтар арасындағы дауларды шешетінін көрсетеді, бірақ әкімшілік жазалауды әкімшілік жазалау шараларын қолдануға тыйым салынады, өйткені әкімшілік сот төрелігі – бұл адамға қатысты жазалаушы мекеме емес, адам құқықтарын қорғау жөніндегі институт. Өздерінің шешімдерімен мемлекеттік басқарудың іс-әрекеттеріне жақсы басқарудың үздік әлемдік стандарттарын енгізеді [4, 4-б.].

Әкімшілік сот төрелігі – заң үстемдігінің ауырлығы мен негізгі орталығы. Өйткені, ол үшін ауыр тағдырдың үлесі тұр – мемлекеттің атынан мемлекет тарапынан шешім қабылдау. Басқаша айтқанда, әкімшілік сот төрелігі дауды (қақтығыстарды) шешеді, атқарушы органдардың әкімшілік және іс жүргізу іс-шаралары барысында туындайтын, егер азамат (немесе заң субъектісі) әкімшілік тарапынан қасақана әсер етсе және әкімшілік сотқа талап арызды ұсынса, басқару органдары мен олардың қызметкерлерінің әрекеттерінің заңдылығын, сондай-ақ әкімшілік актілерді (басқарушылық шешімдерді) тексеруді талап етеді [26, 39-б.].

Сонымен қатар, әлемдік тәжірибеде әкімшілік істерде, барлық өркениетті қоғамдарда, мемлекеттік органның немесе лауазымды тұлғаның ресми актілердің кінәлілік презумпциясы жұмыс істейді, бұл дегеніміз, сонымен бірге, міндетті түрде және талассыз жағдайда – мемлекеттік билік органы өз іс-әрекеттерінің заң тұрғысынан мінсіз екенін және бар және ағымдағы барлық нормативтік құқықтық нор-

маларға сәйкес жүзеге асырылғандығы туралы сотта жеке өзі дәлелдеуге тиіс.

Бұл көзқарасты Қазақстанда жан-жақты қолдап жатыр. Әкімшілік әділеттің қызметін ұйымдастыру мәселесінің өзектілігін арттыру туралы Қазақстан Республикасының Жоғарғы Сотының экс-төрағасы Б.А. Бекназаровтың: «мемлекеттің белсенді реттеуші рөлінсіз тиімді нарықтық экономиканың дамуы мүмкін емес. Лауазымды тұлғалардың жәбір көрсетуінен адам және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қорғаудың нақты, қолжетімді және объективті жүйесінің болуы құқықтық мемлекетке жетуінің, ұлттық құқықтық жүйесінің халықаралық стандарттарға ұмтылуының дәлелі болып табылады.

Сондықтан Жоғарғы Сот Қазақстандағы ғалымдардың мамандандырылған әкімшілік соттардың соттылығын кеңейту қажет деген көзқарасын қолдайды.

Біздің ойымызша, бұл соттар билік пен азамат арасындағы қатынастардан туындайтын барлық істерді қарауы тиіс.

Әкімшілік соттардың өкілеттіктеріне мемлекеттік биліктің, жергілікті өзін-өзі басқару органдарының, қоғамдық бірлестіктердің, ұйымдардың, лауазымды адамдар мен мемлекеттік қызметшілердің шешімдері мен әрекеттеріне (әрекетсіздігіне) дау айту туралы істер бойынша істер, сондай-ақ сайлау туралы заңнаманы қолдануды даулау бойынша істер, нормативтік құқықтық актінің заңдылығын даулау туралы істер бойынша істер, мемлекеттік билік органдары мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарының өзара даулары бойынша істер жатқызылуы тиіс», – деп айтты [40, 5-б.].

Бүгінгі таңда Қазақстан Республикасында мамандандырылған әкімшілік соттардың соттылығы өзгертілуі тиіс, яғни, бұл соттар әкімшілік құқық бұзушылық туралы істердің орнына басқару аясындағы әкімшілік-құқықтық қатынастардан туындайтын істерді қарау тиіс.

Әкімшілік құқық бұзушылық туралы істер аудандық соттардың соттылығына жатқызылуы тиіс, себебі мұндай құқық бұзушылықтар ұсақ қылмыс болып табылады.

Азаматтық процестік кодексінен әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы істер бойынша уәкілетті мемлекеттік органдарының лауазымды тұлғаларының қаулыларына шағымдарды қарау тәртібін белгілейтін нормалары қарастырылған 26-тарауды, сондай-ақ жария-құқықтық сипаттағы өзге істерді қарау тәртібі көрсетілген тараулар алып тасталуы тиіс» [41, 319-320-б.].

Пікірталас

Қазіргі қазақстандық құқықтық ғылымда әкімшілік әділет қандай болу керек екені толықтай шешілген жоқ. Ғалымдар мен жұмыскерлердің арасында бұл мәселені талқылау бірнеше бағыт бойынша жүзеге асырылады:

– бірінші жағдайда әкімшілік әділет дегеніміз жеке және заңды тұлғалардың құқықтарын бұзатын билік органдарының құқыққа сай емес шешімдеріне шағым беру тәртібі туралы жария-құқықтық дауларды қарайтын жай соттар мен мамандандырылған әкімшілік соттардың, сонымен қатар квазисоттық органдардың қызметі болып табылады;

– екінші көқарас бойынша әкімшілік әділет – ерекше процестік тәртіппен жария әкімшіліктер арасындағы әкімшілік шешімдері мен әрекеттердің заңға сыйымдылығын қарайтын мамандандырылған әкімшілік соттардың қызметі;

– үшінші жағдайда зерттеушілік көңіл әкімшілік әділеттің функцияларына кіретін соттық қадағалауға аударылады. Бұл жағдайда ғалымдардың пайымдауынша, соттық қадағалау атқарушы мен сот билік тармақтарының өзара қатынастарынан жүзеге асырылады. Мұндай зерттеушілер тобы соттық қадағалау қосбірлікті мақсатқа жеткізеді, яғни жеке және заңды тұлғалардың басқару органының билікті теріс пайдалануынан қорғау және басқару органдарының қоғам мүддесі үшін қызметті дамыту. Бұл мәселеге кеңінен қарасақ, соттық қадағалауды дамыту жүзеге асырылатын әкімшілік және сот реформаларының элементі ретінде қарастырылған жөн.

Аталған соттық қадағалау әкімшілік дауды шешудің процестік-құқықтық нысан болып табылады. Соттық процестік-құқықтық нысан іске қатысушыларының – мемлекеттік органдар мен жеке және заңды тұлғалардың – процестік мәртебесінің теңдігін қамтамасыз етеді. Құқықтық дау азаматтар мен заңды тұлғалардың жария құқықтарының бұзылуы нәтижесінде ғана туындауы мүмкін;

– төртінші жағдайда әкімшілік-құқықтық даулар сот процесінде шешіледі, сондықтан бұл тезис әкімшілік әділет институтын сот билігімен бірге зерттеу үшін негіз болады. Сонымен қатар ғалымдар әкімшілік әділетке құқықтық қатынастарының субъектілерінің бөлек тобы (азаматтар, заңды тұлғалар, жария басқару органдары, атқарушы билік субъектілері, лауазымды тұлғалар) жатқызылады. Судьялардың

(лауазымды тұлғалардың) басқару саласындағы даулары қараған кезде мемлекеттік басқарудың кейбір нақты аймақтарында арнайы білімі мен біліктілігі бар. Осылайша, әкімшілік әділет басқарушылық процестің барысында азаматтар мен заңды тұлғалардың жария құқықтарының бұзылуын қатаң анықталған ережелер бойынша мамандандырылған сот органдарының қарауы болып табылады [42, 199-б.];

– тағы бір көзқарас бойынша әкімшілік сот өндірісі 2 нысанда анықталады: әкімшілік құқық бұзушылық туралы істерді қарау және азаматтар мен заңды тұлғалардың лауазымды тұлғалардың шешімдері мен әрекеттеріне шағымдарды қарау. Ол дегеніміз, құқықтық реттеудің пәні, бір жағынан, әкімшілік құқық бұзушылық болса, екінші жағынан әкімшілік дау. Сонымен бірге, ҚР Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексінен туындайтын әкімшілік құқық бұзушылық ұғымы шетел құқығында жоқ екендігіне айрықша көңіл бөлінеді. Сондықтан, әкімшілік әділеттің пәні ретінде әкімшілік дауды ғана қарастырған жөн. Ал әкімшілік сот өндірісінің пәні әкімшілік дау мен әкімшілік құқық бұзушылық болып табылады. Сол себепті әкімшілік сот өндірісінің пәні ретінде «әкімшілік-құқықтық жанжал» деген жалпы категорияны пайдалану тиіс [43, 14-б.].

Осылайша, Қазақстанның әкімшілік-құқықтық әдебиетіне талдау әкімшілік әділеттің ерекшелігінен туындайтын әкімшілік-құқықтық қатынастар мәселесін зерттеу шеңбері мазмұны бойынша алуан түрлі және әкімшілік әділеттің заңнамасы мен құқық қолдану тәжірибесін дамытуға әсер ететін теориялық ойлардың жиынтығы болып табылатындығын көрсетеді. Қазақстан жуық арада қазақстандық әкімшілік әділеттің құқықтық моделін дамытады және халықаралық құқықтық аумаққа интеграция үшін барлық жағдайлар жасайды деп ойлаймын.

Қорытынды

Құқықтық жүйе дамыған мемлекеттерде әкімшілік әділет институты адам және азаматтың жария құқықтарды қорғаудағы мемлекеттік билік органдарының қызметін білдіретін қоғамдық қатынастардың маңызды элементтерінің бірі болып табылады.

Әкімшілік заңнама нормаларының құқықтық қатынастарға әсер заманауи әдістемелер базасы негізінде зерттелуі тиіс. Сондай-ақ, «мұндай әсер етудің шектерін, белгілі бір қоғамдық қатынастарды реттеудің тиімділігін, әкімшілік заңнамаға жаңа нормаларды енгізу не қолданыстағы нормаларды өзгертуді ғылыми тұрғыдан негіздеу мүмкіндігі туындайды» [44, 5-б.].

Әкімшілік құқықтық қатынастар институтының шеңберінде белгілі әкімшілік-құқықтық ұғымдарды ретімен жүйелеу және нақтылау әкімшілік құқық, әкімшілік-деликтілік құқығы мен әкімшілік-процестік құқық институттарының дағдылы түсініктерін қайта қарауға және әкімшілік заңнаманың кейінгі жүйеленуіне душар етуі тиіс.

Бұл жағдайдың ҚР Әкімшілік процестік Кодексі жаңа жобасының дамуындағы орны маңызды. Бұл бағытта нығайтушы факторларының бірі ретінде Қазақстан Республикасының 2010-2020 жж. аралығындағы Құқықтық саясат тұжырымдамасы шеңберінде жүзеге асырылатын Қазақстан Республикасының әкімшілік-құқықтық саясаты концепциясының дамуы болып табылады.

Менің ойымша, жоғарыда аталған нормативтік құқықтық актілердің қабылдануы әкімшілік заңнаманың алдағы реформалау мен әкімшілік әділет органдары дамуының негізгі бағыттарының бірі болып табылады.

Көрсетілген жағдайлардың тұрғысынан бұл зерттеу жұмысын Қазақстандағы әкімшілік құқықтық қатынастар жүйесінде қалыптасқан құқықтық кемшіліктерін жою мен әкімшілік әділетті жүзеге асыруға жаңа құқықтық аспектілерді енгізуге ұмтылыс ретінде қарастыруға болады.

Әдебиеттер

- 1 Жетписбаев Б.А., Байсалова Г.Т., Медетова А.М., Абдекеримова А.А. Административно-правовые отношения: генезис и эволюция идей: монография / под ред. д.ю.н., проф. Б.А. Жетписбаева. – Алматы: Қазақ университеті, 2014. – С. 10.
- 2 Жетписбаев Б.А. Теоретические проблемы административно-правового принуждения в Республике Казахстан. Монография. – Алматы: Данекер, 2001. – 410 с.
- 3 Бельский К.С. Полицейское право: Лекционный курс / под ред. к.ю.н. А.В. Куракина. – М.: Издательство «Дело и сервис», 2004. – С.148-149.
- 4 Chapus R. Droit du contentieux administratif. Paris, 1996.

- 5 Андреевский И.Е. Административный суд // Русский энциклопедический словарь И.Н. Березина. – Т. 1. – СПб., 1924. – С. 1-3, 31, 241-242.
- 6 Тарасов И.Т. Краткий очерк науки административного права. – Т. 1. – Ярославль, 1888; Тарасов И.Т. Организация административной юстиции // Юридический вестник. – 1887. – № 9; Тарасов И.Т. Административная юстиция // Земство. – 1882. – № 18.
- 7 Коркунов Н.М. Общее государственное право. – М., 1888; Коркунов Н.М. Очерк теории административной юстиции // Журнал гражданского и уголовного права. – 1885. № 1; Коркунов Н.М. Русское государственное право. – СПб., 1899.
- 8 Гессен В.М. Теория правового государства. – М., 1913.
- 9 Корф С.А. Административная юстиция в России. Кн. 2-3. – М., 1910.
- 10 Елистратов А.И. Понятие о публичном субъективном праве. – М., 1913; Елистратов А.И. Должностное лицо и гражданин // Вопр. Административного права. – М., 1916.
- 11 Гаген В.А. Административная юстиция: конспект лекций. – Ростов, 1916.
- 12 Загряцков М.Д. Административная юстиция и право жалобы в теории и законодательстве. – М.: Право и жизнь, 1925; Загряцков М.Д. Административная юстиция // Критическое обозрение. – 1908. – Вып. II(VII).
- 13 Лунев А.Е. Вопросы административного процесса // Правоведение. – 1962. – № 2; Лунев А.Е. Обеспечение законности в советском государственном управлении. – М., 1963.
- 14 Салищева Н.Г. Административный процесс в СССР. – М., 1964; Салищева Н.Г. Гражданин и административная юрисдикция в СССР. – М., 1970.
- 15 Жданов А.А. Жалоба в буржуазном административном процессе // Правоведение. – 1971. – № 6.
- 16 Боннер А.Т. Некоторые вопросы производства по делам, возникающим из административноправовых отношений // Правоведение. – 1964. № 1; Боннер А.Т. Буржуазная административная юстиция // Правоведение. – 1969. № 1.
- 17 Чечот Д.М. Административная юстиция (теоретические проблемы). – Л., 1973.
- 18 Петухов Г.Е. Административная юстиция в царской России // Правоведение. – 1974. – № 5; Петухов Г.Е. Административная юстиция в Германской и Австро-Венгерской империи (60-е годы XIX столетия – 1918 г.) // Пробл. Правознавства. – 1971. Вып. 19.
- 19 Машутина Ж.Н. Производство по делам, возникающим из административно-правовых отношений, – судебный административный процесс // Вопросы государства и права. – Томск, 1974.
- 20 Лория В.А. Правосудие по административным делам // СГП. – 1980. – № 11. Лория В.А. Административный процесс и его кодификация. – Тбилиси, 1986.
- 21 Застрожная О.К. Советский административный процесс. – Воронеж, 1985.
- 22 Демин А.А. Административный процесс в развивающихся странах. – М., 1987; Демин А.А. Суды административной юстиции: Сравнительный анализ зарубежного опыта // Вестн. Моск. Ун-та. Сер. 11. Право – 1994. № 1.
- 23 Дурнев В. Нужен административный суд // СЮ. – 1988. – № 6.
- 24 Сажина В.В. Административная юстиция: к теории и истории вопроса // СГП. – 1989. – № 9.
- 25 Масленников М.Я. Административно-юрисдикционный процесс. – Воронеж, 1990.
- 26 Стариллов Ю.Н. Административная юстиция: Проблемы теории и практики. – М.: НОРМА-ИНФО-М, 1998.
- 27 Абдрахманов Б.Е. Административная деликтология в Республике Казахстан (концептуальные теоретические и методологические проблемы). – Алматы, 2010; Абдрахманов Б.Е. Административная деликтология. – Алматы, 2014.
- 28 Таранов А.А. Административное право Республики Казахстан, Алматы, 2003; Таранов А.А. Производство по делам об административных правонарушениях в Республике Казахстан. – Алматы, 2005.
- 29 Джагарян А.А. Конституционно-правовые основы государственного контроля в Российской Федерации. – М.: ФОРМУЛА ПРАВА, 2008. – 175 с.
- 30 Мамаи К.А. Некоторые итоги реформирования административного судопроизводства в Казахстане и перспективы развития // Материалы международной научно-практической конференции «Административное судопроизводство: проблемы и перспективы развития». – Алматы, 2005. – С. 224.
- 31 Козлов А.Е. Конституционное право. – М.: БЕК, 1997. – 464 с.
- 32 Чепурнова Н.М. Судебный контроль в Российской Федерации: проблемы методологии, теории и государственно-правовой практики. – Ростов-на-Дону, 1999. – 229 с.
- 33 Тайторина Б.А. Государственный контроль в Республике Казахстан: конституционно-правовые проблемы: дисс. д.ю.н. – Алматы, 2010. – 295 с.
- 34 Тихомиров Ю.А. Административное судопроизводство в России: перспективы развития // Российская юстиция. – № 8. – 1998. – С. 23-25.
- 35 Архипов А.В., Приходько Д.Ю. Административная юстиция в контексте судебно-правовой реформы // Сборник научных трудов: «Актуальные проблемы правовой реформы в Российской Федерации и государствах – участниках Содружества Независимых Государств» – В 2-х томах. Т. 2 / под общей науч. ред. д.ю.н., проф. В.Г. Татаряна. – М.: Академия налоговой полиции ФСНП России, 2002. – 408 с.
- 36 Мамонтов Н.И. Проблемы совершенствования института административной юстиции в Казахстане // Материалы II-й международной школы (научно-практического семинара) административного права «Административная юстиция: зарубежный опыт и перспективы реформирования в Республике Казахстан». – Астана: ГУ «Институт законодательства Республики Казахстан», 2011. – С. 11-12.
- 37 Порохов Е.В. Требования к правовому акту индивидуального применения как критерии проверки его законности органами административной юстиции // Материалы II-й международной школы (научно-практического семинара)

административного права «Административная юстиция: зарубежный опыт и перспективы реформирования в Республике Казахстан». – Астана: ГУ «Институт законодательства Республики Казахстан», 2011. – С. 90.

38 Юрченко Р.Н. О перспективах развития административного правосудия в Республике Казахстан //Материалы II-й международной школы (научно-практического семинара) административного права «Административная юстиция: зарубежный опыт и перспективы реформирования в Республике Казахстан». – Астана: ГУ «Институт законодательства Республики Казахстан», 2011. – С. 85.

39 Абдраимов Б.Ж. Административная юстиция: история и современность // Материалы международной научно-практической конференции «Административное судопроизводство: проблемы и перспективы развития». – Алматы, 2005.

40 Бекназаров Б.А. Приветственное слово председателя Верховного Суда Республики Казахстан //Материалы II-й международной школы (научно-практического семинара) административного права «Административная юстиция: зарубежный опыт и перспективы реформирования в Республике Казахстан». – Астана: ГУ «Институт законодательства Республики Казахстан», 2011. – С. 3-6.

41 Административное право: учебный курс / под ред. Р.А. Подопригоры. – Алматы: Налоговый эксперт, 2010. – 368 с.

42 Тайторина Б.А. Государственный контроль в конституционной системе разделения власти Республики Казахстан. – Алматы, 2011. – С. 199.

43 Нурболатов А.Н. Административная юстиция. Сравнительно-правовой анализ: учебное пособие. – Алматы, 2014. – С. 14.

44 Абдырахманов Б.Е. Административная деликтология: учебник / под ред. д.ю.н., проф. Б.А. Жетписбаева. – Алматы, 2013. – С. 5.

References

1 Zhetpisbaev B.A., G.T. Baisalova, A.M. Medetova, A.A. Abdekerimava (2014) Administrativno-pravovyeotnochnya: genesislevolyzyaidei. Monografiya | Pod red.d.yur.n. prof. B.A. Zhetpisbaeva. – Алматы.

2 Zhetpisbaev B.A. (2001) Teoreticheskie problemy administrativno-pravovogo prinuzhdeniya v Respublike Kasakstan. Monografiya. – Алматы.

3 Belskyi K.S. (2004) Polizeiskoe pravo: Lekzionnyi kurs / Pod red. k.yur.n. A.V. Kurakina. – М.

4 Chapus R. (1996) Droit du contentieux administratif. Paris.

5 Andrienskiy I.E. Administrativnyi sud // Russkiy ensiklopedicheskiy slovar I.N. Beresina. – T.1.– SPb., 1924. – S. 1-3, 31, 241-242.

8 Tarasov I.T. Kratkiy ocherk nauki administrativnogo prava.– T. 1. – Yaroslavl, 1888; Tarasov I.T. Organizatsiya administrativnoy usticyi // Yuridicheskiyvestnik. – 1887. – № 9; Tarasov I.T. Administrativnaya yusticya // Zemstvo. – 1882. – № 18.

7 Korkunov N.M. Obshee gosudarstvennoe pravo. – М., 1888; Korkunov N.M. Ocherkteoriyadministrativnoyusticyi // Zhurnalgrazhdanskogolugolovnogoprava. – 1885. № 1; Korkunov N.M. Russkoegosudarstvennoepravo. – SPb., 1899.

8 Gessen V.M. (1913) Teorya pravovogo gosudarstva. – М.

9 Korf S.A. (1910) AdministrativnayayusticyavRossii. Kn. 2-3. – М.

10 Elistratov A.I. Ponyatyie opublichnomsubektivnomprave. – М., 1913; Elistratov A.I. Dolzhnostnoe lizo I grazhdanin // Vopr. Administrativnogo prava. – М., 1916.

11 Gagen V.A. (1916) Administrativnayayusticya: Konspekt lekziy. – Rostov.

12 Zagryakov M.D. (1925) Administrativnaya yusticya I pravo zhaloby v teorii I zakonodatelstve. – М.: Pravo I zhishn, 1925; Zagryakov M.D. Administrativnayayusticya // Kriticheskoe obosrenie. –1908. – Vyp. II (VII).

13 Lunev A.E. (1962) Voprosy administrativnogo prozessa // Pravovedenie. 1962. № 2.; Lunev A.E. (1963) Obespechenie zakonnostiv sovetskom gosudarstvennom upravlenii. – М.

14 Salischeva N.G. (1964) Administrativnyi prozessv SSSR. – М., 1964; Salischeva N.G. Grazhdanin I administrativnaya yurisdiktsiya v SSSR. – М., 1970.

15 Zhdanov A.A. Zhaloba v burzhuasnom administrativnom processe // Pravovedenie. – 1971. – № 6.

16 Bonner A.T. Nekotorye voprosy proisvodstva po delam voznikshim v administrativno-pravovykh otnosheniy // Pravovedenie. – 1964. № 1.; Bonner A.T. Burzhuaznaya administrativnaya yusticya // Pravovedenie. – 1969. № 1.

17 Cnehot D.M. (1973) .Administrativnaya yusticya (teoreticheskie problemy). – L.

18 Petuhov G.E. Administrativnaya yusticya vcarskoi Rossii // Pravovedenie. – 1974. – № 5; Petuhov G.E. Administrativnaya yusticya v Germanskoi I Avstro-Vengerskoi imperii (60- egody XIX stoletiya – 1918r.) // Probl. Pravoiznavstva. – 1971. Vyp. 19.

19 Mashutyna Zh.N. (1974) Proisvodstvo podelam, voznikayushimi za dministrativno-pravovykh otnosheniy: sudebnyi administrativnyi prozess // Voprosy gosudarstva I prava. – Tomsk.

20 Lorya V.A. Pravosudye po administrativnym delam // SGP. – 1980. – № 11. Lorya V.A. Administrativnyi process I ego kodifikatsiya. – Tbilisi, 1986.

21 Zastorozhnaya O.K. (1985) Sovetskii administrativnyi process. – Voronezh.

22 Demin A.A. (1987) Administrativnyi process v razvivayushih strana. – М. Demin A.A. (1994) Sudy administrativnoyusticyi: Sravnitelnyi analiz zarubezhnogo opyta // Vestn. Mosk. univ-ra. Ser. 11.Pravo. № 1.

23 Durnev V. Nuzhen administrativnyi sud // SYu. -1988. – № 6.

24 Sazhina V.V. Administrativnayayusticya: Kteoriy I istoriyi voprosa // SGP. – 1989. – №. 9.

25 Maslennikov M.Ya. (1990) Administrativno-yurisdiktsionnyi process. – Voronezh.

26 Starilov Yu.N. (1998) Administrativnaya yusticya: Problemy teorii I praktiki.- М.:NORMA-INFO-M.

- 27 Abdrahmanov B.E. (2010) Administrativnaya deliktologiya v Respublike Kazahstan (konceptualnye, teoreticheskiye I metodologicheskiye problemy). - Almaty; Abdrahmanov B.E. (2014) Administrativnaya deliktologiya – Almaty.
- 28 Taranov A.A. (2003) Administrativnoe pravo Respubliki Kazakistan. – Almaty; Taranov A.A. (2005) Proizvodstvo po delam ob administrativnykh pravonarusheniyah v Respublike Kazakistan. – Almaty.
- 29 Dzhagaryan A.A. (2008) Konstituzionno-pravovye osnovy gosudarstvennogo kontrolya v RF. – M.: FORMULA PRAVA.
- 30 Mami K.A. Nekotorye itogire formirovaniya administrativnogo sudoproizvodstva v Kazakstane I perspektivy razvitya // Materialy mezhdunarodnoi nauchno-prakticheskoi konferencyi «Administrativnoe sudoproizvodstvo: problemy I perspektivy razvitya». – Almaty, 2005.
- 31 Kozlov A.E. (1997) Konstitucionnoe pravo. – M.: BEK.
- 32 Chepurnova N.M. (1999) Sudebnyi control v RF: problemy metodologiyi, teoryi I gosudarstvenno-pravovoi praktiki. – Rostov-na-Donu.
- 33 Taitorina B.A. (2010) Gosudarstvennyi control v Respublike Kasahstan: konstitucionno-pravovye problemy. – Almaty.
- 34 Tihomirov Yu.A. (1998) Administrativnoe sudoproizvodstvo v Rossii: perspektivy razvitya // Rossiyskaya yusticiya. – № 8.
- 35 Arhipov A.V., Prihodko D. Yu. Administrativnaya yusticiya v kontekste sudebno-pravovoi reformy // Sbornik nauchnykh trudov: «Aktualnye problemy pravovoi reformy v RF I gosudarstvakh – uchastnikah SNG» – VB 2-hromah. T.2: / Pod obshei nauch. red. d.yu.n., prof. V.G. Tararyana. – M.: Akademya polizyi FSNP Rossyi, 2002.
- 36 Mamontov N.I. (2005) Problevy sovershtnstvjavanya instituta administrativnoi yusticiyi v Kazakstane // Materialy mezhdunarodnoi nauchno-prakticheskoi konferencyi «Administrativnoe sudoproizvodstvo: problemy I perspektivy razvitya». – Almaty.
- 37 Porohov E.V. (2011) Trebovaniya k pravovomu aktu individualnogo primeneniya kak kriteriyi proverki ego zakonnosti y organami administrativnoi yusticiyi // Materialy II-Imezhdunarodnoi Shkoly (nauchno-prakticheskogo seminara) administrativnogoprava «Administrativnaya yusticiya: sarubezhnyi opyt I perspektivy reformirovaniya v RK). – Astana.
- 38 Yurchenko R.N. (2011) Operspektivah razvitya administrativnogo pravosudya v RK // Materialy II-Imezhdunarodnoi Shkoly (nauchno-prakticheskogo seminara) administrativnogo prava «Administrativnaya yusticiya: sarubezhnyi opyt I perspektivy reformirovaniya v RK). – Astana.
- 39 Abdraimov B.Zh. (2005) Administrativnaya yusticiya: istoriya I sovremennost // Materialy mezhdunarodnoi nauchno-prakticheskoi konferencyi «Administrativnoe sudoproizvodstvo: problemy I perspektivy razvitya». – Almaty.
- 40 Beknazarov B.A. Privetstvennoeslovo (2011) // Materialy II-Imezhdunarodnoi Shkoly (nauchno-prakticheskogo seminara) administrativnogo prava «Administrativnaya yusticiya: sarubezhnyi opyt I perspektivy reformirovaniya v RK). – Astana.
- 41 Administrativnoe pravo: Uchebnyi kurs / Podred. R.A. Podoprigory. – Almaty, 2010.
- 42 Taitorina B.A. (2011) Gosudarstvennyi control v konstituzionnoi sisteme razdeleniya vlasti Respubliki Kasahstan. – Almaty.
- 43 Nurbulatov A.N. (2014) Administrativnaya yusticiya. Sravnitelno-pravovoi analiz: Uchebnoe posobie. – Almaty.
- 44 Abdrahmanov B.E. (2013) Administrativnaya deliktologiya. Uchebnyk / Pod red. d.yu.n., prof. B.A. Zhetpisbaeva. – Almaty.

Ibraeva A.S.¹, Seifullina A.B.², Kasymzhanova A.A.³, Alimbekova M.A.⁴

¹Doctor of juridical sciences, Professor, e-mail: ibraeva_tgp@mail.ru

²Candidates of juridical science, e-mail: baigerim2000@mail.ru

³Master of Law, e-mail: ainur.kassymzhan@gmail.com

Department of Theory and History the state and the right, the constitutional and administrative rights,
Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, r. Almaty

⁴PhD in Taraz Innovative Humanitarian University, Kazakhstan, r. Taraz, e-mail: madina_aman@inbox.ru

THE NEW MANAGEMENT PRINCIPLES IN THE ACTIVITIES OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES' SYSTEM OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

This article is devoted to exploring of key issues while introducing of new management principles to the activities of law enforcement agencies of Kazakhstan. It is known that modernization of system of public administration is currently in progress in Kazakhstan. The new model of public service aims to introducing the principles of meritocracy, transparency, professionalism, efficiency and effectiveness. The main indicator of the activity of law enforcement system should be the citizens' high confidence. These principles of management are completely new and previously unknown to the law enforcement system of Kazakhstan.

This article is aimed at considering the prospects of introducing and functioning of new management principles in the activities of law enforcement agencies, in particularly, the prosecutor's office of the Republic of Kazakhstan.

The innovations in the management system of prosecutor's office are based on:

1) the comprehensive introduction of the principle of meritocracy in the issue of career advancement. It tools include: the creation of new pools in the promotion of prosecutors to key positions in the Prosecutor General's Office; the formation of a professional corps of prosecutors; more meticulous selection of candidates, etc.;

2) increasing of citizens' confidence;

3) introduction of project management in the work of public prosecutors;

4) total involvement of citizens in the maintenance of public order.

This article has a particular interest to civil servants, experts, scientists, government experts, political scientists, lawyers, teachers in the field of political science and public administration. The research results can be used while adoption of legislative acts on reforming of public administration.

Studies on management of government bodies, best practices of foreign countries and analysis of regulatory legal acts of foreign countries were explored; statistical data and sociological surveys were analyzed.

During the research the following results were obtained:

– In the activities of the law enforcement agencies of Kazakhstan the main focus should be given to the personnel policy;

– While reforming of management system the best practices of foreign countries should be taken into account.

– While reforming of law enforcement service the national culture, behavioral characteristics and the general conditions of the development of the state should be considered;

– The principle of personal responsibility of everyone should become a fundamental element of the structure of public service management;

– The functioning of the elements of project management in the system of law enforcement service would facilitate the establishment of teamwork and a focus on achieving the result.

Key words: management, meritocracy, state bodies, public administration, prosecution authorities, professionalism.

Ибраева А.С.¹, Сейфуллин А.Б.², Касымжанова А.А.³, Әлімбекова М.А.⁴

¹заң ғылымдарының докторы, профессор, e-mail: ibraeva_tgp@mail.ru

²заң ғылымдарының кандидаты, e-mail: baigerim2000@mail.ru

³құқық магистрі, e-mail: ainur.kassymzhan@gmail.com

теория және тарих мемлекет пен құқық, конституциялық және әкімшілік құқық кафедрасы,
әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

⁴Тараз инновациялық-гуманитарлық университетінің PhD докторы,
Қазақстан, Тараз қ., e-mail: madina_aman@inbox.ru

Қазақстан Республикасы құқық қорғау қызметін басқарудың жаңа қағидалары

Бұл мақала Қазақстан Республикасы құқық қорғау органдарының қызметінде жаңа басқару принциптерін енгізудің өзекті мәселелерін зерттеуге арналған. Бүгінгі күні Қазақстанда мемлекеттік қызмет жаңғыртылып жатқаны белгілі. Мемлекеттік қызметтің жаңа моделі меритократия, ашықтық, кәсіпқойлық, тиімділік және нәтижелілік принциптерін енгізуге бағытталған. Құқық қорғау органдары жүйесі қызметінің негізгі көрсеткіші – азаматтардың жоғары сенімі болуы тиіс. Жоғарыда аталған басқару қағидалары Қазақстанның құқық қорғау қызметінде абсолютті жаңа және ертеректе белгісіз болып табылады.

Бұл мақала құқық қорғау органдарының, атап айтқанда, Қазақстан Республикасы прокуратурасының қызметінде жаңа басшылық қағидаттарын енгізу және пайдалану перспективаларын қарастыруға бағытталған.

Прокуратура органдарының басқару жүйесіндегі жаңалықтары:

1) мансапты жоғарылату мәселесінде меритократия принципін жан-жақты енгізу. Оның құралдары: Бас прокуратурада басты лауазымдарға прокурорларды ілгерілету үшін жаңа пул құру; прокурорлардың кәсіби корпусын қалыптастыру; кандидаттарды неғұрлым мұқият таңдау және т.б.;

2) азаматтардың сенімін арттыру;

3) прокурорлардың жұмысына жобаны басқаруды енгізу;

4) азаматтардың қоғамдық тәртіпті қамтамасыз етуге толық қатысуы;

Бұл мақала мемлекеттік қызметшілердің, сарапшылардың, ғалымдардың, мемлекеттік сарапшылардың, саясаттанушылардың, заңгерлердің, саяси ғалымдар мен мемлекеттік басқару оқытушыларының үлкен қызығушылығын тудырады. Зерттеудің нәтижелері мемлекеттік басқаруды реформалау туралы заңнамалық актілерді әзірлеу кезінде қолданылуы мүмкін.

Автор мемлекеттік органдардың қызметін басқару, шетел мемлекеттерінің озық тәжірибелері, шет елдердің нормативтік құқықтық актілеріне талдау жасау саласындағы жұмыстарды зерттеді.

Ғылыми мақаланы жазу барысында келесі ғылыми нәтижелер алынды:

– Қазақстан Республикасының құқық қорғау органы қызметінде жаңа басқару қағидаттарын енгізу кезінде кадр саясатына басымдық беру қажет;

– Қазақстан Республикасындағы құқық қорғау қызметін басқару жүйесін реформалау барысында шетел мемлекеттерінің озық тәжірибесін ескеру қажет;

– Құқық қорғау қызметіне, ұлттық мәдениетке, мінез-құлық сипатына және ел дамуының негізгі шарттарын реформалау кезінде назарға алынуы тиіс;

– Әркімнің жеке жауапкершілігі принципі басқару құрылымының негізгі элементі болуы керек;

– Құқық қорғау жүйесіндегі жобаларды басқару элементтерінің жұмыс істеуі бірлескен жұмыстың қалыптасуына және нәтижелерге қол жеткізуге бағытталатын болады.

Түйін сөздер: менеджмент, «меритократия, «мемлекеттік органдар, мемлекеттік басқару, прокуратура органдары, кәсібилік», күзірет».

Ибраева А.С.¹, Сейфуллина А.Б.², Касымжанова А.А.³, Алимбекова М.А.⁴

¹доктор юридических наук, профессор, e-mail: ibraeva_tgp@mail.ru

²кандидат юридических наук, e-mail: baigerim2000@mail.ru

³магистр права, e-mail: ainur.kassymzhan@gmail.com

кафедра теории и истории государства и права, конституционного и административного права
Казахского национального университета имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

⁴доктор PhD Таразского инновационно-гуманитарного университета,
Казахстан, г. Тараз, e-mail: madina_aman@inbox.ru

Новые принципы менеджмента в деятельности системы правоохранительной службы Республики Казахстан

Настоящая статья посвящена исследованию актуальных вопросов внедрения новых принципов менеджмента в деятельность правоохранительных органов Республики Казахстан. Известно, что сегодня в Казахстане проводится модернизация работы государственной службы. Новая модель государственной службы нацелена на внедрение принципов меритократии, транспарентности,

профессионализма, эффективности и результативности. Основным показателем деятельности системы правоохранительной службы должно стать высокое доверие граждан. Перечисленные принципы менеджмента являются абсолютно новыми и ранее неизвестными правоохранительной службе Казахстана.

Настоящая статья нацелена на рассмотрение перспективы внедрения и функционирования новых принципов менеджмента в деятельности правоохранительных органов, в частности органов прокуратуры Республики Казахстан.

Нововведения в системе менеджмента органов прокуратуры основываются на:

1) всестороннем внедрении принципа меритократии в вопросе карьерного продвижения. К его инструментам можно отнести – создание новых пулов при продвижении прокуроров на ключевые должности в Генеральной прокуратуре; формирование профессионального корпуса прокуроров; более тщательный кадровый отбор кандидатов и пр.;

2) повышение доверия граждан;

3) внедрении проектного менеджмента в работу прокуроров;

4) всецелое вовлечение граждан в обеспечение общественного порядка.

Данная статья представляет широкий интерес для государственных служащих, экспертов, ученых, государствоведов, политологов, юристов, преподавателей в области политологии, государственного управления. Результаты исследования могут быть использованы при разработке законодательных актов по реформированию государственного управления.

Автором были изучены труды в области менеджмента деятельности государственных органов, передовой опыт зарубежных стран, проведен анализ нормативных правовых актов зарубежных стран.

В ходе написания научной статьи были получены следующие научные результаты:

- при внедрении новых принципов менеджмента в деятельность правоохранительной службы Республики Казахстан основное внимание необходимо акцентировать на кадровой политике;

- в ходе реформирования системы менеджмента правоохранительной службы Республики Казахстан необходимо учитывать передовой опыт зарубежных стран;

- при проведении реформирования деятельности системы правоохранительной службы должна быть учтена национальная культура, поведенческие характеристики и основные условия развития страны;

- принцип личной ответственности каждого должен стать основополагающим элементом структуры менеджмента;

- функционирование элементов проектного менеджмента в системе правоохранительной службы способствовало бы установлению командной работы и нацеленности на достижении результата.

Ключевые слова: менеджмент, меритократия, государственные органы, государственное управление, органы прокуратуры, профессионализм, компетенция.

Kazakhstan strives to improve the work of the public service system and its modernization. The modernization process is also aimed at reforming of the activities of the Kazakhstan law enforcement system. Since it is «law enforcement agencies that are responsible for building a rule of law in Kazakhstan, observance of the rule of law in the country, observance of the rights and freedoms of citizens» (Ibraeva, 2016). Currently, the level of legal culture in the law enforcement service is really low. Professor Ibraeva A.S. believes that the activities of law enforcement agencies need a qualitative and systematic improvement. And here it is important to raise the level of legal culture of the law enforcement system as a whole (Ibrayeva, 2015).

According to sociological survey conducted by the Kazakhstan Institute for Strategic Studies, one of the main mechanisms for recruiting of personnel for Kazakhstani authorities consist of family or friendly

relations (54.2%). According to the public opinion, the vacant a place in the public service can be obtained through professionalism (47.6%), and also by «purchasing» a position (41.1%) (Mukhataeva, 2014).

We would like to briefly specify the problems and challenges that are taking place today in the system of law enforcement agencies of the Republic of Kazakhstan. They are «ineffective management, inefficient personnel management system, low level of citizens' confidence to their work, lack of professionalism in the activities of law enforcement officers, low competitiveness of employees, «closeness» and inaccessibility of law enforcement agencies and prosecutors to public, and the Mass Media, the use of «outdated» methods in their work, lack of feedback with the population, etc. «(Ibrayeva, 2016) [4].

We suppose that it is necessary to refer to the experience of progressive foreign countries, such as

the USA, Singapore, Germany, Great Britain, and Poland.

In order to solve existing problems in Kazakhstan, a number of legislative acts were adopted in Kazakhstan:

- Law as of 23 November 2015 «On public service of the Republic of Kazakhstan»;
- Decree of the President as of December 31, 2013 «On measures for the further development of the law enforcement system of the Republic of Kazakhstan»;
- Decree of the President as of August 17, 2010 «On measures to improve the effectiveness of law enforcement and the judicial system in the Republic of Kazakhstan»;
- The Message from the Head of State to the people of Kazakhstan as of December 14, 2012 «The Strategy» Kazakhstan-2050 «: a new political course of the state».

Generally, the task on reforming of the activities of law enforcement agencies was considered in the «Strategy-Kazakhstan-2050».

Hereinafter, for the purposes of modernization of system of law enforcement service of Kazakhstan, the State program on modernization of law-enforcement system of the Republic of Kazakhstan for 2014-2020 was adopted. Within the program, one of the main tasks is reforming of personnel policy of the entire law enforcement service. The main principles of personnel reform should be the *continuity of the experience gained, mobility, efficiency on the basis of innovative personnel technologies*.

In the new Law «On Public Service» adopted in 2015, the basic principles of the civil service were stated – efficiency, effectiveness, transparency in the activities of state bodies, professionalism, meritocracy, personal responsibility for failure to perform or improper performance of official duties.

Another innovation of the Law is the introduction of competitive selection for admission to the civil service, the creation of a new class of managers (corps «A» managers, corps «B» managers), the active application of the principle of meritocracy. The principle of meritocracy is defined as recognition of personal merits and achievements of a civil servant, his promotion in the civil service in accordance with his abilities and professional training.

It is known that the management of personnel is the basis for effective management of any organization (state, non-state, law enforcement).

In this regard, the State Program for the Modernization of the Law Enforcement System draws its main attention to improving the personnel policy of law enforcement agencies.

Strengthening of personnel policy is one of the innovations introduced in the activities of law enforcement agencies. It is assumed that the personnel policy of law enforcement agencies will also be based on the principles of *meritocracy, transparency, responsibility and prospects*.

New principles of management

- **Meritocracy** in this context is defined as providing of equal access to the employment of vacant positions in accordance with the level of professional competence.

In particular, the principle of meritocracy will serve as a basis for competitive selection for vacant positions in law enforcement agencies. The principle of meritocracy will be implemented with the introduction of a new system of «integral index of competitiveness». The essence of the new system of the «integral indicator of competitiveness» is that all the achievements of each employee (education, qualifications, work experience, awards, merits and achievements) will have a numerical significance. They will assess the *real achievements of each employee and its potential*. The new system will allow defining clear benchmarks for increasing of competitiveness of each law enforcement officer.

- *Publicity* – transparency of appointment procedures, competitive approach to the selection and promotion of personnel.

- *Responsibility* – performance by an employee of obligations to ensure the quality and effectiveness of their professional activities.

- *Perspective* – forecasting of the personnel situation.

In fact, the implementation of these principles will improve the management in the activities of law enforcement agencies. Since the final result of the functioning of the entire system of law enforcement agencies of the Republic of Kazakhstan depends on the work of even one employee.

It is known that in the developed Western and Asian states apply different models of public service. However, they all have one thing – they are all created on the basis of meritocracy principles «merit system» (Smagulov, 2017).

According to the American school of management, the principle of meritocracy should «be present in the universities, business structures, government bodies. If this principle is not observed, this assumes a sociological and moral absurdity, because a society that has its best people at the head of its leading institutions positively influences on the development of the country. As a result, the principle of meritocracy is recognized

as a new principle of governing the society «(Bell, 1979).

The «merit system» started to apply in the USA with the adoption of the «Pendleton Act» in 1883, which allowed limiting the practice of «spoils system» (the transfer of federal posts to supporters of the party that won elections). Now the candidates were selected according to their competence, regardless of party membership, race, color, religion, national origin, gender, marital status and age. Applicants passed a competitive examination, which is practical in nature and makes it possible to identify abilities for a particular service. In the selection of personnel, no recommendations from the senator or a member of the House should be taken into account (Mukhataeva, 2014).

According to the English School of Management passing of the exams (lawyers, doctors) by a profession facilitated the transition of many people from a laboring specialties into the middle class.

According to the Singaporean School of Management, the recruitment to the public service is made based on the principle of meritocracy. It is based on the honesty, recruiting of the most capable specialists and anti-corruption discipline (Mukhataeva, 2014) [3].

According to international practice, the principle of meritocracy is regarded as recognition of merit, when the labor of a person, a civil servant is considered and opens up opportunities for his professional, career and social growth. In meritocracy, the most worthy, moral, competent, talented and hard-working people come to the civil service.

According to Temirbekov et al. (2017) «meritocracy is a social lift for any citizen of the state. In international practice, meritocracy is already the norm of corporate culture and a condition for the effectiveness of the state apparatus» [7].

It is no wonder that the system of meritocracy is aimed at eradicating of negative phenomena while entering the civil service, such as material and social status in the society, acquaintances, friendly or kinship ties, etc., which are the elements of the patronage system. The perniciousness of the patronage system is that it forms certain barriers that hinder the effective development of the civil service.

According to Ani Matei et al. (2015) «the principle of meritocracy is more effective while application in the management system» [8].

Innovations in the management of Public Prosecutors bodies

Among the innovations in the management system of the prosecutor's office are the following:

1) Comprehensive implementation of the principle of meritocracy in the issue of career advancement.

The instruments of meritocracy include:

- creation of new pools for the promotion of prosecutors to key positions in the Prosecutor General's Office;
- formation of a professional corps of prosecutors;
- more careful selection of candidates. Today, prosecutors are tasked to hire the best graduates of law institutes and other specialized universities, as well as the most experienced and competent employees of other law enforcement agencies with high moral and personal qualities. «Qualified specialists have a higher legal culture» (Ibraeva, 2016) [9].

Since 2016, the procedure for primary admission to the prosecutor's office has been divided into two parts – selection (collection of documents, testing, special testing, medical examination and polygraph examination) and a competition (internship and interview).

This procedure will allow to recruit the most qualified personnel, the most worthy and best, to the prosecution service. Thus, up to date, 64 candidates have already been appointed in Kazakhstan, having passed new selection mechanisms. To prove that they are the best, each of them had to pass a contest, which was 20 applicants for one seat. Selected candidates are talented, educated people, with an active civic position, with leadership qualities and experience in social projects.

In general, the application of the principle of meritocracy in the matter of personnel promotion in the system of the prosecutor's office will allow recognizing a worthy candidate and exclude the possibility for managers to accept their «own» candidates.

2) Enhancement of citizens' confidence;

The confidence of citizens is a unique key on the way to the formation of an open society. If citizens have confidence in the work of the prosecution authorities, their work can be assessed and functioning of the whole prosecution system can be tracked.

To this end, since 2017 in Kazakhstan, the practice of conducting video reports of department heads, regional prosecutors, city and district prosecutors has been introduced. Video reports will be posted on the web portals of the Prosecutor's Office, where the concrete results of the work for the past period (half year, year), as well as unresolved issues and forthcoming activities will be reflected.

Work aimed at the result will lead to more effective work of the prosecution authorities.

In order to increase the confidence of citizens, since 2016, the employees of the prosecutor's offices conducted explanatory work for the population. For example, in 2016 in Aktyubinsk region a large-scale explanatory work was carried out for citizens, including more than 2.6 thousand events in 7 directions. Clarification was conducted in all spheres of public life (employment, obtaining loans / subsidies, benefits, education, medicine).

3) Introduction of project management in the system of work of prosecutors;

Thus, in the activities of the prosecutor's office, project management is being implemented in supervisory activities, which allows you to systematically plan and implement projects, optimizing the costs of time, financial and human resources. The implementation of projects based on project management has made it possible to achieve concrete results.

In general, the functioning of the elements of project management in the law enforcement service would facilitate the establishment of teamwork and a focus on achieving results.

4) *the full involvement of citizens in ensuring public order;*

In Kazakhstan, the low level of involvement of citizens in the process of ensuring public order.

This is facilitated by a low level of communication with the population.

Therefore, when implementing new management principles in the activities of the law enforcement service of the Republic of Kazakhstan, emphasis should be placed on personnel policy.

It is also more necessary to study the best practices of foreign countries. Important factors affecting the productivity of management system reform are such facts as national culture, behavioral characteristics and the main conditions for the development of the country.

Conclusion

The introduction of new management principles into the activities of law enforcement bodies of the Republic of Kazakhstan is fraught with many difficulties. The reform carried out in Kazakhstan is aimed at increasing the effectiveness of public service and the competitiveness of the public administration system, as well as creating a management structure that would be optimal for a market economy.

Announced innovations, one way or another, affect all spheres of public life in Kazakhstan. However, first of all, they will affect the change of the management system in the activity of the law enforcement service of the Republic of Kazakhstan.

References

- 1 Ibraeva A.S., Sejfullina A.B., Djusebalieva S.S. (2016) Nekotorye voprosy sovershenstvovaniya sudebnoj sistemy Kazahstana // Izvestija NAN Respubliki Kazahstan. Seriya obshchestvennyh i humanitarnykh nauk. – №3. – S. 101-106.
- 2 Ibrayeva A., Seifullina A., Yessetova S. (2015) Contemporary problems of human right to a healthy environment in the republic of Kazakhstan // 9 th International conference on Economics and Social Sciences (ICESS)/ Hong Kong. September 13 th, 2015. ISBN – 978-93-854665-98-7
- 3 Muhataeva G. Princip meritokratii v kazahstanskom gosudarstvennom upravlenii // <http://www.kisi.kz/ru/categories/politicheskaya-modernizaciya/posts/princip-meritokratii-v-kazahstanskom-gosudarstvennom-up>
- 4 Ibrayeva Alua, Seifullina Aigerim (2016) Transparency and public administration in the Republic of Kazakhstan // Ketab-e-Sina // A Scientific Research Quarterly. Vol.04. No. 02. Spring 2016. – P.11-17 Afghanistan.
- 5 Cmagulov D.K. Modeli gosudarstvennoj sluzhby i sistema zaslug v zarubezhnykh stranah // <http://group-global.org/ru/node/45415>
- 6 Bell D. (1979) The Cultural Contradictions of Capitalism. L. P. XL
- 7 Temirbekova Je. T., Abdishova G. B. (2017) Meritokratija na gosudarstvennoj sluzhbe kak osnova ukreplenija gosudarstvennosti i razvitija kazahstanskoj demokratii // Molodoj uchenyj. – №8.1. – S. 49-51.
- 8 Ani Matei, Catalin Campean. Meritocracy In The Civil Service – Young Professionals Scheme – In Romania // http://ac.els-cdn.com/S1877042815027871/1-s2.0-S1877042815027871-main.pdf?_tid=835008c6-5c77-11e7-964e-00000aacb35e&acdnat=1498705588_080a0da82df064bf109502dd6fc7b6a0
- 9 Ibraeva A.S. Pravovaja kul'tura sudej – pokazatel' razvitosti pravovoj sistemy v celom // http://bnews.kz/ru/news/obshchestvo/a_ibraeva_pravovaya_kultura_sudej_pokaza-tel_razvitosti.

3-бөлім
**АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ
ЕҢБЕК ҚҰҚЫҒЫ**

Раздел 3
**ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО
И ТРУДОВОЕ ПРАВО**

Section 3
**CIVIL LAW
AND LABOUR LAW**

Omarova A.B.¹, Adanbekova Z.²

¹Candidate of Juridical Sciences, docent, e-mail: omar_17@mail.ru

²the 2nd year MA student, e-mail: adanbekova.z@gmail.com
al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

PECULIARITIES OF LEGAL REGULATION IN PUBLIC PROCUREMENT: SUBJECT AND METHODS

The article studies the problems of determining the legal nature of public procurement, namely, from the point of defining the concept of public procurement, the subject and methods of regulation of legal relations arising in the sphere of public procurement. The relevance of the research topic is determined by several factors, based on the need to study the issues of scientific- theoretical, legislative character. Every year in the Republic of Kazakhstan, huge financial resources are allocated for public procurement, which are used by the state for its needs, spreading them through public procurement between potential suppliers. So, at present the public procurement plan is about 2.7 trillion tenge, or 10 billion US dollars. Since public procurement occupies a significant place in the cost of the budget not only in Kazakhstan, but also in most foreign countries, it is an effective tool for managing the economy and developing market relations. Through public procurement, many states fulfill their socio-economic functions, as well as ensure the conduct of scientific research, the creation and implementation of new technologies and developments. The organization of optimal and effective spending of money used for public procurement requires special control, mechanisms and instruments from government agencies. In this regard, the country has general regulatory legal acts such as the Civil Code of the RK, the Budget Code of the RK, the Code of the RK on Administrative Offenses and other special legal acts – the Law of the Republic of Kazakhstan «On Public Procurement» and the Rules for Public Procurement. In this connection, among theorists and practicing specialists there is a dispute about the legal nature of public procurement, which leads to a misconception regarding the legal status of public procurement in a certain sphere of law. The importance of this study is growing due to the fact that in domestic science there is no comprehensive theoretical study of this topic from a legal point of view. This work aims to define the concept, subject and methods for regulating legal relations in the field of public procurement. General scientific, historical and methods of comparative analysis have been used for research purposes. The legal analysis carried out by the authors made it possible to provide recommendations to improve the legal process of dealing with these problems on the national levels.

Key words: state, public purchases, equality of parties, disposability.

Омарова А.Б.¹, Аданбекова З.²

¹заң ғылымдарының кандидаты, доцент, e-mail: omar_17@mail.ru

²2 курс магистранты, e-mail: adanbekova.z@gmail.com
әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

Мемлекеттік сатып алулар саласындағы құқықтық реттеу ерекшеліктері: пәні және әдістері

Мақала мемлекеттік сатып алулардың құқықтық табиғатын анықтау мәселелеріне арналған, дәлірек айтқанда, мемлекеттік сатып алулардың түсінігі, оның пәні мен мемлекеттік сатып алулар саласында туындайтын құқықтық қатынастарды реттеу әдістерін анықтауға арналған. Зерттеу тақырыбының маңыздылығы ғылыми-теоретикалық, заңи сипаттағы сұрақтарды зерттеу қажеттілігіне негізделген бірқатар факторлармен анықталады. Әр жыл Қазақстан Республикасында мемлекеттік органдар мемлекет атынан потенциалды тасымалдаушылар арасында мемлекеттік сатып алуларды жүргізу арқылы өз қажеттіліктері үшін пайдаланатын мемлекеттік сатып алуларға қомақты қаржы бөлінеді. Бүгінде мемлекеттік сатып алулар жоспары

2,7 триллион теңге немесе 10 миллиард АҚШ долларын құрайды. Мемлекеттік сатып алулар тек Қазақстанның ғана емес, сонымен бірге көптеген шетел мемлекеттерінің бюджетінің шығындарында үлкен орын алғандықтан, мемлекеттік сатып алулар экономика мен нарықтық қатынастардың дамуын басқарудың маңызды құралы болып табылады. Бірқатар елдер мемлекеттік сатып алуларды жүргізу арқылы өздерінің әлеуметтік – экономикалық қызметтерін орындайды, және де ғылыми зерттеулерді жүргізуді, жаңа технологиялар мен әзірлеулерді жасау мен ендіруді қамтамасыз етеді. Мемлекеттік сатып алулар үшін қаражатты оңтайлы және тиімді жұмсауды ұйымдастыру мемлекеттік органдар тарапынан ерекше бақылау механизмдері мен құралдарын қажет етеді. Осыған орай, елімізде ҚР Азаматтық Кодексі, ҚР Бюджет Кодексі және ҚР Әкімшілік құқық бұзушылықтар атты жалпы нормативтік құқықтық актілер мен ҚР «Мемлекеттік сатып алулар туралы» және Мемлекеттік сатып алуларды жүргізу қағидалары арнайы құқықтық актілер әрекет етеді. Осыған байланысты теоретиктер мен тәжірибе мамандарының арасында мемлекеттік сатып алулардың нақты құқық саласына жатқызу бойынша шатасуға әкеп соғатын, мемлекеттік сатып алулардың құқықтық табиғатын анықтау бойынша дау туындайды. Мақаланың маңыздылығы отандық ғылымда аталмыш тақырыпты құқықтық тұрғыдан зерттеуге арналған кешенді теоретикалық жұмыстың жоқ болуы арттыра түседі. Мақала мемлекеттік сатып алулардың түсінігі мен пәнін, мемлекеттік сатып алулар саласындағы құқықтық қатынастарды реттеу әдістерін анықтауды мақсат етіп қояды. Зерттеу жұмысын жүргізу барысында жалпы ғылыми, тарихи және салыстырмалы талдау әдістері пайдаланылды. Авторлармен жүргізілген құқықтық талдау аталмыш мәселелерді ұлттық құқықтық реттеуді жетілдіру бойынша ұсыныстар беруге мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: мемлекет, мемлекеттік сатып алулар, тараптардың теңдігі, диспозитивтілік.

Омарова А.Б.¹, Аданбекова З.²

¹к.ю.н., доцент, e-mail: omar_17@mail.ru

²магистрант 2 курса, e-mail: adanbekova.z@gmail.com

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

Особенности правового регулирования в сфере государственных закупок: предмет и методы

Статья посвящена исследованию проблем определения правовой природы государственных закупок, а именно с точки зрения определения понятия государственных закупок, предмета и методов регулирования правоотношений, возникающих в сфере государственных закупок. Актуальность темы исследования определяется несколькими факторами, основанными на необходимости исследования вопросов научно-теоретического, законодательного характера. Каждый год в Республике Казахстан на государственные закупки выделяются огромные финансовые средства, которые государство в лице государственных органов использует на свои нужды, разыгрывая их посредством проведения государственных закупок между потенциальными поставщиками. Так, в настоящее время план государственных закупок составляет порядка 2,7 триллиона тенге, или 10 миллиардов долларов США. Поскольку государственные закупки занимают значительное место в затратной части бюджета не только Казахстана, но и большинства зарубежных стран, то они являются действенным инструментом управления экономикой и развития рыночных отношений. Посредством государственных закупок многие государства выполняют свои социально-экономические функции, а также обеспечивают проведение научных исследований, создают и внедряют новые технологии и разработки. Организация оптимального и эффективного расходования денег, используемых для государственных закупок, требует особого контроля, механизмов и инструментов со стороны государственных органов. В связи с этим, в стране действуют общие нормативно-правовые акты, такие как Гражданский Кодекс РК, Бюджетный Кодекс РК, Кодекс РК об Административных правонарушениях и специальные правовые акты – Закон РК «О государственных закупках» и Правила осуществления государственных закупок. В связи с этим, среди теоретиков и практикующих специалистов возникает спор о правовой природе государственных закупок, что приводит к заблуждению в части определения правовой принадлежности государственных закупок к определенной сфере права. Важность данного исследования растет из-за факта, что в отечественной науке не существует комплексного теоретического исследования данной темы с юридической точки зрения. Данная работа ставит целью определение понятия, предмета и методов регулирования правоотношений в сфере государственных закупок. В ходе проведения исследования были использованы общенаучные, исторические методы и методы сравнительного анализа. Проведенный авторами правовой анализ позволяет представить рекомендации по совершенствованию национального правового регулирования данных проблем.

Ключевые слова: государство, государственные закупки, равенство сторон, диспозитивность.

The system of public procurement is one of the fundamental and constantly improving institutions of state regulation of the economy. In a modern mixed economy, the state acts as the largest customer and consumer of many industries and sectors, turning public demand into a powerful tool that influences the dynamism and structure of the economic system and the industrial complex as a subsystem, both at the national and local levels. In addition, this is due to the fact that public procurement is carried out to solve national problems, where priority is given to meet the most important needs of society, implemented through the state's organizational and economic functions.

At the same time, the institution of public procurement itself is one of the most vibrantly developing institutions of modern Kazakh law, in connection with which it is increasingly attracting the attention not only of academic lawyers, but primarily of representatives of economic science. In recent years, unfortunately, in Kazakhstan's legal science there is not one comprehensive research on this topic.

From the standpoint of the general theory of systems (in its application to the legal system), the institution of public procurement should be assessed as an intersystem structural unit that is «at the junction» of several subsystems in law – civil law, administrative law, financial law, budgetary law, and other branches of law.

In particular, O.A. Stupnikov writes about the fact that the sphere of state order placement means a complex of legal relations that are regulated by the legal norms of administrative, financial and civil law [1, p. 3]. S.Y. Sushkov notes «the complex (administrative and civil) nature of relations in the activities for the placement of state and municipal purchases» [2, P. 8].

In the theory of law, such structural units of the system of law are proposed to be called complex interdisciplinary institutions. For example, T.N. Ratko writes: «The interdisciplinary institute consists of the norm of several branches, therefore it is quite justifiably to call integrated. The existence of inter-branch institutions is explained by the fact that the branches of law, being independent legal entities, do not act alone, not literally independently, but interact with each other and sometimes quite closely. Interaction, i.e. joint regulation of close, similar, related social relations and generates common, joint, integrated legal institutions. They are sometimes called borderline because of their intersectional existence and the existence in them of the norms of various branches of law» [3, p. 414].

The rationalization of public spending and the reduction of costs and costs of public procurement are, by right, occupying priority positions in the list of goals of any state in recent years. As you know, public procurement is an essential part of the overall economic activity, since the state is the largest player in the market, and needs to sell goods, services and works in the same way as any other representative of the market economy.

Legal issues of public procurement organization are necessary for the successful organization of public procurement in practice. It should be noted that legal professionalism in the sphere of public procurement developed faster than economic and practical.

Meanwhile, among specialists there is no unity of opinions about what state procurement is in modern conditions, what its real possibilities are and when these mechanisms are implemented by this system. Moreover, there are number of scientific works in an economic direction that somehow affect the problems of the legal regulation of public procurement, however, despite this, there is a strong differentiation of the authors' opinions on a number of problems related to the notion and legal nature of public procurement. The complexity of this situation is escalated by the lack of proper research in Kazakhstan's legal science and an established conceptual apparatus in this field.

This provision confirms the idea that in order to implement effective legal regulation of any industry or institution, it is necessary to clearly know the subject of regulation, its legal nature and features. Such an approach will ensure proper application of appropriate legal regulation methods and undoubtedly bring its positive results. In addition, the key to the effectiveness of existing legal norms is the conceptual certainty of legal categories used by the legislator, which makes it possible to identify them with actual categories. This eliminates the subjective criterion of the interpretation of legal terms. At the same time, it is necessary to note the special significance of clear conceptual certainty in the relations connected with the public purchases, which is connected not only with the difficulties of singling out independent objects of legal regulation, but also with the possibility of displaying their actual signs in legal definitions. This is due primarily to the organic interaction and continuity of all elements that make up relations in the sphere of public procurement. However, one way or another, the doctrinal and legislative definition of these categories are necessary, because they express the object of

regulatory regulation and allow us to establish the limits of the operation of legal norms.

Many authors point out that in the field of public procurement there is no unique terminology, which leads to the fact that similar situations in different countries and regions are described in different terms. K. Kuznetsov notes that some researchers are working on the creation of a conceptual apparatus for public procurement [4].

According to the research of N. Dimitri, G. Pig and J. Spangle, this fact is especially noticeable in the terminology of competitive bidding procedures. Differences arise because of different environments for the use of terms. In the economy, trades have the same value (sealed bid), in the sphere of procurement it can be both descending-in-price auctions, sealed-bid tendering, etc. I. Kuznetsova notes that in the legislation, closed bidding is a tender for which not all market participants are invited, but only those to whom a special invitation is sent, whereas abroad, closed tenders are called competitive procedures, to which suppliers submit applications in closed form – in envelopes. Thus, sealed-bid tendering is an open competition, and the concept of «tender» in the legislation does not exist at all. Each world organization, be it a specific country, a union of countries or a financial institution, may have its own terminology, which complicates the search for common practices for the organization of public procurement systems [5, P. 421].

Procurement, or procurement system management, is a set of methods and practices that allow the most efficient solution of procurement tasks in the country and meet the needs of public and private customers. The management of the public procurement system includes legal and strategic issues in the organization of the procurement system. According to K.V. Kuznetsov, the elements of procurement as a public procurement system are procurement planning, the legal basis (regulation) of procurement, implementation of procurement procedures, monitoring, monitoring and evaluation of procurement efficiency [4]. I. Kuznetsova identifies central procurement processes, such as planning, order placement and contract management, and management processes, which include the creation of a regulatory framework, the organization of procurement management, including the distribution of powers and responsibilities, and procurement monitoring and audit. In addition, central procurement processes cannot be implemented without supporting processes, including financial, material, information, personnel, methodological and scientific [6, p. 210].

Improving the efficiency of public procurement management in recent years has included trying to create conditions for free competition, building a maximally transparent and open procurement system, and fighting corruption. Solving the problem of optimizing public spending, public procurement should be as efficient as possible. This goal can be achieved through the construction of a procurement system that is based on the following fundamental principles: unity of practices and procedures, openness and transparency, responsibility and accountability, competitiveness and economy. The choice of the procurement model should be made taking into account the advantages of these models, as well as taking into account how and what risks of public procurement each specific model reduces.

We are in agreement with practitioners and scientists that in order to implement the legal regulation of an institution, the uniqueness of the terminological terminology is absolutely necessary. In this connection, first of all, it seems necessary to consider the notion of public procurement as a legal phenomenon, and also to trace its genesis in the current conditions of the legal and economic development of society.

Attempts to develop a universal definition of public procurement inevitably lead the authors to a discussion about the delineation of state purchases and state orders.

So, B.A. Raizberg gives the following definition of public procurement – it is part of goods and services produced in the country or abroad, purchased by the government, state bodies from the state budget. Such purchases are carried out by the state for the needs of their own consumption (purchases of equipment, weapons) and for the purpose of ensuring consumption by the population and reservation (for example, public purchases of grain and food) [7, p. 147].

According to A.A. Demin, the concept of «public procurement» can be considered in two ways. The author points out that in practical activities the term in question is used exclusively to characterize the interaction of the state customer with contractors and suppliers. At the end of his arguments AA. Demin comes to the conclusion that «the state order is one of the forms of manifestation of state purchases in a transitive economy». Thus, the category «state order» is considered by the author as narrower in relation to the category «public procurement», which, in our opinion, contradicts the content of the above concepts [8, P. 64].

It seems obvious that public procurement should be considered solely as an instrument for

the implementation of the state order. The created order can be realized only through purchases. Thus, the category «state order» cannot be more narrow in relation to the category «public procurement». These concepts are incorrect to compare with each other. Although, with some degree of conventionality, the inclusion of public procurement in the maintenance of state orders is quite acceptable, since the existence of an order without purchases is theoretically possible (if the order is formed, but not sold (posted and executed)), and purchases without an order are excluded.

K.W. Kuznetsov notes: «The very term» public procurement «in almost every country is interpreted in its own way. In most cases, we are talking about procurement at the expense of the state budget for the provision of vital functions and the functioning of public authorities. At the same time, the purchase of goods (works, services) purchased for the purpose of their further resale is excluded from the concept of «procurement for state needs» [9, p. 131].

The same understanding of public procurement is reflected in paragraph 8 of Art. III General Agreement on Tariffs and Trade (concluded Oct. 30, 1947, entered into force on January 1, 1948), according to which public procurement is carried out «for government purposes, and not for commercial resale or for use in the production of goods for commercial sale» [10].

An interesting point of view is A.E. Zuev, according to which the «order» refers to the formation, «purchase» – to placement, and «delivery» – to the execution of the state order [11, P.16].

Perhaps, we can agree with the author that the term «purchase» refers primarily to placing an order. The state order is placed in accordance with the legislatively established procedure, which is called «public procurement».

We believe that the concept of «public procurement» from a legal point of view is very similar to the concept of «placing a government contract.» The concept of «purchase» is often used in scientific and other literature in the designation of only «placing an order» (including such phrases as «procurement legislation», «purchasing mechanism», «procurement procedures», etc.). Sometimes these two terms simply coincide.

As V.E. Belov notes, «the process of procurement of products for state needs is personified, first of all, with the stage of placing orders for the supply of products, so the methods of placing orders are often called the ways of purchasing products» [12, p. 7].

We note that the understanding of the term «procurement» finds confirmation in international legal practice. So, in the agreement signed on December 9, 2010 between the governments of Belarus, Kazakhstan and the Russian Federation on state (municipal) purchases, procurement is understood not only as «the purchase of goods, works, services by customers,» but also «relations related to the execution contracts (contracts) on procurement» [13].

The point of view of V.V. Kikavets, who recognizes identically equal concepts of «state order» and «public procurement.» At the same time, the author understands by the state order «a complex and continuous process realized for the purposes of providing state needs, consisting of a set of successive stages: forecasting, planning and forming, deployment, execution and control» [11].

In world practice, public procurement is often referred to as «government procurement». Article 2 of the UNCITRAL Model Law (UN Commission on International Trade Law) on the procurement of goods (works) and services for procurement is defined as «the acquisition by any means of goods, works or services» [14]. It is worth noting that the UNCITRAL Model Law on Procurement of Goods, Construction and Services is based on the procurement legislation of many States or relies heavily on it. So in the Law of the Republic of Kazakhstan «On Public Procurement», the following definition is given: «Public procurement is the purchase by customers on a fee-for-service basis of goods, works, services in the manner prescribed by this Law and the civil legislation of the Republic of Kazakhstan.»

Proceeding from these terms, the subject of procurement activity is the government in a broad sense, including all state and local authorities. This determines the procedural features of procurement. Consequently, the term «public procurement» in general terms corresponds to the concept of «government procurement» adopted in the world legal practice.

Thus, we can agree that the concept of «public procurement» relates, first of all, to the placement of the state order. Therefore, in our opinion, the method of procurement should be understood as the type of procedure regulated by law or other legal acts, prescribed for mandatory performance by the customer in the course of procurement and aimed at determining the bidder who offered the best contract terms in accordance with the customer's requirements for the goods, work or service, as a result of which the customer's need for certain

goods, works or services is satisfied by concluding and executing a says. Thus, we can draw the following conclusions. «By» public procurement, «one should understand the legal procedure for ensuring the needs for goods, works, services, including the definition of the counterparty and the terms of the contract, the conclusion of the contract and the fulfillment of obligations by the parties to the contract.»

The existing variety of interpretations of the notion of «public procurement» can be explained, on the one hand, by inadequate elaboration of certain concepts, on the other hand, by the peculiarities of the approaches of different authors to identifying the essential features that, in their opinion, most fully and accurately reflect the content of the question, methodology.

We believe that public procurement is most directly called upon to serve the solution of the task stipulated in Article 1 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan, which formulates the need for the establishment of the Republic of Kazakhstan as a democratic, secular, legal and social state whose highest values are the person, his life, rights and freedoms.

So far, the legal science has not developed uniform approaches to the definition of the legal nature of the institution of public procurement, it has not revealed those «receptors» in the content of public procurement that would allow limiting the methods of legal regulation in this area. In our opinion, the projection of the main civil-law methods of regulating public relations on the sphere of public procurement will help to find the key to solving these issues. Undoubtedly, the definition of types and essence of civil-law methods of regulation will help to achieve this goal, which will allow us to further reveal the structure of their impact on public procurement relations.

By the method of legal regulation is understood the totality of methods, means and methods of influence of the right to public relations. It includes the following structural components: the establishment of the boundaries of regulated relations; the publication of relevant regulations that provide for the rights and obligations of entities; the empowerment of participants in public relations with legal capacity and capacity to enable them to enter into legal relations; the definition of measures of responsibility in case of violation of these regulations [15, p. 158].

In the field of public procurement, diversified relations are being implemented (regulated by the norms of different branches of law), therefore, when

they are settled, the methods and principles of the civil, administrative and some other branches of the law system are used. This approach is the most rational, since in «traditional» branches of law the method and principles of regulation have long been established and withstood the tests by practice.

For example, the most important components of the civil law method of regulating public relations include the legal equality of the participants in the relationship, initiative, appropriation, property character of civil liability, preferential use of the dispositive method of legal regulation. Obviously, much of this is used to regulate the relationship between persons involved in public procurement. No doubt, the fundamental principles of civil law should be observed and in the implementation of state regulation of public relations related to public procurement.

The method of legal regulation is one of the defining categories of civil law, but in Kazakhstan's civilization it is given relatively little attention. Nevertheless, to a certain extent it was considered in the work of Y.G. Basin, A.G. Didenko, M.K. Suleimenov et al, who considered the category of the method in passing, while studying other problems of law [16]. In particular, they pointed to the characteristic features of the civil law method of regulating social relations: assignment, legal initiative, legal equality of subjects. In their opinion, this is a way of influencing a relationship that: is permissible; gives actors the ability to hold rights, disposability and initiative (on the basis of their legal equality); ensures the establishment of legal relations on the basis of legal independence of the parties.

From the point of view of the essence of legal relations, the main feature of the civil law method is to ensure the legal independence of the participants [17, p. 258].

The legal equality of the parties to a legal relationship is an inherent feature of the dispositive method. Equality is a multi-faceted concept; it can be viewed from different points of view. For example, at the first approximation, it can be understood as the absence of signs of power and subordination in the relationships of subjects. In the legal literature it is noted that equality can act as: the principle of civil law; method of civil law regulation; a characteristic inherent in private law in general [18, P. 48].

The general legal category, which includes the beginning of equality, is the legal capacity of the subjects. There is an opinion that equality of subjects of civil law in general should be considered as equality of legal properties of legal capacity. For

civil capacity there are properties that are absent in public-legal branches. First of all, this is universality; in civil law relations, all entities are entitled to legal capacity, unlike public sectors, where different subjects are given different competencies. The second property is the same type of content of legal capacity, i.e. its carriers, have the same-order opportunities to be holders of civil rights. This leads to the ability of various actors to act in the same legal roles in specific legal relationships and occupy a legal position that is generally identical to other subjects of the industry. Another feature of the civil right is that it is carried out by the subject independently and also excludes the possibility of prescribing one's will to others.

Civil-law equality is the equality of rights-holding entities, endowed with legal initiative and disposability. The main essential feature of the civil law method is the law.

There are various ways of legal impact of the right to regulated social relations. S.S. Alekseev pointed out, for example, the following: the provision of subjective rights; the assignment of legal duties; threat of application of measures of state or social impact; ensuring state coercion [19, P. 91].

A feature of civil law is the orientation toward the first of them. Civil law grants subjects of legal relations subjective rights, and the available legal means ensures these rights. If this process is considered from the point of view of objective law, then it will be more noticeable that the orientation will focus mainly on eligibility standards.

The permissive essence of the civil method is also expressed in the allocation of subjects to civil legal capacity.

To the features of the civil law method, one must also include disposability, by which one understands the freedom granted to the subject to exercise his legal personality at his own discretion. Dispositiveness is an essential, qualitative component of the system of private legal regulation. Externally, in civil law, dispositiveness is manifested in the presence and preferential orientation of the dispositive norms. Article 382 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan calls a dispositive rate, which is applied insofar as the agreement of the parties does not establish otherwise. In fact, this is a state-sanctioned rule of conduct, which the parties have the right to ignore (exclude from practice). The dispositive norm, therefore, differs in that: it provides the possibility of deviation from the prescribed behavior; can be changed by agreement of the parties.

The dispositive norm is applied only in so far as the parties have not ruled out its application or

replaced its rule with a different condition. Law enforcement practice should always correspond exactly to the prescription of a peremptory norm. At the same time, the prescription of the dispositive norm is transformed into law enforcement practice in accordance with the will and interests of the parties [19, p. 158].

Let's talk about dispositive and imperative methods of legal regulation. Imperative regulation is carried out «solely by decrees emanating from a single center, which is state power. This latter indicates by its norms to each individual its legal place, its rights and obligations with respect to the whole state organism and to individuals. Only from it, from the government, orders can be issued that determine the position of each individual in this sphere of relations, and this provision cannot be changed by any private will, no private agreements. Regulating all these relations by its own initiative and solely by its will, the state power in principle does not allow in these areas next to itself no other will, no other initiative. Therefore, the norms emanating from state power are unconditional, compulsory in nature.

Another feature of the civil law method is the legal initiative. Own initiative of the subject in private law is one of the main driving principles in legal relations. The granting of an initiative takes place in the norms of objective law. From the point of view of the general legal status of the subjects, the initiative is manifested in the empowerment of the subjects with civil capacity.

Thus, the need to use the civil law method in the field of public procurement is beyond doubt.

First, it interacts with subjects of civil law that express their legal personality by civil law means.

Secondly, the legal relations that underlie the execution of state orders arise on the basis of civil law (on the basis of the contract).

Third, the placement of government orders through public procurement takes place through the use of market mechanisms, in the conditions of formal legal equality.

In conclusion, in the relations in the field of public procurement, the methods of civil, administrative, financial law, etc. are also applied, and, interacting, they exert a certain influence on each other, various methods of legal regulation are linked and interact with each other. In addition, it should be noted that the methods of legal regulation are conditioned by the subject of regulation, in other words, the nature of legal relations has a significant impact on them. In the case of public procurement, there is a separate subject of legal regulation –

public relations, emerging as to the satisfaction of state needs. If we take into account that the system of public procurement (meeting state needs) consists of three phases, and each phase has its own method

of legal regulation, the question arises about the need to unify the legal regulation of these relations under a complex legal institution that includes poly-industry regulation methods.

References

- 1 Stupnikov O. (2011) Administrative procedure for placing orders: problems of theory and practice: Author's abstract. diss. cand. jurid. sciences. – Voronezh. – p.24
- 2 Sushkov S.Y. (2007) Administrative liability for violation of legislation on the placement of orders for the supply of goods, performance of work, rendering services for state and municipal needs: Diss. cand. jurid. sciences. – Chelyabinsk. – p.185.
- 3 Radko T.N. (2011) Theory of State and Law: textbook / T.N. Radko. –the 2nded. – Moscow: Prospekt. – 744 p.
- 4 Kuznetsov .K.V. Procurement: tenders, competitions, competitive purchases. – 2005. – 227 p. [Electronic document] URL: – Access mode: <http://www.gosbook.ru/system/files/documents/2011/04/26/kuznetsov-tendery.pdf> (Date of circulation: 04/03/2017).
- 5 Procurement guidelines. Guidebook / ed. N. Dimitri, G. Pig, J. Spagnolo; trans. with English. M. M. Forge, E. V. Khilinskaya, ed. I.V. Kuznetsova; Nat. Research University Higher School of Economics. – Moscow: House of the Higher School of Economics, 2013. – 695 p.
- 6 Raizberg BA, Lozovsky L.Sh., Starodubtseva E.B. (2007) Modern economic dictionary. 5thed., Reedited. and additional. – Moscow: INFRA-M, 2007. – 495 p.
- 7 Demin A.A. (2007) The state order as a factor in the development of the public sector of the transformational economy: theoretical and economic aspects: dis. cand. econ. sciences. – Chelyabinsk. – 177 p.
- 8 Kuznetsov K.V. (2003) Handbook of the supplier and the buyer: tenders, competitions, tenders. – M. – 339 p.
- 9 General Agreement on Tariffs and Trade 1994 (Marrakesh, 15 April 1994) // Paragraph, 2017
- 10 Zuev A.E. (2005) The state order as an instrument for implementing the economic policy of the region: the example of St. Petersburg: dis. cand. econ. sciences. – St. Petersburg. – p.197.
- 11 Belov V.E. (2005) Legal Regulation of Public Procurement Placing // Law and Economics. – №2. – p.7-10.
- 12 Agreement of 9th December 2010 between the Governments of Belarus, Kazakhstan and the Russian Federation «On State (Municipal) Procurements» // The Paragraph, 2017
- 13 UNCITRAL Model Law on Procurement of Goods, Construction and Services (Adopted in New York on 31.05.1994 on 17.06.1994 at the 27th session of UNCITRAL) // UN Commission on International Trade Law. Yearbook. 1994. T. XXV. New York: United Nations, 1996. – P. 417 – 440.
- 14 Theory of State and Law: Textbook / Edited by A.U. Beisen. – Almaty: Atamura, 2006. – p. 392.
- 15 Civil law. Textbook for high schools (academic course) / ed .: M.K. Suleimenov, Y.G. Basin. – Almaty: KazGYA, 2000 -. T.1. – p.704.
- 16 Basin, Y.G. (2003) Selected works on civil law / Compiled by Suleimenov M.K. – Almaty: AY-VSHP «Adilet». – 732 p.
- 17 Civil law: articles, comments, practice / under. Ed. A.G. Didenko. – Almaty: Rare Book, 2008. – 344 p.
- 18 S.S. Alekseev. (1981) General theory of law. In two volumes. T.1. – M.: Juridical. – 361 p.
- 19 Civil law: The general part. Textbook / A.G. Didenko – Almaty: Nur-press (2006). – 431 p.

Ергашев Е.Р., Шуакпаев М.Б.²

¹доктор юридических наук, профессор, заведующий кафедрой прокурорской деятельности
Уральского государственного юридического университета, старший советник юстиции,
Почетный работник прокуратуры Российской Федерации,
Россия, г. Екатеринбург

²магистрант кафедры прокурорской деятельности
Уральского государственного юридического университета, старший советник юстиции,
прокурор Аулиекольского района Костанайской области,
Казахстан, г. Костанай, e-mail: shuakpaev76@bk.ru

ПРЕДЕЛЫ И ФОРМЫ ВЫСШЕГО НАДЗОРА ЗА СОБЛЮДЕНИЕМ ЗАКОННОСТИ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ОРГАНОВ И СУБЪЕКТОВ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

Актуальность исследуемой проблемы обусловлена изменениями основных функций прокуратуры, которая осуществляет от имени государства в установленных законом пределах и формах высший надзор за соблюдением законности на территории Республики Казахстан, представляет интересы государства в суде и от имени государства осуществляет уголовное преследование. Поэтому целью работы является анализ законодательных новелл в сфере прокурорской деятельности Республики Казахстан, отраженных в новом Законе Республики Казахстан «О прокуратуре» от 30 июля 2017 года.

Ключевой подход к исследованию данной проблемы заключается в выявлении новых параметров в деятельности прокуратуры: высшего надзора за соблюдением законности на территории Республики Казахстан в пределах и формах, установленных законом, представления интересов государства в суде, осуществления от имени государства уголовного преследования.

Именно эти вопросы и рассмотрены в данной работе. Также в статье проведен анализ скорректированной системы правовых актов прокурора, обозначены задачи в деятельности прокуратуры, которые показывают, что новые подходы направлены на искоренение бесконечных проверок прокуроров: определены ограничения подчиненных генеральному прокурору сотрудников в праве назначения проверок, исключена излишняя подмена функций государственных органов и необоснованные назначения проверок.

Материалы работы представляют практическую ценность для работников прокуратуры. Анализ сфер прокурорского надзора, претерпевших существенные изменения, показывает, что принятые законодательные новеллы способствуют разделению зоны ответственности уполномоченных государственных органов и прокуроров, открывают новые перспективы для совершенствования прокурорского надзора в целом и позволяют повысить его эффективность с учетом такого важного приоритета, как повышение доверия населения.

Ключевые слова: конституционная реформа в Республике Казахстан, прокуратура Республики Казахстан, прокурорский надзор, полномочия прокурора, акты прокурорского реагирования.

Ergashev E.R., Shuakpaev M.B.²

¹Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Public Prosecutions of the Ural State Law University, Senior Advisor of Justice, Honorary Worker of the Prosecutor's Office of the Russian Federation, Russia, Ekaterinburg

²graduate student of the Department of Public Prosecutions of the Ural State Law University, senior adviser to justice, prosecutor of Auliekol district of the Kostanay region of the Republic of Kazakhstan, Kazakhstan, Kostanay, e-mail: shuakpaev76@bk.ru

Limits and forms of supervisory surveillance for compliance of legality in the activity of state bodies and enterprise entities

The urgency of the problem under investigation is caused by changes in the basic functions of the prosecutor's office, which exercises, on behalf of the state, in the limits and forms established by law, the highest supervision of the observance of legality in the territory of the Republic of Kazakhstan, represents the interests of the state in court and carries out criminal prosecution on behalf of the state. Therefore, the aim of the work is to analyze legislative novels in the sphere of prosecutorial activity of the Republic of Kazakhstan, reflected in the new Law of the Republic of Kazakhstan «On the Prosecutor's Office» of July 30, 2017

The key approach to investigating this problem is to identify new parameters in the activity of the prosecutor's office: higher supervision of observance of legality in the territory of the Republic of Kazakhstan within the limits and forms established by law, representing the interests of the state in court, carrying out criminal prosecution on behalf of the state.

These are the issues that are considered in this paper. The article also analyzes corrected system of legal acts of the prosecutor, outlined the tasks in the prosecutor's office, which show that the new approaches are aimed at eradicating endless inspections of prosecutors: restrictions are determined for employees subordinate to the Attorney General in the right to appoint inspections, eliminating unnecessary substitution of government functions and unreasonable appointment of inspections.

The materials of the work are of practical value to the employees of the Prosecutor's Office. The analysis of the areas of prosecutor's supervision that have undergone significant changes shows that the adopted legislative novels contribute to the division of the area of responsibility of authorized state bodies and prosecutors, open new prospects for improving public prosecutor's supervision as a whole and will improve its effectiveness, taking into account such an important priority as increasing public confidence.

Key words: constitutional reform in the Republic of Kazakhstan, prosecutor's office of the Republic of Kazakhstan, prosecutor's supervision, powers of the prosecutor, acts of the prosecutor's response.

Ергашев Е.Р., Шуакпаев М.Б.²

¹заң ғылымдарының докторы, профессор, Орал мемлекеттік заң университетінің мемлекеттік прокурорлық бөлімінің бастығы, Ресей Федерациясы прокуратурасының құрметті қызметкері, Ресей, Екатеринбург қ.

²Қазақстан Республикасы Қостанай облысы Әулікөл ауданының прокуроры, Урал мемлекеттік заң университетінің мемлекеттік прокурорларының аға кеңесшісі, Қазақстан, Қостанай қ., e-mail: shakpaev76@bk.ru

Мемлекеттік органдар мен кәсіпкерлік субъектілері шектері мен нысандарында заңдылықтың сақталуын жоғары қадағалау

Мемлекеттің атынан заңмен белгіленген нысандары мен шектерінде заңдылықтың сақталуын қадағалауды Қазақстан Республикасының аумағында жүзеге асыратын, сотта мемлекеттің мүддесін білдіретін және мемлекет атынан қылмыстық қудалауды жүзеге асыратын прокуратураның негізгі атқаратын қызметінің өзгертілуі зерттеу жұмысының негізгі келелі мәселесі. Осыған орай, жұмыстың мақсаты 2017 жылғы 30 шілдедегі "Прокуратура туралы" Қазақстан Республикасының жаңа заңында көрініс тапқан, Қазақстан Республикасындағы прокурорлық қызмет аясындағы заңнамалық новеллаларды талдау болып табылады. Бұл мәселені зерттеудің негізгі тәсілі прокуратура қызметіндегі жаңа бағыттарын анықтау: заңда белгіленген мемлекет пен мемлекеттің мүддесін білдіретін, мемлекет атынан қылмыстық қудалауды жүзеге асыратын Қазақстан Республикасының аумағында заңдылықты сақтауды жоғары қадағалау.

Жоғарыда аталған мәселелер осы мақалада қарастырылған. Бұл мақалада прокурордың құқықтық актілерінің түзетілген жүйесі талданады, прокуратураның қызметіндегі міндеттер қарастырылады, бұл жаңа тәсілдер прокурорлардың шексіз тексерулерін жоюға бағытталған: Бас прокурорға бағынышты қызметкерлердің тексеруге тағайындалуының шектеулері анықталған, негізсіз тексерулерді тағайындау мен мемлекеттік органдардың қызметінің қажетсіз ауыстырылуы алынып тасталған. Жұмыстың материалдары прокуратура қызметкерлеріне тәжірибелік құндылық ретінде қолдана алады. Елеулі өзгерістерге ұшыраған прокурорлық қадағалау

салаларын талдау қабылданған заңнама новеллалары уәкілетті мемлекеттік органдардың және прокурорлардың жауапкершілігі аймағын бөлуіне ықпал етіп, жалпыға бірдей прокурорлық қадағалауды жетілдірудің жаңа болашағын ашып, халықтың сенімін арттыру сияқты маңызды басымдықты ескере отырып, оның тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: Қазақстан Республикасының конституциялық реформасы, Қазақстан Республикасының прокуратурасы, прокурорлық қадағалау, прокурордың өкілеттігі, прокурордың әрекет ету актілері.

Введение

Актуальность темы обусловлена политическими, экономическими и социальными реформами, происходящими сегодня в Республике Казахстан, которые в значительной мере затрагивают вопросы роли и места органов прокуратуры в государственном механизме, их назначении и функционировании, координирующей роли в деятельности правоохранительных органов по борьбе с преступностью. Поэтому существует необходимость изучения новелл в сфере осуществления высшего надзора за соблюдением законности на территории Республики Казахстан.

В частности, в Новом Законе «О прокуратуре» от 30 июня 2017 года четко изложены полномочия (права и обязанности) прокурора, его ответственность, обозначены задачи прокуратуры, установлены права и обязанности проверяемых субъектов, сокращены основания для назначения прокурорами проверок, а также основания обращения прокуроров с иском в суд. Задачей принятия данного Закона является обеспечение реализации новой редакции Конституции Республики Казахстан, а также совершенствование деятельности прокуратуры.

На основе изучения научных трудов казахстанских и зарубежных авторов было сформировано общее представление законодательных актов о прокуратуре.

Изучением вопросов, отраженных в законодательных актах о прокуратуре, занимались М.М. Ахметжанов, Т.К. Айтмухамбетов, Е.Р. Ергашев, С.К. Журсимбаев, О.С. Капинус, Ф.М. Кобзарев, С.С. Молдабаев, Л.В. Потапова, В.М. Семенов и другие.

В своих работах С.К. Журсимбаев изучает основополагающие принципы организации и деятельности органов прокуратуры, а также сущность, задачи и основные направления прокурорского надзора (Журсимбаев С.К., 2010)

Ергашев Е.Р. изучает современную концепцию прокурорского надзора и иную деятельность органов прокуратуры, направленную на

обеспечение исполнения законов (Ергашев, 2016); Ахметжанов М.М. – законодательные новеллы в сфере прокурорской деятельности (Ахметжанов, 2017), Капинус О.С. – прокурорский надзор (Прокурорский надзор, 2015); Молдабаев С.С. – правоохранительные органы (К академическому образованию, 2015).

Отдельные аспекты исследования законодательства о прокуратуре нашли свое отображение в учебниках и учебных пособиях по прокурорскому надзору, а также в законодательных актах о прокуратуре

Методологические основы

Новый Закон «О прокуратуре» от 30 июня 2017 года и сопутствующие поправки, которые вошли в Закон «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам их приведения в соответствие с нормами Конституции Республики Казахстан» от 11 июля 2017 года, определили ряд важнейших вопросов: статус, компетенцию, организацию и порядок деятельности прокуратуры Казахстана. Новый отраслевой закон раскрывает одно из трех направлений прокурорской деятельности – осуществление высшего надзора за соблюдением законности.

Исходя из выше указанного, работа базируется на следующей методологической основе, включая общенаучные методы анализа и синтеза, индукции и дедукции, моделирования, ретроспективы и перспективы; частно-научных методов политико-юридического прогнозирования, герменевтического анализа, компаративного исследования, сравнительного правоведения, контент-анализа.

Результаты и дискусия

В нормативном постановлении Конституционного Совета от 9 марта 2017 года отмечается, что Закон РК «О внесении изменений и дополнений в Конституцию РК» (Нормативное постановление, 2017) соответствует Конституции

Республики Казахстан (Казахстанская правда, 2017), в том числе конституционным ценностям, основополагающим принципам деятельности и форме правления республики. Данный Закон, внесший изменения и дополнения в Конституцию, представляет шаг вперед в процессе демократизации государства, признан историческим событием, выступает фундаментом обновленного политического строя Республики. В рамках проводимой конституционной реформы осуществляется тесная взаимосвязь процессов последовательных демократических преобразований и конституционных инициатив Первого Президента Казахстана, которая представляет единый и целенаправленный комплекс мер по укреплению демократических основ общества, формированию сильного государства, созданию стабильных конституционных устоев для развития независимого Казахстана (Ахметжанов 2017:2). Глава государства Н.А. Назарбаев на церемонии вступления в должность Президента Республики Казахстан 30 апреля 2015 года отметил: «Время мировых перемен ставит каждое государство перед выбором – или реформы, или деградация. Достоинство пройдет через эпоху перемен тот, кто способен на самообновление, значит, на реформы» (Выступление Главы государства 2015). Основной целью конституционной реформы, которая опирается на собственный опыт и потребности Казахстана, является консолидация общества как ключевой фактор казахстанского успеха в новой политической реальности. Конституционные новеллы закрепили гарантии независимости, унитарности и территориальной целостности республики, основополагающих принципов. В ходе реформы Основного Закона были перераспределены полномочия между ветвями власти и сбалансированы отношения между ними на конституционном уровне. Конституционная реформа по перераспределению полномочий главы государства между Парламентом и правительством коснулась и сферы прокурорской деятельности.

Изменения, внесенные в пункт 1 статьи 83 Конституции, коснулись параметров деятельности прокуратуры. В результате внесенных изменений произошло компактное обобщение основных функций прокуратуры, которая осуществляет от имени государства в установленных законом пределах и формах высший надзор за соблюдением законности на территории Республики Казахстан, представляет интересы государства в суде и от имени государства осуществляет уголовное преследование. Необходи-

мо отметить, что Конституцией установлены только основы прокурорского надзора в стране, пределы которого будут определяться законом о прокуратуре, регулирующим необходимый объем ее полномочий без внесения каждый раз изменений и дополнений в Основной Закон государства.

Как отмечает С.К. Журсимбаев, указанный закон является логическим продолжением реализации провозглашенной Главой государства конституционной реформы и воплощением в жизнь политики формирования конкурентоспособной национальной экономики, а также внедрением передовой практики ОЭСР в сферах государственного управления, отвечающей велению времени. Главное и принципиальное изменение в новом законе – это отказ прокуратуры от права вмешиваться в деятельность субъектов предпринимательства, организаций и государственных органов, назначать проверки их деятельности, запрашивать информацию либо документы по основаниям, не предусмотренным законом. Прокуратура теперь будет осуществлять надзор за законностью актов, действий (бездействия) государственных, местных исполнительных и представительных органов, их должностных лиц. Осуществление надзора за законностью иных организаций, независимо от формы собственности, может осуществляться лишь в исключительных случаях, по поручению Президента Республики или Генерального Прокурора (Журсимбаев, 2017).

Новым Законом «О прокуратуре» от 30 июня 2017 года (2017) и сопутствующими поправками, которые вошли в Закон «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам их приведения в соответствие с нормами Конституции Республики Казахстан» (2017) от 11 июля 2017 года, определен ряд важнейших вопросов: статус, компетенция, организация и порядок деятельности прокуратуры Казахстана. Новый отраслевой закон раскрывает одно из трех направлений прокурорской деятельности – осуществление высшего надзора за соблюдением законности. Другие направления прокурорского надзора регулируются нормами УПК РК, ГПК РК, КоАП РК и другими законодательными актами.

В ст. 4 Закона «О прокуратуре» от 30 июня 2017 года четко определены задачи прокуратуры: защита и восстановление прав и свобод человека и гражданина, законных интересов юридических лиц, общества и государства; вы-

явление и устранение нарушений законности, причин и условий, им способствующих, а также их последствий; координация деятельности правоохранительных и иных государственных органов по обеспечению законности, правопорядка и борьбы с преступностью.

На прокуратуру могут быть возложены и иные задачи, если они определены законом и актами Президента РК. Для сравнения, в прежнем Законе «О прокуратуре» 1995 года (1995) полномочия прокуратуры четко не определялись. Не было четкого определения объема, пределов, обязанностей полномочий, рамок ответственности. Закреплялись только права. Задачей прокуратуры было обеспечение точного и единообразного применения законов и устранение любых нарушений законности. С этой целью прокуроры проверяли кого угодно и что угодно, растрачивая свой потенциал на второстепенные вопросы, в которые не было необходимости вмешиваться.

Следует согласиться с мнением заместителя Генерального Прокурора Республики Казахстан, государственного советника юстиции 3-го класса М.М. Ахметжанова о том, что новые подходы направлены на искоренение бесконечных проверок прокуроров. Основания для назначения проверок государственных органов сужены. Государственные органы прокурор будет проверять только в тех случаях, если установлен факт невыполнения или ненадлежащего выполнения своих полномочий иными уполномоченными государственными органами, к компетенции которых относится обязанность обеспечить контроль и надзор в соответствующей сфере общественных отношений (Ахметжанов, 2017: 2).

Данное ограничение не распространяется на случаи назначения проверок для защиты прав, свобод и законных интересов лиц, общества и государства, если это необходимо для предотвращения необратимых последствий для жизни, здоровья людей либо безопасности государства, а также при осуществлении надзора за соблюдением законности в деятельности правоохранительных и специальных государственных органов.

Основания для проверок закреплены в пункте 3 статьи 6 Закона «О прокуратуре» (2017), в соответствии с которой проверки бизнеса будут назначаться только по поручению Президента РК или Генерального Прокурора.

В соответствии с пунктом 4 статьи 6 Закон закрепил ограничения подчиненных генеральному прокурору сотрудников в праве назначения

проверок. Так, решения заместителей Генерального прокурора, прокуроров областей и приравненных к ним прокуроров, прокуроров районов и приравненных к ним прокуроров о назначении и проведении проверки будут приниматься для защиты прав, свобод и законных интересов: 1) лиц, которые в силу физических, психических и иных обстоятельств не могут самостоятельно осуществлять их защиту, т.е. если человек не может защитить себя сам. Это дети-сироты, дети-инвалиды, инвалиды 1, 2 группы, недееспособные; 2) неограниченного круга лиц, т.е., когда нарушены права неограниченного круга лиц. Это случаи, если невозможно или затруднительно заранее посчитать и персонально определить лиц, чьи права нарушены. Например, законность субсидирования в АПК, тарифы монополистов или те же дольщики; 3) лиц, общества и государства, если это необходимо для предотвращения необратимых последствий для жизни, здоровья людей либо безопасности Республики Казахстан, т.е. в случае угрозы необратимых последствий жизни и здоровья человека либо безопасности государства. К примеру, ситуация с паводками в области, несанкционированное загрязнение окружающей среды и т.п.

Указанные ограничения не распространяются на назначение прокурорских проверок по поручениям Главы государства, Генерального Прокурора Республики, а также на проверки, которые проводятся при осуществлении надзора за соблюдением законности в деятельности правоохранительных и специальных государственных органов.

Новый подход исключил излишнюю подмену функций государственных органов и необоснованных назначений проверок.

Новый закон четко закрепляет права и обязанности проверяемых лиц. Так, пункт 5 статьи 7 Закона «О прокуратуре» определяет, что при осуществлении проверки прокурор не вправе: требовать предоставления документов, информации, если они не являются объектами проверки или не относятся к предмету проверки, превышать установленные сроки проведения проверки, препятствовать нормальному функционированию проверяемого субъекта.

Новый закон конкретизировал сроки проведения проверок. Если ранее прокуроры осуществляли проверки неограниченное время, что создавало неудобства в работе проверяемого субъекта, то в соответствии с пунктом 3 статьи 7 проверка соблюдения законности проводится в течение не более тридцати календарных дней

(Закон Республики Казахстан «О Прокуратуре», 2017). При необходимости истребования дополнительных материалов, а также в связи со значительным объемом проверки срок ее проведения в исключительных случаях может быть продлен не более чем на тридцать дней и только по согласованию с Генеральным Прокурором. Проверки должны регистрироваться в органах правовой статистики и специальных учетов.

Однако указанные ограничения в сроках и требование регистрации не распространяются на проверки, которые проводят в рамках уголовно-процессуального, уголовно-исполнительного законодательства, законодательства об исполнительном производстве, административных правонарушений, оперативно-розыскной и контрразведывательной деятельности.

Новым законом определен перечень категорий обращений, которые будут рассматриваться прокурором. Раньше прокуратура принимала все обращения и рассматривала их. Граждане и юридические лица привыкли по любому вопросу подавать обращения в прокуратуру как в «одно окно». Это порождало большое количество проверок и огромную переписку с госорганами и заявителями. Прокуратура оказалась перегруженной, а на решение наиболее важных проблем не хватало ресурсов.

Таким образом, если ранее прокуратура часто подменяла уполномоченные государственные органы и решала за них проблемы, то теперь прокурор должен перенаправить обращение в тот орган, в обязанности которого входит рассмотрение обращения. Теперь обращения будут рассматривать государственные органы в соответствии с компетенцией. А в случае несогласия с их решениями, гражданин вправе обратиться в суд или к вышестоящему должностному лицу. В связи с этим полагаем, что государственным органам нужно принять меры по обеспечению качества приема и рассмотрения обращений.

Вышеуказанные нововведения способствуют разделению зоны ответственности уполномоченных государственных органов и прокуроров. Также побуждает граждан активизировать свое право обжаловать решения или действия (бездействия) должностного лица в государственный орган, вышестоящему должностному лицу или в суд.

К примеру, в Генеральной Прокуратуре открыт Центр правоохранительных услуг. Подобные центры открыты и в регионах. К примеру, в Центре приема граждан, который открыли в областной прокуратуре г. Костаная, специали-

сты надзорного органа консультируют посетителей, разъясняют законы, помогают составить обращение в ту или иную государственную организацию. Здесь же можно записаться на прием к руководству прокуратуры. В Центре приема граждан предусмотрен кабинет медиации, который занимается разрешением конфликтов во внесудебном порядке. Это тоже повышает эффективность работы в целом Центра (Интервью с прокурором, 2017).

Таким образом, с надзорного органа снимается ряд функций, в том числе и по приёму частных заявлений от граждан. Но обратиться в открытый сегодня центр в прокуратуре может каждый. Прокуроры гарантируют соблюдение главного принципа: гражданин любой страны должен иметь возможность беспрепятственно обращаться в госорганы за защитой своих прав и интересов. Цель данного нововведения – предоставить гражданам широкий спектр безвозмездных правовых услуг прокурорами, нотариусами, адвокатами, медиаторами, психологами, службой пробации, сотрудниками акимата. Главная задача центров приема граждан – оперативно рассматривать жалобы, повысить уровень доверия граждан к правоохранительным органам, устранить административные барьеры.

Новеллой в Законе «О прокуратуре» (2017) является скорректированная система правовых актов прокурора. Согласно статье 23 Закона «О Прокуратуре» (2017) систему правовых актов прокуратуры составляют акты прокурорского надзора: протест, санкция, указание, представление, постановление; прокурорского реагирования: ходатайство, заявление, обращение, разъяснение закона; регулирующие вопросы организации и деятельности прокуратуры: приказы, распоряжения, положения, инструкции, регламенты и другие.

Как видно, их стало меньше, если раньше их было 11, то сейчас всего 9 (исключены предостережение и предписание). Акты разделены на две группы: акты надзора и акты реагирования. Акты надзора отличаются от актов реагирования. Акты надзора являются обязательными для рассмотрения государственными органами, вносятся непосредственно в данный орган, не рассмотрение данных актов влечет ответственность. Акты реагирования не вытекают из полномочий прокурора по осуществлению высшего надзора, поэтому ответственности здесь нет, носят рекомендательный характер. Актами реагирования прокурор лишь выражает свою позицию по тому или иному вопросу. К примеру, законом исклю-

чены полномочия прокурора по осуществлению надзора за законностью судебных актов, не вступивших в законную силу. Прокурор, как участник процесса, вместо внесения протеста будет ходатайствовать о пересмотре решения. Акты реагирования в виде ходатайства и заявления реализуются только через суд. С их помощью инициируется вопрос о пересмотре судебных актов, законности действий и актов государственных органов. Обращения и разъяснения закона выступают предупреждением и направлены на недопущение возможных правонарушений. Они не являются обязательными для рассмотрения и по ним не требуется ответ.

Как видно, содержание разъяснения закона существенно изменено. Если раньше данный акт вносился прокурорами, чтобы разъяснить государственным органам, как правильно применять отдельные нормы закона, то теперь разъяснение необходимо вносить в целях обеспечения общественной безопасности, предупреждения правонарушений, а также при наличии сведений о готовящихся противоправных деяниях. Из актов прокурорского надзора (реагирования) исключены «предостережения» и «предписание».

В юридической литературе высказывается мнение о том, что правовая регламентация актов прокурорского реагирования, закрепленных в Законе «О прокуратуре» Республики Казахстан (2017) имеет определенные проблемы. В частности, доктор юридических наук Е.Р. Ергашев указывает на проблему правовой регламентации и применения предостережения и разъяснения прокурора. Он отмечает, что «разъяснение прокурора является превентивным актом прокурорского реагирования на выявленные нарушения закона. При ближайшем рассмотрении оно почти идентично предостережению прокурора о недопустимости нарушения закона. ... Последствия применения разъяснения те же, что и последствия предостережения прокурора. Данный вывод подтверждается практикой применения предостережения» (Ергашев 2016:37). Таким образом, исключение из актов прокурорского надзора (реагирования) «предостережения» способствует повышению эффективности актов прокурорского реагирования в обеспечении законности.

Закон определил виды правовых актов, которые не подлежат опротестованию, определены основания и последствия принятия актов прокурорского надзора. Внесудебное принудительное исполнение актов прокурора исключено из

закона. Исполнение актов будет осуществляться только в судебном порядке.

В соответствии с Законом «О прокуратуре» (2017) внесены поправки в УПК РК (Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан. 2017), КОАП РК (Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях, 2014). и ГПК РК (Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан, 2015), которые направлены на ограничение и перераспределение полномочий прокуроров.

К примеру, изменения в УПК РК ограничили право прокурора на изъятие по собственной инициативе уголовного дела у органа расследования для приема в свое производство либо для передачи другому органу расследования (Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан. 2017). Теперь это возможно только по ходатайству участников процесса либо органов расследования. Данное ограничение не распространяется на генерального прокурора. Более того, начальникам следственного отдела и органа дознания предоставлено право рассматривать жалобы на действия следователя и дознавателя.

Новшеством в КоАП РК (2014) является то, что изменен порядок пересмотра Верховным судом вступивших в законную силу судебных актов по административным делам. Теперь Председатель Верховного суда и председатель специализированной судебной коллегии Верховного суда смогут инициировать пересмотр постановлений суда. Для этого лица, привлеченные к административной ответственности, потерпевшие, их законные представители, защитники и представители юридических лиц вправе самостоятельно обратиться в Верховный суд с ходатайством о внесении представления. Такое же право предусматривается для центральных органов.

Ходатайство о внесении представления должно соответствовать требованиям, предусмотренным статьей 848 КоАП РК (2014). При этом в обязательном порядке в ходатайствах участники процесса должны указать на наличие оснований, а именно: исполнение оспариваемого постановления может привести к тяжким необратимым последствиям для жизни, здоровья людей либо для экономики и безопасности Республики Казахстан; постановление нарушает права и законные интересы неопределенного круга лиц или иные публичные интересы; постановление нарушает единообразие в толковании и применении норм права;

Подобные требования предусмотрены для подаваемого в органы прокуратуры ходатайства о принесении кассационного протеста.

В соответствии с частью 5 статьи 851 КоАП (2014), названные основания являются исключительными случаями, когда Верховный суд в праве пересмотреть вступившие в силу судебные акты по делам об административных правонарушениях (2017). Таким образом, в административном производстве порядок кассационного пересмотра также кардинально изменился. Раньше Верховный суд рассматривал административные дела только по протесту Генерального Прокурора. Теперь люди сами смогут обращаться в Верховный Суд.

Новый Закон «О прокуратуре» (2017) внес изменения, касающиеся представления интересов государства в суде. Так, до недавнего времени прокуроры принимали участие практически по всем делам в гражданском процессе: о взыскании зарплаты, возмещении ущерба и вреда, причиненного здоровью, выселении, об усыновлении, направлении на принудительное лечение, о признании недееспособным, объявлении безвестно отсутствующим и другие, т.е. по всем частным спорам, где никак не затрагивались интересы государства.

С принятием нового Закона участие предусматривается только для защиты государственных и общественных интересов, а также, если лицо не может само себя защитить. Категории таких дел определены в новом Гражданском процессуальном кодексе и приказе Генерального Прокурора. Изменения в ГПК коснулись и порядка обжалования решений судов по гражданским делам. Согласно новой редакции статьи 435 ГПК (2015) по ходатайствам участников процесса Генеральный Прокурор вправе приносить протесты только по гражданским делам, рассмотренным с участием прокуроров. Ч. 2 статьи 54 ГПК РК (2015) обязывает прокурора участвовать только в трех случаях, если спор затрагивает интересы государства, общества и граждан, которые самостоятельно не могут себя защитить. Это означает, что рассматривать ходатайства о принесении протестов в Верховный Суд на судебные акты по другим спорам Генеральная Прокуратура больше не вправе. Граждане и юридические лица должны будут обжаловать вступившие в силу решения только в Верховный Суд. Также в исключительных случаях судебные акты могут быть пересмотрены по представлению председателя Верховного Суда.

В новом Законе четко определены пределы надзора в исполнительном производстве. В на-

стоящее время основная часть взысканий отнесена к компетенции частных судoisполнителей. Граждане сами решают, какому частному исполнителю отдать свой исполнительный лист и заключают с ним соглашение. Поэтому тотального надзора за исполнительным производством не будет. Приоритетом остается защита государственных и общественных интересов. Вся работа будет основана на общих требованиях к проведению проверок и анализа. Прокурор будет вмешиваться в трех случаях: 1) если нарушены права лиц, которые в силу физических, психических и иных обстоятельств не могут самостоятельно осуществлять их защиту; 2) неограниченного круга; 3) в отношении лиц, общества и государства, если это необходимо для предотвращения необратимых последствий для жизни, здоровья людей либо безопасности Республики Казахстан.

На первом плане находится судебный контроль. Если необходимо оспаривать действия судoisполнителя – нужно обращаться в суд. Суд обяжет судoisполнителя устранить нарушения, отменить решение, торги и т.д.

Поддержание государственного обвинения по-прежнему осуществляется по всем уголовным делам, за исключением дел частного обвинения. При несогласии с судебным актом прокурор наделен правом принесения апелляционного ходатайства об отмене или изменении приговора.

Осуществление от имени государства уголовного преследования выступает одним из главных направлений надзорной деятельности, поскольку нарушение прав гражданина в уголовном судопроизводстве наносит ему наибольший вред.

Первостепенной задачей является расширение института процессуального прокурора, что максимально приблизит нас к новой модели уголовного процесса. К примеру, с принятием нового Закона в Костанайской области процессуальные прокуроры обеспечивают надзор по всем делам о тяжких и особо тяжких преступлениях.

Вторая задача связана с обеспечением законности с момента регистрации материала в Едином реестре досудебного расследования. Если нет оснований для уголовного преследования, то дело должно быть прекращено не дольше, чем в три дня. Во втором квартале в такие сроки прекращено около 40%, а в первом квартале было 15%. Такой результат повлек сокращение количества обращений граждан в органы прокуратуры на 24%.

Третья задача заключается в оптимизации уголовного процесса, его ускорении и упрощении. В июне 2017 года прокуроры г. Костаная вступили в пилотный проект и уже 80% дел по очевидным преступлениям окончили и направили в суд в течение 10 суток. В дальнейшем Прокуратура области планирует развитие дежурного прокурора. Базируясь в здании органа уголовного преследования, он будет на месте разрешать проблемы и устранять нарушения. С прошлого года в Костанайской области получил реализацию Межведомственный План против пыток. Количество жалоб на пытки в 2016 году сократилось на 50%, а в этом году еще на 60%. При содействии акиматов во всех городах и районах созданы прозрачные следственные кабинеты, что позволит окончательно устранить проблему.

Четвертой задачей выступает внедрение электронного уголовного дела. Цифровизация процесса сделает его прозрачным, оперативным, свободным от манипуляций и фальсификаций.

Пятая задача – вопросы координации борьбы с преступностью останутся у прокуроров. Опыт обеспечения взаимодействия мы имеем. Делая акцент на борьбу с кражами, за 2014-2016 годы общая преступность в области снижена на 21%, а в текущем году – на 26%.

Выводы

Таким образом, новый Закон «О прокуратуре» от 30 июня 2017 года определил ряд важнейших вопросов: статус, задачи, компетенцию, организацию и порядок деятельности прокуратуры Казахстана. Новый отраслевой закон раскрывает одно из трех направлений прокурорской деятельности – осуществление высшего надзора за соблюдением законности. Другие направления прокурорского надзора регулируются нормами УПК РК, ГПК РК, КоАП РК и другими законодательными актами.

Новые подходы направлены на искоренение бесконечных проверок прокуроров: определены ограничения подчиненных генеральному прокурору сотрудников в праве назначения проверок, исключена излишняя подмена функций государственных органов и необоснованные назначения проверок.

Новым законом определен перечень категорий обращений, которые будут рассматриваться прокурором. Теперь обращения будут рассматривать государственные органы в соответствии с компетенцией.

Новеллой в Законе «О прокуратуре» является скорректированная система правовых актов прокурора: определены виды правовых актов, которые не подлежат опротестованию, определены основания и последствия принятия актов прокурорского надзора, внесудебное принудительное исполнение актов прокурора исключено из закона.

В Закон «О прокуратуре» внесены изменения, касающиеся представления интересов государства в суде: изменен порядок пересмотра Верховным судом вступивших в законную силу судебных актов по административным делам, участие в суде предусматривается только для защиты государственных и общественных интересов, а также, если лицо не может само себя защитить, четко определены пределы надзора в исполнительном производстве.

Анализ сфер прокурорского надзора, которые претерпели существенные изменения, показывает, что принятые законодательные новеллы способствуют разделению зоны ответственности уполномоченных государственных органов и прокуроров, открывают новые перспективы для совершенствования прокурорского надзора в целом и позволят повысить его эффективность с учетом такого важного приоритета, как повышение доверия населения.

Литература

- 1 Журсимбаев С.К. Прокурорский надзор в Республике Казахстан: учебник. – Алматы: Издательство «NURPRESS», 2010. – 356 с.
- 2 Ахметжанов М. М. Законодательные новеллы в сфере прокурорской деятельности // Закон и время. – 2017. – № 8. – С. 2-5.
- 3 Ергашев Е.Р. Прокурорский надзор в Российской Федерации: учебник для бакалавров. – Екатеринбург: Издательство «Раритет», 2016. – 364 с.
- 4 Прокурорский надзор: в 2 т. Т. 2 Особенная и специальная части: учебник для академического бакалавриата / О.С. Капинус. – М.: Издательство Юрайт, 2015. – 449 с.
- 5 Молдабаев С.С. К академическому образованию и подготовке кадров правоохранительных органов необходимы новые подходы / С.С. Молдабаев // Антикрупционная политика. – 2015. – № 3. – С. 3-10.

- 6 Закон Республики Казахстан «О Прокуратуре» от 30 июля 2017 года № 81-VI // Казахстанская правда. – 2017. – № 125 (28504).
- 7 Нормативное постановление Конституционного Совета Республики Казахстан от 9 марта 2017 года № 1 «О проверке Закона Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в Конституцию Республики Казахстан» на соответствие Конституции Республики Казахстан» // «Казахстанская правда» от 15 марта 2017 г. № 52 (28431).
- 8 Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 10.03.2017 г.) // «Казахстанская правда» от 8 сентября 1995 г.; «Казахстанская правда» от 14 марта 2017 г. № 51 (28430).
- 9 Журсимбаев С.К. Новые подходы в сфере прокурорского надзора // Сайт Zakon.kz. – URL: https://i-news.kz/news/2017/07/31/8571847-novye_podhody_v_sfere_prokurorskogo_nadz.html
- 10 Закон Республики Казахстан от 21 декабря 1995 года № 2709 «О Прокуратуре» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 28.12.2016 г.) (утратил силу) // Казахстанская правда. – 29.12.95; 2016. – № 253 (28379).
- 11 Интервью с прокурором Костанайской области М.Ж. Каибжановым «В законную силу вступил новый Закон «О Прокуратуре» // Официальный сайт региональной газеты «Костанайские новости» – URL: <http://kstnews.kz/news/society>.
- 12 Ергашев Е.Р. О некоторых проблемах правовой регламентации и практического применения актов прокурорского реагирования в Российской Федерации и Республики Казахстан // Правовая реформа Казахстана. – 2016. – № 10(190). – С. 37-39.
- 13 Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 11.07.2017 г.) // Казахстанская правда. – 2014 г. – № 133 (27754); 2014 г. – № 133 (27754);
- 14 Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях от 5 июля 2014 года № 235-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 11.07.2017 г.) // Казахстанская правда. – 2014. – № 135 (27756); 2017. – № 133 (28512).
- 15 Кодекс Республики Казахстан от 31 октября 2015 года № 377-V «Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 11.07.2017 г.) // Казахстанская правда. – 2015. – № 210 (28086); 2017. – № 133 (28512).

References

- 1 Zhursimbaev S.K. A directorate of public prosecutions is in Republic of Kazakhstan : Учебник.- of Алматы : publishing House «NURPRESS», 2010.- 356c.
- 2 Akhmetzhanov M.M.. the Legislative short stories in the field of public prosecutor's activity // Law and time. – 2017. – №8. – С.2-5.
- 3 Ergashev E.R. A directorate of public prosecutions is in Russian Federation: textbook for бакалавров.- Екатеринбург: publishing House «Rarity», 2016.- 364c.
- 4 Procurator's supervision: in 2 tons. T.2 Special and special parts: a textbook for academic baccalaureate / O.S. Kapinus . – М.: Publishing House Yurayt, 2015. – 449p.
- 5 Moldabayev SS New approaches are needed for academic education and training of law enforcement personnel / S.S. Moldabayev // Anticorruption policy. – 2015. – No. 3. – P. 3-10
- 6 Law of the Republic of Kazakhstan «On the Prosecutor's Office» of July 30, 2017 No. 81-VI // Kazakhstanskaya Pravda. -2017, No. 125 (28504).
- 7 Regulatory Decree of the Constitutional Council of the Republic of Kazakhstan of March 9, 2017 No. 1 «On the Verification of the Law of the Republic of Kazakhstan» On Amendments and Additions to the Constitution of the Republic of Kazakhstan «for compliance with the Constitution of the Republic of Kazakhstan» // Kazakhstanskaya Pravda, March 15, 2017 No. 52 (28431).
- 8 Constitution of the Republic of Kazakhstan (adopted at the republican referendum on August 30, 1995) (with amendments and additions as of March 10, 2017) // Kazakhstanskaya Pravda of September 8, 1995; «Kazakhstanskaya Pravda» dated March 14, 2017 No. 51 (28430).
- 9 Zhursimbaev S.K. New approaches in the field of prosecutors' supervision // Zakon.kz. – URL:https://i-news.kz/news/2017/07/31/8571847-novye_podhody_v_sfere_prokurorskogo_nadz.html
- 10 Law of the Republic of Kazakhstan No. 2709 of December 21, 1995 «On the Prosecutor's Office» (with amendments and additions as of December 28, 2016) (lost force) // Казахстанская правда. – 29.12.95; 2016. – No. 253 (28379).
- 11 Interview with the prosecutor of Kostanai region M.Zh. Kaibzhanov «The new Law» On the Prosecutor's Office «came into effect // The official site of the regional newspaper» Kostanai News «- URL: <http://kstnews.kz/news/society>.
- 12 Ergashev E.R. On some problems of legal regulation and practical application of acts of prosecutorial response in the Russian Federation and the Republic of Kazakhstan // Legal reform of Kazakhstan. – 2016. – No. 10 (190). – P. 37-39.
- 13 The Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan of July 4, 2014 No. 231-V (with amendments and additions as of 11/07/2017) // Казахстанская правда. – 2014 – No. 133 (27754); 2014 – No. 133 (27754);
- 14 Code of the Republic of Kazakhstan on Administrative Violations of July 5, 2014 No. 235-V (with amendments and additions as of July 11, 2017) // Kazakhstanskaya Pravda. – 2014. – No. 135 (27756); 2017. – No. 133 (28512).
- 15 Code of the Republic of Kazakhstan dated October 31, 2015 No. 377-V «Civil Procedure Code of the Republic of Kazakhstan» (with amendments and additions as of July 11, 2017) // Kazakhstanskaya Pravda. – 2015. – No. 210 (28086); 2017. – No. 133 (28512).

Мұқалдиева Г.Б.

з.ғ.к., Азаматтық құқық және азаматтық іс жүргізу, еңбек құқығы кафедрасының доценті,
заң факультеті, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: gulyiya@mail.ru

**ДҮНИЕ ЖҮЗІ МЕМЛЕКЕТТЕРІНДЕ
АГЕНТТІК ШАРТЫНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕЛУІ**

Ғылыми мақала азаматтық құқықтағы агенттік шарттың құқықтық реттелу ерекшеліктерін көрсеткен. Дүние жүзіндегі агенттік шартты қолданудың ерекшеліктері мен тәжірибесіне салыстырмалы құқықтық талдау жасаған. Агенттік шартының ұғымы мен құқықтық ерекшелік белгілері анықталады. Дүние жүзіндегі агенттік шарттың түрлері жіктеліп, оларға мысалдар келтірілді. Өзге елдердегі агенттік шарт бастау алған заңнамалар қарастырылды. Бұл мақалада агент шартының моделдері, жіктелуі, агенттік қатынастардың деңгейлері тереңінен қарастырылған. Агенттік шарт қатынастарының субъектілері мен маңызды терминдеріне түсініктеме берілді. Агент шартының басқа шарт түрлерімен байланысы, ұқсастықтары мен өзгешеліктері аталып өтті.

Дүние жүзіндегі агенттік шарттың қолдану ерекшеліктеріне кеңінен тоқтала отырып, салыстырмалы түрде әлемдегі агенттік шарттардың жасалуы мен мазмұнына талдау жасаған. Агенттерді делдалдардың ішіндегі маңызды субъект екенін көрсете келе, басқа делдалдардың арасындағы ролін анықтаған. Көлік экспедициясындағы агенттің ерекше құқықтық мәртебесі талданады. Агенттік шарты ҚР заңнамасына енгізудің ұсыныстары тұжырымдалған. Ғылыми мақалада агент шарты туралы ғалымдардың көзқарастары қарастырылды. Еліміздегі агент шартын қолдану кезіндегі мәселелер талқыланды.

Түйін сөздер: шарт, мәміле, міндеттеме.

Mukaldyeva G.B.

Associate Professor, Chair of Civil Law and Civil Procedure, Labor Law,
al-Farabi KazNU, Kazakhstan, Almaty, e-mail: gulyiya@mail.ru

Legal regulation of agency agreement in the countries of the world

The scientific article shows the features of the legal regulation of an agency contract in civil law. A comparative legal analysis was carried out in the practice and use of the agency contract all over the world. The concept and legal features of the agency contract are defined. The concept and legal features of the agency contract are defined. Distributed types of agency law throughout the world and gave examples of these types. Considered the legislation of other countries where the agency law began. Terms were given to the subjects of the agency agreement and important terms. The connection, similarity and difference of the agency contract with other types of the contract are noted. The scientific article considered the opinion of scientists about the agency contract.

An author examines status of agent among mediators. The comparative analysis of agent agreement is given on the civil legislation of different countries of the world. Determined the special status of transport dispatch by agreement. Problems in the use of an agency contract in our country were discussed.

Key words: contract, dealings, commitment.

Мукалдиева Г.Б.

к.ю.н., доцент кафедры гражданского права и гражданского процесса, трудового права,
Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: gulyiya@mail.ru

Правовое регулирование агентского договора в странах мира

В статье показаны особенности правового регулирования агентского договора в гражданском праве. Был проведен сравнительный правовой анализ в практике и использовании агентского договора во всем мире. Определяются понятие и правовые особенности агентского договора. Распределены виды агентского право во всем мире и привены примеры на эти виды. Рассмотрены законодательства других стран, откуда начиналось агентское право. Давались понятия субъектам отношении агентского договора и важным терминам. Отмечается связь, схожесть и различие агентского договора с другими видами договора. В научной статье исследуются мнения ученых об агентском договоре. Автор рассматривает статус агента среди посредников. Дается сравнительный анализ агентского договора по гражданскому законодательству разных стран мира. Определяется особый статус транспортного экспедитора по договору. Обсуждались проблемы в использовании агентского договора в нашей стране.

Ключевые слова: договор, сделка, обязательство.

Агенттік шарт елдің азаматтық заңнамасында көрсетілмеген, бұл қатынастарды реттеу үшін не тапсырма шарты немесе комиссия шартының құқық нормалары қолданылады. Ресейдің жаңа азаматтық кодексі қабылданғанға дейін де ол тапсырма немесе комиссия шартымен реттелген еді. Алайда Ресейде жаңа кодекстері қабылданған соң, агенттік шартын делдалдық қызметті реттеуші жеке шарт ретінде атап көрсетті. Оған мынандай ережелер себеп болды: біріншіден тапсырма шартының пәні – нақты заңды әрекеттер жасау, комиссия шартының пәні – мәміле жасау қызметі, ал агенттік шартының пәні – заңды және нақты қызметтер көрсетеді (жарнама компанияларының маркетингтік зерттеу жүргізуі, серіктестер табу т.б.). Әлі күнге дейін заңды әрекеттер мен нақты әрекеттердің арақатынасы ажыратылған жоқ. Заңды әрекеттер сипатына байланысты мәміле жасау, сотта өкілдік жасау сияқты т.б. әрекеттерді қамтиды.

Дүние жүзінде агенттік шарттың екі үлгісі қалыптасқан. Ол агенттік шарттың Ресейлік және Ұлыбритания мен АҚШ-та кездесетін агенттік шартының жалпы құқықта қалыптасқан үлгілері. Кеңес дәуірінде агенттік келісім тек сыртқы сауда мәмілесі ретінде ғана танылып, пәні ретінде тек заңды әрекеттер жасау ғана танылған [1, 32 б.]. Қазіргі Ресей заңнамалары бойынша агенттік шарт тек заңды әрекеттер ғана емес нақты әрекеттер де жасай алады. Оған қоса, шарт екі тарапты ақылы, консенсуальды, жеке сенімділік сипаты жоқ, мерзімі көрсетіліп те, көрсетілмей де жасалатын шарт. Оған қоса, агенттік шарт комиссия шартының да, тапсырма шартының да моделін қолданыла алады. Агент

өз атынан клиент есебінен әрекет етсе, комиссия шартын, клиент атынан клиент есебінен әрекет еткенде тапсырма шартының үлгісін пайдаланады.

Негізінен агенттік шарт Ресей, АҚШ, Франция, Италия, Ұлыбритания т.с.с. көптеген дамыған мемлекеттердің заңдарында көрініс тапқан. Агенттік шарт Ресейдің азаматтық кодексінде тек 1996 жылы ғана енгізілген. Ресей АҚ-нің 1005 бабына сәйкес, «Агенттік шарты бойынша агент екінші тараптың тапсырмасымен сыйақы үшін өз атынан немесе тапсырысшы атынан және соның есебінен бірнеше заңды әрекеттер жасауға міндеттенеді». Агенттік шарт негізінен англо-американдық және континентальдық құқық жүйесінен белгілі болғандай, тапсырма шарты мен комиссия шартының ережелерін қамтиды. Бұл туралы ғалымдар былай дейді: «Для англо-американского права характерно понимание агентского договора как общего, при котором поручение и комиссия являются по отношению к нему специальными, подчиненными институту агентирования» [2, 150 б.].

Ұлыбритания және АҚШ заңдары бойынша агенттік шартты қарастырған кезде алдымен бұл мемлекеттердің осы қатынастарды реттейтін заңнамаларына тоқталған жөн. Ұлыбританияда 1889 жылы қабылданған «Факторлар туралы», 1925 ж. «Меншік туралы», 1967 ж. «Жалған өкілдік», 1971 ж. «Сенімхат туралы» заңдары қабылданды. Алайда әлі күнге дейін прецеденттік құқық бұлардан бұрын маңызды орынға ие болып отыр [3, 3 б.]. АҚШ-та агенттік шарт федералдық деңгейде («Автокөлік агенттері туралы», «Бөлшектік дилерлік келісім

туралы» 1982 ж. заңдары) ғана емес жекелеген штаттардың (Аризона Джоржи штаттарының мұнай өнімдері, ликерлер, автокөлік, ауыл-шаруашылығы және құрылыс құрылғылары туралы нормативтік құқықтық актілері) деңгейінде реттейді [4, 66 б.]. Бұл мемлекеттерде агенттік шартты реттеудің жекелеген ерекшелігі бола тұра, агенттік шартты реттеуде «жалпы құқықта» қолданылатын агенттік шарт ұғымын қолданады. Агент мәміле жасауды жүзеге асыратын делдал, ал оның жасаған мәмілесі принципал үшін жасалған мәміле болып табылады. Бұл бойынша агенттік шарт («the contract of agency») дегеніміз – бір тараптан агент екінші тараптың тапсырмасы және соның есебінен әрекеттер жасау үшін жасалатын келісім. Агент болып жеке және заңды тұлға танылады. Бұл жерде айта кететін тағы бір мәселе, жеке тұлға агент болғанда оның толық әрекет қабілеттігі («active capacity») болуы міндетті емес, кәметке толмаған агентке қойылатын жалғыз талап өзі жасаған әрекеттердің салдарын түсінуі керек. Бұнда агенттің толық әрекет қабілеттілігінің болмауы, оны принципал алдындағы кейбір жауаптылықтардан босатады [5, 280 б.]. Ал заңды тұлға агент болуы үшін оның құрылтай жарғысы бойынша оған өкілдікке рұқсат берілген және арнайы құқық қабілеттікке ие тек мәмілелер ғана жасай алады. Ғалым Ансон Вильем агенттік қатынастар бес түрлі жағдайда қалыптасуы мүмкіндігін былай көрсетеді: «1) при фактическом предоставлении принципалом агенту полномочий на заключение договора; 2) при одобрении принципалом договора, заключенного агентом для него, но без получения у него на то полномочий; 3) при предоставлении принципалом агенту презюмируемых полномочий, даже если фактического предоставления полномочий не было; 4) при наличии правовой презумпции в отношении замужней женщины, проживающей совместно с мужем; 5) при наличии презумпции, установленной правом для случаев «необходимости» [6, 373 б.]. Алдыңғы екі жағдайда принципал үшінші тұлғаларға қатысты жауапкер де, талапкер де бола алады, жеке талап қоя да алады, ал соңғы үш жағдайда талап қоюға болады, алайда оны жеке өзі қоя алмайды. Екінші жағдайға қатысты мынандай талаптар орындалуы керек: 1) өз әрекеттерін жасаған кезде агент болашақта болатын принципал үшін агент ретінде әрекет етіп жатқан болу керек; 2) принципал нақты бар тұлға болуы керек; 3) принципал шартты жеке өзі жасай алатын

қабілетті тұлға болуы керек; 4) қабылдау нысаны ондағы принципалдың агенттің әрекетін қабылдағаны не қабылдамағаны айқын көрініп тұруы тиіс. Ал үшінші презюмерлік өкілеттілік кезінде мынандай үш түрлі маңызды мәселе ескерілуі тиіс: біріншіден бұндай өкілеттілік принципалдың өзінде болуы керек немесе ондай өкілеттілікті агентке принципал өзі хабарлап беруі тиіс, екіншіден үшінші тұлға агентте бұндай өкілеттіліктің бар екендігін білуі тиіс, үшіншіден бұндай өкілеттіліктің жоқтығы жөнінде үшінші тұлға білмеуі тиіс [6, 373 б.]. Бұндай жағдайлар көбіне қолданылмайды, тек агент өкілеттігінен шығып әрекет еткенде қолданылуы мүмкін. Қажетті жағдайларда бір тұлға екінші тұлғаға қатысты агент ретінде әрекет етуі мүмкін. Алайда оған принципалдың келісімі керек емес. Бұны «қажетті өкілдік» деп атайды. Қажетті өкілдік кезінде үш түрлі жағдай сақталуы тиіс: дәл осы жағдайдан шығу осы әрекетті жасау арқылы ғана мүмкін болса, агент өз принципалымен байланысуға мүмкіндігі болмаса, агент өз принципалының мүддесі үшін адал әрекет етуі керек.

Агент шартының ағылшындық моделіне сәйкес, агенттердің мынандай түрлері әрекет етеді: а) Аукционистер – жария аукционда мүлікті сатушы агенттер. Ол тауарды сатқанша ол сатушының агенті, тауарды сатқан соң сатып алушының агенті болады. Аукционистер сатылатын тауарға кепіл құқығын иелене алады. Ол төлем төлеу жөнінде өз атынан талап қоя алады; б) Факторлар. Факторларға тауарды сату үшін беріледі. Ол тауарды иелене отырып, өз атынан сата алады; в) Брокерлер. Бұл агенттер екі тарап арасында шарт жасау үшін келіссөз жүргізуші агенттер. Брокердің фактордан айырмашылығы ол фактор сияқты мүлікті иелену құқығы жоқ және ол өз атынан талап қоя да алмайды; г) Жылжымайтын мүліктерге қатысты агенттер. Бұлар жылжымайтын мүлікті сату кезінде сатып алушыны табу үшін қолданылады. Алайда мүлікке қатысты сатып алу сату шартын жасай алмайды, кепілпұл алуға да құқығы жоқ; д) Солистрлар бұлар сотта клиент атынан әрекет етеді. Алайда клиент рұқсат бермесе іс қозғай алмайды [7, 373 б.].

Агенттік қатынастар үш түрлі деңгейде қалыптасады. Бірінші агент пен принципал арасындағы қатынас; екінші принципал мен үшінші тұлға арасындағы қатынас; үшінші агент пен үшінші тұлға арасындағы қатынас. Агент пен принципал арасында қатынастарда агент ақылы да ақысыз да әрекет етуі мүмкін.

Бұндағы агенттік шарттың мазмұнына келсек, біріншіден агент өзінің жасаған әрекеттері үшін сыйақы алуға құқылы, тіпті шартта сыйақы төлеу мәселесі көрсетілмесе де, сот іскерлік айналым нормаларын ескере отырып сыйақы мөлшерін белгілейді. Алайда агент тек принципал мен үшінші тұлға арасында жасалған шарт соның көмегімен болғанын дәлелдей алса ғана сыйақы ала алады. Дегенменде агенттің кінәсінен емес немесе оған байланысты емес жағдайларда шарт орындалмаса, ал агент мәміле жасауға қатысты әрекеттердің барлығын орындаған болса, онда ол сыйақы алу құқығын сақтайды. Сыйақы мөлшерін анықтаудың бірнеше әдістері бар: сатылатын мәміле көлемінен пайыз төлеу арқылы; шартқа делькредере жағдайларын енгізу арқылы; тек үшінші тұлғамен жасалған мәміле бойынша үшінші тұлға сатып алып, есеп айырысқан соң ғана сыйақы төлеу жөнінде келісім жасау. Аталған сыйақылардың барлығы шартта белгіленген уақытта төленуі керек. Оған қоса, агент өкілеттісіз әрекет етсе, не ол жасаған мәміле заң талаптарына қайшы келе сыйақы төлей алмайды. Агенттің сыйақы алу құқығынан басқа оның өзіне келтірілген шығындарды өтеттіру құқықтары бар. Агенттен келген зияндар оның өкілеттісіз әрекет етуі немесе қасахана әрекеті, не мүлікті арнайы ұстамау салдарынан болса бұл құқығын пайдалана алмайды. Агент өзінің иеленуіндегі тауарды ұстап қалу құқығы бар. Ол оны өзіне тиісті сыйақыны немесе шығындарын өтеуге қатысты қолдануы мүмкін. Мүлікті ұстап қалудың екі түрі бар: жалпы және жеке [8, 89 б.].

Ұлыбритания және АҚШ агенттік шартының негізгі элементтеріне: оферта; акцепт; қарсы талапты қанағаттандыру; тараптардың құқық және әрекет қабілеттігі; шартты жасаудың мақсаты жатады.

Ал нақты қызметтердің ұғымы заңнамада нақты анықталмағандықтан, сондықтан заңды әрекеттер жасау арқылы қызметтердің басқа да түрлері көрсетілуі мүмкін, мысалы шарт жасаушы жақты табу, шарты рәсімдеуге дайындау және т.б. Тұлғалармен туындайтын қатынастың қалыптасуы мен тараптардың арасында қалыптасқан құқықтық байланыстың ерекшелігі. Мысалы: комиссия шарты бойынша комиссионер үшінші тұлғамен шарт жасаған кезде, үшінші тұлға мен комитент арасында қатынас болмайды, керісінше комиссионер комитентпен ішкі қатынас, ал үшінші тұлғамен сыртқы қатынас орнатады. Ал бір агенттік шарттың көлемінде көп жағдайда бір мезетте

агент, тапсырма беруші, үшінші тұлға арасында қатынас орнайды.

Жоғарыда атап өткендей, еліміздің негізгі азаматтық заңнамасында көрініс таппағанымен, тәжірибе жүзінде «агент» термині кеңінен қолданылады. Мысалы: агент, бас агент, агент-делькредере, консигнациялық агент, сақтандыру агенті сияқты т.б. ұғымдар жиі кездеседі кездеседі.

Жалпы құқықтағы агент (от лат. *agens*, род. п. *agentis* – действующий) ұғымы бұл – өзіне берілген тапсырмадағы өкілеттілік көлемінде басқа тұлғаның мүддесі үшін әрекет ететін сенім білдірілген жеке немесе заңды тұлға. Ол өз қызметін белгілі бір сыйақы үшін көрсетеді. Ал бас агент – тапсырысшының мүддесі үшін бірнеше тапсырмалар кешенін алған және оны жасау үшін басқа қосалқы комиссионерді тарта отырып тапсырманы орындауға өзіне міндет алған тұлға. Бас агент пен тапсырма беруші арасында жасалған шарт ұзақ мерзімде жасалуы мүмкін.

Агент-делькредере – қосымша сыйақы алу үшін сатып алу бағасына кепілдік беретін агент. Агент-делькредере тапсырысшыға төлем қабілетсіз сатып алушыға қатысты туындаған шығындарын өтеп беруге міндеттенеді, алайда тапсырысшының кінәсіне байланысты жағдайда немесе сатып алынған тауар бағасы даулы мәселе болуына байланысты сатып алушы ақы төлеуден бас тартса, агент-делькредере тапсырысшы алдында жауап бермейді.

Сақтандыру агенті – сақтандырушының атынан сақтандыру операцияларын жасау үшін клиенттермен ерікті негізде мүліктік және жеке сақтандыру шарттарын жасайтын, сақтандыру төлемдерін қабылдайтын лауазымды тұлға.

Теңіз (кеме) агенті – кеме иесі мен тапсырма шарты, сақтау, мердігерлік шарттарының белгілерін қамтитын теңіз агенттік шартын жасайтын тұлға. Көбіне теңіз агенттері тиісті мемлекеттік органға кеменің келетін немесе кететін уақытын хабарлап отырады, әр түрлі почталық қызмет көрсету қажеттіліктерін орындауды ұйымдастырады, кемеге (жанар-жағар маймен, сумен, азық-түлікпен қамтамасыз ету) қызметін көрсетеді, жүк құжаттарын рәсімдейді, кеме иесінің мүддесін қорғайды.

Сауда агенті – тұтынушы мен тауарды өндіруші арасындағы делдал. Сауда агенті тауардың иесі емес. Көп жағдайда сауда агенті тауар өндірушінің белгілі бір аумақтағы өкілі болып табылады. Белгілі бір аумақта тауар өндірушінің өнімін тұтастай немесе бір бөлігін

сатады. Сатудың жағдайы мен бағасын тауар өндіруші өзі анықтайды. Сауда агентінің тұрақты сатып алушылары болады, келіссөздер жүргізеді, тауарға меншік құқығын рәсімдеуге көмектеседі.

Есеп айырысу агенті (Settlement agent) – есеп айырысуды талап ететін трансферт жүйесі немесе басқа да жүйелер үшін есеп айырысу процесін ұйымдастырушы (мысалы: есеп айырысуды енгізу, төлемді ауыстыру барысын бақылау).

Агенттік – басқаның тапсырмасымен немесе басқа бір тұлға үшін өкілеттік жасайтын ұйым. Оның кадрлық агенттігі, жарнама агенттігі сияқты түрлері болады. Кадрлік агенттік – белгілі бір сыйақы үшін кәсіпорынға жұмысшы алуды, жұмысшылардың кәсіби біліктілігін арттыруды ұйымдастыратын ұйым. Бұл агенттік көбіне конкурстық негізде жұмысшыларды тандап алады.

Жарнама агенттігі – клиентке жарнаманы жүзеге асыру және ұйымдастыру, жарнаманы жоспарлау барысындағы, оған қоса жарнаманы бұқаралық ақпарат көздеріне шығару кезінде комиссиялық сыйақы үшін кешенді немесе шекті көлемдегі қызметтерді көрсететін делдалдық ұйым.

Консигнациялық агент – белгілі бір сауда нарығында тапсырысшыға тауар сатып алуға міндеттенетін агент, оның жай агенттен айырмашылығы консигнациялық агент өз қызметін консигнация шартының негізінде жүзеге асырады. Шындығында бұл агенттің түрі біздің елде өте сирек кездеседі. Негізінен консигнациялық агенттер Ұлыбританияда кеңінен қолданылады. Тіпті оның құқықтық жағдайын реттейтін заң «Factors Akt 1899» аталады [7, 78 б.]. Бұндай агенттердің қызметі бұл елде жақсы дамыған.

Жалпы агенттік шарт комиссия шарты мен тапсырма шарттарымен тығыз байланысты. Агенттік шарт еліміздің Азаматтық кодексінде көрсетілмеген. Алайда Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің 5-бабына сәйкес, құқық ұқсастығы мен заң ұқсастығы көрсетілген. Заң ұқсастығына сәйкес, нақты қатынас заңдармен немесе тараптардың келісімімен тікелей реттелмеген және оларға қолдануға келетін әдет-ғұрып болмаған жағдайларда, мұндай қатынастарға, олардың мәніне қайшы келмейтін болғандықтан, азаматтық заңдардың ұқсас қатынастарды реттейтін қалыптары қолданылады (заң ұқсастығы). Бұл заң ұқсастығын мысалы еліміздің азаматтық кодексінде көрсетілмеген, алайда дүние жүзіндегі шетелдік мемлекеттерде,

соның ішінде Ресейде кең тараған агенттік шартына қолдануға болады. Өйткені, агенттік шарт біздің азаматтық кодексте көрсетілмегенімен, азаматтық заңнама бойынша оны жасауға тыйым салмайды. Бұл шартты жасау кезінде қиындықтар туатын болса, оған қатысты азаматтық заңнамада көрсетілген тапсырма шарты мен комиссия шартына қатысты құқықтық нормаларды қолдануға болады [9, 18 б.]. Алайда бұл ережелер агенттік қатынастарды реттеуде жеткіліксіз. Ғалымдар агент ұғымына бірнеше анықтамалар береді. Мысалы Д.О. Носенконың пікірінше: біріншіден, «агент» ұғымы біреудің мүддесі үшін әрекет ететін кең мағынадағы топтық ұғым ретінде қолданылды, яғни бұл бойынша агент бұл біреудің тапсырмасымен өз атынан соның есебінен әрекет етіп тек делдалдық қызмет көрсетуші тұлға, мысалы маклерлер. Екіншіден, біреудің бұйрығымен әрекет етуші өкілдер, коммивояжерлер, бұйрықты орындаушылар бұйырушылардан тәуелсіз болған жоқ. Үшіншіден, біреудің есебінен бірақ өз атынан үшінші тұлғалармен мәміле жасаушы комиссиянерлер комитенттің өкілі болып табылмайтын, тәуелсіз тарап болып табылды [10, 90 б.]. Ал ғалым С.В. Скороходов: қазіргі уақытта агент ұғымы мұндай кең ұғымды қамтымайтынды. Бұл ұғым қазіргі кезде англосаксондық құқықтық жүйеде қолданылады. Ол бойынша агенттік шарт жалпылама ұғым ретінде, комиссия шарты мен тапсырма шарты оның түрлері ретінде қолданылады. [11, 48 б.].

Агенттік шартта да комиссия шарттарында да ішкі және сыртқы қатынастар қалыптасады және агент те, комиссиянер де өз атынан, клиент есебінен әрекет етеді. Алайда, агенттің әрекет ету шеңбері комиссиянерге қарағанда кең. Агенттіктің пәні тек мәміле ғана емес құқықтық салдар туғызатын басқа да заңды әрекеттер бола алады. Оған қоса, агент комиссиянерге қарағанда құқықтық жағынан тәуелсіз өздігінен әрекет етеді. Агент шартында бір уақытта тапсырма шартының да комиссия шартының да жағдайлары кездесуі мүмкін. Алайда дамыған мемлекеттердің көпшілігінде агенттік шарт 20-ғасырдың басынан қолданылады. Ресейдің азаматтық заңнамасына агенттік шарт 1996 жылы ғана енгізілді. Ал біздің еліміздің Азаматтық кодексіне агент шартын енгізу қажеттілігі туып отыр, өйткені оған мынандай бірнеше себептер бар. Біріншіден, тәжірибе жүзінде агент ретінде әрекет ететін делдалдар бар. Екіншіден, комиссиянерге қарағанда агенттің делдал ретінде өкілеттілігі кең. Ол өйткені бір шарттың ішінде

өз атынан да клиент атынан да әрекет ете береді. Үшіншіден, өз атынан мәміле жасайтын делдал комиссионер болса, комиссионердің өкілеттігі шектеулі, себебі ол тек мәміле ғана жасайды, ал агент мәміле де, нақты әрекеттер де жасай алады. Оған қоса, кейбір қатынастарда орын алатын

делдалдық шарттарға экономикалық жағынан тиімді болар еді, ол тәжірибеде қолданылып жүрген экспедитор агенттерге бір уақытта өз атынан не клиент атынан әрекет үшін екі бірдей (тапсырма, комиссия) шарттарды жасамай тек агенттік шартты жасар еді.

Әдебиеттер

- 1 Рябиков С.Ю. Агентские соглашения во внешней торговле дисс.на соискание уч.степени к.ю.н. – М.,1994. – С. 32.
- 2 Эннекцерус Л.Т. Курс германского гражданского права. Т. 1. Полутом 2. – М., 2010. – С. 150.
- 3 Рябиков С.Ю. Законодательство Великобритании, ФРГ и Франции о торговом представительстве (об агентских договорах). – М., 2014. – Вып. 212. – Гл. 1. – С. 3.
- 4 Ga. Gore Ann.- Official code of georgia Annotated, Ch. 84-66.1998.
- 5 Ласк Г. Гражданское право США. – М., 1915. – С. 280.
- 6 Ансон Вильем Рейнел Договорное право. – М.: Юридическая литература, 1984. – С. 373.
- 7 Алферова О.В. Агентирование в гражданском праве России и странах «общего права». Книга: Некоторые вопросы договорного права России и зарубежных стран. – М., 2013. – С. 89.
- 8 Шмиттофф К. Экспорт: право и практика международной торговли. – М.: Юридическая литература, 2013. – С. 78.
- 9 Гражданское право: учебник Часть 2 /под ред. М.К. Сулейменова, Ю.Г. Басина. – Алматы, 2002. – С. 246.
- 10 Носенко Д. О договоре комиссии (опыт исследования) // Журнал гражданского и уголовного права. – 1999. – № 1. – С. 105.
- 11 Скороходов С.И. Договор комиссии по законодательству РФ и практика его применения в предпринимательской деятельности. – Томск, 2003.

References

- 1 Rjabikov S.Ju. (1994) Agentskie soglashenija vo vneshnej trgovle diss.na soiskanie uch.stepeni k.ju.n. – M. – S. 32.
- 2 Jennekcerus L.T. (2010) Kurs germanskogo grazhdanskogo prava. T.1 Polutom 2, – M. – S.150.
- 3 Rjabikov S.Ju. (2014) Zakonodatel'stvo Velikobritanii, FRGi Francii o torgovom predstavitel'stve(ob agentskih dogovorah) – M. vyp.212. – Gl.1.S.3.
- 4 Ga. Gore Ann. (1998) Official code of georgia Annotated, Ch.84-66.
- 5 Lask G. (1915) Grazhdanskoe pravo SShA. M. – S.280.
- 6 Anson Vil'em Rejnел (1984) Dogovornoe pravo. – M.: Juridicheskaja literatura. -S.373.
- 7 Alferova O.V. (2013) Agentirovanie v grazhdanskom prve Rossii i stranah «obshhego prava» Kniga Nekotorye voprosy dogovornogo prava Rossii i zarubezhnyh stran. – M. – S. 89.
- 8 Shmittoff K. (2013) Jeksport: pravo i praktika mezhdunarodnoj trgovli. – M.: Juridicheskaja literatura. – S.78.
- 9 Grazhdanskoe pravo. Uchebnik Chast' 2 /pod red. M.K. Sulejmenova, Ju.G. Basina. – Almaty, 2002. – S.246.
- 10 Nosenko D. O dogovore komissii (opyt issledovanija) // Zhurnal grazhdanskogo i ugovnogo prava. – 1999. – № 1. – S.105.
- 11 Skorohodov S.I. (2003) Dogovor komissii po zakonodatel'stvu RF i praktika ego primenenija v predprinimatel'skoj dejatel'nosti. – Tomsk.

Адилгазы С.¹, Жатканбаева А.Е.²

¹І. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университетінің PhD докторанты,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: serikhan@mail.ru

²Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің кафедра меңгерушісі, з.ғ.д.
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: aizhan_2210@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ҚАРТ АЗАМАТТАРДЫ ӘЛЕУМЕТТІК ҚОРҒАУДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ТЕТІГІ

Бұл мақалада қарт азаматтардың құқықтарын қорғауға байланысты туындайтын мәселелерді шешудің кешенді жүйесін дайындау. Сонымен қатар қарт азаматтардың құқықтарын қорғаудың халықаралық деңгейде қорғауға байланысты шет мемлекеттердің және отандық ғалымдардың қарт азаматтардың құқықтарын қорғау бойынша ғылыми еңбектеріне талдау жасалып, ұлттық заңнаманың халықаралық стандарттарға сәйкестігіне талдау жасау халықаралық құқық қорғау шарттарын имплементациялау және стандарттарды есепке ала отырып, Қазақстан Республикасында қарт азаматтардың құқықтарын қорғауға байланысты мемлекеттік органдармен басқа да ұйымдардың қарт адамдардың құқықтарын қорғауға байланысты заңды өкілеттіліктеріне талдау жасалды.

Біздің елімізде барлық азаматтардың жасына қарамастан құқықтарын сақтайтын құқықтық нормалар, сондай-ақ егде жастағы адамдарға қатысты нормативтер – құқықтық мемлекеттің құрылуының негізі болып табылады. Зейнетақылар мен ішінара әлеуметтік қызмет көрсету саласында қарт азаматтардың құқықтарын жеткілікті толық реттеу бар. Сонымен қатар, қазіргі уақытта жұмыс берушінің де, тұтастай мемлекеттің де зейнеткерлікке шыққаннан кейін қарт адамдар жұмысқа орналасуына және жұмысқа орналасуына үлкен қызығушылық танытпайтынын атап өткен жөн. Осылайша, фактілердің шынайылығы қарт азаматтарды ерекше қорғаныспен қамтамасыз етудің аздығына байланысты көптеген жазаланатын әрекеттердің нысаны болып табылатын осал топ ретінде ерекше қарауды талап етеді.

Түйін сөздер: құқық, қарт азаматтар, заң, мемлекеттік әлеуметтік қорғау, зейнетақымен қамсыздандыру.

Adilgazy S.¹, Zhatkanbaeva A.E.²

¹Doctoral student PhD of I. Zhansugurov Zhetysu State University,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: serikhan@mail.ru

²doctor of law, head of the department al-Farabi Kazakh National University,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: aizhan_2210@mail.ru

The right to social protection of the people in the Republic of Kazakhstan

This article discusses the integrated system solutions to the issues to protect the rights of senior citizens. at the international level is also considered the scientific work of both foreign and domestic scientists tested national legislation on line with international standards on the basis of the implementation and standardization of international human rights protection treaties the rights of older people and analyzed the legal representation of state bodies and other organizations in the Republic of Kazakhstan on protection of elderly rights of people.

In our country, the legal norms that perpetuate the rights of all citizens regardless of age, as well as norms specifically relating to the elderly, is one of the foundations for building a rule-of-law state. In the spheres of pensions and partially social services, there is a sufficiently detailed regulation of the rights of elderly citizens. At the same time, it should be noted that at present neither the employer nor the state as

a whole is very much interested in employment and employment of older people after their retirement. Thus, the reality of the facts calls for special consideration of elderly citizens as a vulnerable group that is the object of many punishable acts, but with fewer means to provide adequate protection.

Key words: law, elderly people, law, state, social protection, pensions.

Адилгазы С.¹, Жатканбаева А.Е.²

¹докторант PhD Жетысуского государственного университета имени И. Жансугурова, Казахстан, г. Алматы, e-mail: serikhan@mail.ru

²доктор юридических наук, заведующий кафедрой Казахского национального университета имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы, e-mail: aizhan_2210@mail.ru

Правовой механизм социальной защиты пожилых людей в Республике Казахстан

В этой статье рассматривается комплексная система решений вопросов по защите прав пожилых граждан. Также на международном уровне рассматриваются научные работы как иностранных, так и отечественных ученых, национальное законодательство на соответствие с международными стандартами на основе имплементации и стандартизации международных правозащитных соглашений защиты прав пожилых граждан и анализируются юридические представительства государственных органов и других организаций в Республике Казахстан по защите прав пожилых людей.

В нашей стране правовые нормы, закрепляющие права всех граждан независимо от возраста, а также нормы, особо касающиеся пожилых людей, являются одной из основ построения правового государства. В сферах пенсионного обеспечения и частично социального обслуживания существует достаточно детальная регламентация прав граждан пожилого возраста. Вместе с тем следует отметить, что в настоящее время ни работодатель, ни государство в целом не слишком заинтересованы в трудоустройстве и занятости пожилых людей после их выхода на пенсию. Таким образом, реальность фактов вызывает необходимость особого рассмотрения престарелых граждан в качестве уязвимой группы, являющейся объектом многих наказуемых деяний, но с меньшим количеством средств для обеспечения соответствующей защиты.

Ключевые слова: право, пожилые люди, закон, государство, социальная защита, пенсионное обеспечение.

Қарт адам қоғам қазынасы. Еліміздің құқық саласында адамдардың құқықтық мәртебесі жас ерекшелігіне байланысты емес, дегенменде қоғамның еңбек жағынан төмен қамтамасыз етілген қарт азаматтардың құқықтарын қорғау құқықтық мемлекет құрудың негізі болып табылады. Азаматтардың құқықтық мәртебе құқық жүйесінің ажырамас бір бөлігі ретінде әлеуметтік қарым-қатынастарды салыстырмалы түрде тәуелсіз реттеп отырады, негізі мемлекет жалпы қоғамдағы объективті және субъективті факторлармен қатар әлеуметтік қоғамдық өмірді ескере отырып құқықтан бір нәтиже шығару мақсатында әрекет етеді.

Қазақстан Республикасы конституциясының 28 бабына сәйкес қарт адамдарды ең төменгі жалақымен зейнетақының ең төменгі мөлшерінде әлеуметтік жағынан қамсыздандыруға кепілдік берген [1, 5]. Өкінішке орай қолданыстағы заң нормаларында қарттардың нақты құқықтық мәртебесі айқындалмаған. Дегенменде соғыс кезінде және мемлекеттің мүдесі үшін басқа да соғыс операциясы кезінде Отан қорғауға қатысқан, соғыс кезінде аса ауыр жағдайларда немесе төтенше жағдайларда еңбек еткен неме-

се еңбегі үшін марапатталған қарт азаматтардың мәртебесі айқындалған. Бұл қолданыстағы заң нормалары қоғамдағы барлық қарт азаматтардың құқықтық мәртебесін бере алмайды. Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы шеңберінде Қазақстан Республикасы осы ТМД аумағынан көшіп келген, сондай-ақ осы мемлекеттердің кез келгенінің аумағында жүрген азаматтардың еңбек өтілін есепке ала отырып және ТМД ішкі істер органдарында жұмыс жасаған қарт азаматтарды зейнетақымен қамтамасыз ету міндетін алды.

Сонымен қатар, қарт адамдардың құқықтарын қорғаудың әлемдік стандарттарын дайындаумен БҰҰ-ның халықаралық қауымдастықтары таяу 50 жылдықта ғана айналыса бастады, осының негізінде қарт адамдарды әлеуметтік қорғау проблемалары 1948 жылдан бастап БҰҰ-да бірнеше рет қаралуда, онда «қарт адамдардың құқықтары туралы декларация» дайындалды. Кейінірек: Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы (1948 жылғы 10 желтоқсандағы БҰҰ бас Ассамблеясының 217 А (III) қарары), еуропалық әлеуметтік хартия (Еуропа Кеңесі 1961 жылы 18 қазанда туринда қабылдаған). Экономикалық, әлеуметтік және

мәдени құқықтар туралы халықаралық пакті тәрізді халықаралық құжаттар қабылданған болатын. Алайда Жалпыға бірдей декларация және Халықаралық Пакт қарт адамдарға ерекше мәртебе бөлмеді және сонымен бірге арнайы құқықтарды көздемеген. Бас Ассамблея 1980 жылғы 11 желтоқсандағы өзінің 35/129 қарарында Дүниежүзілік Ассамблея «халық қартаюының әлеуметтік-экономикалық салдарларын және егде жастағы адамдардың нақты қажеттілігін неғұрлым толық түрде ескеретін қоғам құруға ықпал етуіне тілек білдірді. 1982 жылы қартаю проблемалары жөніндегі Дүниежүзілік Ассамблея қартаю проблемалары жөніндегі іс-әрекеттердің Вена халықаралық жоспарын (бұдан әрі – Вена Жоспары) қабылдады. Бұл маңызды құжатты Бас Ассамблея мақұлдады және Адам құқықтары жөніндегі Халықаралық пакт бекітілген құқықтармен байланысты егде адамдар құқықтарын қамтамасыз ету мақсатында қатысушы-мемлекеттер қабылдауы тиіс шараларға қатысты өте пайдалы басшылықты білдіреді. Ол 62 ұсынымды қамтиды, олардың көбі экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы халықаралық пакті ережелерімен тікелей байланысты [5, 75 б.].

Қазіргі уақытта әлемнің қай мемлекетін алсақ та әлеуметтік мәселе алғашқы орындарға шығып отыр. Соңғы 70 жылда бүкіл әлемде халықтың өмір сүру ұзақтығы 25 жылға және 70 жасқа жақындады. Соңғы 30 жылда әлемде туу көрсеткіші төмендеп кетті. Жоғарыда айтылған екі жағдай әлемде қарт адамдардың абсолютты саны және дүние жүзіндегі жалпы халық санының үлесінде қарт адамдардың үлесі ұлғайып келеді. Осыған қарап жер шары халқының ғаламдық қартаю процесі құқық саласында тағы бір әлеуметтік топтың құқықтық жаңа проблемаларды тудырып отыр. Бірікен ұлттар ұйымы бас ассамблеясының резолюциясымен 1948 жылғы 10 желтоқсандағы №217 А (111) қабылдаған декларациясының 22 бабына сәйкес «әрбір адам қоғам мүшесі ретінде ұлттық күштер мен халықаралық ынтымақтастық арқылы және әрбір мемлекеттің құрлымы мен ресурстарына сәйкес экономикалық, әлеуметтік және мәдениет саласында жеке тұлғаның еркін дамыту үшін және оның ар-намысын қолдау үшін қажеттіліктерді қамтамасыз етуге және әлеуметтік қамтамасыз етуге құқығы бар» [3, 15].

Қоғамдық өмірде жағымсыз және регрессивті жағдайлар орын алғанда, құқықтың басты міндеттерінің бірі қоғамдық өмірдің жақсы жаққа қарай өзгеруін қамтамасыз етеді. Құқықтың

дәрежесі өзінің өзгерместігіменен қоғамның дамуын қалыптастыра отырып, қоғамда болып жатқан құқық бұзушылықтарды болдырмау амалын іздестіреді. Мемлекеттің қиын кезеңіне қарамастан, адамдардың құқықтары мен бостандықтарын мемлекет қамтамасыз етуі тиіс.

Қазақстан тәуелсіздік алып өзі дербес мемлекет ретінде әлеуметтік салада қызмет ету жүйесін құра бастады, осы 90 жылдардың басында экономикалық күйзеліс салдарынан халықтың, оның ішінде қарт адамдардың өмір сүру деңгейі төмендеп кетті. Осыған байланысты Қазақстан үкіметі әлеуметтік жағынан төмен топтағы азаматтардың өмір сүру деңгейін көтеру мақсатында құқықтық жағынан қолдайтын нормалар қабылдай бастады. Қазақстан Республикасының конституциясына сәйкес адамдардың зейнетақылары мен жалақылары заң бойынша көрсетілген күнкөріс деңгейінен төмен болмауы тиіс деген тұжырымдамасы бойынша «ең төменгі күнкөріс деңгейінің» мазмұнын анықтап және қарап зейнетақы және жәрдемақының ең төменгі күнкөріс деңгейінен ең жоғарғы күнкөріс деңгейіне қол жеткізу үшін, қажетті жолдарын іздестіру амалдарын мемлекет жүргізді.

Қазіргі заманғы қоғамның әлеуметтік-демографиялық құрылымы бойынша, әлеуметтік көмек және қолдау объектілерді бірнеше топқа бөліп қарастыруымыз керек, солардың ішінде басты мәселелердің қатарына қарт адамдар жатқызылуы міндетті. Үлкен ірі әлеуметтік орталық ретінде, әлеуметтік-демографиялық топтардың да өзінің ішкі стратификациондық белгілері болып жас мөлшері қарастырылады.

Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының (ДДҰ) жіктеуіне байланысты қарт адамдар бірнеше санаттарға бөлінеді: жас аралығы 60-тан 70 – қарт адамдар; жас аралығы 75-тен 89 – кәрі адамдар; 90 жастан жоғары жастағы адамдар ұзақ өмір сүрушілер ретінде жіктелген [4, 17 б.].

Қазақстан Республикасында тұрғындары бойынша барлық қарт адамдардың саны қазіргі уақытта 20-30 % шамасында. [6, б.14] Бүкіл әлем сарапшыларының есептеуі бойынша БҰҰ ДДҰ мәліметінде, 60 жастан асқан адамдардың саны 2025 жылға қарай 1,2 млрд-қа жетеді деп көрсеткен және 80 жастан асқан қарт адамдардың саны радикалды түрде өсуі ықтимал. Бұл деректер бойынша қорытынды шығаратын болсақ, демографиялық даму үрдісі бойынша халықтың қартаюы белсенді түрде жүріп жатқанын көрсетеді. Оның қалыптасуы мынадай себептермен түсіндіріледі: біріншіден, демографиялық

мінез-құлықтың өзгерілуі (неғұрлым кеш некеге тұруы, бала туудың төмен деңгейі т.б). Екіншіден, халықтың өмір сүру ұзақтығына байланысты, яғни медициналық технологиялардың жетілуі және медициналық көмектің дамуына қатысты. Үшіншіден, қоғамда егде жастағы адамдарға үнемі әлеуметтік қолдау көрсету. Бұл қоғамда адамдардың ұзақ және қолайлы өмір сүруіне жағдай жасайды. Батыс мемлекеттерінде қарт адамдар аз қорғалатын тұрғындардың санатына жатқызылатын арнайы құқық нормаларымен реттелген. Қарт адамдардың осы санаттағы адамдардың қатарына жатқызылуының ең басты себебі – жасы болып табылады. Әлемнің көптеген мемлекеттерінде қарт адамдардың жасын 60 және одан да жоғары жас аралығы құрайды.

Адамның құқықтары мен бостандықтарын белгілейтін және қорғауын іске асыратын мемлекет болып табылады. Қоғамдағы адамның ұстанымын қалыптастыру мақсаты бойынша мемлекеттің қосатын үлесі өте жоғары, ал тікелей тарихқа жүгінетін болсақ мемлекет шешуші іс-әрекеттерді жүргізетін бірден бір орган болып табылады.

Қазақстанда қарт адамдардың құқығы, мәртебесі мен жағдайын бекітетін нормативтік-құқықтық база жалпы және арнайы заңнамамен айқындалған. Қарт адамдардың әлеуметтік құқықтық жүйесін бекітетін заңнаманың даму негіздері Қазақстан Республикасының Конституциясында көрініс тапқан болатын.

Қарт адамдардың әлеуметтік құқықтық жүйесіндегі құқық нормаларын екі үлкен топқа бөліп қарастырсақ болады:

Біріншіден, жас ерекшеліктеріне қарай барлық зейнеткерлердің құқықтарын бекітетін жалпы құқықтық нормалар жиынтығы.

Екіншіден, қарт адамдардың ішінде арнаулы топтардың (ұлы отан соғысы ардагерлері, тылда еңбек еткен қарт адамдар, ауған соғысының ардагерлері, мүгедек қарт адамдар т.б.) құқықтарына қатысты арнайы құқық нормаларының жиынтығы деп екі топқа бөліп қарастырсақ болады.

Қарттарға қатысты мемлекеттік саясаттың негізгі ережелері Қазақстан Республикасының Конституциясына, Қазақстан Республикасының «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы», «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» ҚР Еңбек кодексінде, Қазақстан Республикасының «Қазақстан Республикасында зейнетақымен қамтамасыз ету туралы», «Қазақстан Республикасында мүгедектігі бойынша, асыраушысынан айрылу жағдайы бойынша

және жасына байланысты берілетін мемлекеттік әлеуметтік жәрдемақылар туралы», «Қазақстан Республикасындағы арнаулы мемлекеттік жәрдемақы туралы», «Қазақстан Республикасында мүгедектерді әлеуметтік қорғау туралы», «Арнайы әлеуметтік қызметтер туралы», «Халықты жұмыспен қамту туралы», «Ұлы Отан соғысының қатысушылары мен мүгедектеріне және соларға теңестірілген адамдарға берілетін жеңілдіктер мен оларды әлеуметтік қорғау туралы», «Қоғамдық бірлестіктер туралы» және т.б. заңдарында негізделеді.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 1 бабына сәйкес өзін әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады және мемлекеттің ең қымбат қазынасы адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандығы деп бекіткен. Бұл мемлекеттік саясат халыққа жағдай жасауға бағытталған және адамның еркін дамуы мен жақсы өмір сүруін қамтамасыз етеді [1, 28 б.].

Конституция бойынша, қарт адамдардың әлеуметтік құқықтары мен бостандықтары Қазақстанның басқа да азаматтарымен бір деңгейде болуына кепілдік береді. Ол – қарт адамдардың әлеуметтік құқықтар жүйесіне кіретін жалпы нормалар.

ҚР Конституциясына сәйкес, әрбір азаматқа жас мөлшеріне сай әлеуметтік көмекпен қамтамасыз ету, сырқат жағдайы, мүгедектік, асыраушысынан айырылу жағдайы, балаларды тәрбиелеу және басқа да әлеуметтік топтағы азаматтардың құқықтары айқындалған [3. 29 б.].

ҚР Конституциясының 28 бабына сәйкес, егде жастағы адамдар, барлық азаматтар сияқты мемлекеттік муниципалды мекемелерден тегін медициналық көмек пен денсаулық күзетіне құқықтары бар.

ҚР конституциясының 14 бабына сәйкес жынысына, нәсіліне, ұлтына, дініне қарамастан мемлекеттік және муниципалды білім беру орындарында тегін білім алуына және қолжетімділігіне кепілдік береді.

ҚР Конституциясына сәйкес қарт азаматтарға маңызды құқық берілген, ол әркім мәдени өмірге қатысу құқына ие және мәдени орындарды қолдануға құқығы бар, мәдени құндылықтарға қол жетімді болуы. Сонымен бірге кәсіби құқықтық көмек қол жетімді.

ҚР конституциясының 28 бабына сәйкес әлеуметтік құқық, қарт адамдардың жеке өзі өтініш беру құқығы, сондай-ақ мемлекеттік органдар мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарына жеке және топтық өтініштер. Өздерінің ұсыныстарымен, ескертулерімен, жеткілісіздік

сындарымен, жеке басы мәселелерімен өтініш бере отырып, қарт адамдар өздерін мемлекеттік істерде басқаруда белсенді мүшесі екенін сезіне алады.

ҚР Азаматтық кодексі егде жастағы тұлғалардың қатысуы жүзеге асатын қатынастарды реттеуге бағытталған арнайы нормаларды қамтымайды. Тек мұрагерлік қатынастар сияқты нормалар кездеседі.

ҚР Еңбек кодексі ардагерлерінің демалысына құқығын бекітетін әлеуметтік заңдардың ішіндегі ең маңыздысы болып табылады. Осы заңға сәйкес, ардагерлер демалысы, оның ішінде көбісі қарт адамдар, ардагерлердің экономикалық және моральдық әл-ауқатына жағдай жасауға бағытталған іс-шаралар жүйесін іске асыруға қадағалайды, оларға қосымша жеңілдіктер мен құқықтар береді.

ҚР-дың азаматтарды зейнетақымен қамтамасыз етумен байланысты заңнамасы қарт адамдар арасында үлкен орынды алады. Ол 2013 жылы 21 маусымдағы «Қазақстан Республикасында зейнетақымен қамтамасыз ету туралы» № 105-V Заңы.

Атап кететін жағдай, бұрынғы зейнетақы заңнамасына қарағанда, жаңа заң жұмысын жалғастырған зейнеткерлер зейнетақыны толықтай мөлшерде алады. Бірақ Зейнетақы мөлшерін есептеуді реттейтін нормалар шынайы өмірден мүлдем алыс болып келеді. Қазіргі таңдағы зейнетақы қарт адамдардың ең керекті қажеттіліктерін қанағаттаныратын шығындарды толық көлемде қамтамасыз етпейді.

Қазақстан Республикасының 2009 жылғы 18 қыркүйектегі Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы № 193-IV Кодексі егде жастағы азаматтардың құқықтарын бекітетін құқықтарды қамтиды. Ол бапта, ҚР заңнамасында көзделген қарт азаматтар үй жағдайында медико-әлеуметтік көмек алуға құқықтары бар, мемлекеттік немесе муниципалды жүйедегі денсаулық сақтау орындарында, сондай-ақ қоғамдық демалыс жүйесі орындарында және курорттық емдеу санаторияларында ақылы немесе тегін жағдайда оңалту.

Қарт азаматтарды әлеуметтік қолдауға бағытталған тағы бір заң «міндетті әлеуметтік сақтандыру» туралы Қазақстан Республикасының заңын ерекше атап өту керек, себебі, қарт адамдардың көбісі төмен жағдайды азаматтар санатына жатады және олар осы заңның негізінде мемлекеттік әлеуметтік көмек алушылар қатарына жатады.

Адамдардың әлеуметтік құқықтарын реттейтін құжаттар қатарына «Қазақстан Респуб-

ликасында мүгедектігі бойынша, асыраушысынан айрылу жағдайы бойынша және жасына байланысты берілетін мемлекеттік әлеуметтік жәрдемақылар туралы», «Қазақстан Республикасындағы арнаулы мемлекеттік жәрдемақы туралы», «Қазақстан Республикасында мүгедектерді әлеуметтік қорғау туралы», «Арнайы әлеуметтік қызметтер туралы», «Халықты жұмыспен қамту туралы», «Ұлы Отан соғысының қатысушылары мен мүгедектеріне және соларға теңестірілген адамдарға берілетін жеңілдіктер мен оларды әлеуметтік қорғау туралы». Бұл заңдар мемлекеттік биліктегі федералды өңірлік орган өкілеттігін, құқықтары іске асырылуына кепілдік беруді, азаматтарға әлеуметтік қызмет көрсетудің негіздерін, олардың құқықтарын бекітеді.

Сонымен қатар, «нұрлы жол» бағдарламасын атап өтуге болады. Бұл бағдарламаны жасауға 10-нан астам министрліктер мен ведомстволар, бірқатар академиялық және салалық ғылыми ұйымдар, көптеген органдар қатысады. Онда көптеген сұрақтар, әсіресе қарт адамдарға қатысты мәселелерді кешенді шешудің жолдары қарастырылған. Бұл – денсаулық сақтауды, қарт адамдардың өмірге қабілеттілігі мен белсенділігін, материалдық қамтасыз етуді көтеруді, жас ерекшелігі мен денсаулық жағдайларын есепке ала отырып көмек көрсетуді қолдау мен жетілдіру, сонымен қатар егде жаста интеллектуалды, мәдени және тұлғалық әлеуетті іске асыруға қолайлы жағдайлар туғызу.

«Нұрлы жол» бағдарламасы егде жастағы тұрғындардың мынадай категорияларының осал жерлеріне басымдылық көрсетеді: жалғызбасты қарт адамдар мен қартайған ерлі-зайыптыларға, өзін-өзі күту мүмкіндігінен толықтай немесе жартылай айрылғандар, ауыр сырқаттағы соғыс ардагерлері, алыс-шалғай ауылды жерлерде немесе шеткей солтүстікте тұратын қарт адамдар, мәжбүрмен көшірілген егде жастағы адамдар, маргиналдық топтағы егде адамдар.

Адамның құқықтық жағдайын және нормативтік талаптарға сай мемлекет заң шығарушы және құқықтық басқаруды жүзеге асырады. Заңның тиімді және іске асатындай болуы үшін қоғамның әлеуметтік-экономикалық және рухани дамуының заңдылығына және қоғамға қолайлы нақты деректерге сүйене отырып шығарылуы керек. Қарт азаматтардың жасы ұлғайған сайын тәжірибенің молаюындығын ескеру және аға буын өкілдері мен кейінгі буын өкілдері арасында ынтымақтастықты орнату қажет сол себепті қарт азаматтардың ар-

найы кәсіптік білімдерін толық пайдалануымыз қажет. Осыған орай елімізде қарт адамдарды қоғам өміріне және даму процесінде қатысуын, сонымен бірге қоғам проблемаларын бірлесе шешу үшін міндетті түрде экономикалық, саяси

және ғылыми еңбектерін барлық деңгейде пайдалана отырып, жұмыс істегісі келетін қарт азаматтардың барлығын жұмысқа орналастыру мүмкіндіктерін қарастыратын заң нормаларын қолданысқа енгізу қажет деп ойлаймыз.

Әдебиеттер

- 1 ҚР-дың Конституциясы, 30.08.1995.
- 2 1948 жылғы 10 желтоқсандағы №217 А (111) қабылдаған БҰҰ-ның декларациясы.
- 3 1948 жылғы 10 желтоқсандағы БҰҰ Бас Ассамблеясының 217 А (III) қарары
- 4 Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының сайты.
- 5 БҰҰ-ның Бас Ассамблея 1980 жылғы 11 желтоқсандағы өзінің 35/129 қарары.
- 6 Қазақстан Республикасындағы Адам құқықтары жөніндегі Уәкіл органының ресми сайты. <http://www.ombudsman.kz/kz/about/>
- 7 Мүгедектерге немесе егде жастағы адамдарға сырттай немесе стационардан тыс қызмет көрсету нысандары арқылы кітапхана қорларына қол жеткізу қағидасын бекіту туралы Қазақстан Республикасының Мәдениет және Ақпарат министрлігінің 2007 жылғы 25 мамырдағы № 153 бұйрығы

References

- 1 KR-nyng Konstitucijasy, 30.08.1995.
- 2 1948 zhylgy 10 zheltoqsandagy №217 A (111) qabyldagan BҰҰ –nyng deklaracijasy.
- 3 1948 zhylgy 10 zheltoqsandagy BҰҰ bas Assamblejasynyng 217 A (III) qarary
- 4 Dүniezhuzilik densaulыq saqtau uymynyng sajty.
- 5 BUU nyng Bas Assambleja 1980 zhylgy 11 zheltoqsandagy ozining 35/129 qarary.
- 6 Qazaqstan Respublikasyndaғы Adam quqyqtary zhonindegi Uәkil organynyng resmi sajty. <http://www.ombudsman.kz/kz/about/>
- 7 Mүgedekterge nemese egde zhashtagy adamdarga syrttaj nemese stacionardan tys qyzmet korsetu nysandary arqyly kitaphana qorlaryna qol zhetkizu qagidasyn bekitu turaly Qazaqstan Respublikasynyng Madeniet zhane Aqparat ministrigining 2007 zhylgy 25 mamyrday N 153 bujrygy

4-бөлім
**ТАБИҒИ РЕСУРСТАР ЖӘНЕ
ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚ**

Раздел 4
**ПРИРОДОРЕСУРСОВОЕ
И ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ ПРАВО**

Section 4
**NATURAL RESOURCES
AND ECOLOGY LAW**

Байдельдинов Д.Л.¹, Бектурова А.Г.²

¹д.ю.н., e-mail: Daulet.Baideldinov@kaznu.kz

²докторант PhD, e-mail: bektyrova@gmail.com

Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

БОРЬБА С ОТХОДАМИ КАК ОДНО ИЗ НАПРАВЛЕНИЙ РАЗВИТИЯ «ЗЕЛеной ЭКОНОМИКИ»

В данной статье проводится анализ современной государственной политики по борьбе с твердыми и бытовыми отходами в рамках реализации принципов «зеленой экономики». Авторы полагают, что данное направление имеет большие перспективы для развития экономики Казахстана. При этом подчеркивается, что эффективная реализация государственной программы в этой сфере требует серьезной правовой поддержки.

Цель данной работы – раскрыть роль и значение принципов «зеленой экономики», опосредованно через проблему загрязнения окружающей среды в жизни современного общества.

При написании работы применялись как общетеоретические, так и конкретно научные методы познания, а именно диалектический, сравнительно-правовой, исторический, формально-догматический (специально-юридический), конкретно-правовой и логический. Научная и практическая значимость исследования заключается в полученных результатах и выводах.

Повышенный научный интерес к проблеме утилизации и вторичного использования мусора обоснован его ростом на душу населения и неспособностью ряда государств самостоятельно решить эту проблему. В данном исследовании подчеркивается, что правовое регулирование борьбы с экологическим загрязнением должно правильно отражать государственную политику в данном направлении. Выявлено и обосновано, что экологическое законодательство Казахстана взяло новое направление в сторону непосредственных реализаций принципов зеленой экономики.

В статье проводится анализ отечественной Программы модернизации системы управления твердыми бытовыми отходами на 2014 – 2050 годы. Вместе с тем, автором выделены основные проблемы, которые не нашли должного отражения в данном документе.

Практическое значение статьи заключается в возможности использования полученных результатов по совершенствованию экологического законодательства и Программы модернизации системы управления твердыми бытовыми отходами на 2014 – 2050 годы.

Ключевые слова: экологическое законодательство, зеленая экономика, утилизация бытовых и твердых отходов.

Baideldinov D.L.¹, Bekturova A.G.²

¹d.j.s., professor, e-mail: Daulet.Baideldinov@kaznu.kz

²PhD Doctor, e-mail: bektyrova@gmail.com

Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

Combating waste as one of the directions for the development of the “green economy”

This article analyzes the current state policy on combating solid and domestic waste in the framework of the implementation of the principles of the “green economy”. The authors believe that this direction has great prospects for the development of the economy of Kazakhstan. At the same time, it is stressed that effective implementation of the state program in this area requires serious legal support.

The purpose of this work is to reveal the role and importance of the principles of the “green economy”, indirectly through the problem of environmental pollution in the life of modern society.

When writing the work, both general theoretical and specifically scientific methods of cognition were applied, namely dialectical, comparative legal, historical, formally dogmatic (specifically, legal),

specific legal and logical. The scientific and practical significance of the study lies in the results and conclusions.

Increased scientific interest in the problem of recycling and recycling of garbage is justified by its growth per capita and the inability of a number of states to independently solve this problem. This study emphasizes that the legal regulation of the fight against environmental pollution should correctly reflect the state policy in this direction. It has been revealed and justified that the environmental legislation of Kazakhstan has taken a new direction towards the direct implementation of the principles of the green economy.

The article analyzes the domestic program for the modernization of the solid domestic waste management system for the years 2014-2050. At the same time, the author identifies the main problems that have not been adequately reflected in this document.

The practical significance of the article is the possibility of using the results obtained to improve environmental legislation and the Program for the Modernization of the Solid Waste Management System for 2014-2050.

Key words: environmental legislation; green economy; disposal of domestic and solid waste.

Байдельдинов Д.Л.¹, Бектурова А.Г.²

¹з.ғ.д., профессор, e-mail: Daulet.Baideldinov@kaznu.kz

²PhD докторы, e-mail: bektyrova@gmail.com

өл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

«Жасыл экономиканы» дамыту бағыттарының бірі ретінде қалдықтармен күресу

Бұл мақалада «жасыл экономиканың» қағидаттарын іске асыру шеңберінде қатты және тұрмыстық қалдықтарға қарсы тұрудың қазіргі мемлекеттік саясаты талданады. Авторлар бұл бағытта Қазақстанның экономикасын дамытудың үлкен перспективалары бар деп санайды. Сонымен қатар, осы саладағы мемлекеттік бағдарламаны тиімді іске асыру елеулі заңдық қолдауды талап етеді.

Бұл жұмыстың мақсаты қазіргі қоғамның өміріндегі қоршаған ортаның ластану проблемасы арқылы жанама түрде «жасыл экономиканың» қағидаттары мен ролін анықтау болып табылады.

Жұмысты жазу кезінде жалпы теориялық және арнайы танымдық әдістер қолданылды: диалектикалық, салыстырмалы, құқықтық, тарихи, формальды догматикалық (нақты, құқықтық), нақты заңды және логикалық. Зерттеудің ғылыми-практикалық маңыздылығы қорытындылар мен тұжырымдар.

Қоқыстарды кәдеге жарату мен екінші қайтара қолдану мәселесіне және оның жан басына шаққандағы өсуімен бірқатар мемлекеттердің бұл мәселені өз бетінше шешуге қабілетсіздігіне ғылыми қызығушылықтың артуы. Бұл зерттеу қоршаған ортаны ластаумен күресуді құқықтық реттеуді және осы бағытта мемлекеттік саясатты дұрыс көрсетуі керек екендігін көрсетеді. Қазақстанның экологиялық заңнамасы «жасыл экономиканың» қағидаттарын тікелей жүзеге асыруға жаңа бағыт алды.

Мақалада 2014-2050 жылдарға арналған қатты тұрмыстық қалдықтарды басқару жүйесін жаңғыртудың отандық бағдарламасы талданады. Сонымен бірге, автор осы құжатта тиісті түрде көрсетілмеген негізгі проблемаларды анықтайды.

Мақаланың практикалық маңыздылығы – экологиялық заңнаманы жетілдіру және Қатты қалдықтарды басқару жүйесін жетілдіру жөніндегі 2014-2050 жылдарға арналған бағдарламаны жетілдіру мақсатында алынған нәтижелерді пайдалану мүмкіндігі.

Түйін сөздер: табиғат қорғау заңнамасы, жасыл экономика, тұрмыстық және қатты қалдықтарды жою.

Введение

С конца XX века весь мир взял направление на переход к «зеленой экономике», что позволяет достигать целый ряд важных целей:

во-первых – защиту окружающей среды от негативного антропогенного воздействия;

во-вторых – развитие новых направлений предпринимательской и иной экономической деятельности, в том числе и посредством разви-

тия государственно-частного партнерства, с учетом интересов общественного развития;

в-третьих, переход на новый уровень глобализации, в котором весь мир объединяется с целью защиты ресурсов Земли.

Методология исследования

Автором активно использовался диалектический метод познания общественных процессов

и социально-правовых явлений, его категориально-понятийный аппарат, принципы научного познания сравнительно-правовой и конкретно-правовой методы, а также общенаучные методы – анализа и синтеза, индукции и дедукции, моделирования, формализации, логический и исторический.

Дискуссия и обзор литературы

Выше обозначенные цели, на наш взгляд, представляют собой лишь наиболее значимые, тогда как «зеленная экономики» позволит достичь целый блок задач, которые являются гиперактуальными для любого государства, не зависимо от уровня его развития и его политико-правовой системы. Так, в своем выступлении Исполнительный директор ЮНЕП заместитель Генерального секретаря Организации Объединенных Наций Ахим Штайнер отмечает, что «Зеленая» экономика не отдаст предпочтение какой-либо одной политической теории. Она возможна в условиях любой экономики, государственной или рыночной. Не служит она и альтернативой устойчивого развития. Скорее, это способ реализации курса на такое развитие на национальном, региональном и мировом уровнях и способами, которые согласуются с «Повесткой дня на 21 век» и упрощают реализацию ее положений» [1].

По определению ЮНЕП, «Зеленая экономика» – это «экономика, в которой происходит замещение преимущественного использования внешних ресурсов на внутренние, а экологически чистые и эффективные технологии и устойчивое сельское хозяйство служат основными движущими факторами экономического роста, создания рабочих мест и сокращения масштабов нищеты» [2].

Исторической основой формирования самой идеи зеленой экономики стала Декларация Рио-де-Жанейро по окружающей среде и развитию (Декларация Рио), которая провозгласила основные принципы экологического права на уровне Организации Объединённых Наций по окружающей, принятая в июне 1992 года в Рио-де-Жанейро. По своей сути, данная Декларация развивает положения Стокгольмской Декларации от 16 июня 1972 года. И уже в 2012 году мировое сообщество переформулировало эти принципы, возведя их на новый уровень на Всемирной конференции ООН по устойчивому развитию в Рио-де-Жанейро (Бразилия) в 2012 г. [3] Данная Декларация нашла поддержку в 178 странах мира, что очевидно демонстрирует ра-

стущее в современном социуме понимание экологических проблем и осознание необходимости перехода от стратегий количественного роста к стратегиям, ориентированным на качество жизни и состояния окружающей среды.

Такое единодушие в понимании экологических мировых проблем обеспечивается наличием собственных, для одних – это густонаселенность и вопросы продовольственной безопасности, для других – это истощение природных ресурсов, для третьих – это ухудшение климата. Вместе с тем, все эти проблемы объединяются в одну глобальную проблему – угроза экологических катастроф. Так, например, «перед сельским хозяйством стоит следующая задача: в 2050 году необходимо будет прокормить уже 9 млрд. человек, не нанося ущерба экосистемам и здоровью людей в условиях в целом более жаркого климата. Сегодня из-за используемых в сельском хозяйстве технологий этот сектор экономики потребляет более 70% мировых ресурсов пресной воды, и на его долю приходятся более 13% мировых выбросов парниковых газов. Также использование этих технологий является причиной 3-5 миллионов случаев отравления пестицидами и более чем 40 тысяч смертей в год» [4].

Деградация природных ресурсов происходила вследствие того, что человек обеспечивал свое пропитание и благосостояние благодаря использованию природных ресурсов, не давая возможности для их восстановления, что вело к деградации и исчезновению целых экологических систем. Так, «сегодня только 20% коммерческих запасов рыбы, в основном дешевых видов, используются не полностью; 52% используются полностью, и возможность расширения этого бизнеса отсутствует; примерно 20% используются чрезмерно, и 8% истощены» [5].

Соответственно, реализация базовых принципов зеленой экономики в жизнедеятельности каждого государства и всего мирового сообщества в целом обеспечивает защиту всей экологической системы Земли и направлена, главным образом, на ее бережное и обдуманное использование, в их числе проблемы создания экологически благоприятных условий работы, энергообеспечения, устойчиво развивающихся городов, продовольственной безопасности и самодостаточного сельского хозяйства, подготовленности к водным, океаническим и другим катастрофам.

Одной из важных проблем реализации зеленой экономики в мировом масштабе является утилизация и использование бытовых и промышленных отходов.

Проблема переработки (утилизации) мусора является одной из наиболее актуальных в сфере охраны окружающей среды для всего мирового сообщества.

Каждая страна вырабатывает собственную политику в этом вопросе.

Самой продвинутой страной в этом вопросе продолжает оставаться Германия, которая первой в мире на промышленной основе стала заниматься переработкой бытового и промышленного мусора. Закон ФРГ *Kreislaufwirtschaftsgesetz* от 1 июня 2012 года лег в основу системы государственных мер, направленных на минимизацию отходов, переработку вторсырья, рециклинг или, например, энергетическое использование мусора. В переводе название данного Закона означает: «закон о круговороте сырья в экономике», что в целом отражает саму идеологию отношения немецкого правительства к отходам и их роли в «зеленой экономике». Вместе с тем, следует вспомнить, что первооснову такого отношения заложил закон об упаковочных материалах 1991 года, который обязывал производителей отвечать за свои товары и после их употребления. Современные технологии позволяют достаточно эффективно использовать материалы вторично, что видно на примере пластмассы. Сегодня удается рассортировать до 40% всех пластмасс. Ежегодно из вторичного сырья производится 21 миллион тонн новых пластиковых изделий. Тонна новой пластмассы стоит в среднем от 1200 до 1400 евро, тонна изготовленной из вторичного сырья – почти в три раза меньше. Это привело к тому, что потребность в ввозе пластмассового мусора из-за рубежа.

Уже сегодня мусороперерабатывающая отрасль является одной из наиболее прибыльных с оборотом в 200 миллиардов евро, в ней заняты 250 тысяч человек, а ежегодный рост достигает 14% [6]. В Германии 48% ТБО перерабатывается, 34% – сжигается, 14% – подвергается компостированию, 4% – подвергается захоронению [7]. Столь высокие показатели являются не единственными.

Самые высокие показатели показывает Швеция – это страна, которая добилась «нулевого» показателя мусора и впервые в мире импортирует мусор для собственных нужд. Сегодня в Швеции перерабатывается 99% мусора. Так, по данным статистики «Отходы – относительно дешевое топливо и шведы разработали эффективную и прибыльную технологию превращения бытовых отходов в электроэнергию. Швеция даже импортирует более 700000 тонн отходов

из других стран. Оставшийся пепел, который составляет 15% от начального веса отходов, сортируют и снова отправляют в переработку. Остатки просеивают, чтобы извлечь гравий, который используется в дорожном строительстве. И только 1% остается и хранится на мусорных свалках. Дым от мусоросжигательных заводов состоит из 99,9% нетоксичных двуокиси углерода и воды, но их до сих пор фильтруют через сухой фильтр и воду. Шлак из фильтров используется для наполнения заброшенных шахт» [8].

Не менее эффективным является опыт Нидерландов, которые ввозят мусор из Италии, Испании, Германии, Бельгии, Англии. Мусороперерабатывающая промышленность является частным сектором, приносящим высокие доходы. Вместе с тем, по статистике там перерабатывается только 50% мусора.

Опыт Японии очень схож с опытом Соединенных Штатов Америки. Они используют современные технологии утилизации – плазменную газификацию при температуре 1200 °C и выше, что позволяет использовать выделяемое тепло в бытовой сфере, перерабатывая его в электроэнергию.

При такой температуре смолы не образуются, а токсичные отходы разрушаются. От 30 тонн мусора в итоге остается 6 тонн пепла, который затем очищается и используется в строительстве. При этом завод не только уничтожает мусор, но и вырабатывает электроэнергию, которой снабжают городские дома, бани, бассейны.

Таких примеров эффективного использования мусора достаточно много, каждая развитая страна посредством внедрения новых технологий пытается не только бороться с нарастающим количеством бытовых отходов, но и пустить их в ход решения бытовых и промышленных проблем. Эти страны показывают высокие экологически и экономически показатели направленной переработки ТБО. Например, уровень переработки продуктов из алюминия достаточно высок, но лишь 10% алюминиевой фольги возвращается назад. Притом, что мировой рынок упомянутого продукта оценивается примерно в 2,8 млн т, потенциал рециркулирования фольги составляет 5,6 млрд долл. США (по цене 2 тыс. долл. за тонну). В то время как новые материалы становятся все более дефицитными и дорогостоящими в экологическом плане, экономика будет поощрять переработку отходов с мусорных свалок и таких побочных продуктов, как метан [9].

Иная картина складывается в развивающихся странах, где с мусором практически не бо-

руются и предпочитают его захоронить. Так, например, Болгария, Румыния практически 100% направляют отходы на захоронение. Такая же тенденция наблюдается у стран, которые имеют большие земельные площади и, соответственно, могут позволить себе наличие мусорных полигонов. Это такие страны, как Соединенные Штаты Америки, Российская Федерация и Республика Казахстан. Эти страны показывают наименьший уровень переработки и соответственно экологического загрязнения от мусорных отходов.

В Казахстане проблема захоронения и утилизации бытовых отходов является одной из острых, так как статистика показывает их стабильный рост. Общий объем накопленных ТБО в Казахстане составляет около 100 млн. т, при этом ежегодно образуется уже порядка 5 – 6 млн. т ТБО. К 2025 году эта цифра может вырасти до 8 млн. тонн, при этом образующиеся отходы размещаются на полигонах без предварительной сортировки и обезвреживания [10]. При этом во вторичное сырье превращается только лишь 90 тыс. т, что составляет около 2%, тогда как все остальное захоронено на полигонах. При этом государственный аппарат осознает, что при переработке 5-6 млн т мусора (40%) Казахстан мог бы заработать до 4-8 млрд. тенге.

Результаты

Вместе с тем, сегодня следует констатировать наличие таких серьезных проблем, как:

1. Незрелая система сбора, в т.ч. раздельного сбора ТБО. Тогда как развитые страны уже на протяжении более 10 лет перешли на раздельную фасовку мусора уже на начальном этапе. Гражданам и предприятиям вменено в обязанность делить мусор для ускорения и упрощения его переработки. Тогда как такая система частично введена только в некоторых районах крупных городов Казахстана. Все это ведет к наличию второй проблемы.

2. А именно, к захоронению отходов без предварительной переработки – это, в свою очередь, прямая угроза экологическому благополучию республики. «Это представляет собой эпидемиологическую опасность. Полигоны являются мощным источником биологического загрязнения, так как анаэробное (без доступа воздуха) разложение органических отходов сопровождается образованием взрывоопасного биогаза, который может представлять угрозу для человека, вредно воздействует на растительность, отравляет воду и воздух. Более того, глав-

ный компонент биогаза – метан – признан одним из виновников возникновения парникового эффекта, разрушения озонового слоя атмосферы и прочих бед глобального характера. В общей сложности из отходов в окружающую среду попадает более ста токсичных веществ. Нередко свалки горят, выбрасывая в атмосферу ядовитый дым» [11].

3. Низкий объем переработки и утилизации отходов. В общей сложности только 5% из всех производимых отходов подвергается переработке, и Казахстан уже накопил на своей территории 23,6 млрд т твердых отходов. На территории страны действуют 603 полигона для ТБО, из которых 97% не соответствуют санитарным требованиям. При этом существуют показатели, которые выходят за рамки простой жизнедеятельности человека и напрямую связаны с промышленной деятельностью. В их числе 7 млрд т отходов являются опасными. 230 млн т отходов составляют радиоактивные отходы и также находятся на территории страны, из них 30 млрд тонн химических отходов [12]. И это при том, что в Казахстане существует 1426 предприятий по утилизации отходов, из них более 80-ти активны и выплачивают налоги. При всем при том, что Казахстан ратифицировал в 2007 году Стокгольмскую Конвенцию о стойких органических загрязнителях, во исполнение которой республика приняла на себя обязательства по уничтожению всех опасных CO_2 содержащих отходов до конца 2028 года. Указом Президента РК (№ 399 от 28.09. 2012 года) между Казахстаном и Международным банком реконструкции и развития подписано Соглашение по реализации проекта «Уничтожение отходов стойких органических загрязнителей в Казахстане».

4. Несоответствие существующих объектов захоронения ТБО требованиям санитарных правил. Так, по утверждению специалистов, «практически все отходы вывозятся на полигоны ТБО для захоронения, при этом из действующих полигонов ТБО, за исключением полигона в г. Астане, все они не соответствуют требованиям санитарных правил, экологическим стандартам захоронения и практически исчерпали свой срок действия. Кроме того, построенные в городах Астане и Алматы мусороперерабатывающие заводы простаивают из-за финансовых затруднений» [13]. При этом следует отметить, что международные стандарты усиливают требования к такого рода мусорным полигонам и Казахстан вынужден будет привести их в соответствие. С этой целью был принят Приказ и.о. Министра

грязнений от исторических отходов. В настоящее время нормы Экологического кодекса Республики Казахстан и другие нормативные правовые акты регулируют сферу управления отходами не в полной мере. ЭК РК устанавливает лишь общие положения по утилизации отходов.

Фактически Казахстану необходимо выстраивать комплексную систему управления отходами, так как организационные и правовые рамки, по сути, отсутствуют. Существующие нормы недостаточны для рационального управления отходами, в том числе не распределена ответственность за построение и работу комплексной системы. Отсутствуют средства для обеспечения стабильного финансирования развития и работы инфраструктуры.

В соответствии с Концепцией, а также постановлением Правительства Республики Казахстан от 9 июня 2014 года № 634 «Об утверждении Программы модернизации системы твердыми бытовыми отходами на 2014 – 2050 годы», формирование комплексной системы управления отходами должно быть реализовано с использованием следующих подходов:

а) создание согласованной системы утилизации отходов с предоставлением полного спектра услуг и всесторонней охраной ландшафтов;

б) сокращение числа полигонов с переходом к широкому применению переработки и вторичного использования, а также извлечения полезных веществ и материалов, получения топлива за счет утилизации отходов;

в) развитие экономики замкнутого цикла с многооборотным использованием продукции как в рамках, так и вне цепочки создания стоимости;

г) улучшение экологической ситуации и снижение техногенного влияния на окружающую среду.

Для минимизации объема промышленных отходов необходимо четко разграничить полномочия государственных органов в сфере обращения с отходами, в частности техногенными минеральными образованиями, радиоактивными отходами, коммунальными отходами в целях установления четкого механизма взаимодействия между различными центральными и местными исполнительными органами по разработке политики и осуществлению надзора над промышленными и коммунальными отходами.

Также необходимо обеспечить внедрение экологически безопасных технологий и процессов, включая технологии по уничтожению отхо-

дов, содержащих стойкие органические загрязнители, и других опасных отходов, расширить экологические требования, касающиеся производства и использования опасных химических веществ (глава 40 Экологического кодекса), в целях усовершенствования законодательных механизмов регулирования химических веществ, гармонизации законодательства в сфере охраны окружающей среды в соответствии с требованиями Закона «О безопасности химической продукции», внедрения международной системы классификации химических веществ.

Заключение

Для решения проблем с твердыми бытовыми отходами необходима реализация следующих мероприятий:

1) стимулирование введения раздельного сбора бытовых отходов у потребителя;

2) выработка мер, направленных на стимулирование привлечения инвестиций в сферу переработки твердых бытовых отходов;

3) поэтапное внедрение принципа расширенной ответственности производителя с целью покрытия части расходов на сбор и утилизацию отходов упаковки, электронного и электрического оборудования, транспортных средств, аккумуляторов, мебели и других товаров после использования;

4) установить иерархию управления отходами: предупреждение образования отходов, раздельный сбор ценных компонентов, утилизация (использование отходов в качестве вторичных ресурсов), переработка, захоронение на полигонах;

5) переход к широкому применению переработки и вторичного использования, а также извлечению полезных веществ и материалов, получению топлива за счет утилизации отходов;

6) внедрение «зеленых закупок» для стимулирования роста «экологически чистого производства», где приоритет при закупках имеют продукция и товары, произведенные с использованием вторично переработанного сырья.

Данные мероприятия позволят решить выше обозначенные подходы по формированию комплексной системы управления отходами. Вместе с тем, необходимо внесение изменений в Закон Республики Казахстан «О местном государственном управлении и самоуправлении в Республике Казахстан» с наделением местных исполнительных органов функциями по стимулированию

предприятий, осуществляющих утилизацию и переработку отходов.

Кроме того, необходимо совершенствовать нормы законодательства в отношении государственного контроля и ответственности физических лиц (населения) и юридических с целью исполнения положений законодательства по отходам.

В целом, Казахстан взял активное направление на внедрение зеленой экономики. Зеленая экономика на современном этапе безальтернативна. Ее распространение выступает одной из неотъемлемых составляющих мирового развития и, на современном этапе определяет место и роль государства в мировом сообществе.

Литература

- 1 Навстречу к зеленой экономике путь к устойчивому развитию и искоренению бедности Обобщающий доклад для представителей властных структур // <https://sustainabledevelopment.un.org/index.php?page=view&type=400&nr=126&menu=35>
- 2 Towards a green economy: the path to sustainable development and poverty eradication-a general report for representatives of power structures. UNEP, 2011, p. 21.
- 3 The Future We Want. United Nations. N.Y., 2012. // <http://www.uncsd2012.org/about.html>
- 4 Childhood Pesticide Poisoning, Information for Advocacy and Action. UNEP Chemicals(2004),стр.7//<http://www.chem.unep.ch/Publications/pdf/pestpoisoning.pdf>
- 5 State of World Fisheries and Aquaculture 2008. Продовольственная и сельскохозяйственная организация (ФАО) ООН (2009), стр. 30
- 6 Деньги не пахнут, или Переработка отходов как выгодный бизнес // <http://www.dw.com/ru/>
- 7 Касенова А.М. Актуальные вопросы управления твердыми бытовыми отходами в Казахстане.
- 8 Как Швеция сделала революцию в переработке // https://rodovid.me/razdelnyi_sbor_musora/kak-shveciya-sdelala-revolyuciyu-v-pererabotke.html
- 9 Мартынов А. Зеленая экономика: мировой опыт и российская практика // Общество и экономика. – № 12. – 2014.
- 10 Программа модернизации системы управления твердыми бытовыми отходами на 2014 – 2050 годы. Утверждена Постановлением Правительства РК от 9 июня 2014 года № 634.
- 11 Тугов А., Эскин Н., Литун Д., Федоров О. Не превратить планету в свалку // Наука и жизнь. – № 5. – 1998.
- 12 Бесхозные отходы // <http://expertonline.kz/a11988/>
- 13 Мейрбеков А.Т., Еримова А.Ж. Способ улучшения системы управления сбора и переработки твердых бытовых отходов // Международный журнал экспериментального образования. – 2015. – № 3-3. – С. 394-396; URL: <https://www.expeducation.ru/ru/article/view?id=7173>

References

- 1 Navstretchu k zelenoy ekonomike put k ustoychivomu razvitiyu i iskoreneniyu bednosti Obobshchayushchiy doklad dlya predstaviteley vlastnykh struktur//<https://sustainabledevelopment.un.org/index.php?page=view&type=400&nr=126&menu=35>
- 2 Towards a green economy: the path to sustainable development and poverty eradication-a general report for representatives of power structures. UNEP, 2011, p. 21.
- 3 The Future We Want. United Nations. N.Y., 2012. // <http://www.uncsd2012.org/about.html>
- 4 Childhood Pesticide Poisoning, Information for Advocacy and Action. UNEP Chemicals (2004), стр.7//<http://www.chem.unep.ch/Publications/pdf/pestpoisoning.pdf>
- 5 State of World Fisheries and Aquaculture 2008. Prodovolstvennaya i selskohozyaystvennaya organizatsiya (FAO) OON (2009), стр. 30
- 6 Dengi ne pahnut, ili Pererabotka othodov kak vyigodnyiy biznes// <http://www.dw.com/ru/>
- 7 Kasenova A.M. Aktualnyie voprosyi upravleniya tverdymi byitovyimi othodami v Kazahstane
- 8 Kak Shvetsiya sdelala revolyutsiyu v pererabotke// https://rodovid.me/razdelnyi_sbor_musora/kak-shveciya-sdelala-revolyutsiyu-v-pererabotke.html
- 9 Martynov A. Zelenaya ekonomika: mirovoy opyt i rossiyskaya praktika // Obschestvo i ekonomika, № 12, 2014
- 10 Programma modernizatsii sistemy upravleniya tverdymi byitovyimi othodami na 2014 – 2050 godyi. Utverzhdena Postanovleniem Pravitelstva RK ot 9 iyunya 2014 goda No 634.
- 11 Tugov A., Eskin N., Litun D., Fedorov O. Ne prevratit planetu v svalku. Nauka i zhizn. № 5, 1998
- 12 Beshoznyie othody // <http://expertonline.kz/a11988/>
- 13 Meyrbekov A.T., Erimova A.Zh. Sposob uluchshenie sistemy upravlenie sbora i pererabotki tverdykh byitovykh othodov // Mezhdunarodnyiy zhurnal eksperimentalnogo obrazovaniya. – 2015. – № 3-3. – S. 394-396; URL: <https://www.expeducation.ru/ru/article/view?id=7173>

Саипинов Д.Р.¹, Калымбек Б.К.²

¹ докторант, e-mail: altunia92@mail.ru

² заң ғылымдарының кандидаты, e-mail: b_kalymbek@mail.ru

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ МАҚСАТЫНА АРНАЛҒАН ЖЕРЛЕРГЕ МЕНШІК ҚҰҚЫҒЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Қазіргі кезде жерге жеке меншік құқығы мәселесі азаматтық қоғамда белсенді түрде талқыланады. Осы мәселелер кешенін қамтитын заңнаманың мемлекетімізге қажеттігін Қазақстан Республикасы Президентінің өзі ұсынған. Қазақстан Республикасы үшін тәуелсіздік алғаннан бері Жер Заңнамасын қабылдап, жер мәселесін құқықтық реттеу кезеңі мемлекеттік жер қатынасын бірегей жүйе ретінде қалыптастыруда және оны тиісінше реттеуде жаңа қадам болып табылады.

Қазіргі таңда аталған заңның ерекшелігі болып барлық мемлекеттерде жерге меншіктің әлеуметтік деңгейін бекітетін және меншік құқығын белгілі бір дәрежеде шектейтін нормалардың көптеп қолдануы есептеледі. Қазақстан Республикасы өз алдына егеменді ел болғалы қоғамдық қатынастар, соның ішінде жер қатынастары Қазақстан Республикасының негізгі заңының нормаларына сай дами бастады. Яғни тәуелсіз жас мемлекетіміздің әлеуметтік-экономикалық, саяси және құқықтық қатынастарының жаңа өмір талабына сай дамуы, өзіміз үшін және болашақ ұрпақ үшін жоғарыда аталған мемлекетіміздің негізгі қатынастарын қайта реттеп, экономикалық, құқықтық реформаларды қазіргі өмір талабына сай жүргізуді талап етті. Қазақстан Республикасы Президентінің айтуы бойынша басты саяси мақсат тұрғысында, әсіресе өтпелі кезеңде экономикалық реформаларды ойдағыдай жүзеге асырудың қажетті шарты ретінде тұрақтылықты қамтамасыз ету болып табылады.

Түйін сөздер: мемлекет, құқық, қоғам, заңнама, жеке меншік, жер, құқықтық реттеу, аграрлық саясат.

Saipinov D.R.¹, Kalymbek B.K.²

¹doctoral student 1 course e-mail: altunia92@mail.ru

²Candidate of Law, Associate Professor, e-mail: b_kalymbek@mail.ru

al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

Features property rights of agricultural land

At present, the right to private ownership of land is actively discussed in civil society. To resolve with regard to regulation at the legislative level, the state was proposed by the President of the Republic of Kazakhstan. Since the acquisition of the independence of the Republic of Kazakhstan, the law on the Earth has been adopted, as well as during the development of legal regulation of land issues, the first steps of legal regulation and formation of the system of land relations in one single, holistic were made.

The peculiarity of this law is that at present, the application of norms restricting the ownership of land and property in the states-social level is increasingly asserted. Formation and development of public relations in the Republic of Kazakhstan as a sovereign state, namely land relations, meets the requirements of the standards of zakonodatelstva. This socio-economic, political and legal relations in accordance with the requirements for the development of a new life for a young independent state, for themselves and for future generations of our state, regulating the above-mentioned relations again, economic, legal reforms, requires carrying out in accordance with the requirements of life. The main goal, according to the President of the Republic of Kazakhstan in the context of political, economic reforms, especially in the transition period is to ensure stability as a necessary condition for successful implementation.

Key words: state, law, society, legislation, property, land, legal regulation, agrarian.

Саипинов Д.Р.¹, Калымбек Б.К.²

¹докторант 1 курса, e-mail: altunia92@mail.ru

²кандидат юридических наук, доцент, e-mail: b_kalymbek@mail.ru

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

Особенности права собственности земель сельскохозяйственного назначения

В настоящее время право частной собственности на землю активно обсуждается в гражданском обществе. С момента приобретения независимости в Республике Казахстан был принят закон о Земле, а также в периоды развития правового регулирования земельных вопросов были сделаны первые шаги правового регулирования и формирования системы земельных отношений в одно единое, целостное.

Особенностью данного закона является в настоящее время применение норм, ограничивающих право собственности на землю и собственности в государствах социального уровня. Становление и развитие общественных отношений в Республике Казахстан, а именно земельных отношений, соответствуют требованиям норм законодательства. Этим самым социально-экономические, политические и правовые отношения в соответствии с требованиями развития новой жизни молодого независимого государства, для себя и будущих поколений нашего государства, регулирующих вышеуказанные отношения вновь, экономических, правовых реформ, требуют проведения их соответствии с требованиями жизни. Главной целью, по словам Президента Республики Казахстан, в контексте политических, экономических реформ, особенно в переходный период, является обеспечение стабильности как необходимого условия успешной реализации.

Ключевые слова: государство, право, общество, законодательство, собственность, земля, правовое регулирование, аграрная политика.

Қазақстан Республикасының қазіргі таңда қарқынды жүргізіліп жатқан аграрлық саясатының негізінде туындаған жаңа норма – жерге меншік құқығының болуының маңызы зор болып табылады. Қазақстан Республикасы Президентінің 2015 жылғы 20 мамырдағы «Ұлт жоспары – бес институционалдық реформаны жүзеге асыру жөніндегі 100 нақты қадам» бағдарламасының 35-қадамында ауылшаруашылық жерлерін тиімді пайдалану мақсатымен оларды нарықтық айналымға енгізу, сонымен қатар Жер Кодексіне және басқа да заң актілеріне өзгерістер енгізу мәселесі алға қойылған. Н.Ә. Назарбаев өз халқына Жолдауында жаңадан қабылданған жер туралы заңның халықты өркениетті нарыққа алып келмегенін және аталған заңда жіберілген кемшіліктерді тез арада жойып жөнге келтіру керек екендігін атап көрсеткен болатын. Сонымен қатар елбасымыз Н.Ә. Назарбаевтың 2017 жылғы «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» атты халыққа жолдауында аграрлық сектордың экономиканың жаңа драйверіне айналуы керектігін айтты. Ол үшін жерді пайдалану тиімділігін арттырып, суармалы егіс алаңын 5 жыл ішінде 40%-ға кеңейтіп, 2 миллион гектарға жеткізу қажеттігін де атап өтті. Сонымен қатар үкімет пен әкімдерге ауыл шаруашылығын әртараптандырып, 2021 жылға қарай азық-түлік тауары экспортын 40%-ға көбейтуді тапсырған болатын. Статис-

тикалық мәліметтер бойынша Қазақстан Республикасының жер аумағы 2016 жылдың 1 қарашасындағы жер балансының деректері бойынша 272,5 млн. га құрайды, оның ішінде ауыл шаруашылық жерлеріне белгіленген жер қоры – 100,8 млн. га (38,6 %) құрайды [1].

Жерге жеке меншік 1995 жылы 30 тамызда қабылданған Ата Заңымызбен енгізілген болатын. Жерге деген меншік құқығы азаматтар мен ұйымдардың маңызды әлеуметтік-экономикалық құқықтарының қатарына жатады. Бұл жердің адамның өмір сүру ортасы болуымен және оның экономикалық тұрғыдан мүмкіншілігінің кең ауқымдылығымен түсіндіріледі. Бұл тұрғыда ерекше маңызды болып ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер келеді. Қазақстан Республикасы өте кең ауыл шаруашылығы жерлерінің ресурсына ие. Қазақстан Республикасының Президентінің 1995 жылғы 22 желтоқсанындағы «Жер туралы» заң күші бар Жарлығының 1-бабы жерге заттық құқықты көздеген. Бұл құқық меншік құқығы, жер пайдалану құқығы, сервитут және басқа да заттық құқықтар ретінде анықталады. Бұл Жарлықтың 11-бөлімі «Жерге меншік құқығы және басқа да заттық құқықтар», 3-тарауы «Жер учаскесі меншік құқығы, жер пайдалану құқығы және басқа да заттық құқықтардың объектісі ретінде», 5-тарауы «Жерге меншік құқығы» деп аталды. Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 20 маусымдағы жаңа Жер Кодексінің 2-бөлімі

«Жерге меншік құқығы, жер пайдалану құқығы және өзге де заттық құқықтар» деп аталды, ал бұл бөлімнің тараулары мен баптарында заттық құқықтың түсінігі, оның түрлері мен құқықтық жағдайы талқыланбады. Қазіргі кезде Қазақстан Республикасы Жер Кодексі бойынша, жер, жер учаскелері, жер пайдалану құқығы, сервитут келесі негіздер бойынша заттық құқықтың объектілері бола алмайды. Жерге меншік құқығының түсінігі Қазақстан Республикасы Жер Кодексінің 3-бабында берілген. Қазақстан Республикасында жер мемлекеттік меншікте болады. Жер учаскелері Жер Кодексінде белгіленген негіздерде, шарттар мен шектерде жеке меншікте де болуы мүмкін. Жер, оның қойнауы, су көздері, өсімдіктер және жануарлар дүниесі, басқа да табиғи ресурстар мемлекеттік меншікте болады. Меншік құқығы үшін Қазақстан Республикасы Конституциясының нормаларында жердің, оның қойнауының, су көздерінің, өсімдіктер мен жануарлар дүниесінің табиғи ресурс ретіндегі сипатының анықтамасы зор мәнге ие [2, 29 б.].

Қазақстан Республикасының Жер кодексінің 21-бабына сәйкес жерге меншік құқығының мазмұны ашылған:

1) меншік иесінің өзіне тиесілі жер учаскесін иеленуге, пайдалануға және оған билік етуге құқығы бар;

2) жердің меншік иесі ретіндегі мемлекеттің құқықтарын жер заңнамасында және Қазақстан Республикасының өзге де заң актілерінде белгіленген өз құзіретіне сәйкес мемлекеттік органдар жүзеге асырады;

3) жер учаскесінің меншік иесі жер заңнамасында және Қазақстан Республикасының өзге де заң актілерінде көзделген негіздерде, шарттар мен шектерде меншік иесі құқығын жүзеге асыра алады.

Жерге меншік құқығы деген ұғымды екі түрлі, объективтік және субъективтік мағынада қарастыруға болады. Объективтік мағынада: бұл ұғым жерге меншік құқығын жүзеге асырумен туындайтын қатынастарды реттеуге бағытталған құқықтық нормалардың жиынтығы болып табылады. Ал субъективтік мағынада: бұл ұғым тұлғаның өзіне тиесілі жер учаскесін заңда көрсетілген тәртіп пен шарттарды иелену, пайдалану және билік ету құқығын білдіреді. Субъективтік мағынада қарапайым халыққа түсінікті болады. Жер учаскесін меншік иесі іс жүзінде иемденуі, өзінің шаруашылық қажеттілігін қанағаттандыру мақсатында пайдалы қасиеттерін алу, өзіне заң жүзінде

тиесілі жер учаскесінің тағдырын шешу сөзсіз меншік құқығының ұғымын толығымен ашады.

Жерге жеке меншік құқығының объектілері болып Қазақстан Республикасының Жер кодексінде көзделген тәртіпке сәйкес, елді мекендер, ауыл шаруашылық мақсатындағы жерлер, заңда көзделген жағдайда орман және су қорларының жерлері табылады. Жерге жеке меншік құқығын орнатпастан бұрын, жер учаскелерін, жер пайдалану құқығын және жер үлестерін жер айналымына енгізудің заңды түрде қамтамасыз етілген мүмкіндігін анықтау қажет. Яғни жеке меншік құқығының объектісі болып табылатын жер учаскесі немесе жер пайдалану құқығы шаруашылық және азаматтық айналымнан алынбаған, жер заңдарымен жеке меншікте болу мүмкіндігі анықталған, жер учаскесінің шекаралары айқындалған және ол жер учаскесіне құқықтарды куәландыратын құжаттарында көрініс тапқан жер учаскесі болуы тиіс.

Жерге меншік құқығы және жер пайдалану құқығы – бұл жерді табиғи орта мен оның жағдайларынан ажыратылмайтын жалғыз табиғи объект ретінде пайдалану мен оған меншіктің ерекше түрлері. Сол себепті жерге меншік құқығы мен жер пайдалану құқығының объектісі ретінде жеке және мемлекеттік меншік құқығы мен жер пайдалану құқығы субъектілерінің, олардың шаруашылық жүргізу нысандарына қарамастан, құқықтары мен міндеттер орнықтырылады [3, 335-336 б.]. Мемлекет жерге орналастыру, мемлекеттік жер кадастры және жер мониторингі салаларында әр түрлі шараларды жүзеге асырады. Бұл шаралардың заттық құқыққа тән емес екендігі белгілі. Мысалы, жерге орналастыру жер қатынастарын реттеуге, жерді ұтымды пайдалану мен қорғауды ұйымдастыруға бағытталған Қазақстан Республикасы жер заңдарының сақталуын қамтамасыз ету жөніндегі шаралар жүйесі болып табылады. Жер мониторингі болып жатқан өзгерістерді уақытылы анықтау, оларды бағалау, одан әрі дамуын болжау және кері әсері бар процестерді болдырмау мен оның зардаптарын жою жөнінде ұсыныстар әзірлеу мақсатында жүргізілетін жер қорының сапалық және мөлшерлік жай-күйін базалық (бастапқы), жедел, мерзімді байқау жүйесін білдіреді. Жерге меншік нысандарына, жердің нысаналы мақсаты мен пайдалану сипатына қарамастан Қазақстан Республикасының барлық жері жер мониторингісінің объектісі болып табылады. Жер кодексінің нормалары барлық жерлердің,

соның ішінде оның бөліктері – жер учаскелерінің нысаналы мақсатын көздейді. Мемлекет барлық жерлердің, соның ішінде жеке меншікке, жер пайдалану құқығына берілген барлық жер учаскелерінің нысаналы мақсатын анықтайды. Жер учаскелерінің меншік иелерімен жер пайдаланушылар жер учаскесін пайдалану және беру кезінде оның нысаналы мақсатын өз бетімен өзгертуге құқығы жоқ. Мемлекет мемлекеттік органдар жүйесі арқылы жер қорын басқаруды және меншік нысанына, жер пайдалану құқығына және шаруашылық жүргізуге қарамастан барлық жерлерді пайдалану мен қорғауға мемлекеттік бақылауды жүзеге асырады. Барлық тұлғаларға жер учаскелерін беру Қазақстан Республикасы заңдарының нормаларына сәйкес, ал басқа мемлекетке беру өзара шартта көзделген тәртіпке сәйкес жүзеге асырылады. Жерлердің нысаналы мақсаты, жерді пайдалану мен қорғауға мемлекеттік бақылау, мемлекеттің жер учаскелерін нормалауы, беру және сатуы сияқты нормаларды азаматтық заңнама заттық құқықтың объектілеріне қатысты қарастырмайды. Мемлекеттік органдарға Қазақстан Республикасының жер заңдарымен белгіленген жерді пайдалану мен қоршаған ортаны қорғау туралы заңнамамен реттелмеген жағдайда ғана азаматтық заңнама қолданылады.

Жер құқықтық өзгерістерінің нәтижесінде туындаған жерге мемлекеттің монополиясының жойылуы, жекелеген жер санаттарына жеке меншік құқығының пайда болуы, ақылы жер пайдалануға көшу, жерді жеке меншікке немесе пайдалануға алғаны үшін ақы төлеу, жердегі шаруашылық етуші субъектілердің тең құқықты дамуы, жер нарығының қалыптасуы сияқты әрекеттер орынды құбылыс болып табылады. Қазақстан Республикасында нарықтық жағдайға өтуге байланысты әртүрлі меншік нысандарының пайда болуы, шаруашылық етуші субъектілердің және олардың нысандарының көбеюі ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді жалға алуды шектемейді, керісінше, оның әрі қарай дамуына алғышарт ретінде танылады [4, 140-141 б.].

Жер заңнамасының әлеуметтік бағыты, тәжірибе көрсетіп беріп отырғандай, жер қатынастары субъектілеріне жер беру арқылы көрініс табуы керек. Дегенменен, заң жер қатынастары субъектілерінің қатарын негізсіз көбейте бермейді, яғни ол негізсіз жер қатынастары субъектілерінің шоғырланып қалуына жол ашпайды. Егер де жер заңнамасын осы көзқарас тұрғысынан алып қарастыратын болсақ,

онда біз келесіні көреміз. Қазіргі қолданыстағы 2003 жылғы Жер кодексінің тағы бір сөзсіз артықшылығы ретінде онда жерді пайдаланудың екі нысаны көрсетілгендігін айтуға болады. Олар: жеке меншік құқығында және жер пайдалану құқығында. Жер қатынастары субъектілеріне осы екі нысанның кез келгенін таңдау құқығы берілген.

Қазіргі таңдағы Қазақстан Республикасының жағдайында ауыл шаруашылығының дамуына өзінің орасан үлесін қосып жатқандар – бұлар заңды тұлғалар болып табылады. Заңды тұлғалар да заңнамада көзделген шекте және көлемде ауыл шаруашылығындағы жерлерге жеке меншік құқығын иелене алады. Қазақстан Республикасының мемлекеттік емес заңды тұлғаларының жеке меншігінде тауарлы ауыл шаруашылығы өндірісін жүргізу, орман өсіру үшін үйлерді (құрылыстарды, ғимараттарды) олардың мақсатына сәйкес қызмет көрсетуге арналған жерді қоса алғанда, өндірістік және өндірістік емес, оның ішінде тұрғын үйлер (құрылыстар, ғимараттар) мен олардың кешендерін салу үшін берілген (берілетін) немесе олар салынған жер учаскелері болуы мүмкін. Тауарлы ауыл шаруашылығы өндірісін жүргізуге және орман өсіруге арналған жерді қоспағанда, жоғарыда аталған мақсаттарға арналған жер учаскелері шетел азаматтарының, азаматтығы жоқ адамдардың және шетелдік заңды (мемлекеттік емес) тұлғалардың жеке меншігінде болуы мүмкін. Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жер учаскелері жеке меншік құқығымен Қазақстан Республикасының азаматтарына шаруа (фермер) қожалығын жүргізу үшін және Қазақстан Республикасының мемлекеттік емес заңды тұлғаларына тауарлы ауыл шаруашылығы өндірісін жүргізу және орман өсіру үшін беріледі.

Ауыл шаруашылығы мақсатына арналған жерлер келесі жағдайларда ғана жеке меншікке беріледі:

- 1) Қазақстан Республикасы азаматтарының жеке меншігінде шаруа қожалығын жүргізу үшін;
- 2) Өзіндік қосалқы шаруашылық жүргізу үшін;
- 3) Орман өсіру үшін;
- 4) Бағбандық және саяжай құрылысы үшін;
- 5) Жеке тұрғын үй құрылысы үшін;
- 6) Тауарлы ауыл шаруашылық өндірісін жүргізу үшін;
- 7) Үйлерді (құрылыстарды, ғимараттарды) олардың мақсатына сәйкес қызмет көрсетуге

арналған жерлерді қоса алғанда, өндірістік және өндірістік емес, оның ішінде тұрғын үйлер (құрылыстарды, ғимараттарды) мен олардың кешендерін салуға берілген (берілетін) немесе олар салынған жер учаскелері [5, б. 64].

Азаматтар және мемлекеттік емес заңды тұлғалардың бөлек меншігіне:

- тұрғын халықтың қажетіне арнап пайдаланылатын және соған арналған жайылымдық және шабындық алқаптар;

- ортақ пайдаланудағы жолдар, оның ішінде шаруашылықаралық және мекенаралық маңызы бар, сондай-ақ ортақ пайдаланудағы жер учаскелеріне өтуге арналған жолдар;

- жер учаскелерінің екі немесе одан көп меншік иелері немесе жер пайдаланушылар бірлесіп пайдаланатын суландыру құрылыстары (суландыру каналдары, суағарлар, құдықтар, суат пункттері) орналасқан жер учаскелері берілмейді.

Қазақстан Республикасында ең ірі әрі басты жер меншік иесі – мемлекет. Жерге деген мемлекеттік меншік құқығы деп – мемлекеттің Қазақстан Республикасының аумағындағы өзіне тиесілі жер учаскелерін заңда көрсетілген талаптар мен шарттар негізінде иелену, пайдалану және билік ету құқығы болып танылады. Мемлекеттік меншік құқығының объектілері болып жеке меншікке берілмеген жерлердің барлығы табылады. Мемлекеттік меншіктегі жер учаскелерін шартты түрде екі түрге бөліп қарастыруға болады: айналымнан алынып тасталған жер учаскелері және айналымда шектеулі жер учаскелері. Қазақстан Республикасының Жер кодексінің 26-бабы жеке меншікте бола алмайтын жер учаскелерінің түрлерін белгілей отырып, жеке меншік құқығының объектілерін шектеп отыр. Айналымнан алынып тасталған жер учаскелері жеке меншік құқығында бола алмайды, сәйкесінше, олармен кез келген азаматтық-құқықтық мәмілелер жасауға тыйым салынған. Ал айналымда шектелген жер учаскелері жеке меншікке берілмейді, дегенмен заңда көзделген шектер мен тәртіпте жеке меншікте болуы мүмкін. Мемлекеттік билік органдарына, мемлекеттік ұйымдар мен мекемелерге берілген, қорғаныс қажеттеріне пайдаланылатын, ерекше қорғалатын табиғи аумақтар алып жатқан, сауықтыру және тарихи-мәдени мақсаттағы, орман және су қорларының, елді мекендер жеріндегі ортақ пайдаланудағы жер, босалқы жер, оның ішінде арнайы жер қорының жер учаскелері, кенттер мен ауылдық елді

мекендердің маңындағы жайылымдық және шабындық алқаптар, сондай-ақ жеке меншікке берілмеген шалғайдағы жайылымдар мен басқа да жерлер мемлекеттік меншікте болады [6, 262-263 б.]. Мемлекеттік меншікті тиімді басқару мен құқықтық реттеу жағдайы халық үшін өте маңызды болып табылады.

Қазақстан Республикасының Жер кодексіне сәйкес азаматтық құқықтық айналымның объектісі бола алмайтын, сәйкесінше нарықтық құны анықталмайтын жер учаскелерінің санаттары қарастырылған. Олар Қазақстан Республикасының Жер кодексіне сәйкес тек мемлекеттік меншікте болатын жер учаскелері. Нақты тізімнің бекітілгені өте орынды, мұны Жер кодексінің бірден-бір жетістігі ретінде тануға болады. Демек, аталған жер учаскелері жеке меншікке берілмейді және азаматтық айналымның объектісі бола алмайды. Олар:

- мемлекеттік билік органдарына, сондай-ақ мемлекеттік ұйымдар мен мекемелерге берілген жерлер;

- қорғаныс қажеттері үшін пайдаланылатын жерлер;

- Қазақстан Республикасының мемлекеттік кеден шекараларын қорғау және жан-жақты күзету үшін тұрғызылған инженерлік-техникалық құрылыстар, коммуникациялар орналасқан жер учаскелері;

- кеден қажеттеріне арналған жер учаскелері;

- ерекше қорғалатын табиғи аумақтардың, сауықтыру мақсатындағы, рекреациялық және тарихи-мәдени мақсаттағы жерлер;

- орман өсіру үшін жеке меншікке берілген жер учаскелерінде өсірілген жекеше орман қорының жерін қоспаған жағдайда орман қорының жері;

- су шаруашылығымен күнделікті айналысатын ұйымдар мен бірлесіп жекешелендірілген жағдайда, су құрылыстары алып жатқан жерлердің жеке меншікте болу мүмкіндігін қоспаған жағдайда су қорының жері;

- магистралдық темір жол желілері мен ортақ пайдаланудағы автомобиль жолдары;

- жеке меншік құқығындағы үйлер мен ғимараттардың және оларға қызмет көрсетуге қажетті жер учаскелерін қоспағанда, елді мекендердегі ортақ пайдаланудағы аумақтар орналасқан жер учаскелері;

- босалқы жер учаскелері.

Көбінесе мемлекеттің меншігіндегі жер учаскелері Қазақстан Республикасы экономикасының басты секторындағы қажетті инвести-

ция тарту жобасының жүргізілуіне негіз болады. Мемлекетке тиесілі жер қойнауын тиімді пайдалану мен басқаруды ұтымды жоспар негізінде жүргізу нәтижесінде ел экономикасы әлемдік деңгейде қарқынды дамиды. Мемлекеттік меншік құқығын іске асыруды біз келесіден көре аламыз.

Мемлекеттік меншіктегі жерден жер учаскелері:

– жеке меншікке сатылуы немесе өтеусіз берілуі;

– тұрақты немесе уақытша жер пайдалануға берілуі;

– Қазақстан Республикасының қолданыстағы Жер кодексінде, сонымен қатар Қазақстан Республикасының өзге де заң актілерінде немесе халықаралық шарттарда көзделген жағдайларда өзге де құқықтық нысандарда іске асырылуы мүмкін.

Мемлекет жер учаскесіне жеке меншік құқығын берген кезде немесе уақытша өтеулі жер пайдалану құқығын сатқан кезде, жер үшін төлемақының базалық ставкалары келесі жағдайларда қолданылады:

1) жер учаскелерін немесе жер пайдалану құқығын кепілге қойып, несие алған жағдайда жерді бағалау үшін;

2) жер учаскелерін немесе жер пайдалану құқығын шаруашылық серіктестіктердің жарғылық қорларына жария ретінде не өндірістік кооперативтерге пай ретінде берген жағдайда;

3) меншік иесін жер учаскесіне меншіктің жалпы үлесінен бөлу кезінде жер үлесінің құнын белгілеу үшін;

4) жер учаскелерін немесе пайдалану құқығын шаруашылық жүргізуші субъектілердің активтеріне енгізген кезде және жер учаскесінің немесе жер пайдалану құқығының құны тараптардың келісімімен белгіленуі мүмкін болмаған өзге де жағдайда, олардың құнын бағалау үшін;

5) жеке меншік немесе пайдалану құқығындағы нақтыланған жер учаскесі үшін салынатын салық мөлшерін анықтау үшін;

6) жер учаскесін немесе жер пайдалану құқығын сауда-саттықта сатқан жағдайда жер учаскесінің бастапқы бағасын анықтау үшін;

7) жер учаскесінің кадастрлық бағалау құнын анықтау үшін.

Жердің меншік иесі өзінің жерінде капитал қолданғаны үшін ақы төлеуді талап етеді. Бұл кәсіпкердің табысын төмендетеді [7, 42 б.]. Нарық экономикасы тұңғыш рет Нидерландияда қалыптасқаны бекер емес – бұл елде барлық жер дәстүрлі түрде мемлекет меншігінде болған.

Бүгін нарық экономикасы жоғары дамыған көп елдерде жер мемлекет меншігінде болып отыр. Натуралдық аграрлық өндірістен тауарлыққа көшкенде, меншік формасы шешуші шарт болып табылмайды. Жерге жеке меншік, өндірістің басқа факторларына жеке меншіктен көп кейін қалыптасқан және осы күнге дейін ол жетекші рөл атқармайды. Көп елдерде жерге меншік ұлттық деңгейде болып отыр және жоғарғы меншік иесі мемлекет болып табылады. Шығыс, Африка, Көне Азия, Америка, Ресей халықтары аграрлық экономиканың әмбебап кезеңінен өткен. Бұларда жерді пайдалануға негізделген, ауыл шаруашылық егістік қауымының мемлекеттік жүйесі қалыптасқан. Экономикалық теорияда осы болмыс «азиялық өндіріс тәсілі» деп аталады. Германдар, франктер, кельттер жерді жергілікті тайпалардан күшпен алып, оған жеке меншік орнатқан. Осы халықтарда индивидуалдық қауымдар, жерге жеке меншік болуына және оны жалға алуға (аренда – иемденудің бір формасы) негізделген.

Нарық шаруашылығының дамуына жерге жеке меншік «осылай әсер етеді» деп кесіп айтуға болмайды. Жердің тауар айналымына енгізілуі, оны басқа ресурс тәрізді сатып алуға мүмкіндік береді. Аграрлық нарықтың дамуына жердің сатып алу-сатылуы өте жаман ықпал етеді – жермен айналысу қиынға түседі. Жерге жеке меншіктің болуы, аграрлық экономиканы капитализациялауға кедергі болады: ол капиталдың еркін ағымына шек қояды.

Ауыл шаруашылық мақсатындағы жерлердің жеке меншікке берілген уақытында бір адамның қолында шоғырланып қалуына жол бермейтін норма сөзсіз әлеуметтік маңызға ие. Дегенмен, оның толық орындалуының және қамтамасыз етілуінің механизмдері осы күнге дейін өз дәрежесінде емес екендігін айтуымыз керек.

Қазақстан Республикасының Жер кодексіне сәйкес, жер учаскесін жеке меншікке сатып алудың төрт түрлі жағдайы көрініс тапқан. Олар:

– жерді жер учаскесінің кадастрлық бағалау құнына сәйкес сатып алу;

– жер учаскесін кадастрлық бағалау құнына сәйкес, сатып алу сомасын төлеу мерзімін он жылға дейін ұзарту арқылы;

– жер учаскесінің кадастрлық құнына қарай айқындалатын жеңілдікті бағамен;

– жер учаскесінің кадастрлық құнына қарай айқындалатын жеңілдікті бағамен сатып алу сомасын төлеу мерзімін он жылға дейін созыру арқылы сатып ала алады.

Қазақстан Республикасының азаматтарына өзіндік қосалқы шаруашылықты, бағбандықты және саяжай құрылысын дамыту үшін жеке меншікке беріледі. Ауыл шаруашылығы мақсатына арналған жер учаскелеріне жеке меншік құқығын табыстыру ақылы негізде жүзеге асырылады. Ауыл шаруашылығы өндірісін жүргізу үшін Жер учаскесіне жеке меншік құқығының табысталуына мүдделі азаматтар мен мемлекеттік емес заңды тұлғалар келесі жағдайлармен жер учаскесін сатып ала алады:

– жер учаскесіне меншік құқығын жер телімінің кадастрлық құнына тең бағамен; Бұл жағдайда жер учаскесінің кадастрлық құнын жер ресурстарын басқару жөніндегі аумақтық орган белгілейді;

– жер учаскесіне жеке меншік құқығын оның кадастрлық құнына қарай айқындалатын жеңілдікті бағамен; Бұл жағдайда әкімшілік-аумақтық бірліктер бойынша жер учаскелеріне жеңілдікті бағаның нақты мөлшерін Қазақстан Республикасының Үкіметі белгілейді.

Сонымен қатар, Қазақстан Республикасының Жер Кодексіне сәйкес жер учаскесіне жеке меншік құқығын сатып алатын тұлғаның өтініші бойынша жер учаскелерін сатып алған жағдайда сатып алу сомасын төлеу он жылға дейін төлеу мерзімін ұзарту арқылы жүргізіледі.

Шаруа қожалығын және тауарлы ауыл шаруашылығы өндірісін жүргізу үшін жер учаскесіне жеке меншік құқығының табысталуына мүдделі азаматтар мен мемлекеттік емес заңды тұлғалардың:

1) жер учаскесіне жеке меншік құқығын жер учаскесінің Жер кодексінің 10 және 11-баптарына сәйкес анықталатын кадастрлық құнына тең бағамен сатып алуына;

2) жер учаскесіне жеке меншік құқығын оның кадастрлық құнына қарай айқындалатын жеңілдікті бағамен сатып алуына болады. Бұл ретте әкімшілік-аумақтық бірліктер бойынша жер учаскелеріне жеңілдікті бағаның нақты мөлшерін Қазақстан Республикасының Үкіметі белгілейді. Жер учаскелерін төлеу мерзімін ұзарту арқылы алған тұлғаларға учаскенің бағасын толық төленгенге дейін мәміле (сату, жалға немесе өтеусіз пайдалануға беру, шаруашылық жүргізуші субъектілердің жарғылық капиталына салым немесе жарна ретінде беру) жасауға тыйым салынады. Жеңілдікті бағамен төлеу мерзімі ұзартылып сатылған жер учаскесімен мәміле жасауға, оның сатып алу бағасы толық төленгеннен кейін он жыл өткен соң құқық беріледі.

Жерге жеке меншікті қолданыстағы заңнамаға енгізудің басты негіздемесі болып инвесторлардың ауыл шаруашылық саласына деген қызығушылығы болып табылады. Қазақстан Республикасы заңдарында көзделген жерлердің құқықтық жағдайларына сәйкес анықталады [8]. Субъектілерінің кез келген құқықтары мен міндеттері, өкілеттіктері жер туралы заңнаманың мақсаты мен міндеттерімен тікелей байланысты және оларды жүзеге асыру үшін олардың құқыққа сай әрекеттері қажет. Жер құқығы қатынастары қатысушысының барлық міндеттерді орындаудағы әрекетсіздігі немесе жер туралы заңнаманы бұзуы жер туралы заңнаманың аталған құқықтары мен міндеттеріне қайшы келеді. Ауыл шаруашылық өндірісі өнімі, мүлкінің нарықта өтімділігінің төмен болуы ауыл шаруашылығына инвесторларды тартуға және де қаржылық құрылымдарды енгізуге басты кедергі болды. Жерге жеке меншікті енгізу ауыл шаруашылық жерлерінің өтімділігін жоғарылатады, ал бұл, өз кезегінде, банк активтерін, қаржыларын ауыл шаруашылығы саласына енгізуге әкеп соғады. Бұл қаржы біршама ұзақ мерзімді несиелерді қажет ететін жаңа шаруашылық субъектілерін орналастыру және қайта орналастыру үшін қажет. Екінші негіздеме болып ауыл шаруашылығының төмен деңгейдегі техникалық қамтамасыз етілуі табылады. Техниканың физикалық және моральдық жағынан тозуының кең көлемде етек жаюы қол еңбегін пайдаланудың үстемдігіне алып келеді, ал бұл өндірістің тауарлық сипатын бірден төмендетеді, себебі қол еңбегі мол уақытты қажет етеді, әрі неғұрлым көп жұмыс күшін талап етеді. Аталған жағдай азық-түлік импортының күшеюіне және мемлекеттің азық-түлік қауіпсіздігінің төмендеуіне әкеліп соғады. Ауылдың техникалық жағдайы ауыл шаруашылығына салатын капитал мөлшерінің жылдам өсуін талап етеді. Ал бұл, сәйкес кепілдік қамтамасыз етудің мүмкін емес. Жерге жеке меншікті енгізудегі үшінші негіздеме болып жердің кейінгі нарығының қызмет ету қажеттілігі болып табылады. Алғашқы нарықта жердің нақты меншік иелері анықталуы керек. Ал оны нарықтық айналымға енгізумен байланысты барлық операциялар кейінгі нарықта жүзеге асырылуы тиіс. Қазіргі кезде Қазақстан Республикасындағы жердің кейінгі нарығы ашық немесе құпия түрде жүзеге асырылады. Оған дәлел ретінде мынадай ресми мәліметті атауға болады: тек инвестор-компаниялардың өзіне 3 млн га жер сатылған немесе басқаруға

берілген. Өңделуші ауыл шаруашылығы мақсатына арналған жерлердің құнарлығының бірден төмендегенін атап өтпеске болмайды, бұл өндіріс технологиясын дөрекі түрде бұзудың қаржы ресурстарының жетіспеушілігінің, белгілі бір ауыл шаруашылық өнімдеріне сұраныстың азаюының және техниканың тозуының салдарынан болады. Аталған мәселелердің барлығы өндірісті жүргізудің нақты бір табиғи-климаттық жағдайларымен қалыптасқан мамандандыруды үздіксіз ауыстырып отыруға мәжбүр еткізеді [9, б. 70-71].

Ауыл шаруашылық мақсатындағы жерлерге қатысты жеке меншік құқығы тиімді әсер ету үшін:

- ауыл шаруашылық жерлерін жеке меншікке берудің құқықтық механизмін жасауы тиіс;

- ауыл шаруашылық өндірісінің тиімділігін арттыру мақсатында жеке меншік құқығын шектеу жүйесін қалыптастыру;

- жалға алынған жерлердің құқықтық режимін жеке меншік құқықтағы жерлердің режиміне жақындату, жалға алуды жеке меншік құқықты қайта рәсімдеудің жеңілдіктері мен негіздерін реттеу;

- ауыл шаруашылық өндіріс субъектілерінің меншік құқығында немесе пайдаланудағы жерлердің шекті мөлшерін анықтау тәртібін реттейтін арнайы заңға сәйкес акт қабылдау қажет; жерге байланысты заң бұзушылықтар үшін жауапкершілік шараларын қарастыратын нарықтық қатынастарға сәйкестендіру [10, 396 б.].

Жалпы Қазақстан Республикасының Жер кодексі тиімді болуы үшін аграрлық жер қатынастары саласында көптеген арнайы заңға сәйкес актілерді қабылдау қажеттігі туындап отыр.

Бүгінгі таңда мемлекетімізде жер ресурстарын басқару мен құқықтық реттеу жерге жан-жақтан инвестициялар тарту, сонымен қатар мемлекеттің әр түрлі заманауи технологияларды пайдалана отырып, көптеп қабылданып жатқан жобалар мен жоспарларды жүргізіп, жүзеге асыруда басымдылықты жеке инвесторға беру қажеттігі туындап отырғаны мәлім.

Мемлекетімізде жер қатынастарының дұрыс дамуы еліміздің әлеуметтік-экономикалық, құқықтық дамуына зор ықпалын тигізетінін ұмытпағанымыз жөн. Сол себепті жер қатынастарының реттелуін мемлекеттен ажыратып алуға болмайды. Қазіргі нарықтық қатынастарға байланысты, жердің мемлекет меншігінен жеке меншікке өтуі және жеке меншіктегі жерлердің азаматтық құқықтық мәмілелер арқылы сатылуы, жалға берілуі сияқты жүргізіліп жатқан

қатынастардың барлығы ақылы негізде жүзеге асырылады. Бұл дамыған нарықтық қоғамның талабынан туындаған заңды құбылыс болып табылады және бұл өте орынды. Себебі, жердің мемлекет меншігінен жеке меншікке өтуі азаматтардың өздерінің рухани-материалдық қажеттіліктерін қанағаттандыру болып табылады. Бүгінгі таңда ауыл шаруашылығы мақсатына арналған жерлер құқықтық реттеу тиісті деңгейде жүргізілмей жатыр. Сонымен қатар, Жер кодексіне жаңадан енгізілген толықтырулар мен өзгерістерді қарапайым халық қабылдамай жатыр. Яғни бұл келеңсіздіктер тікелей адамдардың әлі де құқықтық сауаттылығы мен мәдениетінің жеткілікті дәрежеде болмауының кесірінен туындайды деп санаймыз.

Қорыта келе, келесі ұсыныстарымыз бар. Ең басты, ауыл шаруашылығы жерлерінің үлкен алаңдарын «бір қолға» беруді болдырмау мақсатында заң жобасымен ауыл шаруашылығы мақсатындағы жер учаскелерін жалға берудің ең жоғары мөлшерін белгілеу көзделген, олар әрбір облыстың әкімшілік аудандардың шегінде алқап түрлері бойынша қазақстандықтарда жалға алуға болатын шекті ең жоғары мөлшерін белгілейді. Бұл ретте, ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді «бір қолға» беру бірнеше облыстың аудандарында немесе бірнеше облыстарда тек бір шекте ғана мүмкін болады, берілетін жерлердің жиынтық көлемі республика үшін белгіленген шекті мөлшерден аспауға тиіс.

Екіншіден, қарапайым ауыл халқының малын жаю үшін жайылымдық жерлердің жетіспеушілігі мәселесін шешу үшін заң жобасында арнайы нормалар енгізілуі тиіс. Оларға сәйкес, елді мекендердің айналасында халықтың жеке ауласын ұстауға мұқтаждарын қанағаттандыру үшін жайылымдық жерлердің алаңдары белгіленеді. Осы аумақтарда оларды Қазақстан Республикасының жеке және заңды тұлғаларына жер пайдалануға беруге тыйым салыну керек. Сондай-ақ, жерді пайдалануға мемлекеттік бақылауды күшейту мақсатында заң жобасымен ауыл шаруашылығы жерлерін тиімді пайдаланудың мемлекеттік бақылау функциясын аудандық атқарушы органдардың, осы мәселеге жауапты жергілікті уәкілді органдар құзыретіне беру көзделеді.

Заң жобасымен мемлекеттік шекараның шекара белдеуінде және аймағында ауыл шаруашылығы жерлерін беру талаптарын күшейту қажет, онда шетелдіктерге, азаматтығы жоқ адамдарға, шетелдік қатысуы бар заңды тұлғаларға жерді иеленуге шектеу қою мәселесі

негізге алынуы тиіс, оларға жерді пайдалануға беру кезінде тексеру жұмыстарын барынша қатаңдату керек. Ауыл шаруашылығы өндіріс субъектілерінің меншік құқығында немесе пайдаланудағы жерлердің шекті мөлшерін

анықтау тәртібін реттейтін арнайы заңға сәйкес нормативтік акт қабылдау қажет, жерге байланысты заң бұзушылықтар үшін жауапкершілік шараларын қарастыратын нарықтық қатынастарға сәйкестендіру қажет.

Әдебиеттер

- 1 Қазақстан Республикасы Президентінің 2017 жылғы «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» атты халыққа жолдауы // Параграф ақпараттық құқықтық жүйесі – 2017.
- 2 Еркінбаева Л.К. Аграрные правоотношения в Республике Казахстан: автореферат дис. д-ра юрид. наук: 12.00.09. – Алматы, 2008. – 41 с.
- 3 Bekturganov, A., Nurmukhankyzy, D., Ozenbayeva, A.T. The Problems of Legal Regulations of the Investment Agreement in the Subsoil in the Republic of Kazakhstan // Procedia-Social and Behavioral Journal (ISSN: 1877-0428) International Conference // 2014. – pp. 1001-1005.
- 4 Румянцев Ф.П. Правовое регулирование оборота земель сельскохозяйственного назначения / Ф.П. Румянцев // Вестник Нижегородского государственного университета им. Н.И. Лобачевского. Сер. «Право». – Н. Новгород, 2003. – Выпуск 2 (7). – 183-187 с.
- 5 Нурахметова Г.Г. Правовое регулирование сделок в сфере земельных отношений. – Алматы: Қазақ университеті, 2004. – 132 с.
- 6 Keiter, R.B. Ecological concepts, legal standards, and public land law: An analysis and assessment // Natural Resources Journal Volume: 44 Issue : 4 Page: 988 Published: February 2004.
- 7 Быстров Г.Е. Общая характеристика законодательства о земельных реформах в зарубежных странах // Государство и право. – 2006. – № 7. – 98 с.
- 8 «Жер қойнауы және жер қойнауын пайдалану туралы» Қазақстан Республикасының 2010 жылғы 24 маусымдағы №291-IV Заңы // Параграф ақпараттық құқықтық жүйесі. – 2017.
- 9 Yerkinbayeva, L.K., Ozenbayeva, A.T. The ecological and legal aspects of ensuring the food security of the Republic of Kazakhstan under the transition to a «green» economy // Social and Behavioral Journal (ISSN: 1877-0428) International Conference // 2014. – pp. 175.
- 10 Ерофеев Б.В. Земельное право России: учебник для высших юридических учебных заведений. – М.: ООО «Профобразование», 2003. – 522 с.

References

- 1 «Qazaqstannyngh ushinshi zhangyruy: zhahandyq bāsekege qabiletilik» Qazaqstan Respublikasy Prezidentining 2017 zhylygy atty halyqqa zholdaуy // Paragraf aqparattyq quyqytyq zhuesi – 2017.
- 2 Erkinbaeva L.K. (2008) Agrarnye pravootnosheniya v Respublike Kazahstan: avtoreferat dis. d-ra jurid. nauk: 12.00.09. – Almaty. – 41 s.
- 3 Bekturganov, A., Nurmukhankyzy, D., Ozenbayeva, A.T. (2014) The Problems of Legal Regulations of the Investment Agreement in the Subsoil in the Republic of Kazakhstan // Procedia-Social and Behavioral Journal (ISSN: 1877-0428) International Conference // 2014. – pp. 1001-1005.
- 4 Rumjancev, F. P. (2003) Pravovoe regulirovanie oborota zemel' sel'skhozjajstvennogo naznachenija / F. P. Rumjancev // Vestnik Nizhegorodskogo gosudarstvennogo universiteta im. N. I. Lobachevskogo. Ser. «Pravo». – N. Novgorod. – Vypusk 2 (7). – 183-187 s.
- 5 Nurahmetova G.G. Pravovoe regulirovanie sdelok v sfere zemel'nyh otnoshenij. – Almaty: Kazak universiteti, 2004. – 132 s.
- 6 Keiter, R.B. (2004) Ecological concepts, legal standards, and public land law: An analysis and assessment // Natural Resources Journal Volume: 44 Issue : 4 Page: 988 Published: February.
- 7 Bystrov G.E. Obshhaja harakteristika zakonodatel'stva o zemel'nyh reformah v zarubezhnyh stranah // Gosudarstvo i pravo. – 2006. – № 7. – 98 s.
- 8 «Zher kojnaуy zhane zher kojnaуyn pajdalanu turaly» Qazaqstan Respublikasynyngh 2010 zhylyfry 24 maуsymdagy №291-IV Zany // Paragraf aqparattyq quyqytyq zhuesi. – 2017.
- 9 Yerkinbayeva, L.K., Ozenbayeva, A.T. (2014) The ecological and legal aspects of ensuring the food security of the Republic of Kazakhstan under the transition to a «green» economy // Social and Behavioral Journal (ISSN: 1877-0428) International Conference // 2014. – pp. 175.
- 10 Erofeev B.V. (2003) Zemel'noe pravo Rossii: Uchebnik dlja vysshih juridicheskikh uchebnyh zavedenij. – M.: ООО «Profobrazovanie», 2003. – 522 s.

5-бөлім
**ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ
КРИМИНАЛИСТИКА**

Раздел 5
**УГОЛОВНОЕ ПРАВО
И КРИМИНАЛИСТИКА**

Section 5
**CRIMINAL LAW AND
CRIMINALISTICS**

Duzbayeva S.B.¹, Cheloukhine S.²

¹Al-Farabi Kazakh National University, Doctoral 2st year Law faculty,
Department of Criminal law, Criminal Procedure and Criminalistics,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: salta.duzbayeva@gmail.ru

²PhD, Professor Criminal Justice Major Coordinator Department of Law, Police Science and CJ,
City University of New York, USA, New York, e-mail: scheloukhine@jjay.cuny.edu

**FOREIGN CRIMINAL LEGISLATION
ON THE RESPONSIBILITY OF MINORS**

One of the urgent problems of modern society is the problem of juvenile delinquency. The crime of minors is an integral part of crime in general, but it also has its own specific features, which makes it possible to consider it as an independent object of criminological study.

The issues of bringing minors to criminal responsibility, their correction, and, most importantly, preventing the commission of new crimes, are becoming more relevant every year. Each state contains special different rules for bringing minors to criminal liability.

One of the main aspects in the process of bringing to criminal responsibility is the age of the subject of the crime. Legislation of each state establishes a minimum age limit from which a person can be a subject of crime.

The purpose of this study is to identify the specifics of criminal prosecution of minors in criminal legislation in foreign countries.

The study of problems of juvenile delinquency prevention has always been the focus of criminological scientists

Key words: juvenile delinquency, juvenile responsibility, the punishment of minors.

Дузбаева С.Б.¹, Шелухин С.²

¹ 2 курс докторанты, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: salta.duzbayeva@gmail.ru

²PhD, Нью-Йорк Университеті заң факультетінің профессоры,
АҚШ, Нью-Йорк, e-mail: scheloukhine@jjay.cuny.edu

**Кәмелетке толмағандардың
шетелдік қылмыс жауапкершілігі**

Қазіргі заманғы қоғамдағы өзекті мәселелердің бірі кәмелетке толмаған құқық бұзушылық мәселесі болып табылады. Кәмелетке толмағандардың қылмысы, жалпы қылмыстың ажырамас бөлігі, сондай-ақ өзінің арнайы ерекшеліктері бар, бұл оны криминологиялық зерттеудің тәуелсіз объектісі ретінде қарастыруға мүмкіндік береді.

Кәмелетке толмағандарды қылмыстық жауапкершілікке тарту, оларды түзету және ең бастысы, жаңа қылмыстарды жасауға жол бермеу мәселесі жыл сайын өзекті болып отыр. Әрбір мемлекетте кәмелетке толмағандарды қылмыстық жауапкершілікке тартуға қатысты ерекше ережелер бар. Қылмыстық жауапкершілікке тарту процесінің басты аспектілерінің бірі қылмыс субъектісінің жасына байланысты. Әрбір мемлекеттің заңдары қылмыс субъектісі болып табылатын тұлғаға жас шамасының төменгі шегін анықтайды.

Түйін сөздер: кәмелетке толмағандар қылмыстылығы, кәмелетке толмағандардың жауапкершілігі, кәмелетке толмағандарға жаза тағайындау.

Дузбаева С.Б.¹, Шелухин С.²

¹ Казахский национальный университет имени аль-Фараби, докторант 2-го курса
юридического факультета кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: salta.duzbayeva@gmail.ru

² PhD, профессор юридического факультета Университета Нью-Йорка,
США, г. Нью-Йорк, e-mail: scheloukhine@jjay.cuny.edu

Зарубежное уголовное законодательство об ответственности несовершеннолетних

Одной из актуальных проблем современного общества является проблема подростковой преступности. Преступность несовершеннолетних представляет собой составную часть преступности вообще, но и имеет свои специфические особенности, что позволяет рассматривать ее в качестве самостоятельного объекта криминологического изучения.

Вопросы привлечения несовершеннолетних к уголовной ответственности, их исправление, и, главное, предупреждение совершения новых преступлений, с каждым годом становятся все более актуальными. Каждое государство содержит особые различные правила привлечения несовершеннолетних к уголовной ответственности. Одним из главных аспектов в процессе привлечения к уголовной ответственности является возраст субъекта преступления. Законодательство каждого государства устанавливает минимальную границу возраста, с которого лицо может быть субъектом преступления.

Цель настоящего исследования – выявить особенности привлечения к уголовной ответственности несовершеннолетних по уголовному законодательству в зарубежных странах.

Исследование проблем предупреждения преступности несовершеннолетних всегда было в центре внимания ученых-криминологов.

Ключевые слова: преступность несовершеннолетних, ответственность несовершеннолетних, назначение наказания несовершеннолетним.

Legislative monuments in various countries indicate that in ancient times there were limitations at the age from which the responsibility was established. Already in the Laws of the XII tables there was an indication of the application to children of a lesser punishment than adults. Roman lawyers in the II century established three age groups, depending on which the criminal responsibility was determined.

At a later time in most countries, the law stipulates an obligatory mitigation of punishment for children and adolescents. For example, the court of London in the XII century held: «The Thief may escape immediate execution only if he was 12 years old and if the cost of the stolen does not reach 12 pence» [1].

Practice of holding minors accountable in criminal laws of foreign countries allows to speak about two groups of states [2]. In some countries, the law details different liability and punishment, and the judge is obliged to act only within the framework of clearly assigned. The second group includes states that are characterized by common law. For a given system of law precedent plays an important role in the formation and development of criminal policy in General and, in particular, provisions on criminal responsibility of minors. Thus, we see that the issue of criminal liability of minors in different countries solved in different ways.

The first group of countries include CIS countries.

Analysis of the criminal law has a certain specificity, as bound centuries of history with Russia and as a consequence, long-term community criminal law. As the criminal legislation of the Union republics should not be at odds with generally accepted principles of criminal legislation of the USSR.

So, studying criminal codes of the Republic of Kazakhstan, the Russian Federation, the Kyrgyz Republic and the Republic of Belarus, come to the conclusion that the content of criminal law on criminal responsibility of minors is similar [3-6].

The age of criminal responsibility of minors under the criminal law of the said States the same – installed 16 years, low – 14.

While the lowered age for a criminal offense punishable by minors in different countries for different types of crimes.

In the criminal code of the Russian Federation there are 20 articles for which the liability comes from 14 years: murder (article 105); intentional infliction of grievous bodily harm (article 111); intentional infliction of medium-gravity bodily harm (article 112); kidnapping (article 126); rape (article 131); violent actions of sexual character (article 132), theft (article 158); robbery (article 161); plunder (article 162); extortion (article 163); illegal

occupation of automobile or other vehicle without theft (article 166); intentional destruction or damage of property under aggravating circumstances (the second part of article 167); terrorist act (article 205); hostage taking (article 206); knowingly false report about an act of terrorism (article 207); hooliganism under aggravating circumstances (the second part of article 213); vandalism (article 214); theft or extortion of weapons, ammunition, explosives and explosive devices (article 226); theft or extortion of narcotic drugs or psychotropic substances (article 229); the reduction in disrepair of transport vehicles or ways of communication (article 267).

In the criminal code of the Republic of Kazakhstan in article 15 persons who have reached by the time of the offence the age of fourteen years, subject to criminal liability for murder (article 96), deliberate causing of heavy bodily harm (article 103), deliberate causing of average weight of bodily harm under aggravating circumstances (the second part, article 104), rape (article 120), forcible acts of a sexual character (article 121), kidnapping (article 125), theft (the second, third part, article 175), robbery (the second, third part, article 178), plunder (article 179), extortion (the second, third part article 181), illegal occupation of automobile or other vehicle without the purpose of theft under aggravated circumstances (the second, third, fourth part, article 185), deliberate destruction or damage of property under aggravating circumstances (the second, third part, article 187), act of terrorism (article 233), capture of hostage (article 234), deliberately false report about an act of terrorism (article 242), theft or extortion of weapons, ammunition, explosives and explosive devices (article 255), hooliganism under aggravating circumstances (the second, third part, article 257), vandalism (article 258), theft or extortion of narcotic drugs or psychotropic substances (article 260), desecration of dead bodies and their places of burial with aggravating circumstances (the second part, article 275), intentional reduction in disrepair of transport vehicles or ways of communication (article 299).

In the criminal code of the Republic of Belarus of the persons who committed prohibited acts, aged 14 to 16 are criminally liable only for: murder; causing death by negligence; intentional infliction of serious bodily injury; deliberate causing of less serious physical injury; rape; violent acts of a sexual nature; kidnapping; theft; robbery; plunder; extortion; theft of road vehicles or small water craft; willful damage to or destruction of property; hostage taking; theft of firearms, ammunition or explosives; deliberate reduction in disrepair vehicle

or means of communication; theft of narcotic drugs, psychotropic substances and precursors; trafficking in narcotic drugs, psychotropic substances, their precursors and analogues, committed for the purpose of sale; disorderly conduct; false report of danger; the desecration of buildings and damage of property; escape from the correctional facility executing punishment in the form of imprisonment, house arrest or custody.

In the criminal code a person before committing the crime under 14 years of age is subject to criminal liability for murder (article 97), deliberate causing of heavy bodily harm (article 104), deliberate causing of less serious bodily harm (article 105), kidnapping (article 123), trafficking (article 124), rape (article 129), violent actions of sexual character (article 130), theft (article 164), cattle rustling (article 165), robbery (article 167), plunder (article 168), theft of another's property in especially large amounts (article 169), extortion (article 170), illegal occupation of automobile or other means of motor (article 172), deliberate destruction or damage of property by arson or other publicly dangerous method, or with causing of heavy consequences (article 174), terrorism (article 226), hostage taking (article 227), hooliganism under aggravating circumstances (part two and three of article 234), vandalism (article 235), theft or extortion of firearms, ammunition, explosives (article 245), illegal manufacture, acquisition, storage, transportation, a shipment with a sales objective or sale of narcotics or psychotropic substances (article 247), theft or extortion of narcotic drugs or psychotropic substances (article 248), bringing the worthlessness of vehicles or means of communication (article 283).

The types of punishments applied to minors in Russia, Kazakhstan and Belarus are similar, this: Fine; Deprivation of the right to practice certain activities; Compulsory work; Correctional work; Arrest (i.e., short-term, from one month to four months, imprisonment in strict isolation, and compulsory work); Imprisonment for a fixed term (for a period not exceeding 10 years in Kazakhstan).

The difference lies in the fact that it is provided only if in Belarus and Kazakhstan, the arrest in Russia is restriction of freedom, as well as in Kazakhstan and Russia mandatory work, in Belarus public works.

In the criminal code of Kyrgyzstan provides for only the following types of punishment:

Public works; A fine; Restriction of liberty; Deprivation of liberty. Other types of punishment are absent.

The fine as form of punishment available in each of these States, but it is also different in its composition. In Kazakhstan fined only if the juvenile offender has independent earnings or property, which can be levied. The fine may amount to from ten to two hundred fifty monthly calculation indices. In Russia, the fine may be assigned to a juvenile convict as a main or as complementary punishment, as if the juvenile offender has independent earnings or property which can be foreclosed, and the lack thereof. The fine may amount to from one thousand to fifty thousand rubles or the salary or other income of the minor condemned for the period from two weeks to six months. In Belarus, the fine assigned to the person who committed the crime under the age of 18 years if he has independent earnings or property in an amount not exceeding twenty times the minimum wage applicable on the date of sentencing, and for acquisitive crime – hundredfold the amount of such minimum wage. In Kyrgyzstan, the fine applied to minors under the age of sixteen. The fine is set at from twenty to thirty of the estimated parameters. The amount of the fine is similar to Kyrgyzstan and Belarus: a minimum of 20 MCI.

Imprisonment, appointed minors from such countries as Russia, Kyrgyzstan and Belarus, not to exceed 10 years, which is prescribed for the most serious crimes in Kazakhstan for especially grave crimes not more than 12 years.

Applied compulsory educational measures are similar. Everyone has the warning, restriction of leisure and establishment of special requirements to behavior of the juvenile. Other measures are different, as in Kazakhstan and Russia, there is a transfer under supervision of parents or persons in Loco parentis, or a specialized state body; putting on duty to make amends for the harm; except the room in the organization of education with a special regime of detention; the imposition of an obligation to apologize to the victim; establish a probation monitoring (data types only in Kazakhstan).

In Belarus, the obligation publicly or otherwise determined by the court to apologize to the victim, laying on a minor under 16 years of age on the day of judgment, the obligation to reimburse their funds or eliminate its work caused by the damage provided that the minor has independent earnings and the amount of damage does not exceed his average monthly earnings (income). Otherwise, the damage will be compensated in civil proceedings; placement of the minor for up to two years, but not longer than until they reach 18 years of age in special educational or medical-educational institution.

In Kyrgyzstan the transfer under supervision

of parents or persons in loco parentis, or territorial subdivisions of the authorized state body on child protection; restriction of leisure and establishment of special requirements to behavior of the minor; a minor may be assigned simultaneously to several compulsory measures of educational influence (period of application of coercive measures of educational influence is provided for by 2 and 3 items, part two of this article shall be for a period from one month to two years for committing a crime of little gravity and from six months to three years in the Commission of less serious offences); in the case of systematic failure to minors compulsory measures of educational influence this measure for submission to the Commission on minors ' Affairs is canceled and the materials are sent for bringing the juvenile to criminal liability.

The base of exemption of juveniles from criminal responsibility and punishment in Kazakhstan, Russia and Belarus are the same: a juvenile who has committed a criminal offense or minor offense or has committed a crime of average gravity may be released by a court from criminal liability if it is established that his correction is possible without criminal responsibility, while it can be applied forced measures of educational influence; juveniles first convicted of a criminal offense or crimes of small or average weight, can be released court from punishment, if it is recognized that his correction can be achieved by applying compulsory measures of educational influence; juvenile first offenders accused of a grave crime not associated with causing death or serious harm to human health, can be released court from criminal liability.

In Kyrgyzstan, a minor, convicted of a minor offence or a less serious crime, can be released court from punishment with application of forced measures of educational influence provided for by part two of article 83 of the Criminal Code. A minor convicted for the Commission of less serious crimes, can be released court from punishment, if it is found that the purpose of punishment can be achieved by placing it in a special educational or medical-educational institution for juveniles. The period of stay in the institution may not exceed the maximum term of punishment under this Code for crimes committed by minors. Juvenile first offenders accused of a minor crime can be exempted from liability with the transfer of materials for consideration by the authorized state body for the protection of children, if given the nature of the offense, the identity of the perpetrator and other circumstances of the case, his correction is possible without punishment. The juvenile has committed a

minor offense, if there are grounds stipulated in part one of this article, the court may release him from punishment and apply compulsory measures. With a significant gap in the age development of the minor, depriving him of the ability to be fully aware of the significance of the offense, the court may, instead of punishment to use coercive measures.

The perfect situation is observed in the Anglo-Saxon countries. Historically, minors under the age of 7 years was not brought to trial [7]. The common law system is based on two principles: the «*parens patriae*» and «*in loco parentis*» «*Parens patriae*» - a Latin term that means «parent of the nation». This legal term refers to the power of the police to the state to intervene in certain situations and to act as the child's parents. For example, if a parent is abusive to a child, *parens patriae* allows the police to intervene to protect the child. «*In loco parentis*» – instead of parents, as parents. The first principle was the basis for the formation of juvenile justice in the United States [8].

The criminal law of England distinguishes three groups of minors: young children under the age of ten, children between the ages of ten and fourteen, and adolescents between the ages of fourteen and seventeen.

The Law on Children and Adolescents from 1933 included the age of criminal responsibility from eight years. Before the adoption of the law to criminal responsibility was the subject of a child under seven years.

It should be noted that the Law on Children and Adolescents in 1969, the age of liability was raised to ten years.

With regard to minors under the age of ten, there is an undeniable presumption that children at this age can not be criminally active. Therefore, no action committed by such a minor does not entail criminal liability for him.

A minor between the ages of ten and fourteen can be charged with a crime if the prosecution proves that both elements of the crime – *actus reus* and *mens rea* – are present in his actions, as well as the person's awareness of the fact of causing serious harm. As for the last condition, it was not enough to prove that the child understood the incorrectness of his behavior to bring the child to criminal liability. Evidence in this case was to provide information on the behavior of the child after the commission of the crime, his answers to police questions, analysis of his mental state, the nature and gravity of the crime committed [9].

In addition to measures related to restraint of liberty, minor offenders can also apply other

measures, issue an order for supervision, a guardianship order, an order on the obligation of parents and guardians to ensure the good conduct of a minor, an order to pay a fine, compensation for damage or legal costs.

It should be noted that the court has the right to sentence a person under 21 years of imprisonment or to put such person to prison for non-payment of fine or violation of the terms of probation, the court may issue an order to place him in the visitor center. Typically, these orders are issued in respect of which had no previous criminal record.

In accordance with the Law of 1982, the period of stay of minors in the visitor center is 12 hours. In the case where it is necessary the court may extend the stay in the center of persons under the age of 17 to 24 hours and up to 36 hours, no person under the age of 21. The responsibility of the minor is to visit the centre once a week and stay there for three hours and the time during which the minor is in the center, should not coincide with the academic school or his work.

Another form of punishment for minors aged of 14 to 21 years who committed a crime for which adult offenders are subject to imprisonment, the detention centre. To publish this order in the detention centre, the court may, when it considers that the restriction of liberty of minors is the only method of dealing with it. The length of stay in juvenile detention center should not exceed the specified four months.

In cases where the term of imprisonment provided for the commission of such an offense is less than four months, the court has the right to issue an order to be placed in the detention center for a period equal to the maximum term of imprisonment. However, it should be borne in mind that the period of stay in the center of the content should not be less than 21 days.

The main sources of the criminal law of France include constitutional norms, the Criminal Code, other codified and non-codified criminal and non-criminal laws, under law acts. Since 1994, France has a new Criminal Code, adopted in 1992. He replaced the «classical» code of Napoleon in 1810, which existed in France for more than 180 years.

The adoption of the new CC marked the transition of France to a qualitatively new level of the development of criminal law, for which universal human values, the primacy of international law over the domestic law, strict adherence to the rule of law, the adequacy of measures to combat the most dangerous crimes of today become a priority [10].

According to Art. 122-8. The CC of France are not subject to criminal responsibility of minors

persons guilty of criminal acts. They become subject to measures of protection, assistance, supervision and education under the conditions and pursuant to the procedure established by a separate law.

This law defines the conditions under which minors older than thirteen years old can be sentenced.

Ordinance No. 45-174 of 1945 establishes a special legal regime of responsibility of minors, which is based on the presumption of no criminal responsibility of persons under eighteen years.

Of course, in some cases, a minor may be convicted of a crime and a penalty may be imposed on him, since the presumption of criminal liability is not unquestionable. However, it should be noted that the legal regime of criminal liability of a minor will not be equal to the regime of responsibility of an adult offender.

In the criminal law of France, minors who may be prosecuted are divided into three age groups.

The first group includes minors under the age of thirteen, which may not be sentenced, therefore, some French lawyers say that for them the presumption of criminal responsibility is not absolute.

At the same time, it should be noted the possible options of the legal consequences of such persons committing socially dangerous acts, for which criminal liability is not absolute.

First, there is no criminal responsibility of minors under the age of thirteen, based on lack of sanity, since a young age eliminates the behavior awareness.

Secondly, a minor, despite his young age, clearly understood the significance of their actions and could recognize in them the report.

With these reservations, the court, establishing the sanity of a minor and other signs of criminal acts, the criminal responsibility of a minor not only explains the fact that the legislator decided not to apply to such person to criminal penalties of considerations of humanism. According to Art. 2 Ordinance and Art. 122-8 of the CC of France «measures of protection, assistance, supervision and education» may be applied by the court in respect of minors, as security measures used instead of criminal punishment.

The court thoroughly conducts all possible methods of investigation to achieve the truth and obtain objective information about the personality of the minor, the material and moral situation in the family, the conditions in which he lived and studied, the visits to the school, his behavior at school, the character and past of the minor, to promote his re-education. By decision of the court, the minor can be placed in the reception center or in the observation

center, and also conduct a medical or medical – psychological examination.

Thus, when information about a minor is collected, the court, by issuing a special resolution, announces the termination of the case or refers the case to the juvenile court or to the investigating judge.

According to the paragraph. 10 art.8 Ordinance, the judge, if he does not consider it necessary to transfer the case to the juvenile tribunal and at the same time it is possible to completely free the adolescent from any measure, have the right to limit himself to giving instructions that are not considered punishment, or to apply any of the following measures:

To transfer the minor under the supervision of the parents, the guardian, the person who looks after him; Either a person who is trustworthy; Place in an educational institution or a vocational training institution; Send to a medical or medical-pedagogical institution; Transfer to a boarding school for minor offenders; Place under judicial protection for a period of up to five years.

In any case, such a person may be prescribed a regime of limited liberty up to the age of majority of the person (Paragraph 11 of Article 8 of the Ordinance) [9].

The second group includes minors from the age of thirteen to sixteen, who can be presumed to be criminal not liable with the appointment of any educational measure. The Juvenile Tribunal has the right to order the following measures: the transfer to the parents, the guardian, the person who looks after him, or a person who is trustworthy; placement in a public or private educational institution or vocational training; placement in a medical or medical-pedagogical institution; placement in a public educational institution with supervision or in the institution of educational correction (16 Ordinance) [9].

Given that older people have a greater ability to understand and value their actions, a court with respect to this category of minors may reject the presumption of criminal liability. If the circumstances of the case and the identity of the offender require it, a minor over the age of thirteen may be convicted of any punishment.

In general some types of punishment can not be applied to minors, such as: prohibition of stay in French territory, fines, deprivation of political, civil and family rights, prohibition to hold public office.

If the punishment is imposed on minors, the time limits are reduced. Tribunals or Assize courts

considering minor cases may not award them imprisonment for more than half the sentence.

The third group includes adolescents from sixteen to eighteen years of age who can benefit from the presumption of criminal liability, and can also be found guilty and convicted. For persons of the third group, the effect of such an extenuating circumstance, which is a minor age, is optional and the decision taken in the case of the commission of such a person by a criminal act may be threefold.

Firstly, a minor is not brought to criminal responsibility because of the presumption of criminal liability, he is assigned any measure of «re-education».

Secondly, a minor is brought to criminal responsibility, however, the terms of punishment are reduced due to the effect of such an extenuating circumstance as a minor.

Thirdly, the minor on general grounds is brought to criminal responsibility and he is given the usual punishment provided for by the relevant article.

Criminal cases of minors who have reached the age of sixteen are subject to review by the jurisdiction of the Assize Court for Minors, consisting of a chairman, two assessors and a jury.

Under the criminal legislation of Germany, the responsibility of minors comes from the age of fourteen.

The general part of the German Criminal Code, par.10, provides for special regulations on minors. According to which, with regard to acts committed by minors, this law operates insofar as the Law on Courts for Juveniles does not provide otherwise.

A feature of Germany's criminal law is that it is not fully codified: along with the Criminal Code, there are other additional non-codified criminal law provisions contained in various laws.

The laws supplementing the criminal law include the Law on the Administration of Juvenile Justice of August 4, 1953, as amended on December 11, 1974. This law applies to minors, that is, persons who, by the time of the commission of a criminal act of fourteen years, but not yet eighteen years of age, and youth, that is, persons who at the time of the commission of a crime have reached eighteen years of age but have not reached twenty-one.

The Law on the Administration of Juvenile Justice is a legal document that contains the norms of criminal, criminal procedural and penal enforcement rights on which the administration of juvenile justice and youth is based [11].

The Criminal Code of the Republic of Poland, adopted in 1997, provides for the responsibility of minors from the age of fifteen.

In the Criminal Code of Poland, there is no special chapter providing for the specifics of the criminal liability of minors.

But in Art. 10 of the Criminal Code of Poland, on the age characteristics of the subject of the crime, contains norms regulating to some extent such features. In particular, if an adolescent who has reached the age of fifteen is brought to criminal responsibility, the punishment imposed may not exceed two thirds of the upper limit of punishment provided for by the law for the crime committed. In these cases, the court is also given the right to apply emergency mitigation.

Persons who commit a less serious crime after reaching the age of seventeen, but before the age of eighteen years, the court instead of punishment applies educational measures, treatment or corrective measures provided for minors. However, in these cases, the circumstances of the case, the level of development of the perpetrator, its characteristics and living conditions, the court's assessment of which requires not to apply to a minor the punishment for the crime committed by him, are taken into account.

In paragraph 2 of Article 10 of the Criminal Code of Poland, it is noted that a minor who, after reaching the age of fifteen, commits a prohibited serious act may be liable on the basis of the principles provided for in this Code, if the circumstances of the case, as well as the level of development of the perpetrator, his personal characteristics and conditions life cause such a need, and if previously applied educational or corrective measures were unsuccessful [12].

Also, the Criminal Code of Poland in paragraph 1 of Art. 54 of Chapter 6 determines that when imposing punishment on a minor or a youth, the court is guided, first of all, in order to educate the perpetrator. With respect to the perpetrator, who was under the age of eighteen at the time of the commission of the crime, life imprisonment is not imposed.

The Criminal Code of the Republic of Bulgaria, which entered into force on May 1, 1968, defines the responsibility of minors from the age of fourteen.

In Art. Article 31 of Chapter 3 provides that a minor who has attained the age of fourteen, but who has not attained the age of eighteen years, is criminally responsible if it could understand the nature and significance of the act and direct its actions.

With regard to the criminal liability of minors, special rules are applied as provided for in the Criminal Code of Bulgaria.

Minors to whom an act can not be imputed to guilt is sent by court order to an educational boarding school, or to another appropriate institution in case it is caused by necessity.

Article 32 of the Criminal Code of Bulgaria provides that a minor under the age of fourteen years is not criminally liable. Corresponding educational measures can be applied to minors who committed socially dangerous acts [13].

The Criminal Code of Sweden provides for a minimum age of criminal responsibility from fifteen years.

The first relatively systematized law of Sweden appeared in 1734, in the «Book of Law.» The criminally-legal norms occupied in it two laws, one defined a circle of crimes, another regulated penalties. In 1864 the first Criminal Code was adopted. In 1962, it was replaced by the current code, it came into force in 1965.

The Criminal Code of Sweden determines that full criminal responsibility arises after reaching twenty-one years. With regard to the punishability of persons from fifteen to eighteen years, special liberal rules are established. For example, they are not subject to imprisonment. The court can sentence them to him only as an exception, if there are serious reasons.

So, in Art. 5 of Chapter 30 it is determined that if the offense is committed by a person who has not attained the age of eighteen years, then the court may impose a penalty in the form of imprisonment only if there are extraordinary grounds for this. As follows from the provisions of Art. 1a of Chapter 31, the court must first render a sentence to the closed custody of the minor.

So, if a person committed a crime before he reached the age of eighteen, and if the court establishes, in applying Chapter 30, that the sanction provides for imprisonment, then he should instead impose a penalty in the form of closed custody of the minor for a certain period. Under closed guardianship, one should understand the content for educational purposes in a correctional institution for minor offenders.

The court may appoint closed custody of the minor for a period of not less than fourteen days and not more than four years. Regulations on the enforcement of care for minors are contained in the Act on the Enforcement of Closed Care of Minors [14].

The Criminal Code of Holland, which came into force in 1886, and for its more than a hundred-year history was subjected to numerous changes and additions.

Article 77 of the Criminal Code of the Holland contains separate prescriptions for young people. Children under the age of twelve can not be brought to trial.

For adolescents between the ages of twelve to eighteen there is a special package of sanctions. Sanctions for them, especially softer than for adults, the strictest punishment is imprisonment for young criminals for a period not exceeding twenty-four months.

Criminal law in relation to young people is oriented, primarily not on retaliation, or ensuring the safety of society, but on pedagogical influence.

Section VIII of the Holland Criminal Code deals with special provisions for minors.

A person who is twelve years old, but who is not yet eighteen years old at the time when the criminal offense was committed, is not held criminally liable. Instead, special provisions apply to him.

In relation to a person who has reached the age of sixteen, but who has not yet reached the age of eighteen at the time of the commission of the criminal offense, the judge may, if there are grounds, taking into account the gravity of the criminal offense, the identity of the offender or the circumstances under which this offense was committed, special provisions.

If there are grounds, the judge is competent in respect of a person who has reached the age of eighteen, but who has not yet reached the age of twenty-one, at the time when he committed the crime, taking into account the person of the offender or circumstances, to issue a decision in the form of imprisonment of a minor in prison [15].

In Japan, the main legal monument before the «Meiji era» (1868) is the «One Hundred Laws» of 1742, which contained norms of substantive and procedural criminal law. As Professor Piontkovsky A.A. noted, their authors were guided by the well-known Confucian principle: «The people should not know the laws, but only obey them,» while sharing the concepts of ancient Chinese law, according to which the uncertainty of the future punishment more strongly restrains from committing a crime than their exact knowledge. Really reasonable policy was to «keep the official secret of the relationship between crime and punishment» [16].

It should be especially emphasized that modern criminal legislation of Japan is formed not only by the Criminal Code, but also by special criminal laws, criminal law norms not of criminal legislation and normative acts of local significance.

In the criminal law of Japan, the rules on the responsibility of minors are mainly contained in the

Criminal Code of Japan and in the Law on Minors. This law regulates the criminal law aspects of delinquency of minors, as well as special rules for the application of special rules to this age group.

The legislator took into account, on the one hand, the insufficient socialization of minors, the instability of their psyche, the relative surface of their sense of justice, and on the other hand, that on reaching fourteen or sixteen years, juveniles can already assess their actions and bear responsibility for them [9].

Criminal acts in the age group from fourteen to twenty years are considered in accordance with the Law on Minors. Criminal cases of minors, this law refers to the competence of family courts. To minors who have reached the age of criminal responsibility, such protection measures as: protective supervision, placement in corrective-educational institutions and the like are applied, and criminal punishments take place when it is necessary.

According to the General Part of the Criminal Code of Japan, criminal liability arises after the attainment of fourteen years. With regard to the Law on Minors, this law does not allow the imposition of criminally punishable measures on persons under the age of 16, and for persons between the ages of sixteen and twenty years, criminal measures can only be applied for crimes punishable by the death penalty or imprisonment with forced labor or without it.

Under the Criminal Law of China, the responsibility of minors comes from the age of fourteen.

Part 3 of Article 17, which provides for the use of preventive measures against minors who have committed socially dangerous acts, but which are not legally subject to criminal liability, deserves the greatest attention. It emphasizes the need to strengthen measures of educational influence and control over the behavior of minors by parents, guardians, and, when necessary, the imposition of these duties on public bodies [17]. Of course, the above legal actions are not criminal law measures.

The law provides for criminal liability from the age of fourteen for the following crimes:

1. Intentional homicide (Article 232 of the CC of China);
2. Deliberate infliction of harm to health, which entailed grave bodily harm or death of the victim (Article 234 of the CC of China);
3. Rape (Article 236 of the CC of China);
4. Robbery (Article 127, 263 of the CC of China);
5. Drug trafficking (Article 347 of the CC of China);

6. Arson, explosion and poisoning (Article 114, 115 of the CC of China);

In part 2 of article 17 stipulates that persons who are fourteen full years old but under the age of eighteen years of age who are involved in criminal liability are liable for a softer sentence or punishment below the lowest limit.

In all American jurisdictions, minors on trial as adults and sentenced to adult prison terms. In common law States, a person under seven years of age cannot be held criminally liable for their conduct as it is considered that it may not have the appropriate *Mens rea* [9].

In 14 States there is no minimum age of criminal responsibility on General grounds, in others this responsibility comes with 10, 12 or 13 years. In some States the criminal responsibility as adults automatically attracted teenagers from 14 years. In 15 States, the question of refusal to transfer the case to the juvenile justice system are left to the discretion of the Prosecutor but not the court. Across the country tens of thousands of teenagers under 18 are detained in adult prisons and detention centers. The United States remains the only country where juveniles are sentenced to life imprisonment without right to parole [18].

In this regard, Nikiforov B.S. writes that «the possibility of criminal prosecution of adolescents under the age of fourteen can hardly be morally justified» [19].

Also in the criminal codes of some States specify a specific age, usually fourteen, below which a person shall not be criminally responsible for the act committed by him.

As a rule, cases of crimes committed by persons under the age of fourteen in the states of Alabama, Florida, New Jersey and Pennsylvania or other age limit: in Indiana from the age of ten; Arkansas and Virginia from the age of fifteen; Hawaii, Kansas, Wisconsin since the age of sixteen, are only considered in delinquent proceedings in juvenile courts.

Criminal code of the state of New York provides that a person under sixteen years of age shall not be criminally responsible for the behavior. With the exception of the felony of second-degree murder, in this case, criminal responsibility begins at thirteen, fourteen or fifteen years old. A person fourteen or fifteen years of age is criminally responsible for the following:

1. Kidnapping in the first degree, arson in the first degree.
2. Assault in the first degree, manslaughter in the first degree.

3. Perverted sexual intercourse of the first degree.

4. Sexual abuse under aggravating circumstances.

5. Burglary (secret penetration into someone else's premises in order to commit a felony (serious crime)) of the first degree.

6. Burglary of the second degree.

7. Robbery of the first degree, robbery of the second degree.

In the modern law of the countries of Latin America, the age of criminal responsibility is established unequally. Thus, in Argentina, Brazil, Venezuela, the Dominican Republic, Colombia, Cuba, Mexico, Panama, Peru, Uruguay and Ecuador, criminal responsibility begins from the age of eighteen. Responsibility from fifteen years is provided for in Guatemala, Honduras and El Salvador. In Chile, full criminal responsibility begins at the age of twenty, in Bolivia and Costa Rica at seventeen, in Nicaragua from the age of sixteen, and in Haiti from the age of fourteen.

The age of criminal responsibility presupposes the person's ability to correctly perceive criminal punishment, since only in this case can the goals of punishment be achieved. The need to establish the age of criminal responsibility is due, first of all, to the fact that age is inseparably linked with the ability of a person to realize and direct his actions.

Legislation in most Latin American countries implies the impunity of a person under the age of eighteen. However, the minor delinquent falls within the scope of the guardianship law, since it is responsible for its safety for the community.

Thus, according to the Criminal Code of Nicaragua, the criminal liability of minors advances from ten to sixteen years, and was taken into account as circumstances that mitigate responsibility. Also in Nicaragua is the Law on the Trusteeship of Minors of 1975, according to which a minor who is under sixteen years of age is considered a minor.

According to Art. 20 of the Criminal Code of Peru in 1991, the commission of a crime by a person under the age of eighteen years is regarded as a circumstance mitigating responsibility.

In the legislation of Peru, in addition to the age of criminal responsibility, there is a notion of a transitional age, before which a mitigating punishment is applied. Thus, Art. 22 of Criminal Code of Peru states: «It is prudent to mitigate the criminal punishment established for the commission of a punishable act, to a person who, at the time of the commission of the crime, was over eighteen years old and younger than twenty-one years old or older than sixty-five years [20].

Under the criminal law of Panama, a teenager under the age of twelve years is not subject to criminal liability, but educational measures are applied to him. If a teenager is more than twelve years old, but has not reached the age of fourteen, it is considered that he acted not consciously and therefore is not punishable. In the event that a teenager is more than fourteen years old, but has not reached the age of eighteen, the punishment is mitigated, but neither guilt nor punishment is ruled out.

Currently, the legislation of most Latin American countries on the issue of legal regulation of treatment of minors, focuses primarily on measures of educational and pedagogical nature, and then criminal law influence. Analyzed and taken into account which measures are most effective for correcting and resocializing a minor offender.

It should be noted that in most countries in Latin America, codes of practice for minors operate or are being developed, the main purpose of which is to exclude a minor offender from the scope of general criminal law and to regulate special treatment with him in accordance with his psychobiological development.

The Australian Criminal Code, adopted by the Federal Parliament in March 1995, provides for the responsibility of under-age children over the age of ten.

Section 7, Article 7/1 stipulates that a child under the age of ten is not criminally liable for a crime.

Article 7/2 provides that a child who has reached ten years of age or more, but under the age of fourteen, may be criminally liable for the crime if he is aware that his or her conduct is unlawful. The question of whether the child is aware that his or her behavior is illegal is a matter of fact. The burden of proving this fact lies with the prosecution [13].

To date, the problem of minor delinquency has been given special attention both in a single state and internationally. These issues are regulated by international legal instruments, such as the 1989 United Nations Convention on the Rights of the Child; The Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice, approved by the General Assembly of the United Nations and known as the «Beijing Rules» of 1985; The American Convention on Human Rights of 1984; The United Nations Declaration on Human Rights of 1948; Documents of the VII United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Criminals, 1985.

Thus, the foreign experience of criminal responsibility of minors shows that a minor

age is considered as a circumstance mitigating responsibility. In the case of committing a crime to a minor, first of all, measures of an educational and pedagogical nature, and then of a criminal legal effect, are applied. When assigning punishment,

the measures that are most effective for correcting a minor offender are taken into account. Some types of punishment in general can not be applied to minors. The terms of punishment for minors have been reduced.

References

- 1 The course of the Soviet criminal law. General part. – Leningrad, 1968.– 597 p.
- 2 Lesniewski-Kostareva T. A. Differentiation of criminal responsibility. M., 2000. – P.149.
- 3 Criminal code Of The Republic Of Kazakhstan (with changes and additions as 11.07.2017)
- 4 Criminal code of the Russian Federation current version of 17.04.2017
- 5 Criminal code of the Kyrgyz Republic (with changes and additions as 02.08.2017)
- 6 Criminal code of the Republic of Belarus of July 9, 1999 (with changes and additions as 18.07.2017)
- 7 Juvenile Offenders and Victim. Howard N. Snyder and Melissa Sickmund: 1999 National Report (Washington, DC: Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention, 1999), 156 p.
- 8 Elizabeth S. Scott Laurence Steinberg Adolescent Development and the Regulation of Youth //Crime Journal Issue: Juvenile Justice Volume 18 Number 2 Fall 2008//<http://futureofchildren.org/publications/journals/article/index.xml?journalid=31&articleid=40§ionid=103>
- 9 Criminal law of foreign countries / under the editorship of I. D. Kozochkina. –M., 2001. – 337 p.
- 10 Krylov N. E. The main features of the new Criminal code of France.– M., 1996.
- 11 Criminal legislation of foreign countries (England, USA, France, Germany, Japan). – M., 1998. – 447 p
- 12 Criminal code of the Republic of Poland. – SPb., 2001. – 149 p.
- 13 Criminal code of the Republic of Bulgaria. – SPb., 2002.
- 14 Criminal code of the Swedish. – SPb., 2001.
- 15 Criminal code of the Holland. – SPb., 2002.
- 16 Piontkovsky A. A. Criminal policy of Japan. – M., 1936. – 117 p.
- 17 Akhmetshin H. M., Akhmetshin N. X., Petukhov A. A. Modern the criminal law of the China. – M., 2000. – 118 p
- 18 World report.- USA, 2016 <https://www.hrw.org/ru/world-report/2015/country-chapters/268152>
- 19 The approximate criminal code (USA). – M., 1969. – 115 p.
- 20 Criminal Code of Peru. – SP, 2001.

Арын А.А.¹, Айдарбаев С.Ж.²

¹докторант, e-mail: Aizhan_moon777@mail.ru

²заң ғылымдарының докторы, профессор, e-mail: aydarbaevs@gmail.com
эл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан, Алматы қ.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСІНДЕ КҮДІКТІ МЕН АЙЫПТАЛУШЫ ТУРАЛЫ ЗАҢНАМАНЫҢ ДАМУ ҮРДІСТЕРІ

Бұл мақалада авторлар Қазақстанның қылмыстық процестік заңнамасының күдікті мен айыпталушылар институтына қатысты даму үрдістерін ашып көрсетеді. Сонымен қатар оны ашу барысын айыпталушы мен күдікті институтының негізі болып табылатын Қылмыстық процестік кодексіне айыпталушы мен күдікті түсінігінің жетілу барысынан бастайды. Сондай-ақ, мақалада айыпталушы мен күдікті институтын құрудың тарихи-құқықтық әлеуметтік жағдайлары талданады. Авторлар Қазақ хандығы тарихында сот өндірісінің пайда болғанын аша бастайды. Сол кездері қазақ қоғамында сот өндірісін хан, сұлтандар және билер жүзеге асырған. Сондай-ақ қазақ қоғамында көптеген атқарылған істер алқа билер сотының көмегімен шешілген. Автор билер соты жүргізген сот өндірісін егжей-тегжейлі сипаттап, сонымен қатар билер сотындағы айыпталушылар мен күдіктілердің ерекшеліктеріне жалпылама сипаттама береді. Сонымен қатар 18 ғасырда Қазақ хандығы Ресей патшалығының құрамына енгендіктен, қазақ қоғамында билер соты ұзақ уақытқа сақтала алмады. Осыдан кейін Қазақ хандығына байланысты Ресей патшалығының іс-әрекетінің бірі болып, қазақ қоғамына өз заңдарын енгізу әрекеті болды. Осы кезеңнен бастап бұл Қазақстандағы айыпталушылар мен күдіктілер институтының дамуына әсер етті. Автор Қазақстанда тарихтың осы кезеңінен бастап айыпталушылар мен күдіктілер институтының Ресей империясымен қатар дами бастағанын түсіндіреді. Әртүрлі заңнамалық актілерге байланысты әр уақыт кезеңінде жеке тұлғаны айыпталушы мен күдікті ретінде іске қатыстыру институтын салыстыруға ерекше көңіл бөлінеді.

Талдаудың негізінде автор күдікті пен айыпталушының халықаралық деңгейде құқықтық мәртебесін бұзылуы туралы өзекті мәселені ашып айтады. Ол сондай-ақ бұл мәселені шешуде қамауда отырған күдіктілер мен айыпталушыларға қатысты халықаралық нормаларды талдауды қамтамасыз етеді.

Түйін сөздер: Қазақстан Республикасы, қылмыстық процесс, күдікті, айыпталушы.

Aryn A.A.¹, Aydarbaev S.Zh.²

¹Doctoral student, e-mail: Aizhan_moon777@mail.ru

²Doctor of Law, Professor, e-mail: aydarbaevs@gmail.com
Department of International Relations, al-Farabi Kazakh National University,
Kazakhstan, Almaty

Trends in the Development of Legislation on Suspects and Accused Persons in the Criminal Process of Kazakhstan

In this article, the author reveals the development trends of the criminal procedure legislation in Kazakhstan regarding the institution of the suspect and the accused. And the author starts from the foundations of the institution of suspects and accused from the study of the criminal procedural legislation in the process of improving the concept of the suspect and the accused. The article also analyzes historical and legal social conditions for the establishment of the institution of the accused and the suspect. The author revealing this part of history begins with the appearance of lawsuits in the Kazakh Khanate. At that time,

the judiciary in Kazakh society was exercised by the khan, the sultans and the biy. And also in the Kazakh society the majority of cases were solved with the help of the court of the biys. The author describes in detail the judicial process with the judge, and gives a generalized description of the characteristics of the suspects and accused during the trial of the biys. So, as in the 18th century the Kazakh Khanate became part of the Russian Empire, the court of bey did not stay for a long time in the Kazakh society. After this, one of the actions of the Russian Empire against the Kazakh Khanate, was reflected with the introduction of its laws into the Kazakh society. Since that moment, this has affected the development of the institution of accused and suspected in Kazakhstan. The author will explain that at this stage of history in Kazakhstan the institution of accused and suspects began to develop along with the Russian empire. Particular attention is paid to comparing the institution of involving a person as an accused and a suspect in a different period of time, in connection with various legislative acts.

On the basis of analysis, the author reveals the actual problem to date of violation of the legal status of the suspect and the accused at the international level. It also provides an analysis of the international norms for dealing with suspects and accused in custody as a solution to this problem.

Key words: Republic of Kazakhstan, criminal process, suspect, accused.

Арын А.А.¹, Айдарбаев С.Ж.²

¹докторант, e-mail: Aizhan_moon777@mail.ru

²доктор юридических наук, профессор, e-mail: aydarbaevs@gmail.com
факультет международных отношений, Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Казахстан, г. Алматы

Тенденции развития законодательства о подозреваемых и обвиняемых в уголовном процессе Казахстана

В данной статье автор раскрывает тенденции развития уголовно-процессуального законодательства в Казахстане относительно института подозреваемых и обвиняемых, начиная с основ института подозреваемых и обвиняемых, с изучения уголовно-процессуального законодательства в процессе усовершенствования понятий подозреваемого и обвиняемого. Так же в статье анализируются историко-правовые социальные условия становления института обвиняемого и подозреваемого. Авторы, раскрывая эту часть истории, начинают с появления судебных процессов в Казахском ханстве. В то время судебную власть в казахском обществе осуществляли хан, султаны и биы. А также в казахском обществе большинство дел решалось с помощью суда биев. Авторы подробно описывают судебный процесс суда биев и дают обобщенную характеристику особенностям подозреваемых и обвиняемых в эти времена. Так как в 18 веке Казахское ханство вошло в состав Российской империи, суд биев не задержался на долгое время в казахском обществе. После этого одним из действий Российской империи в отношении Казахского ханства было внедрение своих законов в казахское общество. Это отразилось и на развитии института обвиняемых и подозреваемых в Казахстане. Авторы поясняют, что на данном этапе истории в Казахстане начал развиваться институт обвиняемых и подозреваемых наравне с Российской империей. Особое внимание уделено сравнению института привлечения лица в качестве обвиняемого и подозреваемого в разное время, в связи с различными законодательными актами.

На основании анализа раскрывается актуальная на сегодняшний день проблема о нарушении правовых статусов подозреваемого и обвиняемого на международном уровне и делается анализ международных норм обращения с подозреваемыми и обвиняемыми, содержащимися под стражей, как решение данной проблемы.

Ключевые слова: Республика Казахстан, уголовный процесс, подозреваемый, обвиняемый.

Кіріспе

Қазіргі кезеңде Қазақстанның алдында әлемдегі бәсекеге қабілетті отыз елдің бірі болу стратегиялық міндеті тұр. Сондықтан біздің мемлекетіміздің әлемдегі ең қарқынды дамып келе жатқан елдердің қатарына қосылудың бірі ретінде құқықтық мемлекет құру және одан кейін сот реформасын жасау болып табылады. Сот реформасы қылмыстық процестік заңнамасы мен дәлелдеу процесінің өзін де қамтиды, бірақ оның

көптеген ережелері ескіргендіктен бірнеше жыл көлемінде қылмыстық-процессуалдық салада қауіпсіздік жүйесі үшін репрессивтік міндеттер басым болды, бұл құқықтық мемлекет құратын Қазақстан үшін қолайсыз екендігін көрсетеді (Апаханов, 2007: 7).

Қылмыстық сот өндірісінің оңтайлы жобасынсыз мемлекетте тиімді қылмыстық саясат жүргізу мүмкін емес (ҚР 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасы туралы Жарлық, 2009).

Қазіргі заманғы демократиялық, құқықтық мемлекеттің сипаттамасына сәйкес тұлғаның құқықтары мен бостандықтарын анықтайтын конституциялық нормаларға негізделген қылмыстық процессуалдық заңнаманың дамуы заң шығарушының негізгі мақсаты болып табылады; сондай-ақ тұлғаның тікелей іс-әрекетінің мағынасын анықтайтын, оған сәйкес заңның мазмұнымен қолданылуы және сот төрелігін қамтамасыз ету болып табылады (Сулейменова, 2007: 3). Сондықтан қылмыстық процессуалдық құқықтың басым дамуында адамның құқықтары мен бостандықтарын сөзсіз қорғауға бағытталған қылмыстық сот өндірісінің негізгі қағидаларын сатылай жүзеге асыру болып қала береді. Көптеген жылдар бойы Қазақстанда жоғары халықаралық стандарттарға жауап беретін заманауи қылмыстық сот өндірісі жүйесін құру үшін көп жұмыстар жасалды. Жаңа Қылмыстық процесстік кодекстің жобасында қылмыстық сот өндірісін жетілдіруге бағытталған көптеген жаңа үрдістер бар. Құқықтық мемлекет құрылымын құруда ҚПК дамуының өзектілігін ескере отырып, біз күдікті мен айыпталушы институтына қатысты қолданыстағы ҚПК-мен салыстырғанда өзгерістерді қарайтын боламыз.

Көптеген адамдар үшін құқық қорғау органдары қызметкерлерімен ұсталу және қамауға алыну – жағдайлардың ішіндегі ең қиыны болып табылады. Мәжбүрлеп мойындату, сонымен қатар азаптау арқылы, одан да бетер қиындық туындату болып саналады. Бірақ біздің қазақстандық құқықтарымыздың арқасында қылмыстық заңдардың қолданылуы жақсы жетілдірілген конституциялық қағидалармен бекітілген. Таңқаларлығы, осы қорғаныстардың көпшілігі соңғы онжылдықта пайда болды, ал қалғандары біздің тоталитарлық тарихымызда кеңінен тамыр жайған (Rights of the Accused, 1999). Осыдан барып төмендегідей сұрақтар туындайды: Күдіктілер мен айыпталушылар институты субъектілерінің ұғымы қандай? Қазақстанда күдіктілер мен айыпталушылар институтының заңнамасының дамуы неден бастау алды? Ресей патшалығы құрамындағы Қазақ хандығында күдікті мен айыпталушы институты қалай қалыптасты? КСРО дәуірінде Қазақстанда күдікті мен айыпталушы институтына қатысты заңнамасының қандай даму үрдістері болды? Сондай-ақ, ҚР Қылмыстық процесстік кодексінде күдікті және айыпталушы институтының халықаралық деңгейде одан әрі даму үрдістері қандай?

Мақаланың негізгі мақсаты жоғарыда көрсетілген сұрақтардың мазмұнын толыққанды ашу және Қазақстанның қазіргі қолданыстағы қылмыстық-процестік заңнамасындағы күдікті мен айыпталушының құқықтық мәртебесін анықтау.

Әдістеме. Аталған мақаланы жазу барысында қылмыстық процесстегі күдікті мен айыпталушы туралы ұғымдардың, ол туралы заңнаманың даму үрдістерін зерттеп талдауға мүмкіндік берген тарихи, салыстырмалы-құқықтық, диалектикалық және т.б. әдістер қолданылды.

Негізгі бөлім

Қазіргі қылмыстық процесстегі күдікті туралы ұғым.

Соңғы жылдары Қазақстан Республикасының заңнамасында орын алған трансформациялық үдерістер қылмыстық сот өндірісінің тәртібін реттейтін Қылмыстық- процесстік кодексінің пайда болуына алып келді, сондай-ақ бұл үдерістер күдікті мен айыпталушы институтын қамтыды. Күдікті мен айыпталушы институтының болуы туралы ғылымдағы ұсыныстардың алуан түрлілігі, оның құқықтық талдау қажеттігін айқындайды.

Күдіктінің ұғымы туралы мәселе теория да және қылмыстық іс жүргізу тәжірибесінде де ең даулы мәселелердің бірі болып табылады. Көптеген іс жүргізушілер күдіктінің ұғымын кеңінен талдауды ұсынады. Алайда олардың ұсыныстары алуан түрлі (Когамов, 2005а: 11).

Адамды күдікті ретінде тану үшін М.Г. Когамов, біріншіден, қылмыс жасаған адам екендігін көрсету үшін деректер қажет; екіншіден, тұлғаны күдікті ретінде танытатын процессуалдық актінің болуы. Осы көрсетілген актілер қатарына автор төмендегілерді жатқызады: қамау туралы хаттама, айып тағылуға дейінгі алдын алу шарасын қолдану туралы қаулы, күдікті ретінде жауап алу туралы хаттамаға, күдіктінің іс-әрекетіне қатысты сараптама тағайындау туралы, тінту жүргізу туралы қаулымен таныстыру хаттамасы; куәландыру жұмысын жүргізу туралы қаулы; сауалнама жүргізу туралы шешім; мүлікті тәркілеу тәртібі туралы қаулысы (Когамов, 2005б: 11).

Л.М. Башкатов айтуынша, тұлға оны ұсталғанға дейін немесе оған қарсы айып тағылғанға дейін де күдікті ретінде табыла береді. Сондай-ақ күдіктіге қатысты мәжбүрлеудің тінту, жеке тінту және басқа да шараларды қолданылуы жүргізілуі мүмкін (Башкатов, 2002: 33).

Жоғарыда көрсетілгендерді қорытындылай отырып мынадай нәтижелер шығаруға болады: күдікті тұлғаның процесте пайда болуы, біріншіден, қылмыс жасаған белгілі бір тұлғаның кінәлі екендігін дәлелдейтін айғақтардың болуы (әрине, айып тағу үшін дәлелдер жеткіліксіз болады); екіншіден заңмен қарастырылған процессуалдық шаралардың қолданылуы. Басқаша айтқанда, осы жағдайда фактілік мәліметтерге, дәлелдемелерге негізделген күдіктердің болуы шарт (ҚР ҚПК, 2014а).

Осылайша, егер күдікті негізі болып табылатын нақты дәлелдердің жоқтығына қарамастан, күдікті тудыратын іс жүргізу актісі жасалса, онда процессуалдық ықпал ету шаралары негізсіз қолданылады және адам күдікті ретінде заңсыз түрде іс жүргізуге тартылады. Егер күдіктенуге негіздейтін фактілік мәліметтердің жоқ болғанына қарамастан, күдікті ретінде санайтын процессуалдық акт жасалған болса, онда процессуалдық мәжбүрлеу шаралары негізсіз қолданылған және тұлғаның күдікті ретінде танылуы заңсыз болып саналады. Егер күдіктенуге негізделген дәлелдер бар бола тұра күдіктіге сәйкес процессуалдық шаралар қолданылмаса, онда мұндай тұлғаға қатысты қолданыстағы заңнама жүзеге асырылмайды. Сондай-ақ бұл ұстаным толықтай расталған, өйткені дәлелдеме – күдіктенудің негізі, ал процессуалдық акт – тұлғаны күдікті ретінде санап бекітудің нысаны болып табылады (Калиновский, 2005: 24).

Сонымен ҚПК белгіленген ретте және тәртіпке сәйкес тұлға: өзіне қатысты күдікті ретінде тану туралы қаулы шығарылған, сонымен қатар процессуалдық тәртіппен ұстап алынған, өзіне қатысты күдіктінің іс-әрекетін саралау туралы қаулы шығарылған және қылмыстық теріс қылық жасады деген күдіктің болуына байланысты жауап алынған адам күдікті болып табылады (ҚР ҚПК, 2014б).

Қазіргі қылмыстық процестегі айыпталушы туралы ұғым.

Айыпталушы – өзіне қатысты прокурордың айыптау актісі мен қылмыстық теріс қылық туралы хаттамасын бекіткен және қылмыстық істі қылмыстық заңның тиісті бабымен процессуалдық тәртіпте сотқа жіберу туралы шешім қабылдаған, сотқа дейінгі тергеп-тексеру процестік келісім жасасу арқылы аяқталған адам айыпталушы болып табылады (ҚР ҚПК, 2014в).

Кінәсіздік презумпциясы айыпталушының заңды мәртебесі үшін іргелі мәнге ие, оған сәйкес айыпталушы объект емес, ал қылмыстық процесс субъектісі болып саналады; мемлекеттік

органдар айыпталушымен қарым-қатынаста айыпталушыны өзінің құқықтарын жүзеге асыру мүмкіндігін қамтамасыз етуге міндетті, айыпталушыға өзінің кінәсіздігін дәлелдейтін жағдайларды жүгіндірмеу; айыпталушыны мәжбүрлі түрде айыптауға жол бермеу. Кінәсіздік презумпциясы айыпталушыға өзінің құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау үшін жеткілікті құқықтар берілетінін хабардар болуы қажет (John M. Sheb, 1989: 37).

Адамды айыпталушы ретінде тану азаматтың (оның отбасыларының, туыстарының) моральдық азапқа ұшырауына әкеп соқтырады, сондай-ақ олардың мүлкітік жағдайына әсер етуі мүмкін және ол басқа да теріс салдарларға әкеп соғады, бұл қамауға алу сияқты қатаң шараларды қолданғанға дейін және тіпті қылмыстық жаза қолданылғанға дейін азаматтардың құқықтарын шектеуге әкеледі.

Айыпталушының процессуалдық жағдайы қылмыс жасағаны үшін айыпталу фактісі бойынша анықталады. Осыған сәйкес: айыпталушыға өзіне айыптаудан өзін қорғауға мүмкіндік беретін құқықтар беріледі; оны толығымен немесе ішінара жоққа шығару, жеңілдетілген жағдайларды анықтауға жәрдемдесу (және т.б.)

Қазақстандағы күдікті пен айыпталушы институтының пайда болуы.

Қазіргі заманғы қазақстандық сот-құқықтық жүйесі жаңа тарихтың толқынында қалыптасты және ол негізінен стандартталған әрі әлемдік құқықтық жүйеге біріктірілген. Бірақ біздің халқымыздың тарихында бүгінгі таңдағы әділеттілікке жоғары деңгейде қызмет етуге, республикадағы сот жүйесін қалыптастыру үдерісін байыту мен руханиятқа толтыруға лайық, ғасырлар бойы қазақ халқының ортағасырлық мемлекеттілігінің кең ауқымында, өзінің табиғаты мен мақсаттарымен ерекшеленетін ежелгі қазақ заңы өмір сүрген уақыт болды (Onlanbekova, 2016: 129).

Президентіміз Н.Ә. Назарбаевтың «Тарих толқынында» атты еңбегінде билер сотының маңызы туралы айтқан мына сөзінен құқықтың іс жүзіне асырылу жолын толық түсінуге болады: «Далалық демократияға, сондай-ақ тәуелсіз билер соты, әйелдердің ер азаматтармен тең құқықтығы, діни тақуалықтан аулақ болу, рулық тайпалық құрылым басшыларын көпшіліктің қалауы бойынша сайлап қою тән болатын» – деді (Назарбаев, 2003: 54).

Бұлтұрғыда, әрине, билер соты институтының мемлекеттілікті қалыптастырудағы және қазақстандық қоғамның құқықтық мәдениетіндегі

маңызын айту артық болмайды. Ұлы қазақ билері бізге осы күнге дейін өзектілігін жоғалтпаған бай рухани мұра қалдырды. Мысалы, XIX ғасырдың белгілі ресейлік зерттеушісі В. Григорьевтің мынадай мәлімдемесі бар: «... оларда көптеген өркениетті ұлттар үшін қызғаныш тудыратындай, соншалықты керемет сот ісі жүргізілді және тергеу және сот процесінің процедуралары дамыды» (Мами, 2015).

Билер соты жоғары моральдық сот ретінде судьяның қиянатқа бармайтындығы, сот шешімдерінің мәні мен моральдық бағыттылығындағы әділеттілік, сотқа қолжетімділік пен жариялылық, судьяның шешімдерді негіздеуін және дәлелдеудің құралы ретінде пайдаланатын ерекше сөзге шебер болуы, тараптарды келісімге жеткізу үшін және қылмыспен келтірілген зиянды толық өтеттіру үшін бағытталуы сияқты қағидаларға негізделген.

Қазақтың әдеттегі заңында қылмыс фактісі бойынша іс қозғалған жоқ, бұл үдеріс жәбірленушінің бастамасы бойынша ғана басталды. Сол кезде сотқа дейін тергеу болмады және іс билер сотынан басталды.

Жәбірленушіні талапкер немесе даулаушы деп атады, ал сотталушы жауап беруші немесе жауапкер болды. Бұдан басқа, процеске екі жақтың өкілдері мен куәлар қатысты.

Билер тараптардың келісімі бойынша таңдалды. Сот ауызша, жариялы және ашық түрде өткізілді. Сот процесінің басталуына дейін, би екі жақтың бітімге келуін ұсынды, ал одан бас тартылған жағдайда тыңдауды бастады. Дауласудың мәні шағымданушы немесе оның өкілі тарапынан ауызша түрде айтылған, бұл жағдайда айыпталушы немесе оның өкілдері де өз нұсқасын мәлімдей алды.

Куәлардың және жауапкердің келуін қамтамасыз ету талапкерге жүктелді, бірақ бидің аталған тұлғалар сотқа келуден бас тартқан жағдайда мәжбүрлеп әкелу арқылы шақыруға құқығы болды. Бұл уақытта заң куәлардың істі шешудегі маңыздылығын атап өтті. Сұлтан-дардың, билердің және басқа ықпалды адамдардың айғақтары антсыз қабылданды. Қауымның қарапайым мүшелерінің айғақтары ант беріп растағаннан кейін ғана шындық деп саналды.

Бұл уақытта қазақтың әдеттегі құқығындағы сот процесінің маңызды институттарының бірі – ант беру болды. Халық шындықты басқа жолмен анықтау мүмкін болмаған жағдайда осы институтқа жүгінді. Билер шешімді ауызша айтты. Сот талқылауы ала жіп қиылғаннан кейін аяқталды деп есептелді (Зиманов, 2004: 72).

Жоғарыда айтылғанды ескере отырып, біз сол заманғы қазақ қоғамында тергеу әрекеттерінің жүргізілмегенін және билер соты жағдайды әр түрлі жолмен анықтағанын көреміз. Сондай-ақ, күдікті түсінігі сол кездерде қолданылмады, ал айыпталушыны жауап беруші деп қарады.

Алайда, XIX ғасырдан бастап, билер соты өзінің танымалдылығын жоғалта бастады, бұл барлық дерлік дерек көзімен расталады. Қазақ қоғамындағы билер соты әділеттілігі беделінің төмендеуіне не себеп болды?

Шоқан Уәлихановтың пікірінше, бұл реформалардың жасалуымен билердің қызмет саласы ауқымын қысқартқан, сондай-ақ билер сотын жүргізудің негізгі қағидаларын өзгерткен ресейлік биліктің шығарған заңдары болды. Әрине, ішінара Шоқан Уәлихановтың бұл пікірі дұрыс болды. Бірақ көшпелілер арасында сот жүйесіндегі проблемалар XIX ғасырдың 20-жылдарына дейін болды (Валиханов, 1985: 103).

Қазақстанның Ресей империясына кіруі сөзсіз қоғамдық өмірдің барлық салаларына өзгерістер әкелді.

Күдіктінің қылмыстық процестегі пайда болуы, ғылыми және тәжірибелік тұрғыдан да, қылмыстық процестің әлемдік тәжірибесінде де, бұл субъектінің қалыптасуы өте ұзақ және күрделі болған Қазақстан үшін де әрқашан қызығушылық тудырды.

1960 жылдары қылмыстық процесте күдіктінің тәуелсіз процедуралық фигурасы пайда болған сәттен бастап, заң қарапайым терминнен қылмыстық процестегі жеке институттың қалыптасуының қиын әрі ұзақ жолынан өтті (Звездина, 2007: 39).

Күдікті институтын құру туралы ғылымдағы идеялардың әртүрлілігі, оның Қазақстандағы қалыптасуы мен дамуына тарихи талдау жасау қажеттігін көрсетеді.

Қылмыстық процестегі күдікті институтының пайда болуы және дамуы император Александр II 1860 жылдың 8 маусымындағы «Сот тергеу мекемесі» және «Сот тергеушілеріне нұсқау», сондай-ақ «Полицияның қылмыс немесе заңға қайшы әрекеттерге байланысты оқиғалар бойынша тергеу жүргізу туралы» Жарлықтары болды. Бұл құжаттар адамның күдікті ретінде танылуының негізін анықтады (Демиричан, 2008: 33).

Сот реформасын дайындау және жүзеге асыру шеңберінде, 1860 жылы қылмыстық-процестік сипаттағы заңнамалық актілер қабылданды, олар: «Полицияның қылмыс немесе заңға қайшы әрекеттерге байланысты оқиғалар бойынша тер-

геу жүргізу туралы» және «Сот тергеушілеріне нұсқау».

«Полицияның қылмыс немесе заңға қайшы әрекеттерге байланысты оқиғалар бойынша тергеу жүргізу туралы» Заңының 15 бабына сәйкес, полиция қылмыс жасағаны үшін күдіктілерді тұтқындауға немесе ұстауға құқылы болды және заң барлық мүліктік құқығынан айыруды немесе жеке айрықша құқықтарынан айыруды тек келесі жағдайларда талап етті:

1) қылмыскер қылмыс жасаған уақытта және жерде ұсталса;

2) құқық бұзушылық айқын және жария түрде жасалса;

3) қылмыстың куәлары қылмыс жасаған адамды тікелей көрсетсе;

4) күдіктіде немесе оның үйінде қылмыстың айқын дәлелдері табылса;

5) күдікті қашып кету әрекетін жасаса немесе қашып кеткеннен кейін ұсталса (Наказ полиции о производстве дознания, 1860).

Құқықтық актілердің күдіктінің процессуалдық жағдайын қалыптастыруындағы әсеріне қарамастан, осы саладағы көптеген шешілмеген мәселелер әлі де болды. Мысалы, күдіктінің процессуалдық құқығының заңнамалық реттелуі болмады және адамның күдікті жағдайында қанша уақыт болатынына байланысты шектеу көрсетілген жоқ.

Осылайша, заң шығарушы қылмыс жасағаны үшін күдік келтірілген тұлғаны күдікті ретінде таныды. Ю.Б. Чупилкиннің айтуынша, заң шығарушы күдіктінің түсінігін беретін терминдерге мән бермеген және баптың мағынасына байланысты күдікті болып табылатын адам, баптың өзінде қылмыскер, күдікті деп аталатын (Волколуп, 2005: 32).

Соған қарамастан, «Полицияның қылмыс немесе заңға қайшы әрекеттерге байланысты оқиғалар бойынша тергеу жүргізу туралы» заңы Ресей мен Қазақстан тарихындағы «күдікті» термині қолданылған бірінші қылмыстық процессуалдық акт болды деп айтуға болады.

1864 жылғы сот реформасынан кейін қылмыстық-процестік қызмет «Сот тергеу мекемесі», «Сот тергеушілеріне нұсқау» және «Полицияның қылмыс немесе заңға қайшы әрекеттерге байланысты оқиғалар бойынша тергеу жүргізу туралы» заңдары сөзбе-сөз енгізілген «Қылмыстық іс жүргізу туралы» Жарғымен толық реттелді. Сонымен бірге, күдікті институты Жарғыны қабылдау арқылы біршама дамыды.

Кейінірек (1864 жылдан кейін) «Полицияның қылмыс немесе заңға қайшы әрекеттерге байла-

нысты оқиғалар бойынша тергеу жүргізу туралы» заңының нормалары «Сот тергеу мекемесі» заңының құрамдас бөлігі ретінде қарала бастады. «Сот тергеу мекемесі» заңының көптеген нормаларында «күдікті» терминіне сілтеме жасалды. Дегенмен, заң шығарушының өзі «күдікті» мен «айыпталушы» ұғымдарының арасындағы айырмашылыққа мән бермеді және бұл екі термин бірін-бірі өзара алмастырады деп есептеді. Мысалы, «Сот тергеу мекемесі» заңының 407 бабында былай делінген: «бір қылмыс жасауда күдікті деп танылғандардың бір-бірінің арасында жанжалдар болмауы үшін, айыпталушылардан жеке-жеке жауап алынды» (Гуценко, 1998: 109).

Алайда, күдікті мен айыпталушылардың арасындағы айырмашылық 1898 жылғы 23 наурыздағы Сенаттың Жоғары тәртіптік қатысуымен анықталды. Онда «тек ұстап алумен ғана емес, сонымен қатар қылмыстық іс жасауда күдік келтірілген тұлғалардың шақырылуына дейін, осы адамды іс бойынша мән-жайлар негізінде айыпталушы ретінде танылған сот актісінде, соның ішінде: сот тергеушісінің осы адамды айыпталушы ретінде тартқаны туралы қаулысының болуы керек» – делінген (Макалинекий, 1907: 241).

Осылайша, 1864 жылғы «Қылмыстық іс жүргізу туралы» Жарғыға сәйкес, күдікті деп – өзіне қатысты қылмыс жасағаны үшін қылмыстық іс қозғауға мүмкіндік беретін деректер болған және оны айыпталушы ретінде тану туралы бұйрық шығарғанға дейін анықтау мен тергеу жұмыстары жүргізілген тұлға танылды. Күдікті тергеу және алдын ала тергеу өндірісіне қатыса алды.

Осы Жарғы 1917 жылғы Қазан төңкерісіне дейін әрекет етті. 1864 жылғы Қылмыстық-процессуалдық Жарғының нормалары Қазақ КСР 1922 жылы Қылмыстық іс жүргізу кодексін қабылдағанға дейін жаңа үкімет актілерімен қатар революциялық құқықтық санаға қайшы келмеді. Нормативтік актілерде «күдікті» термині ұсталғандарға және айып тағылғанға дейін бұлтартпау шарасы таңдалған адамдарға қатысты қолданылады. Бірақ бұған дейін Ресейде 1919 жылғы 12 сәуірдегі «Революциялық трибуналдар туралы» Ережеде алғаш рет қылмыстық процесте адамды айыпталушы ретінде тартуға байланысты шешім қабылданды. Осы уақыт кезеңдерінде заң шығарушы күдіктіге қатысты бірқатар процессуалдық құқықтарды көрсетпеген және күдікті мен оның процессуалдық мәртебесінің түсінігі туралы ғылыми пікірталастар көп пайда бола бастады.

1922 және 1923 жылдардағы Қазақ КСР Қылмыстық іс жүргізу кодексінде күдікті институтының алғашқы дамуы басталды. Кодексте күдіктіні ұстаудың негізі, тәртібі және мерзімі белгіленді. Осы уақыт ішінде күдікті тергеу барысында процестегі тұрақты қатысушы болды, себебі тергеу органдарының оны айыпталушы ретінде тартуға құқығы болмады. Ерекше жағдайларда, күдіктінің алдын ала тергеуге уақытша қатысуына жол берілді. Бұл тергеу органдарының күдіктіге қатысты істі берген (егер адам ұсталған немесе күдікті ретінде одан жауап алынған жағдайда) немесе оны айыпталушы деп танығанға дейін алдын алу шарасы қолданылған жағдайда ғана пайда болған.

1929 жылы Қазақ КСР Қылмыстық іс жүргізу кодексіне өзгертулер енгізілгеннен кейін, күдікті процессуалдық фигураға айналды. Бұл тергеу органдарының алдын ала тергеуді қажет етпейтін анықтау істерін өз бетінше аяқтауға өкілеттік берілгеніне байланысты болды. Соған қарамастан, күдіктіні айыпталушы ретінде танығанға дейін одан жауап алу тәртібі сақталды (Zaitcev, 2005: 15).

КСРО прокуратурасының №41 / 26 «Тергеу сапасын арттыру туралы» арнайы Нұсқауды қабылдауы 20 жылдан астам уақытқа қылмыстық істен күдікті фигурасын алып тастауға әкелді. А.Я. Вышинский күдікті процестен қателікпен шығарылып тасталған және мұндай адамды Қылмыстық іс жүргізу кодексінде ұстау үшін негіздер болған жағдайда ғана күдікті деп қарау керек деген. М.С. Строгович күдікті қылмыстық процеске қажет фигура және оны «іс бойынша айыпталушы ретінде қатыспаған, айыпталушы деп тануға жеткіліксіз, бірақ өзіне қатысты қылмыстық іс барысында арнайы процессуалдық шаралар қолдануға байланысты мәліметтер бар тұлға» деген қорытындыға келді.

КСРО Жоғарғы Кеңесімен 1958 жылы 25 желтоқсанда КСРО-ның және одақтас республикалардың «Қылмыстық іс жүргізу негіздері» қабылданған болатын, осыған сәйкес аталған мемлекеттер белгілі бір жағдайларда тұлғаны күдікті деп танудың заңдылығы мен қажеттілігін растады және оның процессуалдық-құқықтық мәртебесінің дамуына елеулі үлес қосты. Мысалы, күдіктінің айғақтары енді дәлелдемелер ретінде қарала бастады. Осы құжаттың 32, 33 баптарында күдіктіні ұстаудың және оған бұлтартпау шарасын қолданудың тәртібі, аталған жағдайлар қолданылған кездегі оның құқықтары көрсетілді. Сонымен қатар, Құжаттың 29-бабында анықтау мен бекітуге байланысты қылмыстық

іздеу жұмыстарын жүргізу барысында күдіктіні жауапқа тарту пайда болды.

Аталған нормативтік акт күдікті институтының өзгеруі мен дамуына қатысты алғашқы маңызды қадам болды. Ондағы нормалар 1960 жылғы Қазақ КСР Қылмыстық іс жүргізу кодексіне негіз болды, онда күдіктінің құқықтық мәртебесі егжей-тегжейлі көрсетілді. Мысалы, күдікті түсінігіне анықтама берілді (Қазақ КСР ҚІЖК-нің 52-бабы 1-тармағы); алғаш рет күдіктінің заңнамалық деңгейде бекітілген заңды құқықтары болды, мысалы: анықтау органының, анықтауды жүргізетін адамның, тергеушінің, прокурордың әрекеттері мен шешімдеріне шағым келтіру, түсініктеме беру (52-бап); ана тілінде дәлелдемелер беру және аудармашы қызметтерін пайдалану (17-бап); тергеушіге және анықтауды жүргізетін адамға қарсылық жасауға құқылы (64-бап). Қазақ КСР Қылмыстық іс жүргізу кодексі нақты тергеу іс-әрекеттерін жүргізу барысында күдіктіге бірқатар құқықтар берді: өзінің берген анықтамаларын, мәліметтерін өз қолымен жазу (123, 152-бап); анықтау үшін қажетті адамдардың арасында кез келген орынды алу (165-бап); бетпе-бет екінші қатысушыларға және басқаларға сұрақтар қою (163-бап) (Российское законодательство X – XX вв, 1986: 64).

Сонымен қатар, Қазақ КСР Қылмыстық іс жүргізу кодексі күдіктінің өзіне жүктелетін міндеттерді анықтады, оның негізінде: тергеуден және анықтаудан жалтармау; қолданылатын бұлтартпау шараларының талаптарын сақтау және т.б. Әрине, Қазақ КСР Қылмыстық іс жүргізу кодексі, оның ішінде күдікті институтына қатысты өте прогрессивті заң болды. Дегенмен, ғалымдар мен тәжірибелік қызметкерлер Қазақ КСР Қылмыстық іс жүргізу кодексіндегі күдіктінің институты жеткілікті дамымаған деп санады. Күдіктінің қылмыстық іс бойынша құқықтарының ауқымы мен оның қылмыстық процеске келу себептеріне дейін бұл институттың түрлі аспектілері сынға ұшырады.

И.Л. Лисагор адамның күдікті ретінде танылуына байланысты шарттарды кеңейтудің маңыздылығына назар аударды, себебі қылмыстық процеске күдікті адам жиі қылмыстық процестің мәжбүрлеу шаралары қолданылмаған жағдайда (мысалы, жауап алу үшін) қатысады.

Жаңа кезең КСРО мен Одақ мемлекеттерінің 1990 жылы Қылмыстық іс жүргізу негіздерін қабылдағаннан басталды, ол 1997 жылдың соңына дейін созылды. Осы кезеңде күдікті мен айыпталушының құқықтары кеңейтілді,

олардың мәртебесі қылмыстық процестегі жеке тұлға құқықтарының жаңа нормаларына сәйкес бекітілді.

Келесі кезең 1997 жылы басталады және 2014 жылға дейін созылады. Бұл кезең 2014 жылғы 4 шілдеде Қазақстан Республикасының Жаңа Қылмыстық-процестік кодексінің қабылдануымен сипатталады, ол күдіктінің жағдайын күшейтіп, оны айыпталушы мәртебесінің деңгейіне дейін жеткізді. 2014 жылдың шілдесінде күдіктінің құқығы одан әрі кеңейтілді, енді күдікті қылмыс жасағанына байланысты күдік туралы хабар алған сәттен бастап қорғаушыны шақыру құқығына ие болды.

Қазақстан Республикасының 1995 жылғы Конституциясы халықаралық құқықтың жалпыға бірдей танылған қағидаттары мен нормаларын, сондай-ақ Қазақстанның халықаралық шарттарының оның ұлттық құқықтық жүйесінің міндетті бөлігі болып табылатындығын және біздің еліміз адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын, халықаралық міндеттердің орындалуын қамтамасыз етуді маңызды міндеттердің бірі ретінде қарастыратындығын көрсетеді.

Біріккен Ұлттар Ұйымы мен Еуропа Кеңесінің халықаралық ұйымдары адам құқықтары мен бостандықтарын қорғау және қылмыстың алдын алу мен оған қарсы күресу үшін отыздан астам акт қабылдады.

Сонымен қатар, күдіктілер мен айыпталушылардың мәртебесін белгілейтін бірнеше халықаралық актілер бар: Адам құқықтарының Жалпыға бірдей Декларациясы (1948), Адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын қорғау туралы Конвенция (1950), Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық Пакт (1976), Кәмелетке толмағандарға қатысты сот төрелігін жүзеге асырудың БҰҰ-ның ең төменгі Ережелері (1985 ж.), Қамаққа немесе қамауға кез келген нысанда ұсталған барлық адамдардың құқықтарын қорғау қағидалары (1988) және т.б.

1948 жылы БҰҰ Бас Ассамблеясы қабылдаған Адам құқықтарының Жалпыға бірдей Декларациясы БҰҰ-ның адамның негізгі құқықтары мен бостандықтарын құрайтын алғашқы құжаты болды. Бұл халықаралық құқықтың жетекші көздерінің бірі және көптеген мемлекеттер оны ұлттық Конституцияларда және ішкі заңдарда жазылған халықаралық құқықтың әдеттегі ережелерін қамтитын құжат ретінде қарастырады.

Декларацияның нормаларында адамның құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауға

қажетті жалпыадамзаттық құндылықтар бар. Олар әлемдік қауымдастық жинақтаған тәжірибені білдіруде (Plotnickii, 2005).

Декларацияда ұсынымдық халықаралық акт мәртебесі болғанына қарамастан, ол өзінің міндетін орындауына байланысты халықаралық құқықтың жалпыға бірдей танылған актісінің мәртебесін алды – әрбір адам, әрбір орган құрметке ие болуға және олардың құқықтары мен бостандықтарын жалпыға ортақ тану мен жүзеге асыру үшін өзара қимыл арқылы әрекет етуге ұмтылуы тиіс (The Universal Declaration of Human Rights, 1948).

А.П. Рыжаковтың көзқарасы бойынша, Декларация нормалары тек қағидалар болғандықтан, оларды ұлттық заңнамада көрініс табуы тиіс (Ryzhakov, 2004: art 100).

1966 жылғы Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық Пакт Адам құқықтары декларациясында бекітілген идеяларды одан әрі дамытты. Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық Пактінің қылмыстық-атқару құқықтық қатынастарының қағидалары бар құжат ретінде санау дұрыс. Декларацияға қарағанда, Пактінің нормалары ұсынымдық сипатта емес, осы келісімге қатысушылар үшін міндетті сипатта болуы қажет.

Қазақстан Республикасы адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарының кепілі ретінде әрекет ете отырып, Қазақстан Республикасының Конституциясы (77-бабының 3-тармағының 1-тармақшасы) адамның кінәлі екендігі заңды күшіне енген сот үкімімен танылғанша ол жасалған қылмысқа кінәлі емес деп есептеледі. Бұл Қазақстан мүше болып табылатын Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық Пактінің 10 бабының 2 тармағында айыпталушыға сотталмаған тұлғаларға сәйкес келетін мәртебе берілетіндігі туралы айтылған (International Covenant on Civil and Political Rights, 1976).

Пактте айыпталушылардың құқықтық мәртебесін реттейтін бірқатар баптар бар, мысалы ұсталғандардың міндетті құқықтарына: өзіне түсінікті тілде оған қарсы айыптаудың сипаты мен себептерін дереу және егжей-тегжейлі хабарлау; қорғалуына және қорғаушысымен кездесуге жеткілікті уақыт пен мүмкіндіктер беру; сот шешімін кешіктірусіз шығару және т.б. жатады.

Күдіктілерді және айыпталушыларды ұстау үшін стандарттарды қамтитын барлық халықаралық актілерді келесі топтарға бөлуге болады: біріншіден, түрмелерде ұстау жағдайларын анықтайтын; екіншіден, азаптау мен қатыгездік

қолдануға тыйым салатын; үшіншіден, кәмелетке толмаған құқық бұзушыларға қатысты.

Осылайша, түрмелерде ұстау ережелерін белгілейтін стандарттар Біріккен Ұлттар ұйымының 1955 жылғы қамаудағы адамдарға қараудың Минималды стандарттары ережесінде (Токио ережелері) көрсетілген. Онда тұтқындағы барлық адамдарды және айыпталушыларды тиісті талаппен ұстауды қамтамасыз ететін барлық қажетті ережелер бар. Олардың кейбіреуі сотқа дейінгі қамауда ұстауға және күдіктілер кінәсіз деп есептеліп, олардың мәртебесіне лайық қатынаста болған кездегі кінәсіздік презумпциясына негізделген.

Токио ережелері «айыптау, сот немесе үкімді орындау жүргізілетін барлық тұлғаларға қатысты қолданылады» (2.1-ереже). Осылайша, олар сотталған адамға қылмыс үшін жаза ретінде, сондай-ақ күдіктілер мен айыпталушыларға үкім шығарғанға дейін қолданылуы мүмкін.

Токио ережелерінде түрмеде ұстауға байланысты емес шаралар қолданылатын адамдардың құқықтарын құрметтеудің маңыздылығы бірнеше рет атап өтіледі. Басқаша айтқанда, мемлекеттік органдардың қылмыстық сот ісін жүргізу шеңберінде де, одан тыс жерлерде де жеке адамның құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асыруға байланысты шаралар қолданылуы кезінде заңдылық қағидаты сақталуы керек.

Қылмыс жасаған адамның түрмеде ұсталуына байланысты емес шараларды тағайындау туралы келісімін беру осы шараны табысты қолданудың маңызды шарты болып табылады және 3.4 ережеге сәйкес, сотпен немесе оның қатысуынсыз ресми түрде рәсімделгенге дейін қолданылатын түрмеге байланысы жоқ іс-шараларды белгілеу кезінде мұндай келісім міндетті болып табылады.

Демек, келісімге қатысты талап, сот талқылауына дейін және шешім шығарғанға дейін айып тағылған адамдарға нақты кепіл болып табылады. Түсініктемеде күдіктінің немесе сотталушының бас бостандығынан айыруға жатпайтын шараларға келісімі өте маңызды, өйткені мұндай шара тағайындалған жағдайда ресми рәсімнің орнына оның қолданылуына келісім беру, іс бойынша сот талқылауында пайда болатын заңды кепілдіктерден бас тартуға әкелуі мүмкін.

Сонымен қатар, айыпталушы өзіне қатысты түрмеге ұстауға байланысты емес шараларды қолданылудан бас тартудың ықтимал салдарларымен хабардар етілуі қажет және айыпталушыға осындай шара қолдануға келісімін алу үшін жанама қысым көрсетілмеуі қажет. Айыпталушының

түрмеге ұстауға байланысты емес шараларды қолданудан бас тартуы оның жағдайына теріс әсер етпеуі керек (Commentary on the United Nations Standard Minimum Rules for Non-custodial Measures, 1990: 2).

Түрмеде қамауға алумен байланыссыз шаралар туралы Біріккен Ұлттар Ұйымының Минималды Стандартты ережелері қылмыскерлерді қылмыстың алдын алу, заңды сақтау мен құрбандардың мүдделерін құрметтеу сияқты қоғамның қалыпты өміріне қайта оралуға көмектесуге мүмкіндік беретін, тиімді ықпал ететін құжат.

Түрлі ақпарат көздерінен халықаралық ұйымдар қамалғандарды қылмыс жасағанын мойындауға мәжбүрлеу немесе кез келген ақпаратты беру үшін азаптау жүргізетіндігі туралы мәлімет алады. БҰҰ Бас Ассамблеясы 1975 жылы қамауда отырған күдіктілер мен айыпталушыларды азаптау мен қатыгездіктердің қолданылуының алдын алу үшін Азаптаулардан және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын әрекеттер мен жазалау түрлерінен қорғау туралы Декларацияны қабылдады.

Декларацияның ережелері 1984 жылғы Азаптауларға және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау түрлеріне қарсы Конвенцияда қайталанған болатын және ұсталғандарды азаптау мен қатыгездікпен қарауға тыйым салудағы халықаралық құқықтың жалпыға бірдей танылған нормасы болып табылады.

Конвенция, осы құжатты ратификациялаған барлық мемлекеттерге, өздерінің заңдарына сәйкес азаптауды қылмыстық құқық бұзушылық ретінде бекітуді талап етеді.

Конвенцияның 7-бабы кез келген қылмысқа байланысты талқылау жүргізу барысында тұлғамен әділ қатынаста болуға кепілдік береді. Бұл Конвенцияның негізгі ережелерінің бірі. Сондықтан, ешбір мемлекет адамды, егер оны қандай да бір азаптауға ұшырату қаупі бар болса, басқа мемлекетке беруге міндетті емес (15-бап).

Азаптауды, ықпал ету құралы ретінде сот процесінің барлық деңгейлерінде сотталушыларға, сондай-ақ айыпталушыны (күдіктіні) алдын ала тергеу изоляторларында ұстау кезеңінде қолдануға болмайды. Азаптау қолдану арқылы алынған кез келген ақпарат дәлел ретінде пайдаланыла алмайды. Бұл норма қылмыстық жазасын өтеп жатқан сотталғандарға да толығымен қатысты (Convention against Torture and Other

Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, 1987: art. 15).

Егер халықаралық ұйымдар қызметінің бастапқы кезеңі кез келген тұлғаның жалпыға танымал деп танылған ажырамас құқықтары мен бостандықтарын жариялауға баса назар аударса, онда болашақта әлемдік қоғамдастық қылмыстық атқару қатынастарындағы белгілі бір қатысушылардың ерекше құқықтық мәртебесіне ерекше назар аударады, мысалы, кәмелетке толмағандар, тұтқындалған адамдарға (айыпталушы, күдікті) және олардың мәртебесін дұрыс демократияландыру жолымен жүреді.

Сонымен бірге, тергеу изоляторларында күдіктілер мен айыпталушылардың құқықтарын қорғаудың бірыңғай стандарттары әлі күнге дейін әзірленген жоқ. Біріккен Ұлттар Ұйымы қабылдаған нормативтік-құқықтық актілер тұтқынға алу және қамауға алу, сондай-ақ бас бостандығынан айыруға тұтастай сипатта қолданылады.

Қорытынды

Жоғарыда көріп отырғанымыздай, тәуелсіздікке қол жеткізгенге дейін еліміздің қылмыстық іс жүргізу заңнамасының дамуы талай үрдістерден, кезеңдерден өтті. Қылмыстық сот өндірісінің аясына түскен субъектілердің, күдікті мен айыпталушылардың құқықтық

мәртебесі жылдан-жылға өзгертілді, толықтырылды.

Мақаланы қорытындылай отырып, көрнекті орыс философы В.С. Соловьевтің қылмыс пен жаза мәселесін зерттей келе: «Қылмысқа шыдаған – (жәбір көрген) қорғалуға және мүмкіндігінше сыйақы өндіруге құқығы бар, қоғам – қауіпсіздікке құқығы бар, қылмыскер – түзелуіне құқығы бар. Қылмыстылыққа қарсы тұру, адамгершіліктік бастамалармен үйлесе отырып, осы көрсетілген үш құқықты біркелкі жүзеге асыруы қажет» деп айтқан ой-пікірін келтіргіміз келіп отыр.

Қазақстандық қылмыстық заңнаманы реформалау бойынша жүргізіліп жатқан шаралар, адам құқықтарын, соның ішінде қылмыстық процестегі күдікті мен айыпталушының құқықтары мен заңды мүдделерін мемлекеттік қамтамасыз етудің берік жүйесін құруға бағытталуы тиіс.

Қылмыстық сот өндірісінің аясына түскен тұлғалардың, яғни күдікті мен айыпталушылардың құқықтарын, бостандықтарын, абыройы мен ар-намысын қорғауды қамтамасыз ету механизмін жетілдіру; іс жүргізу барысында аталған тұлғаларды қорлауға, азаптауға, кінәсіз айыптауға жол бермеу; қылмыстық процестік заңнаманы халықаралық стандарттарға сәйкестендіру – бұл демократиялық, құқықтық Қазақстанның маңызды мақсаттарының бірі болуы тиіс.

Әдебиеттер

- 1 Ахпанов А.Н. (2007) Уголовно-процессуальное право Республики Казахстан: учебное пособие. – Карағанды: КЮИ МБД РК.- 210 с.
- 2 Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасы туралы ҚР Президентінің 2009 жылғы 24 тамыздағы № 858 Жарлығы // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/U090000858>
- 3 Сулейменова Г.Ж. (2012) Заключение научно-правовой экспертизы Концепции проекта Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31276652
- 4 «Rights of the Accused.» Civil Rights in America, Primary Source Media, 1999. American Journey.U.S. History in Context, link.galegroup.com/apps/doc/EJ2163000455/UNIC?u=oldt1017&xid=f297f5e2. Accessed 5 Nov. 2017.
- 5 Когамов М.Ч. (2005) Уголовный процесс Казахстана: актуальные вопросы // Вестник Карагандинского юридического института МБД РК, №2 (12). – С. 10-15.
- 6 Башкатов Л.Н., Ветрова Г.Н. (2002) Глава 7. Участники уголовного судопроизводства на стороне защиты // Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации. – М: ООО «ТК Велби», 92 с.
- 7 Қазақстан Республикасының 4 шілде 2014 жылы қабылданған Қылмыстық-процестік кодексі. № 231-V ҚРЗ // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231>
- 8 Калиновский К.Б. (2005) Уголовный процесс. – СПб.: Питер. – 160 с.
- 9 John M. Sheb and John M. Sheb II (1989) Criminal Law & Procedure. – 137 p.
- 10 Onlanbekova G.M. (2016) The history of development of judicial power in the period of Kazakh change // Международный научный журнал «СИМВОЛ НАУКИ». - №2/2016. – Р. 129.
- 11 Назарбаев Н.Ә. (2003) Тарих толқынында. – Алматы. – 288 б.
- 12 Мами К. (2015) Суд биев // <http://sud.gov.kz/rus/content/sud-biev>
- 13 Зиманов С.З. (2004) Қазақ даласында әділ соттың «Алтын ғасыры» // Қазақтың Ата заңдары. 10 томдық. III том. – Алматы. – 616 б.
- 14 Валиханов Ч.Ч. (1985) Собрание сочинений в пяти томах. – Алматы. – Т. 1. – 526 с.

- 15 Звездина Е.И. (2007) Исторические и процессуальные аспекты института подозреваемого // Право и политика. – №5. – С. 39
- 16 Демиричан В.В. (2008) Институт подозреваемого в российском уголовном процессе: история и современность // Общество и право. – № 1. – С. 33
- 17 «Наказ полиции о производстве дознания по происшествиям, могущим заключать в себе преступление или проступок» (1860) статья 15.
- 18 Волколуп О.В., Чупилкин Ю.Б. (2005) Гарантии прав участников уголовного судопроизводства Российской Федерации: учеб. пособие. 2-е изд., испр. и дополн. – Краснодар: Кубанский государственный университет. – 97 с.
- 19 Гуценко К.Ф. (1998) Уголовный процесс: учебник. – Москва. – 205 с.
- 20 Макалинекий П. В. (1907) Практическое руководство для следователей. Изд. 6-е. – СПб. – 104 с.
- 21 Zaitcev O.A., Smirnov P.A. (2005) Suspect in the criminal process. – М. – 117 p.
- 22 Российское законодательство X – XX вв. Т. 4. – М., 1986. – 512 с.
- 23 Plotnickii A.V. Application of a measure of restraint in the form of detention to the person who is wanted // The Russian investigator. – 2005. – № 3.
- 24 Universal Declaration of Human Rights. Adopted by the resolution 217 A (III) of the United Nations General Assembly on 10 December 1948 // <http://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/index.html>
- 25 Ryzhakov A. P. Election of a measure of restraint concerning the person suspected of crime execution (suspect). The comment to Art. 100 of the Code of Criminal Procedure of the Russian Federation. – 2004 // Union of Right Forces Consultant plus. Comments of the legislation.
- 26 THE INTERNATIONAL COVENANT ON CIVIL AND POLITICAL RIGHTS. Adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution 2200A (XXI) of 16 December 1966 entry into force 23 March 1976, in accordance with Article 49 // <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CCPR.aspx>
- 27 UN doc. ST/CSDHA/22, Commentary on the United Nations Standard Minimum Rules for Non-custodial Measures (the Tokyo Rules)-1990: p. 2.
- 28 Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment. Adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution 39/46 of 10 December 1984 entry into force 26 June 1987 // <http://www.ohchr.org>

References

- 1 Akhpanov A.N. (2007) Ugolovno-protsessual'noye pravo Respubliki Kazakhstan: Uchebnoye posobiye [The criminal procedure law of the Republic of Kazakhstan]. – Karagandy: KYUI MVD RK. – 210 s.
- 2 Bashkatov L.N., Vetrova G.N. (2002) Glava 7. Uchastniki ugolovnogo sudoproizvodstva na storone zashchity [Chapter 7. Participants in criminal proceedings on the defense side] // Kommentariy k Ugolovno-protsessual'nomu kodeksu Rossiyskoy Federatsii. – М.: ООО «TK Velbi». – 92 s.
- 3 Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment. Adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution 39/46 of 10 December 1984 entry into force 26 June 1987 // <http://www.ohchr.org>
- 4 Demirichan V.V. (2008) Institut podozrevayemogo v rossiyskom ugolovnom protsesse: istoriya i sovremennost' [Institute of the suspect in the Russian criminal trial: history and modernity] // Obshchestvo i pravo. – № 1. – S. 33
- 5 Gutsenko K.F. (1998) Ugolovnyy protsess: Uchebnik [Criminal process]. – Moskva. – 205 s.
- 6 John M. Sheb and John M. Sheb II (1989) Criminal Law & Procedure. – 137 p.
- 7 Kalinovskiy K.B. (2005) Ugolovnyy protsess [The Criminal Process]. – SPb: Piter. – 160 s.
- 8 Kogamov M.Ch. (2005) Ugolovnyy protsess Kazakhstana: aktual'nyye voprosy [The Criminal Process of Kazakhstan: Topical Issues] // Vestnik Karagandinskogo yuridicheskogo instituta MVD RK, №2 (12). – S. 10-15.
- 9 Makalinekiy P. V. (1907) Prakticheskoye rukovodstvo dlya sledovateley [A practical guide for investigators]. Izd. 6-ye. – SPb. – 104 s.
- 10 Mami K. (2015) Sud biyev [The court of biys] // <http://sud.gov.kz/rus/content/sud-biev>
- 11 «Nakaz politsii o proizvodstve doznaniya po proissheshtviyam, mogushchim zaklyuchat' v sebe prestupleniye ili prostupok» (1860) stat'ya 15 [«A police order to conduct inquiries on incidents that may involve a crime or misdemeanor» (1860), Article 15]
- 12 Nazarbaev N.A. (2003) Tarih tolkininda [In the stream of history]. – Almati. – 288 b.
- 13 Onlanbekova G.M. (2016) The history of development of judicial power in the period of Kazakh change // Mezhdunarodnyy nauchnyy zhurnal «SIMVOL NAUKI». – №2/2016. – P. 129.
- 14 Plotnickii A.V. Application of a measure of restraint in the form of detention to the person who is wanted // The Russian investigator. – 2005. – N. 3.
- 15 Qazaqstan Respublikasinin 2010 jildan 2020 julga deyingi kezenge arналған kukiktik sayasat tujirimdaması turali KR Prezidentinin 2009 julgi 24 tamızdagi N 858 Jarligi [On Conception of legal policy of the Republic of Kazakhstan for the period from 2010 to 2020. The Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated 24 August 2009 No. 858] // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/U090000858>
- 16 Qazaqstan Respublikasinin 4 shilde 2014 jili kabildangan Kilmistik-procestik kodeksi [The Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan]. № 231-V KRZ // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231>
- 17 Rossiyskoye zakonodatel'stvo X – XX vv [Russian legislation X – XX centuries]. Т. 4. – М., 1986. – 512 s.

- 18 «Rights of the Accused.» Civil Rights in America, Primary Source Media, 1999. American Journey.U.S. History in Context, link.galegroup.com/apps/doc/EJ2163000455/UHIC?u=oldt1017&xid=f297f5e2. Accessed 5 Nov. 2017.
- 19 Ryzhakov A. P. Election of a measure of restraint concerning the person suspected of crime execution (suspect). The comment to Art. 100 of the Code of Criminal Procedure of the Russian Federation. – 2004 // Union of Right Forces Consultant plus. Comments of the legislation.
- 20 Suleymenova G.ZH. (2012) Zaklyucheniye nauchno-pravovoy ekspertizy Kontseptsii proyekta Ugolovno-protsessual'nogo kodeksa Respubliki Kazakhstan [Conclusion of the scientific and legal expertise of the Concept of the draft of the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan] // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31276652
- 21 THE INTERNATIONAL COVENANT ON CIVIL AND POLITICAL RIGHTS. Adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution 2200A (XXI) of 16 December 1966 entry into force 23 March 1976, in accordance with Article 49 // <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CCPR.aspx>
- 22 Universal Declaration of Human Rights. Adopted by the resolution 217 A (III) of the United Nations General Assembly on 10 December 1948 // <http://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/index.html>
- 23 UN doc. ST/CSDHA/22, Commentary on the United Nations Standard Minimum Rules for Non-custodial Measures (the Tokyo Rules)-1990: p. 2.
- 24 Valikhanov CH.CH. (1985) Sobraniye sochineniy v pyati tomakh [Collected works in five volumes]. – Almaty, T.1. – 526 s.
- 25 Volkolup O.V., Chupilkin YU.B. (2005) Garantii prav uchastnikov ugolovnogo sudoproizvodstva Rossiyskoy Federatsii [Guarantees of the rights of participants in the criminal proceedings of the Russian Federation]. Ucheb. posobiye. 2-ye izd., ispr. i dopoln.- Krasnodar: Kubanskiy gosudarstvennyy universitet.- 97 s.
- 26 Zaitcev O.A., Smirnov P.A. (2005) Suspect in the criminal process.- M.- 117 p.
- 27 Zimanov S.Z. (2004) Kazak dalasinda adil sottin «Altin gasiri» [The «Golden Age» of the judiciary in the Kazakh steppes] // Kazaktin Ata zandari. 10 tomdik. III tom. – Almati. – 616 b.
- 28 Zvezdina Ye.I. (2007) Istoricheskiye i protsessual'nyye aspekty instituta podozrevayemogo [Historical and procedural aspects of the institution of the suspect] // Pravo i politika. – № 5.- S. 39

Ергали А.М.¹, Әбдіәшім Ж.²

¹доктор PhD, доцент, e-mail: yergali.adlet@gmail.com

²студент 3 курса

Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Казахстан, г. Алматы

БОРЬБА С ПЕДОФИЛИЕЙ

Педофилия – явление ужасное в любом своем проявлении и, к сожалению, остро прогрессирующее в современном мире. Различные научные исследования, проведенные автором, характеризуют понятие «педофилия», а также устанавливают лиц, которые могут быть педофилами. Затронуты проблемные аспекты воздействия этого преступного деяния на психику ребенка и роль семьи по реабилитированию психики ребенка.

Так же автором объясняется суждение о педофилии как составляющей части личности преступника. Актуальность темы исследования обусловлена тем, что на данный момент возникла проблема эффективности наказания за педофилию в Казахстане.

Автор считает необходимым определить понятие педофилии в рамках казахстанской нормативно-правовой базы. Помимо анализа нормативной базы, необходимо проанализировать перспективы использования положительного опыта в других странах.

Сравнивается характер сексуальных покушений в отношении детей в Казахстане. На основании анализа автор раскрывает актуальную на сегодняшний день проблему исследования новых подходов к уголовно-правовой защите детей от данных преступлений.

Ключевые слова: педофилия, изнасилование несовершеннолетних, химическая кастрация, педофил.

Ergali A.M.¹, Abdiashim Zh.²

¹doktor PhD, associate professor, e-mail: yergali.adlet@gmail.com

²3-year student

al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

Fighting pedophilia

Pedophilia – a terrible phenomenon in any of its manifestations, and unfortunately, is rapidly progressing in the modern world. On the basis of the analysis of various scientific researches, the author defined the concept of «pedophilia», as well as persons who are pedophiles. The problem aspects of the impact of this criminal act on the child's psyche and on the role of the family in rehabilitating the child's psyche are touched upon.

The author also expresses an opinion on pedophilia, as a constituent part of the criminal's personality. The relevance of the topic of research is due to the fact that at the moment there is a problem of the effectiveness of punishment for pedophilia in Kazakhstan.

The author reveals the need to define the concept of pedophilia within the framework of the Kazakh legal and regulatory framework. In addition to analyzing the regulatory framework, it is necessary to analyze the prospects for using positive experience in other countries.

The nature of sexual assault against children in Kazakhstan is compared. On the basis of the analysis, the author reveals the actual problem of studying new approaches to the criminal legal protection of children from these crimes.

Key words: pedophilia, rape of minors, chemical castration, pedophile.

Ергали А.М.¹, Әбдіәшім Ж.²

¹PhD докторы, e-mail: yergali.adlet@gmail.com

²3 курс студенті,

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

Педофилиямен күресу

Педофилия кез келген көріністе қорқынышты құбылыс болып табылады және өкінішке орай, қазіргі әлемде қарқынды дамып келеді. Әртүрлі ғылыми зерттеулерді талдау негізінде автор «педофилия» түсінігін анықтаған. Осы қылмыстық әрекеттің баланың психикасына әсері және баланың психикасын қалпына келтірудегі отбасының рөлі туралы мәселелер қозғалады.

Бұдан басқа, авторлар педофилдерді қылмысты жасаушы жеке тұлғаның құрамдас бөлігі ретінде қарап, пікірін білдіреді. Ғылыми мақалада Қазақстандағы педофилияға қатысты жазаның тиімділігі туралы мәселе қарастырылған.

Қазақстандық нормативтік-құқықтық база шеңберінде педофилия тұжырымдамасын анықтау керек. Нормативтік базаны талдаудан басқа, шет елдерде оң тәжірибені пайдалану перспективаларын талдау қажет.

Қазақстанда балаларға қатысты сексуалдық сипаттағы әрекеттерге салыстыру жүргізіледі. Осы қылмыстардан балаларды қылмыстық-құқықтық қорғаудың жаңа тәсілдері зерттеледі.

Түйін сөздер: педофилия, кәмелетке толмағандарды зорлау, химиялық кастрация, педофил.

Введение

Насильственные действия взрослого человека по отношению к ребенку – это ужасно. Это нарушение закона, религиозных представлений любой из религий, морально-этических норм любого общества.

С ужасающей быстротой в Казахстане растет количество фактов педофилии, и их число может увеличиться. Насилие над детьми является очень распространенной проблемой в большинстве стран мира. Дети и подростки, подвергшиеся насилию, подвергаются риску в связи с широким спектром нарушений психического здоровья и трудностями в адаптации, которые могут сохраняться до взрослого возраста. Поэтому педофилия является одной из основных проблем общественного здравоохранения и вызывает озабоченность во всем мире, учитывая, что преступники предпочитают детей в качестве их основного сексуального интереса и что такое преступление имеет высокий уровень рецидива. Несмотря на то, что в течение долгого времени они игнорировались, исследования по этой теме значительно возросли в течение последних лет. Из этого возникают вопросы: Какие особенности субъектов этого преступного деяния? Какие меры адаптации используются для детей, подвергшихся этому преступному деянию? Какие меры используются в Казахстане? Какие эффективные методы борьбы используют другие развитые страны? Как нужно развивать законодательство Казахстана на основе сравнительного исследования?

Цель данной статьи заключается в том, чтобы предоставить всесторонний анализ про-

blem преступного деяния педофилии в Казахстане, а также исследований на сравнительной основе методов борьбы с педофилией.

В последние годы в международных журналах публикуется все большее число исследований, связанных с педофилами и педофилией. В настоящее время есть интересные дебаты относительно диагностики педофилии, поскольку для DSM (diagnostic and statistical manual of mental disorders) были предложены новые критерии. Несколько авторов высказали свое мнение по предложениям, но профессиональные мнения по-прежнему разделены. В более общем плане все рассмотренные статьи подкрепляют тот факт, что лечение педофилии становится значительной проблемой из-за ее последствий не только по личным причинам, но и для социального обеспечения и защиты детей.

Основная часть

Недавнее исследование показало, что ранние неблагоприятные явления (например, сексуальное насилие над детьми) являются самыми сильными предикторами психических расстройств в развивающемся возрасте, а также во взрослой жизни (Дерягин, 2011а: 399с).

Сексуальное насилие над детьми может отрицательно влиять не только на риск развития психического расстройства, но также на течение болезни и результатов лечения: недавний мета-анализ предполагает, что жестокое обращение с детьми и сексуальные злоупотребления связаны с повышенным риском развития рецидивирующих и постоянных депрессивных

эпизодов и отсутствием (или менее) ответа на лечение (Nanni V, Uher R, Danese A, 2012: с. 141-51).

После периода значительного пренебрежения в последние годы международное научное сообщество заинтересовано в этом явлении и было проведено несколько исследований, в которых подчеркивается необходимость точного определения педофилии, что имеет несколько последствий для науки, клинической практики и общественности.

Понятие «педофилия» в узком смысле – любовь к мальчикам и девочкам, но в обычном широком понимании – расстройство сексуального предпочтения, выражающееся в сексуальной тяге к детям обычно допубертатного и пубертатного возрастов (Крылов, 2005: с.495). Пубертатным называется возраст полового созревания. Считается, что облик мальчика-подростка или юноши (девочки, девушки) является для педофила своеобразным фетишем (Лейбин, 2010: с.956).

Педофилия, понимаемая как сексуальные контакты взрослых с детьми, существовала на всём протяжении истории человечества. Представление о ней как об общественно опасной форме отношений взрослых к детям сформировалось лишь в конце XX века (Дерягин, 2011b: с. 459).

Педофилами из сложившейся в настоящее время практики называют всех лиц, совершивших насильственное преступление в отношении несовершеннолетнего или малолетнего ребенка. В юридической литературе и действующем законодательстве Республики Казахстан отсутствует понятие «педофилия». Однако в соответствии с открытой энциклопедией «Википедия», педофи́лия (от др.-греч. *παῖς*, р.п. *παῖδος* – «ребёнок» и *φιλία* – «любовь») – одна из множества парафилий. Лиц, у которых диагностирован данный интерес, называют педофилами (Радченко, 2003: с.72).

Педофилия диагностируется в большей степени у лиц мужского пола. Женщины-педофилы встречаются реже (Ткаченко, 1997: с.426). Следует особо подчеркнуть, что термин «педофилия» является сугубо медицинским (Hall, 2007: р.457-471).

В соответствии с Международной классификацией болезней педофилия обладает основным отличительным и исключительным признаком, а именно сексуальным предпочтением детей в основном допубертатного или раннего пубертатного возрастов (Okami, 1992: р.297).

Проявления педофилии вовсе могут выражаться как преступлениями – изнасилованиями, убийствами, сексуальными играми с малолетними, так и просто эмоциональной привязанностью.

Однако, далее, тот же источник утверждает, что «о благе ребёнка педофил не думает, он заботится лишь о собственном удовольствии» (Клейн, 2000: с.339).

А.А. Ткаченко высказывает мнение, что для лиц, страдающих педофилией, жестокие действия не характерны, а в случаях совершения жестоких издевательств при совершении сексуальных преступлений в отношении малолетних речь может идти не о педофилии как таковой, а о садистах – лицах с агрессивно-садистскими тенденциями и наклонностями, для которых объект, его пол и возраст не имеют значения. У данной категории лиц главной целью является абсолютная власть над жертвой, безоговорочное подчинение, причинение физических и психологических страданий, от которых преступник получает удовольствие. В связи с чем, полагает ученый, что каждый педофил является потенциальным преступником и убийцей.

И.С. Кон утверждает, что основная часть лиц, совершающих насильственные преступления сексуального характера в отношении малолетних, не относится к категории педофилов, они являются мужчинами с нормальной психикой, состоящими в браке и воспитывающими детей, совершающими преступные деяния по причине слабохарактерности и неуверенности в себе. Ребенок как объект посягательств вызывает интерес своей беззащитностью и беспомощностью (Кон, 1999: с.560).

Сильно пережитое насилие влияет на психику ребенка, потому что сам факт насилия, сопровождавшийся какими-то физическими действиями, это психотравма, вызывающая острую психогенную реакцию. Последняя проходит рано или поздно. Тут больше семья страдает. При этом, если ребенок пережил психотравмирующую ситуацию, которая нанесла ему определенный психический ущерб, а семья будет заикливаться на этом, то психические последствия психотравмы останутся. Поэтому адекватная семья в любом случае будет стремиться как можно быстрее все забыть, переключить внимание ребенка, заместить какими-то положительными моментами. Главное, чтобы все воспоминания о произошедшем побыстрее стерлись из памяти ребенка.

А отдаленный риск – это риск развития педофилии у самой жертвы. По статистике, часто те

люди, которых квалифицируют как педофилов, в своем детстве претерпели такие же сексуальные домогательства.

Большая часть недавней литературы о педофилии затрагивает диагностические проблемы. Уметь выявлять среди детей-растлителей особую важность имеют лица, которые представляют конкретные характеристики (то есть исключительный сексуальный интерес для детей, сексуальные фантазии о детях, появившихся в подростковом возрасте) и которые могут извлечь выгоду из целевого лечения (Marshall, 1997: pp. 152-74).

Система классификации DSM-IV для педофилии часто критиковалась как неудовлетворительная на логических или концептуальных основаниях (Blanchard, 2010: p.39), а диагноз педофилии был изменен в каждом новом издании DSM. В частности, эти изменения были связаны с ролью девиантного поведения, расстройствами и нарушениями предмета (Malon, 2012).

Сейчас американская классификация болезней (DSM), на которую ориентируется мировая психиатрия, постепенно выводит педофилию из разряда заболеваний, считая, что это скорее социальная и юридическая проблема, но не медицинская. В США уже говорят о патологической и не патологической педофилии. Скорее всего, это будет принято в медицинской практике во всем мире. Во всяком случае, у нас точно, потому что мы ориентируемся на американскую классификацию и ее вариант (МКБ), а классификация отражает то понимание, которым пользуется большинство авторитетных ученых в трактовке тех или иных явлений – называть их болезнью или не называть. Правда, в США нередко те или иные болезни закрепляются в рамках классификации с помощью голосования.

Результаты выборочного исследования преступлений педофилов свидетельствуют о том, что многие из них в детстве сами были жертвами сексуальных посягательств. Вследствие отсутствия необходимой психологической помощи у них были нарушены нормы психосексуального развития и воспитания. В результате сформировано стойкое искажение сексуального влечения по объекту (педофилия) (Цымбал, 1999: с. 32-34).

Кроме того, растет интерес, используя связь между Интернетом и педофилией. Есть интересные дебаты о онлайн-педофилах и являются ли они отдельной группой сексуальных преступников или типичных сексуальных преступников. Недавние исследования показали, что онлайн-

правонарушители, по-видимому, представляют собой определенную группу, которая отличается от других правонарушителей. Также кажется, что эта специфическая субкультура педофилов не подвержена большому риску совершения сексуальных надругательств над детьми, но для подтверждения этой гипотезы необходимы дальнейшие исследования.

Представляя эти данные, мы должны учитывать, что на исследования педофилии также влияют многие ограничения: большинство исследований основано на предвзятых образцах лиц, которые совершили уголовные преступления и были обнаружены. Большинство педофилов – мужчины, и большинство исследований основано на участниках мужского пола (Seto MC, 2012:231-6).

Еще с древнейших времен педофилов сурово наказывали: сжигали на кострах, закидывали камнями, вешали. Тем самым, история выработала у общества неприемлемость педофилии, насилия над детьми – при этом, у всех народов. Все больше и больше в казахстанском обществе раздаются голоса по усилению ответственности за педофилию.

Сексуальное насилие над несовершеннолетними – за это в Казахстане преступнику грозит срок заключения до 15 лет. С некоторых пор депутаты пытаются ужесточить систему. Соответствует ли это наказание тяжести преступления человека, причинившего ребенку психологическую, а порой и физическую травму?

Согласно Уголовному кодексу РК, педофилия является особо тяжким преступлением. Поэтому к лицам, осужденным за педофилию, не применяется статья 73 УК РК «Замена неотбытой части наказания более мягким видом наказания либо сокращение срока назначенного наказания», а также неприменима статья 96 УК РК «Изменение вида учреждения».

К таким осужденным не применяется условно-досрочное освобождение, введен запрет на применение амнистии, с ними не заключается процессуальное соглашение. Срок наказания они отбывают полностью. Лица, совершившие такие преступления, пожизненно лишаются права работать с детьми. Это значит, что насильников будут принуждать к приему специальных препаратов. На сайте Комитета по правовой статистике и специальным учетам infopublic.pravstat.kz размещена карта педофилов с их фотографиями и анкетами. Этим сервисом может воспользоваться любой человек (<http://24.kz/ru/news/social/item/147762-kak-uberech-detej-ot-pedofilov>).

Категорично никто не скажет, что можно вылечить истинных педофилов или добиться стойкого улучшения их состояния, чтобы они не представляли опасности для окружающих. Те методы, которые применялись раньше, в основном сводились к лечению нейролептиками – психотропными препаратами, которые подавляют влечение – и никто не смотрел на побочные эффекты, это было не важно. Подобным образом химическая кастрация считается наиболее оптимальным альтернативным методом. Нельзя сказать, что можно однозначно вылечить педофилию или, по крайней мере, стабилизировать ее. Тут нужны комплексные меры – помимо химических средств нужны внешние рамки, в которых педофил будет содержаться и наблюдаться. Тогда, возможно, риск удастся снизить.

С 1 января 2018 года вводится химическая кастрация. Парламент Казахстана одобрил химическую кастрацию педофилов. Согласно социологическим опросам, большинство граждан РК такую меру поддерживают. Но есть и те, кто считает принудительную кастрацию опасной и антигуманной мерой. Методика химической кастрации была разработана несколько десятилетий назад в качестве максимально безопасной для здоровья и психики альтернативы кастрации хирургической. В 50-е годы минувшего века медикаментозное подавление сексуальной функции у мужчин с опасными для окружающих сексуальными предпочтениями начали применять в США, Великобритании и Германии. После введения препарата у мужчины значительно уменьшается сексуальное влечение, наблюдаются изменения в психике: пропадают фантазии эротического характера и возможность появления сексуального возбуждения.

Химическая кастрация включает в себя применение антиандрогенных препаратов, таких как ципротерона ацетат, или противозачаточного препарата Деро-Provera, который делают в виде уколов каждые три месяца, позволяя контролировать исполнимость получения. Антипсихотический препарат бенперидол также используется для этих целей и может также вводиться совместно с другими препаратами.

При использовании на мужчинах эти препараты уменьшают сексуальное влечение, внезапные сексуальные фантазии и саму возможность сексуального возбуждения. Угрожающие жизни побочные эффекты редки, но часть пациентов замечает ожирение и уменьшение плотности костей, что в долгосрочной перспективе может

привести к кардиоваскулярным заболеваниям и остеопорозу. У них может также развиваться гинекомастия (рост груди по женскому типу (Anti-androgen Side Effects | LIVESTRONG.COM), уменьшение волосяного покрова тела (Free Online Medical Dictionary, Thesaurus and Encyclopedia) и потеря мышечной массы (Clare Murphy, 2007:BBS).

Именно вопрос о применении химической кастрации или отказе от нее взвал наиболее острые дискуссии. Химическая кастрация как более гуманная мера наказания пришла на смену варварской физической кастрации. Применение последней в древние и средние века считалось очень жестокой пыткой и наказанием.

Каждое государство рано или поздно задается вопросом, что делать с насильником, если срок его пребывания в тюрьме подходит к концу. Когда насильник выходит на свободу, его нельзя привлечь за то, чего он еще не совершил. Но доверять ему тоже невозможно. Вероятность повторного изнасилования в течение первого года после выхода из места отбывания наказания 97%, а применение такой терапии, как химическая кастрация, снижает вероятность рецидива до 3% (<https://ria.ru/society/20080410/104751402.html>).

Проанализировав различные материалы по данной проблематике, выделим наиболее часто встречающиеся аргументы против применения химической кастрации:

1. Инъекции насильнику делают до конца жизни 3-4 раза в год. В год на одного человека стоимость таких инъекций составляет около 50.000 тенге. Вывод: дорого обходится государству.

2. Медики утверждают, что химическая кастрация оказывает тяжкие последствия на здоровье человека – при отсутствии тестостерона происходит сгущение крови. Таким образом, развивается гиперкоагуляция, появляется риск инфаркта, инсульта, а также размягчаются костные ткани. Вывод: тяжкий вред здоровью, а медицина не должна иметь карательный характер.

3. С таким же успехом можно принять закон о том, чтобы отрубать руки ворам, а за все виды убийства казнить преступников. Вывод: не гуманно.

4. Недуг находится не ниже пояса, а в голове, поражая его сознание и внутренний мир (<https://ria.ru/society/20080410/104751402.html>). Вывод: лечить нужно пораженную психическую сферу человека, а не лишать его половой функции.

5. Несмотря на то, что преступления такого рода в большинстве случаев совершаются лицами мужского пола, к сожалению, встречаются факты женской педофилии. Вывод: несправедливый подход к применению наказания по половому признаку.

Наиболее часто встречающиеся аргументы за применение химической кастрации:

1. Лечить людей больных педофилией альтернативными способами бессмысленно. Только химическая кастрация может лишить насильника возможности совершить повторное преступление.

2. Данная мера очень эффективна, так как быстро достигает результата.

3. Из всех предложенных вариантов мер применения наказания к насильникам химическая кастрация на сегодняшний день является самой гуманной. Химическая кастрация признана во многих странах мира. Основной причиной такого признания является то, что она не причиняет «необратимых последствий» для анатомического строения человека, таких, как например, при удалении яичек у мужчин, отрубании рук за воровство.

4. В случае судебной ошибки есть возможность все исправить, после прекращения применения инъекции все функции организма восстанавливаются.

Проблема педофилии является актуальной не только для Казахстана. При этом в разных странах с ней борются разными методами.

Недавно Южная Корея заявила о введении смертной казни для всех преступников, обвиняемых в изнасиловании и убийстве детей до 13 лет. Минимальная мера наказания за педофилию была повышена до 7 лет. Возможность досрочного освобождения в отношении таких преступников отменили (South Korean court orders first chemical castration, 2013).

В США законодательство половины штатов, включая Техас и Калифорнию, предусматривает принудительную химическую кастрацию педофилов. Сначала в штате Нью-Джерси, а потом по всей Америке развернулась кампания под лозунгом «Право знать». В октябре 1994-го в этом штате, а потом и во многих других были приняты акты, получившие название «законов Меган». В настоящее время они действуют в 45 из 50 штатов страны и направлены на защиту общества от потенциальных сексуальных преступников, а именно от лиц, ранее совершавших половые посягательства. Здесь — два способа «защиты». Во-первых, законодательство обязывает

отбывших срок сексуальных насильников зарегистрироваться в соответствующих органах по месту жительства. Во-вторых, властям разрешено информировать жителей того места, где поселился освобожденный из заключения насильник. Та или иная форма регистрации предусмотрена во всех 50 штатах (California child molesters could face chemical castration, 2006). Применяется в Америке и еще один способ безопасности — электронный мониторинг сексуальных преступников, электронный браслет. Впервые эта идея была реализована еще в 1979 году в штате Нью-Мексико. Через несколько лет уже в пяти штатах сотни бывших заключенных власти обязали носить такие браслеты. Современная электроника позволяет «вести» объект на расстоянии до 3 тыс. км. Если педофил начал крутиться возле школы — подъезжают полицейские (Зимин, 2012: с. 34-35).

В Чехии насильников подвергают хирургической кастрации. Хирургическая кастрация в Чехии происходит на добровольной основе. После отбывания срока человек не может выйти на свободу, пока врачи и суд не решат, что он перестал быть опасным для общества. Для этого назначается лечение в психиатрической больнице, которое может длиться и год, и пять лет, а может и всю жизнь. Но пациент может избежать этого, добровольно согласившись на кастрацию. Рецидивов после процедуры у него уже быть не может, и суд выпускает человека на свободу (<http://www.ktk.kz/ru/blog/article/2016/03/25/68006>).

Комитет Совета Европы против насилия неоднократно заявлял о недопустимости хирургической кастрации ввиду унижительности этой процедуры для человеческого достоинства. «Хирургическая кастрация имеет серьезные физические, а главное, психологические последствия, а потому не может быть использована», — говорится в сообщении комитета. Однако чешским властям эти аргументы не показались убедительными, поэтому в ближайшее время они не намерены отказываться от применения хирургической кастрации. Во время посещений двух чешских психиатрических лечебниц и двух тюрем, по итогам которого и было составлено сообщение, эксперты обнаружили, что преступники готовы примириться с кастрацией, ведь они убеждены, что это — единственный способ избежать пожизненного заключения (<http://ptel.cz/2009/02/sovet-evropy-kastraciyu-seksualnyx-nasilnikov-v-chexii-zapretit/>).

В Израиле компания по введению химической кастрации для педофилов с помощью меди-

цинских препаратов, в которую были вовлечены лица, осужденные за педофилию и отбывающие наказание в местах лишения свободы, началась в 2004 году. В Польше в сентябре 2009 года принят законопроект, согласно которому вопрос о том, нуждается ли педофил в лечении, решается судом не позже чем за шесть месяцев до его выхода из тюрьмы (однако если жертвой педофила стал подросток младше 15 лет или родственник, процедура фармакологической кастрации является обязательной) (Reiter, ABC News: Poland loves violent castration for pedophiles).

Особое значение борьбе с сексуальными преступлениями против несовершеннолетних придается в Великобритании, где с 2007 года химическая кастрация разрешена на добровольной основе для педофилов, отбывших срок тюремного заключения и готовящихся к освобождению из тюрьмы.

В мае 2011 г. президент России Д. Медведев предложил применять химическую кастрацию к педофилам. Партия Справедливая Россия подготовила соответствующий законопроект, однако Правительство РФ в июле 2011 г. дало на него отрицательное заключение из-за больших затрат на проведение химической кастрации (<http://www.rosbalt.ru/main/2011/07/04/865921.html>). 7 февраля 2012 года закон был принят в третьем чтении и одобрен Советом Федерации 22 февраля (<https://ria.ru/society/20120207/559585554.html>).

29 февраля 2012 года президент России Д. Медведев подписал Федеральный закон «О внесении изменений в Уголовный кодекс Российской Федерации и отдельные законодательные акты Российской Федерации в целях усиления ответственности за преступления сексуального характера, совершённые в отношении несовершеннолетних» (<http://kremlin.ru/events/president/news/14628>).

Заключение

Тема педофилии в настоящее время является предметом важных исследований и продуктивных дискуссий. Недавние исследования

по функциональному ответу на мозг вводят новые перспективы в оценке этого расстройства и имеют соответствующие последствия с точки зрения целенаправленного лечения и профилактики. Необходимы дальнейшие исследования, с более крупными образцами и более строгими методами исследования.

Стоит отметить, что, хотя педофилия признана психическим расстройством, педофилы обычно наказываются без какого-либо лечения. Фактически, как и для других парафилий, большинство людей, представляющих педофилию, вероятно, не обращаются за лечением, если только они не испытывают юридических проблем. Педофилия не распространена в клинических условиях, потому что педофилы, как правило, остаются скрытыми. По этим причинам несколько выводов, рассматриваемых здесь, основаны на отчетах по одному случаю, и необходимы дальнейшие исследования с более широкими образцами. Требуются дополнительные ресурсы для облегчения доступа к лечению для педофилов независимо от юридического курса, а также дополнительные усилия для раннего выявления потенциальных правонарушителей и разработки целевых мер по эффективному предотвращению сексуального насилия над детьми. Также в заключение можно сказать, что внедрение химической кастрации в Казахстане вряд ли существенно повлияет на снижение числа преступлений на сексуальной почве против несовершеннолетних. В качестве наказания эта методика не так страшна, как может показаться из наказания. Что касается ее эффективности, то можно поддержать мнение, согласно которому может положительно повлиять на поведение рецидивиста только лишь в сочетании с квалифицированной психиатрической и психологической помощью. На основе сравнительного анализа Казахстанского уголовного законодательства, уголовного законодательства зарубежных стран нужно применить наиболее эффективные меры наказания для предотвращения педофилии как одной из самых обсуждаемых и болезненных тем наших дней.

Литература

- 1 Дерягин Г.Б. Криминальная сексология: учеб. для вузов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2011. – 399 с.
- 2 Nanni V., Uher R., Danese A. Недостаточная жестокость детей предсказывает неблагоприятный ход болезни и результат лечения в депрессии: метаанализ. *Am J Psychiatry* 2012; 169: 141-51.
- 3 Крылов А.А. Психология личности (2-е издание): учебник. – М.: Издательство Проспект, 2005. – 495 с.
- 4 Лейбин В. Словарь-справочник по психоанализу. – 2-е издание. – М.: АСТ, 2010. – 956 с.

- 5 Дерягин Г.Б. Криминальная сексология: учеб. для вузов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2011. – 419 с.
- 6 Радченко Н. А., Дворянчиков Н. В. Противоправные сексуальные действия в отношении детей // Аномальное сексуальное поведение = Anomalous sexual behavior / под ред. А. А. Ткаченко, Г. Е. Введенского. – СПб. : Издательство «Юридический центр прес», 2003. – С. 72. – 657 с. – (Медицина и право). – 1550 экз. – ISBN 5-94201-175-3.
- 7 Ткаченко А. А. Границы сексуальной нормы и современные классификации нарушений психосексуальных ориентаций // Аномальное сексуальное поведение / под ред. А. А. Ткаченко, Г. Е. Введенского. – М. : Редакционно-издательский отдел ГНЦССП им. В. П. Сербского, 1997. – 426 с.
- 8 Hall Ryan C. W., Hall Richard C. W. A Profile of Pedophilia : Definition, Characteristics of Offenders, Recidivism, Treatment Outcomes, and Forensic Issues (Терминологические разъяснения на сайте одной из ведущих клиник США – клиники Мэйо) : [англ.] // Mayo Clinic Proceedings. – 2007. – Vol. 82(4) (April). – P. 457–471. – ISSN 0025-6196. – DOI:10.4065/82.4.457. – PMID 17418075.
- 9 Okami P. Goldberg A. Personality orrelates of Pedophilia:Are They Reliable Indicators?//Journal of Sex Research.1992. Vol.29.№3.P.297-378. The American Heritage Stedman's Medical Dictionary.6 ed.Boston:Houghton Mifflin Company,2002.923p.
- 10 Клейн Л. С. Другая любовь : Природа человека и гомосексуальность. – СПб. : Фолио-Пресс, 2000а. – С. 339 слл. – 864 с. – ISBN 5-7627-0146-8.
- 11 Кон И.С Социологическая психология. – М.: Моск.психолог-соц.ин-т; – Воронеж: МОДЭК, 1999. – 560 с.
- 12 Dettore D., Fuligni C. L'abuso sessuale sui minori. Valutazi- one e terapia delle vittime e dei responsabili. Seconda edizione. – Milano: McGraw-Hill 2008.
- 13 Marshall WL. Paedophilia. Psychopathology and theory. In: Laws DR, O'Donohue W, editors. Sexual deviance. Theory, Assessment and Treatment. New York: The Guilford Press 1997, pp. 152-74.
- 14 Blanchard R. The DSM diagnostic criteria for paedophilia. Arch Sex Behav 2010;39:304-16.
- 15 Malón A. Paedophilia: A diagnosis in search of a disorder. Arch Sex Behav 2012 [Epub ahead of print].
- 16 Seto MC. Is paedophilia a sexual orientation? Arch Sex Be- hav 2012;41:231-6.
- 17 Цымбал Е. И., Дьяченко А. П. Защита интересов детей – жертв сексуального насилия // Сексуальное здоровье человека на рубеже веков. (Цымбал, Дьяченко, 32 – 34). – М., 1999.
- 18 Источник: <http://24.kz/ru/news/social/item/147762-kak-uberech-detej-ot-pedofilov>
- 19 Anti-androgen Side Effects | LIVESTRONG.COM <https://www.livestrong.com/article/39561-antiandrogen-side-effects/>
- 20 Antiandrogen Drugs – definition of Antiandrogen Drugs in the Medical dictionary – by the Free Online Medical Dictionary, Thesaurus and Encyclopedia
- 21 Can drugs help sex offenders? by Clare Murphy for the BBC, 13 June 2007
- 22 Химическая кастрация педофилов [Электронный ресурс].URL: <https://ria.ru/society/20080410/104751402.html>
- 23 В общественной палате предлагают применять к педофилам химическую кастрацию. В церкви к этой идее относятся скептически [Электронный ресурс] URL : <https://ria.ru/society/20080410/104751402.html>
- 24 «South Korean court orders first chemical castration». Chennai, India: The Hindu. 3 January 2013.»Court issues 1st chemical castration sentence». Korea Herald. 3 January 2013.
- 25 «California child molesters could face chemical castration». CNN. 1996-08-29. Archived from the original on 2006-10-20. Retrieved 2006-11-23.
- 26 Зимин Н. Детский вопрос : Как в Америке объявили войну педофилам и взяли в союзники Интернет // Итоги. – 2012. – № 32(843) (6 августа). – С. 34–35. – ISSN 1027-3964.
- 27 Кастрация в Чехии.URL: <http://www.ktk.kz/ru/blog/article/2016/03/25/68006>
- 28 Council of Europe: «Castration of sexual abusers in the Czech Republic – forbid!» <http://ptel.cz/2009/02/sovět-evropy-kastraci-y-seksual'nykh-nasilnikov-v-čechii-zapretit/>
- 29 Химическая кастрация педофилов признана слишком затратной <http://www.rosbalt.ru/main/2011/07/04/865921.html>
- 30 ГД ужесточила наказание для педофилов, введя химическую кастрацию <https://ria.ru/society/20120207/559585554.html>
- 31 Официальный документ на сайте Администрации Президента РФ <http://kremlin.ru/events/president/news/14628>

References

- 1 Derjagin G.B. (2011) Kriminal'naja seksologija: ucheb. dlja vuzov. M., JuNITI-DANA. – 399 s.
- 2 Nanni V, Uher R, Danese A. (2012) Nedostatochnaja zhestokost' detej predskazyvaet neblagoprijatnyj hod bolezni i rezul'tat lechenija v depressii: metaanaliz. Am J Psychiatry; 169: 141-51.
- 3 Krylov A.A. (2005) «Psihologija lichnosti (2-e izdanie)»: uchebnik. Izdatel'stvo Prospekt. – 495 s.
- 4 Lejbin V. (2010) Slovar'-spravochnik po psihoanalizu, 2-e izdanie, M.: AST. – 956 s.
- 5 Derjagin G.B. (2011) Kriminal'naja seksologija: ucheb. dlja vuzov. M., JuNITI-DANA. – 419 s.
- 6 Radchenko N. A., Dvorjanchikov N. V. (2003) Protivopravnye seksual'nye dejstviya v otnoshenii detej // Anomal'noe seksual'noe povedenie = Anomalous sexual behavior / pod red. A. A. Tkachenko, G. E. Vvedenskogo. – SPb. : Izdatel'stvo «Juridicheskij centr press». – S. 72. – 657 s. – (Medicina i pravo). – 1550 jezk. – ISBN 5-94201-175-3.
- 7 Tkachenko A. A. Granicy seksual'noj normy i sovremennye klassifikacii narushenij psihoseksual'nyh orientacij // Anomal'noe seksual'noe povedenie / pod red. A. A. Tkachenko, G. E. Vvedenskogo. – M. : Redakcionno-izdatel'skij otdel GNCSSP im. V. P. Serbskogo, 1997. – 426 s.

- 8 Hall Ryan C. W., Hall Richard C. W. A Profile of Pedophilia : Definition, Characteristics of Offenders, Recidivism, Treatment Outcomes, and Forensic Issues (Terminologicheskie raz'jasnenija na sajte odnoj iz vedushhih klinik SShA – kliniki Mjejo) : [angl.] // Mayo Clinic Proceedings. – 2007. – Vol. 82(4) (April). – P. 457–471. – ISSN 0025-6196. – DOI:10.4065/82.4.457. – PMID 17418075.
- 9 Okami P., Goldberg A. Personality correlates of Pedophilia: Are They Reliable Indicators? // Journal of Sex Research. 1992. Vol. 29. №3. P. 297-378. The American Heritage Stedman's Medical Dictionary. 6 ed. Boston: Houghton Mifflin Company, 2002. 923p.
- 10 Klejn L. S. (2000) Drugaja ljubov' : Priroda cheloveka i gomoseksual'nost'. – SPb. : Folio-Press. – S. 339 sl. – 864 s. – ISBN 5-7627-0146-8.
- 11 Kon.I.S (1999) Sociologicheskaja psihologija. M.: Mosk. psiholog-soc.in-t; Voronezh: MODJeK. – 560 s.
- 12 Dèttore D, Fuligni C. (2008) L'abuso sessuale sui minori. Valutazione e terapia delle vittime e dei responsabili. Seconda edizione. Milano: McGraw-Hill.
- 13 Marshall WL. (1997) Paedophilia. Psychopathology and theory. In: Laws DR, O'Donohue W, editors. Sexual deviance. Theory, Assessment and Treatment. New York: The Guilford Press, pp. 152-74.
- 14 Blanchard R. (2010) The DSM diagnostic criteria for paedophilia. Arch Sex Behav; 39:304-16.
- 15 Malón A. (2012) Paedophilia: A diagnosis in search of a disorder. Arch Sex Behav [Epub ahead of print].
- 16 Seto MC. (2012) Is paedophilia a sexual orientation? Arch Sex Behav 2012;41:231-6.
- 17 Cymbal E.I., D'jachenko A. P. (1999) Zashhita interesov detej – zhertv seksual'nogo nasilija // Seksual'noe zdorov'e cheloveka na rubezhe vekov. (Cymbal, D'jachenko, 32 – 34) M.
- 18 Istochnik: <http://24.kz/ru/news/social/item/147762-kak-uberech-detey-ot-pedofilov>
- 19 Anti-androgen Side Effects | LIVESTRONG.COM <https://www.livestrong.com/article/39561-antiandrogen-side-effects/>
- 20 Antiandrogen Drugs – definition of Antiandrogen Drugs in the Medical dictionary – by the Free Online Medical Dictionary, Thesaurus and Encyclopedia
- 21 Can drugs help sex offenders? by Clare Murphy for the BBC, 13 June 2007
- 22 Himicheskaja kastracija pedofilov [Elektronnyj resurs]. URL: <https://ria.ru/society/20080410/104751402.html>
- 23 V obshhestvennoj palate predlagajut primenjat' k pedofilam himicheskiju kastraciju. V cerkvi k jetoj idee odnosjatsja skepticheski [Elektronnyj resurs] URL : <https://ria.ru/society/20080410/104751402.html>
- 24 «South Korean court orders first chemical castration». Chennai, India: The Hindu. 3 January 2013. »Court issues 1st chemical castration sentence». Korea Herald. 3 January 2013.
- 25 «California child molesters could face chemical castration». CNN. 1996-08-29. Archived from the original on 2006-10-20. Retrieved 2006-11-23.
- 26 Zimin N. Detskij vopros : Kak v Amerike objavili vojnu pedofilam i vzjali v sojuzniki Internet // Itogi. – 2012. – № 32(843) (6 avgusta). – S. 34–35. – ISSN 1027-3964.
- 27 Kastracija v Chexii. URL: <http://www.ktk.kz/ru/blog/article/2016/03/25/68006>
- 28 Council of Europe: «Castration of sexual abusers in the Czech Republic – forbid!» <http://ptel.cz/2009/02/sovet-evropy-kastraciju-seksualnyx-nasilnikov-v-chexii-zapretit/>
- 29 Himicheskaja kastracija pedofilov priznana slishkom zatratnoj <http://www.rosbalt.ru/main/2011/07/04/865921.html>
- 30 GD uzhestochila nakazanie dlja pedofilov, vvedja himicheskiju kastraciju <https://ria.ru/society/20120207/559585554.html>
- 31 Oficial'nyj dokument na sajte Administracii Prezidenta RF <http://kremlin.ru/events/president/news/14628>

Орсаева Р.А.

заң ғылымдарының кандидаты, доцент, Экономика және құқық факультеті,
С. Аманжолов атындағы Шығыс-Қазақстан мемлекеттік университеті,
Қазақстан, Өскемен қ., e-mail: r_orsaeva_60@mail.ru

**ЖАСӨСПІРІМ:
ТОПТЫҚ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚ,
АЛДЫН АЛУ, ТИІМДІЛІК**

Бұл мақалада автор Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауындағы мағыналы да маңызы зор сөздерін басты негіз етіп ала отырып, Елбасының жастар болашағына бей-жай қарамай, олар үшін істелген, істелер, жүзеге асып жатқан келелі істер мен алдыға қойған міндеттеріне тоқталып өткен. Автор қылмыстық құқық бұзушылықтардың жасөспірімдер арасында жылдан-жылға көбейіп, қылмыстық құқық бұзушылықтардың «жаңарып», «жасара» түсуі – кезек күттірмес шаралар қабылдауды қажет ететініне тоқталып, жасөспірімдердің топтық қылмыстық құқық бұзушылықтарының алдын алмаса болмайтынын көрсеткен. Жасөспірімдік шақ – күрделі шақ. Осы күрделі кезеңде бала айналасында болып жатқан жағдайларды өз көзқарасы тұрғысынан бағалайтындықтан, олардың бойында бағалаумен қатар жүретін тіл алмаушылық, мінез көрсетушілік, айтқанды істемеушілік, бағынбаушылық, қарсылық көрсету белгілері пайда болады. Автор осы белгілерді жасөспірімдердің топтық құқық бұзушылықтарымен байланыстыра отырып, алдын алу жақтарын қарастырады. Автор қазіргі кезде жасөспірімдер арасында жеке қылмыстық құқық бұзушылыққа баратындардың қарасы азайып, керісінше, топ болып қылмыстық құқық бұзушылық жасайтындар саны артқанын құқық қорғау органдарының мәліметтеріне сүйене отырып, терең ғылыми деңгейде ашып көрсеткен. Талдау негізінде жасөспірімдердің топ болып ұрлық, тонау, бұзақылық сияқты қоғамға қарсы әрекетке де жиі баратыны қарастырылып, қылмыстық құқық бұзушылықтың алдын алу, ескерту шаралары мен тиімділігі қылмыстық-құқықтық жағынан ашылып көрсетілген.

Мақалада автор жалпы жасөспірімдердің топтық қылмыстық құқық бұзушылығына қылмыстық-құқықтық баға беріп, оның ерекшеліктерін көрсете отырып, алдын алу жолдарын қарастырған.

Түйін сөздер: жасөспірім, топтық қылмыстық құқық бұзушылық, ескерту, алдын алу, профилактикалық шаралар.

Orsaeva R.A.

Candidate of Law Sciences., associate professor, Faculty of economy and right,
East Kazakhstan State university of S. Amanzholov,
Kazakhstan, Oskemen, e-mail: r_orsaeva_60@mail.ru

Teen: group a criminal offence, the prevention, efficiency

This article conveys a sense of criminal offences among teenagers. The number of offenses among teenagers increases every year, new types of criminal activity, which involves students from secondary and high school. To reduce the level of delinquency among adolescents will help preventive measures aimed at preventing illegal behavior of teenagers. The author of the article notes that adolescence is a difficult time, during which the child is a reassessment of values. Often parents complain that their offspring during adolescence becomes unmanageable, aggressive, begins to present to loved ones excessive demands, throws the study. Teenagers do not yet have the life experience, which often appear to be involved in illegal actions. Juvenile delinquency every year younger, becomes more cynical, captures in your network more and more young people. Criminal offences among teenagers is much easier to pre-

vent than to fight them. In the prevention of illegal behaviour of the children is a leading role for parents. If they are early childhood right to educate their offspring by instilling in them the accepted norms and values, then in the future, problems with teenage crime will pass them by. The article discusses criminal and legal features of group criminal offenses of adolescents and its causes. Also discusses the prevention of criminal offences adolescents.

Key words: teenager, group criminal offense, prevention, prevention measures.

Орсаева Р.А.

кандидат юридических наук, доцент, факультет экономики и права,
Восточно-Казахстанский Государственный университет им. С. Аманжолова,
Казахстан, г. Усть-Каменогорск, e-mail: r_orsaeva_60@mail.ru

Подросток: групповое уголовное правонарушение, предупреждение, эффективность

В данной статье рассматриваются уголовные правонарушения среди подростков. Количество правонарушений среди подростков с каждым годом увеличивается, появляются новые виды преступной деятельности, в которую вовлечены ученики средних и старших классов. Снизить уровень правонарушений среди подростков помогут профилактические мероприятия, направленные на предотвращение противоправного поведения подростков. Автор отмечает, что подростковый возраст – это сложное время, на протяжении которого у ребёнка происходит переоценка ценностей. Нередко родители жалуются, что их отпрыск в период взросления становится неуправляемым, агрессивным, начинает предъявлять к близким завышенные требования, забрасывает учёбу. Тинейджеры ещё не имеют жизненного опыта, из-за чего часто оказываются втянутыми в противоправные действия. Подростковая преступность с каждым годом молодеет, становится более циничной, захватывает в свои сети всё больше молодых людей. Уголовные правонарушения среди подростков гораздо проще предупредить, чем вести борьбу с ними. В профилактике противоправного поведения детей ведущая роль отводится родителям. Если они будут с раннего детства правильно воспитывать своих отпрысков, прививая им общепринятые нормы и ценности, тогда в будущем проблемы с подростковой преступностью обойдут их стороной.

В статье рассматриваются уголовно-правовые особенности групповых уголовных правонарушений подростков и причины их совершения. Также рассматривается вопрос о предупреждении уголовных правонарушений подростков.

Ключевые слова: подросток, групповое уголовное правонарушение, предупреждение, меры профилактики.

Кіріспе

Қылмыстық құқық бұзушылықты ғасырдан ғасырға жалғасып келе жатқан ғасыр «індеті» ретінде қарап, сол ғасыр «індетінің» алдын алу – бүгінгі күн тәртібінен түспейтін проблема десек, ешкімді таңғалдыра алмаспыз. Қылмыстық құқық бұзушылық пен қылмыстық теріс қылықтың шегінен асқаны сонша, бүгінгі күні біз емес, статистика «сөйлейтін» деңгейге жеттік. Статистиканы «сөйлетпей», қылмыстық құқық бұзушылық жағдайын зерделемей, жалпы қылмыстылық деңгейін саралай алмайтынмыз белгілі. Сондықтан, біз қарастырып отырған жасөспірімдердің қылмыстық құқық бұзушылығы жайлы мәселе өзектілігімен ерекшеленеді. Олай деуге себеп те жоқ емес, ол себептерге:

– жасөспірімдер қылмыстық құқық бұзушылығының жалпы қылмыстылықтың 10-12 пайызын (шамамен) құрайтындығы;

– жасөспірімдер қылмыстық құқық бұзушылығының уақыт ағымына қарай қатыгездікпен жүзеге асып, салалана түсуі;

– жазасын өтеп жатқан ересек – қылмыскерлердің ¾-і қылмыстық құқық бұзушылықтың «дәмін» жас кезінде татқандығы;

– жасөспірімдерге ата-ана тарапынан жіті бақылаудың болмауы, болса да, өте аз болып, немқұрайлылық танытуы;

– жеткіншектердің пайдалы іспен айналыспай, өзіне-өзі берілуі сияқтыларды (т.б.) жатқызуға болады.

Біз келтірген себептер жас жеткіншектер қылмыстылығының барлығына тән құбылыс, содан болар, мұндай себептерді жаза берсе, таусылмасы анық.

Бүгінгі жасөспірімдердің қоғамға жат әрекеттері болашақта жалпы қылмыстылықты пайыздық жағынан толықтырмасы үшін істеліп жатқан істерге қоса істелер келелі істердің тиімділігін беруі – нақты міндет болмақ.

Сондықтан, біздің алдыға қойған басты мақсат – жасөспірімдердің топ болып жасайтын қылмыстық құқық бұзушылықтарын белгілі заңгер-ғалымдар зерттеулері арқылы саралау, зерделеу, салыстыру, қылмыстық заң тұрғысынан тұжырымдау арқылы өз көзқарасымызды білдіру...

Негізгі бөлім

Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауының қайсысын алып қарасақ та, олардың барлығы дерлік халықтың жағдайын жақсартуға, әлеуметтік, экономикалық салалар мен жас ұрпақтың болашағына арналғанын көреміз. «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан» атты Қазақстан халқына Жолдауында (2007) біздің және сыртқы саясатымыздың 30 басты бағыттары анықталып, сараланғаны белгілі. Елбасы «өз назарымызды кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыстың өсуі проблемасына аударып, мұны кеміту шараларын қолдану міндет» екенін баса көрсеткен болатын [2].

Елбасының «Қазақстан жолы – 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» (17.01.2014) және «Нұрлы жол – болашаққа бастар жол» (11.11.2014), «Қазақстан жаңа жаһандық нақты ахуалда: өсім, реформалар, даму» (30.11.2015) атты Қазақстан халқына Жолдаулары да Қазақстан болашағын өрге жетелейтін жас өрендер болашағына байланысты істелер істерді саралаған Жолдаулар [3]. Талпынған жастар үшін істеліп жатқан, істелетін, кезегін күткен істердің барлығы өресі кең еліміздің қанатын кеңге жая алатындығын көрсетсе керек.

Елбасы Н.Ә. Назарбаев «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» атты Қазақстан халқына Жолдауында (31.01.2017) бес басымдылыққа баса көңіл бөлгені белгілі. «Төртінші басымдықтың – адами капитал сапасын жақсартуға» арналғаны көңілге қуаныш ұялатады.

Елбасы «Ең алдымен, білім беру жүйесінің рөлі өзгеруге тиіс. Біздің міндетіміз – білім беруді экономикалық өсудің жаңа моделінің орталық буынына айналдыру. Оқыту бағдарламаларын сыни ойлау қабілетін және өз бетімен іздену дағдыларын дамытуға бағыттау қажет...» деп көрсете келе, «...үш тілді оқуға кезең-кезеңмен көшу мәселесі...» жайлы да баса көрсетті.

Қарап отырсақ, «оқимын», «білемін» деген жеткіншектерге мемлекет тарапынан істеліп жатқан, істелер істердің ауқымдығын көріп,

талпынса болды, оларға жол ашық екеніне көз жеткіземіз, тек ниет, мақсат, міндет болса болғаны.

Қазіргі кезде әртүрлі бағдарламалардың деңгейінде білімін басқа елде жетілдіріп жатқан жастарымыз қаншама, десеңізші. Бұл, әрине, көңілге қуаныш ұялататын жайт. Десек те, көңілге кірбің түсіретін жайттардан да кенде емеспіз. Ол – ат төбеліндей аз ғана жастарымыздың ағат басып, қоғамға жат әрекеттерге барып, өзіне ғана емес, өзгеге де өз зиянын тигізуі.

Қалай десек те, олар да қоғамның белді бір мүшесі болғандықтан, шеттете алмайтынымыз анық. Сондықтан, оларды түсіну үшін кейде олардың орнына өзімізді қойып көргеніміз де жөн сияқты болып көрінеді, бұл әрине, мүмкін емес. Содан болар тағы да, біз ғалымдар зерттеулеріне, олардың нақты тұжырымдары мен пікірлеріне жүгінеміз, жүгініп қана қоймай, өз пікірімізді де қосуға ниеттенеміз.

Жалпы жасөспірім балалар қылмыстық құқық бұзушылығының жағдайын, салалығын түсіну үшін ең алдымен олардың жас шамасын анықтау басты орын алады. Яғни жеткіншектер қылмыстық құқық бұзушылығының түсінігі жас мөлшерімен тығыз байланысты (14-тен 18 жасқа дейінгілер). Осы орайда жасы толмағандар қылмыстық құқық бұзушылығының өсуіне 10-13 жастағы жасөспірімдер де құқық бұзушылығымен өз үлесін қосып отырғанын айта кетсек артық емес.

Жоғарыда айтып кеткеніміздей, жасы толмағандар қылмыстық құқық бұзушылықтары туралы түсінік 14 пен 18 жас аралығындағылардың жас тобымен тығыз байланысты. Осы жас аралығындағы (14-18) жасөспірімдер қылмыстық құқық бұзушылықтарының өсуіне әсер етушілік – 10-13 жас аралығындағы жасөспірімдер тарапынан орын алып отырғанын өмірлік тәжірибе дәлелдеп отыр. Сондықтан да, бұл мәселені құқық бұзушылық, қылмыстық құқық бұзушылықпен күрес шараларын ұйымдастырған кезде есепке алып отырған абзал.

Қазақстан Республикасының белгілі криминолог-ғалымдары (Ө.С. Жекебаев, Е.І. Қайыржанов) назарынан жасөспірім балалар қолымен іске асқан қылмыстық құқық бұзушылықтарға қоса, олардың топ болып қатысуымен іске асқан қылмыстық әрекеттері де тыс қалмағанын олардың ғылыми зерттеу жұмыстары дәлелдегендей.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 27 бабына сәйкес, екі немесе одан да көп адамдардың қасақана қылмыстық құқық

бұзушылық жасауға қасақана бірлесе қатысуы қылмыстық құқық бұзушылыққа сыбайлас қатысу деп танылады [1].

Қылмыстық құқық теоретиктері соттық тәжірибеге үн қата отырып, қылмысқа қатысу формалары, қылмысқа қатысушылардың түрлері оларға жүктелетін қылмыстық жауаптылық, қылмысқа қатысқан үшін жаза тағайындау қағидаларын терең зерттеп, мұқият көңіл аударуда.

Профессор Ө.С. Жекебаевтың пікірінше, қылмыстық топты криминологиялық тұрғыдан қарасақ, «ол қылмыс істеу мен басқа да қылмыстық құқық бұзушылыққа бағытталып, өз құрамындағы мүшелеріне кері әсерін тигізуімен сипатталатын кішкене ғана тұйық топ» [5].

Одан әрі профессор Ө.С. Жекебаев қылмыстық топты бөліп алып көрсетеді, яғни қылмысқа қатысушылар қылмыстық мақсат жағынан бірімен-бірі байланысты болса да, олардың әрқайсысы қылмысқа қатысушылардың көмегінсіз-ақ, қылмыстық нәтижеге жете алды. Ондай топта «кету», «бас тарту», «қате» сияқты ұғымдарды сезіну өте төмен деңгейде болғандықтан, қылмысқа қатысушылардың қайсысы болса да зиянын тигізбей, қылмыстық топтың қызметін тоқтата алмайды. Бұндай топтардағы мүшелердің бір-бірімен қарым-қатынасы тұрақтылығымен ерекшеленбейді, сондықтан қылмыстық топ қылмыстық нәтижеге жеткен соң тарап кетеді. «Бастаушы» болып қылмысқа қатысушылардың бірі кездейсоқ тұлға болғандықтан, социологияда оны ситуациялық лидер [4] деп атайды.

Көптеген тәжірибе көрсеткендей, жасөспірімдердің қылмыстық құқық бұзушылығы үнемі топтық сипат алатындығы белгілі. Олардың жастары арасындағы айырмашылық, психологиялық және басқа да жеке бастарының ерекшеліктері біріккен топтың қимылын, іс-әрекетін көрсетеді.

Топтық сипат алатын жасы толмағандардың қылмыстық тобының алған бағыты – пайдakүнeмдік, бас пайдасын ойлаушылық екені айтпаса да түсінікті. Содан болар, бас пайдасын көздегендіктен, олар қоғамға қарсы жат әрекетті көздеп, өздеріне ғана пайдалы, талаптілектерін қанағаттандыра алатын ұрлық, тонау, қарақшылық сияқты қылмыстық құқық бұзушылықтың ауыр түрлеріне барады.

Жалпы, қылмыстық топтың құрылуы жай құрылудан басталып, күрделі құрылыммен аяқталады. Жай құрылым – кездейсоқ кездескендерден құрылып, кездейсоқтық сипат алса, күрделі

құрылым – алдын ала келісілген, ұйымдасқан топ болуы мүмкін.

Сондықтан да, олардың қылмыстық қызметі нәтижелі болып, қылмыстық топтың істеген әрбір қылмыстық құқық бұзушылығынан кейін қоғамдық қауіп күшейе түсері айдан анық.

Қылмыстық топтың кез келген мүшесі істеген қылмыстық құқық бұзушылығынан кейін өзіне-өзі сенімі артып, келісіп жасалатын қылмыстық құқық бұзушылыққа нық сеніммен баратындықтан, олар көбінесе, ауыр қылмыстық әрекеттер істеуге ниеттенеді. Соның нәтижесінде олардың қылмыстық «тәжірибесі» тез жетіліп, істелген әрекеттері арқылы тигізер зиянын өсіре түседі.

Кәмелетке жасы толмағандардың қылмыстық тобы бірнеше адамнан құралатындықтан, 2-3 адамнан құралған топ аз топ, 4 немесе одан да көп адамнан құралса, орташа топ деуге болады. Аралас топқа атынан көрініп тұрғандай, жас жағынан ересек адамдар да кіруі мүмкін.

Мәселен, 2012 жылы Шығыс Қазақстан облысы бойынша кәмелетке толмағандар қолымен жасалған қылмыстық құқық бұзушылық 576 рет орын алса, соның 196-ы Өскемен қаласына тиесілі екенін көрсетті. 2013 жылы бұл көрсеткіш 702-ге жеткендігімен алаңдатып, Өскемен қаласы бойынша 185 қылмыстық құқық бұзушылықтың орын алғанын дәлелдеді. Осы қылмыстық құқық бұзушылықтардың ішінде 35 қылмыстық әрекеттің кәмелетке толмағандардың 2-3-тен бірігіп, топ болып қылмыстық құқық бұзушылыққа барғанын паш етті. 2015-2016 жылғы көрсеткіш кәмелетке толмағандардың топ болып жасаған қылмыстық құқық бұзушылығына қоса, ересектердің жас жеткіншектерді «қылмыс құралы» ретінде пайдалануымен де ерекшеленгенін айтпасақ болмайды.

Жалпы екі немесе одан да көп жасөспірімдердің қатысуымен жасалатын қылмыстық құқық бұзушылықтар үнемі қоғамға жоғары қауіп төндіретіні белгілі. Топ құрамындағылардың біріне-бірі қолдау көрсетуі – қылмыс жасауға тез шешім қабылдауын нығайтып, күш пен мүмкіндіктерін күшейте түседі. Бұл – заңмен қорғалатын кез келген нәрсеге үлкен зиян келтіру қауіпін туғызады.

Топқа біріккен жасы толмағандарда көбінесе, тұрақсыздық басым, десек те, олар аз уақыт болса да, құрамын сақтап, «уыстарына» түскендерді жібермеудің амалын қарастырады, тек нәтижеге жеткенде ғана тарап кетуі мүмкін. Дегенмен де, олардың ішінде ұзақ уақыт бойы «қызметін» жалғастыра беретін тұрақтылары да кездеседі.

Ресейлік ғалым Н.И. Гуковская жасы толмағандар қылмыстық құқық бұзушылығының себептерін ашуға ниеттенген еңбегінде топтық қылмыстың жасөспірімдердің өмірінде үлкен орын алғанын айта кетіп, сотталған ересектердің басым көпшілігінің жасөспірім кезінде қылмыстық топ құрамында болғанын ашып көрсеткен. Ғалымның зерттеулері көрсеткендей, 40% ересек қылмысқа қатысушылар 20 жаста немесе одан да жасы үлкен болғанын көрсеткен.

Н.И. Гуковская сонымен қатар, тергеу органдары мен кәмелетке жасы толмағандар ісі жөніндегі комиссияның бұл бағыттағы профилактикалық жұмыстарының жеткіліксіздігін айта келіп, ол жеткіліксіздіктің күнделікті жасөспірімдердің қылмыстық әрекетімен дәлелденіп отырғандығын баса көрсетіп, тағы да алаңдаушылық білдірді.

Қылмыстық құқық ғылымы жасы толмағандардың қылмыстық топқа тарту тәсілінің қызметіне баса назар аударып, аралас қылмыс құрамын шектеу, жаза мен жауапкершілікті жеке дараландыру мәселесін қояды. Тек бұл жерде қылмыстық топтың ерекшеліктерін еске сақтаған абзал.

Ересектердің жасөспірімдерді өздерінің қылмыстық топ құрамына тартуы көп болмаса да кездесетіні өмір шындығы. Соңғы кезде, 10-13 жас аралығындағы жасөспірімдердің топ құрамына кіріп, олардың еліктеушілік танытуы, санының көбейе түсуі алаңдатарлық нәрсе.

Қылмыстық топта жас ерекшеліктерінің үлкен орын алатынын мәлімдеген ғылымдар (Н.С. Лейкина, М.М. Бабаев, Н.Ф. Кузнецов, Г.И. Шинкова, Г.М. Мудюгина, В.Н. Кудрявцев) бұл орайда ересектер ықпалының зор екенін мәлімдей келіп, алдын алу шараларын қарастыруды алдыға қояды.

Жасөспірімдерге ересек балалардың ықпалы зор екенін жоғарыда айтып кеттік. Ересектер топ құрамын құрған 18 жастағылар – 33%, 19 жастағылар – 28 % болған болса, олардың өздерін 10-13 жасында дәл өздері сияқты ересектер өз қатарына қосып, қылмыстық әрекетке пайдаланған екен [6].

Бір көңіл аударарлық жайт, қоғамға жат қылмыстық әрекет жасаған балалардың көпшілігі оқуға ынтасының жоқтығымен, немқұрайлығымен ерекшелінген. Көбісі мектепке бір барып, бір бармаса, енді бірінің мектептен кетіп қалуы не болмаса барса да, өз-өзімен жекеше күй кешуі анықталған. Ал қоғамдық пайдалы іспен айналысу деген олардың ойына кіріп те шықпаған.

Жалпы топтық қылмыстың, адам өміріне болсын, қоғамға болсын қауіптілігінің зор екені айтпаса да түсінікті. Топтық қылмыстың қоғамға қауіптілігі олардың қолымен іске асқан қылмыстың сипатымен ерекшеленіп, үш көрсеткіш негізінен бағаланады, ол: қылмыстық топтың істеген қылмысының саны, қылмыстық топтың өмір сүруінің ұзақтығы, топ құрамына кіретін адамдар шаралардың тиімділігіне қоса, нәтижесін көрсетсе керек.

Қылмыстық топтың әрекетін зерттеген зерттеулер қылмыстық топтың тек бірден ғана қылмыстық құқық бұзушылық жасап, одан кейін өз әрекетін тоқтатқанын көрсеткен.

Жалпы қылмыстық топтың өмір сүруінің ұзақтығын зерттеп, зерделеген белгілі ғалымдар (И.И. Карпец, С.С. Остроумов) 75 % қылмыстық топ бір-екі күннен өмір сүрсе, 9 % топтың екі айдан астам тұрақтылығын сақтағанын тілге тиек еткен. Оған «Қырғызстандағы екі айдан астам өз күшін сақтаған 21 % топтың қылмыстық әрекеті дәлел болатынын» атап көрсеткен [8, 9].

Ресейлік ғалым Н.Н. Мидлер қылмыстық топтың қатыгездік әрекеті осы тұрақты топтармен жүзеге асатынын айта келіп, олардың алдын алмаса, болашақта ересектер тобының санын толықтыратынын атап өткен [10].

Заң ғылымдарының докторы, профессор Е.І. Қайыржановтың пікірінше, «қылмыстық топтың құрамын анықтау барысында, 34% топтың екі адамнан, 32 % топ құрамы үш адамды құрағаны анықталған. Ал топ құрамына кірген 34 % – 3 адам, 9 % – 5 адам санын құрап, өз әсерлерін маңайындағыларға тигізуімен қатар, қылмыстық топқа жаңа балаларды тартумен ерекшеленген» [7].

Заң ғылымдарының докторы, профессор Ө.С. Жекебаев топ құрамына кірген кәмелетке жасы толмағандардың жас мөлшері әр жас өкілдерінен тұратынын айқындап берген [6].

Сонымен қылмыстық топ құрамы ауытқушылық танытып, бірде біркелкі жас өкілдерін топтастырса, бірде әр жастағы балалар аумағын қамтып, өзгертіп отыратындығымен белгілі болды.

Біздің зерттеулердің дәлелдеп бергеніндей, көптеген жағдайлар жасөспірімдердің қылмыстық тобы кездейсоқ құрылса, кейде тұрақсыздығымен ерекшеленеді. Кездейсоқ құрылған топтардың қоғамға қауіптілігінен гөрі тұрақты қылмыстық топтың айналасына қауіптілігі басым болғандықтан, олармен профилактикалық жұмыстың үздіксіз жүргізілуін қажет етеді.

Кездейсоқ құрылған топтар көбінесе, жасы толмағандардың бос уақытының көптігінен құрылып, «уақыт өткізушілер» құрамын толықтырған. Мұндай топтар 10-15 адамнан құрылып, екі жұма, бір ай, кейде ғана 2-3 ай «өмір сүрген».

Топтық қылмыстылық ерекшеліктерінің бірі – бір қылмыс істегеннен кейін басым көпшілігінің өмір сүруін тоқтататындығы. Сондықтан да, мұндай топтардың жай қылмысқа қатысулары формасында болатынын тағы да еске сала кеткен артық емес.

Белгілі ғалым К. Бегалиев қараусыз, қадағалаусыз қалған балалар қылмысына тоқтала келіп, жеке жүріп істеген жасөспірімнің әрекетінің зардабынан, топ болып істеген жасөспірімдер қылмыстық құқық бұзушылығының зардабы басымырақ болатынын дәлелдеген [4].

Жалпы қылмыстық топтың мақсаты – қылмыстық топқа бірігіп, қылмыстық әрекет жасау.

Өмірлік тәжірибе көрсеткендей, көп уақытқа дейін тұрақтылығын сақтаған қылмыстық топтар ұсталып, жазаға тартылмаса, олар өздерінің жазаланбайтындықтарына сенімдікпен қарап, сенімі нығая түсетіндіктен, ұйымдасқан сипатқа ие болады. Сөйтіп, олардың істеген қылмыстық құқық бұзушылықтарының саны өсе түсіп, ауыр қылмыстық әрекет жасауға ниеттенеді. Тұрақсыз топтарға тез тарап кету тән болса, тұрақты топ керісінше, өздерінің қылмыстық топ лидерлерімен немесе оның орынбасарымен басқарылып, олар өздерінің ұйымдастырушы не болмаса қылмыстық құқық бұзушылыққа басшылық жасаушы ретінде көрінеді.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 28-бабы 3-тармағы бойынша, «қылмыстық құқық бұзушылық жасауды ұйымдастырған немесе оның орындалуына басшылық еткен адам, сол сияқты қылмыстық топты құрған не оған басшылық еткен адам ұйымдастырушы деп танылады» [1].

Белгілі криминолог-ғалым Ө.С. Жекебаевтың ғылыми тұжырымы бойынша, жасөспірімдер қылмыстық топта лидерін тағайындамайды, ол топтың өсу, қалыптасу кезеңінде стихиялы түрде бөлініп шығады. Яғни, лидер болу үшін белгілі бір қасиеттерімен ерекшеленуі қажет. Лидерлікке көбінесе 20-22 жасар жастар алынып, олар өздерінің қылмыстық тәжірибесінің біршамалығымен, өмірге көзқарасының өзгешелігімен, шешімділігімен, өжеттілігімен, белсенділігімен көзге түседі [5]. Барлық топтағылар оның идеяларына бағынып, оның айтқанын істейтіндіктен, лидер топтағы тәртіпті белгілеп,

«жаза» мөлшерін тағайындайды немесе жанжалды шешеді.

Сонымен қатар, лидер топ арасындағы байланысты ұстап, жаңа хабарлар болса құлаққағыс жасап, үнемі топ мүшелерінің көңіл-күйін, өзара қарым-қатынасын бақылап отырады. Десек те, лидердің топқа қаншалықты пайдалы екені көріне бастағаннан-ақ, қылмыстық топ арасында «үкімет» үшін күрес басталып, ол жанжал, келіспеушілік туғызатындықтан, бұл – көбінесе ол топтың ыдырауына алып келеді. Тағы бір айта кететін жайт, лидердің басқару ерекшелігіне жасы толмағандар тобының тұрақтылығы көп әсер етеді. Мәселен, топ басында бірбеткей лидер тұратын болса, топтың ұйымдасқанын көрсетеді.

Қылмыстық топ арасында жанжалдың болуы – болып тұратын құбылыс. Оған басты себеп – топ мүшелерінің арасында теңдіктің жоқтығынан болса керек.

Қатардағы мүше бала өз пікірімен санаспайтын лидердің үнемі берген бұйрығынан шаршауы мүмкін, содан барып, наразылықтан жанжал шығуы да ықтимал. Жанжал кейде бөліске түскен зат үшін де болуы мүмкін.

Қылмыстық топ мүшелерінің лидер болғысы келуі немесе оған жақындай түсуі әртүрлі жанжалды шиеленістіре түседі.

Егер қылмыстық әрекет жемісті болған жағдайда, бірте-бірте топ мүшелері өз рөлдерін бөліседі: бір тікелей орындаушы болса, екіншісі қылмыс объектісін іздейді, үшіншісі ұрланған заттарды бөледі. Осылайша, олардың арасындағы қарым-қатынас тек «жұмыс» жөнінде болып, негізін біріккен қылмыстық әрекет құрайды.

Криминологиялық маңызға ие болатын нәрсе – оларды топқа бөлу. Осыған байланысты олардың түрлеріне:

- кездейсоқ топтар;
- бұзақылық бағыттағы топтар;
- ұйымдық дәрежесі жоғары ұйымдасқан топтар жатады.

Бұлардың ішіндегі қауіптісі – ұйымдасқан топ болса, оған өзіндік көзқарасы, тәртіп нормасы қалыптасқандар ғана кіреді. Олардың басты мақсаты – үлкен пайда келтіретін бірнеше қылмыс жасау. Мұндай топтарда пайданы бөлу де топ мүшелерінің алатын орнына қарай үлестіріледі. Лидер түскен пайданың негізгі бөлігін алатындықтан, қалғандары үнсіз келісуге мәжбүр болады.

Қылмыстық топтардың маңызды элементтерінің бірі – қылмысты іздеу тәсілі болғандықтан, дайындау әрекеті қосымша келісім мен

қылмыстық топ құрудан, қылмыстық функцияны бөлуден, құралдарды дайындаудан, қажетті жабдықтарды алу мен барлап келу сияқты әрекеттерден тұрады.

Кей кездері жоғарыда айтып кеткендей, жасөспірімдер қылмыстық құқық бұзушылықтары стихиялы түрде болуы да мүмкін, сондықтан, бірден тұтанып, бірден жүзеге асатындықтан, олар қылмыс орнын, іздерін анда-санда ғана жойып үлгереді, көбінесе, қылмыс істеп, асығыс кетіп отыратындықтан, ұрланған заттарды көбінде үйдің төбесінде, құрылыс немесе салынып жатқан үйлерде тығатындықтардан, ол қылмыс ашылған кезде белгілі болады.

Топтық қылмыстық күннің қай мезгілінде болсын бірден ұйымдастырылып, бірден әрекетке көшуі таңқаларлық нәрсе емес. Десек те, өшпенділік, қатыгездікпен істелген топтық қылмыс көбінесе, кешкі мезгілде болады. Жасөспірімдердің топтық қылмыстық құқық бұзушылықтары орын алған жерді тексеру барысында табылатын шырынның бос шынылары, тәттінің қалдықтары соны айғақтай түседі. Ұрлық істеуге барған жасөспірімдерге тән белгі ретінде – олардың ұрлық істеген жерінде ыдыстарды сындыруын, тауарлар мен азық-түлікті шашуды айтсақ та жеткілікті. Жас ерекшеліктеріне қарай, олар өз талап-тілектерін қанағаттандыру мақсатына ең бағалы заттарды, ұялы телефон, ноутбук сияқты тауарларды алып кетуді бірінші кезекке қояды.

Оған қоса, соңғы кезде олардың есірткі шегуге әуестігі де жиі кездесуде. Бұл – жасөспірімдердің ересектерден көргенін істеуге талпынуынан болуы да мүмкін.

Жасөспірімдердің тонау, қарақшылық кезінде аяусыздық танытып, зиян келтіріп, денеге жарақат салуы қоғамға төнер қауіпті күшейте түскендей. Көптеген топтық қылмыстық ниеті – ашу, кек, өзінің маңайындағыларға «күшті» ретінде өзін көрсету. Сөйтіп, өзін қоршаған ортада танылып, өзіне назар аударту.

Біз белгілі ғалымдардың баға жетпес құнды зерттеулерін тілге тиек ете отырып, топтық қылмыстық құқық бұзушылыққа қатысушы жасөспірімдердің қылмыстық іс-әрекетін зерттеу арқылы, олардың қоғамға жат қауіпті әрекетін қарастыра отырып, көздеген ниеті мен мақсатына тоқталып, сараладық.

Жалпы сәл кейін шегініп, 2015 жылдың 1 қаңтарынан қолданысқа енген Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің басты жаңалықтарының бірі – «қылмыстық құқық бұзушылық» институтының енгізілуі [11] болып

табылатынын тілге тиек етсек, артық болмаған болар еді.

Заңға сәйкес, қылмыстық құқық бұзушылықтың екі түрі: қылмыс пен қылмыстық теріс қылыққа тұрады. Жаңа қылмыстық кодексте барлығы 156 қылмыстық теріс қылық енгізілген, оның ішіне қазіргі 47 әкімшілік құқық бұзушылық қылмыстық теріс қылықтар қатарына жатқызылған. Бұл қылмыстық теріс қылықтар қатарына жатқызылған әкімшілік құқық бұзушылықтардың көбісі жеке тұлғаға, кәмелетке толмағандардың құқықтарына, қоғамдық тәртіпке қол сұғатын және отбасылық-тұрмыстық саласындағы құқыққа қарсы әрекеттер және т.б. табылады [11].

Көптеген мәліметтер жасөспірімдерді кей кездері топ болып қылмыстық құқық бұзушылық жасауға итермелейтін ересектер ықпалының да зор екенін де көрсетуде. Оның айқын айғағы ретінде Өскемен қаласы «Сол жағалау» полиция бөліміне соңғы бір айда тіркелген 10 қылмыстық құқық бұзушылықтың осы ересектердің тікелей ықпалымен жүзеге асқандығын айтуға болады.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 2-тарауы «Отбасына және кәмелетке толмағандарға қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтарға» арналып, 132-бабы кәмелетке толмаған адамды қылмыстық құқық бұзушылықтар жасауға тарту үшін жауаптылық белгілегені белгілі. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 132-бабының 3-тармағы «... күш қолданып немесе күш оны қолдану қатерін төндіріп жасаған іс-әрекеттерді...», 4-тармағы «... кәмелетке толмаған адамды ауыр немесе аса ауыр қылмыс жасауға тартуға байланысты іс-әрекеттерді...» саралаған.

Біздің пікірімізше, 5-тармағында қарастырылған «...он жылдан он бес жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазалау» жеңіл жаза сияқты, сондықтан, бас бостандығынан айыру мерзімін «өмір бойына бас бостандығынан айыруға» ауыстырса, дұрыс болған болар еді. Олай деуге басты себеп, Қазақстан мемлекеті өзінің жарқын болашағын бүгінгі бала ертеңгі жастармен байланыстырғанын ескерсек, болашақта санасы таза, ойы тұнық ұрпақтың өсіп жетілуі үшін оларды қылмыстық құқық бұзушылыққа итермелейтін, еліктіретін, тура жолдан тайдырып, өмір тәлкегіне ұшырататын жат қылыққа жаны жақын адамдардан алшақ ұстау керек сияқты. Болашақта жалпы қылмыстылықтың санын толықтыратын осы жеткіншектер бола-

тын болғандықтан, олардың қолымен істелген қоғамға жат іс-әрекетке тойтарыс беру – баршаның ісі болмақ. Осы орайда, Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті – Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың «болашақ тізгіні бүгінгі жасөспірімдермен тікелей байланысты» деген сөзін айтпасқа болмайды.

Бүгінгі күн тұрғысынан қарасақ, жасөспірімдер қылмыстық құқық бұзушылығы күн тәртібінен түспейтін өзекті мәселеге айналып, істеліп жатқан ауқымды істерге істелер істер шеруін қосады десек, қателеспейміз. Жасөспірімдер қылмыстық құқық бұзушылығы болашақта ересектер қылмыстық құқық бұзушылығының орнын толықтырмас үшін олармен үздіксіз жұмыс жүргізу – өмір талабы.

Сондықтан, біздің пікірімізше, мектептерде аптасына бір рет қана өтетін «Құқық негіздері» пәнінің ауқымын кеңейтсек, құқықтық сана мен құқықтық мәдениетті жетілдіру саласы бойынша қосымша сабақтар жүргізу үрдісін қалыптастырсақ, құқық бұзушылықты жойып жібермесек те, азайтуға үлес қосарымыз сөзсіз.

Сондай-ақ, мектеп инспекторлары сынып жетекшісі мен тәрбие ісі жөніндегі мектеп директорының орынбасарларымен бірлесе отырып, айына бір рет болса да, құқық тақырыбына байланысты бастауыш және жоғары сынып оқушылары арасында дәрістер, дебаттар, сұрақ-жауап түріндегі әртүрлі деңгейдегі ойындар, викторина, қылмыстық жауаптылыққа қатысты конкурстар өткізіп отырса, аз да болса, нәтижесін берер еді. Ол нәтиже – бала қандай да болмасын құқық бұзушылыққа барар кезде көмегін тигізіп, баланың ол қылмыстық құқық бұзушылықтан бас тартуына себеп болуы мүмкін. Ол нәтиже – баланың құқықтық білімінің жетіліп, құқықтық санасының толысуына да бірден-бір себепкер болуы мүмкін.

Қалай болғанда да, біздің ойымызша, құқық бұзушылық ары қарай қылмыстық құқық бұзушылықтың жалғасы болмас үшін жалпы қылмыстық көрсеткішті толықтырмас үшін ересектер тарапынан да қырағылықтың болуы міндетті. Қырағылық – әрбір ата-анаға тән қасиет болса, сол қырағылық үнемі жүзеге асса, өз нәтижесін беретініне күмән жоқ.

Сонда ғана қылмыстық құқық бұзушылық жайлы сөз қозғамай, керісінше, жасөспірімдердің жарқын болашағы жайлы ғана сөз қозғайтын боламыз. Сонда ғана салихалы ой толғайтын талғампаз, жасампаз жасөспірімдер жайлы ғана

ой толғайтын боламыз. Көп болып жұмылсақ, ол істердің ауылы да алыс емес сияқты.

Қорытынды

Сонымен, біз мақалада жасөспірімдердің топтық қылмыстық құқық бұзушылықтарына тоқталып, қылмыстық-құқықтық және криминологиялық жағынан жан-жақты сараладық. Саралай отырып, жасөспірімдердің топтық қылмыстық құқық бұзушылықтарының жағдайын, деңгейін белгілі ғалымдар еңбегіне сүйене отырып, статистикалық мәліметтер арқылы ашып көрсеттік.

Жасөспірімдердің жалпы қылмыстық құқық бұзушылықтар мен теріс қылықтарға баруына қоршаған орта, достары, еліктеушілік, көрсекызарлық, көргенін істеу, ересектер ықпалына еру сияқты (т.б.) көптеген жағдайлар себепкер болатыны белгілі. Біз себептеріне емес, нақты топтық қылмыстық әрекеттердің деңгейіне тоқталу арқылы оның күннен-күнге өсіп отырғанын ашуға ниет еттік. Сол арқылы бұл жасөспірімдер қолымен жүзеге асқан қоғамға жат әрекеттің алдын алмаса болмайтынын көрсеттік.

Жоғарыда өзіміз айтып өткендерді ой елегінен өткізе отырып, жалпы жасөспірімдердің топ болып жасаған құқық бұзушылықтарының алдын алып, тиімділігін беруі үшін біздің пікірімізше, ұсыныстар ретінде ең алдымен:

- жасөспірімдердің құқықтық білімділігін арттыру;
- құқықтық білімділік құқықтық санамен астаып жатқандықтан, құқықтық сананы жетілдіру;
- жасөспірімдерді ювеналды сот отырыстарына қатыстыру арқылы олардың санасына ненің «жақсы», «жаман» екенін сіңіре отырып, тәрбиелік мәні бар тәрбие сағаттарын жиі жүргізуді қалыптастыру;
- көркем әдебиеттерді оқытуға міндеттеу, спортпен айналысуын қадағалау сияқты шараларды жүзеге асырса, нәтижесі болған болар еді.

Қалай болғанда да, барлығы да тәрбиеден басталады, отбасындағы қадағалау «мықты» болса, жасөспірімдердің жалпы қылмыстық құқық бұзушылыққа бармасына кепілдік беруге болады. Өмір-өткелдің бұралаң жолын емес, даңғыл жолын таңдаған жасөспірімнің болашағы тек нәтижеге толы болары сөзсіз. Сондықтан, «тәрбие – отбасынан басталады» деген қанатты сөз бәрімізді тек «тәрбиеге баса назар аударуға» жетелейді деген сенімдеміз.

Әдебиеттер

- 1 Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі (қолданыстағы редакциясы 01.01.2015).
- 2 Послание Президента Республики Казахстан Нурсултана Назарбаева народу Казахстана: «Новый Казахстан в новом мире» от 28 февраля 2007 г.// Казахстанская правда. – 2007. – 1 марта.
- 3 Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың «Нұрлы жол – болашаққа бастар жол» атты Қазақстан халқына Жолдауы. – 2014 жыл 11 қараша.
- 4 Бегалиев К. Предупреждение безнадзорности и правонарушений несовершеннолетних. – Алма-Ата, 1980. – С. 35.
- 5 Жекебаев У.С. О социально-психологических аспектах преступного поведения. – Алма-Ата, 1971. – С. 27.
- 6 Жекебаев У.С. и др. Соучастие в преступлений. – Алма-Ата, 1981. – С. 31.
- 7 Кайржанов Е.И. Назначения по делам несовершеннолетних. – В.сб.: Вопросы борьбы с преступностью. – Алма-Ата, 1988. – С. 20.
- 8 Карпец И.И. Наказания: социальные, правовые и криминогенные проблемы. – М., 1981. – С. 23.
- 9 Остроумов С.С. Некоторые вопросы изучения правонарушений среди несовершеннолетних. – В.сб.: Изучение, предупреждение правонарушений среди несовершеннолетних. – М., 1990. – С. 18.
- 10 Мидлер Н.Н. Характеристика групповых правонарушений младших подростков. – В кн.: Научная информация по вопросам борьбы с преступностью. – М., 1980. – № 6.
- 11 Нурпейсова К.Б. Қазақстан Республикасының жаңа қылмыстық кодексіндегі соны өзгерістер // Қайнар, 2014, 24 қыркүйек. Кіру бағыты: (<http://kzl.sud.kz>)

References

- 1 Kazakhstan Respublikasynyn Almasty Codex (organista redakcijas 01.01.2015).
- 2 The message of the President of the Republic of Kazakhstan Nursultan Nazarbayev to the people of Kazakhstan «New Kazakhstan in the new world» dated 28 February 2007// Kazakhstanskaya Pravda. – 2007. – 1 Mar.
- 3 Kazakhstan Respublikasynyn President N. , Nazarbaev «Nurly Zhol – bolashakka Bastar Zhol» Atta Kazakhstan Halina Goldau.- 2014 years 11 ARASA.
- 4 Begaliyev K. (1980) Prevention of neglect and offenses of minors.- Alma-Ata, 1980.- S. 35
- 5 Zhekebaev U. S. (1971) On the socio-psychological aspects of criminal behavior.- Alma-ata, 1971.- S. 27.
- 6 Zhekebaev U.S, etc. (1981) Complicity in the crimes. Alma-Ata. – S. 31.
- 7 Kairzhanov E. I. (1988) Assignments on Affairs of minors.- V. collection: Issues the fight against crime. – Alma-Ata, 1988. – P.20.
- 8 Karpets I. I. (1981) Punishment social, legal and criminal problems. -M.. – S. 23
- 9 Ostroumov S. (1990) Some aspects of the study of juvenile delinquency. -V. collection of: Study, prevention of juvenile delinquency.- M. S. 18
- 10 Midler N. N. (1980) Characteristics of group delinquency of younger adolescents.- In the book: Scientific information on issues of combating crime. -M. No. 6.
- 11 Nurpeisova K. B. (2014) Respublikasynyn Kazakhstan Zhana almasty codexes Sona sherler.- Einar. 24 arkik. (<http://kzl.sud.kz>)

Кан А.Г.¹, Шалкарова И.А.²

¹к.ю.н., начальник ООНИиРИР, подполковник полиции, e-mail: kan_torsan@mail.ru

²к.ю.н., начальник УМЦ, полковник полиции, Алматинская академия
МВД Республики Казахстан имени М. Есбұлатова, Казахстан, г. Алматы

**НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ
ПОНЯТИЙНО-КАТЕГОРИАЛЬНОГО АППАРАТА В
УГОЛОВНОМ, УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНОМ И
ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН**

Статья посвящена рассмотрению отдельных проблем понятийно-категориального аппарата, используемого в уголовном, уголовно-процессуальном и оперативно-розыскном законодательстве Республики Казахстан. Посредством сравнительного и структурного анализов выявлены противоречия и пробелы в законодательстве, осложняющие толкование и применение норм уголовного, уголовно-процессуального и оперативно-розыскного законодательства на практике.

Ключевые слова: уголовное правонарушение, преступление, оперативно-розыскная деятельность, оперативно-розыскное мероприятие, уголовное дело, досудебное расследование.

Kan A.G.¹, Shalkarova I.A.²

¹Candidate of Legal Sciences, lieutenant colonel of the police, e-mail: kan_torsan@mail.ru

²Candidate of Legal Sciences, Colonel of Police
Almaty Academy M. Esbulatov of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan,
Kazakhstan, Almaty

**Some aspects of the conceptual-categorical apparatus in criminal,
criminal-procedural and operational-search legislation of the Republic of Kazakhstan**

Article is devoted to consideration of separate problems of the conceptual and categorial device used in the criminal, criminal procedure and operational search legislation of the Republic of Kazakhstan. By means of the comparative and structural analysis the contradictions and gaps in the legislation complicating interpretation and use of standards of the criminal, criminal procedure and operational search legislation in practice are revealed.

Key words: criminal offense, crime, operational search activity, operational search action, criminal case, pre-judicial investigation.

Кан А.Г.¹, Шалкарова И.А.²

¹з.ғ.к., полиция подполковнигі, Қазақстан, Алматы қ., e-mail: kan_torsan@mail.ru

²з.ғ.к., полиция полковнигі
Қазақстан Республикасы ИІМ М. Есбұлатов атындағы Алматы Академиясы, Қазақстан, Алматы қ.

**Қазақстан Республикасының қылмыстық, қылмыстық-процессуалдық және
жедел-іздістіру заңнамасында тұжырымдамалық-категориялы аппараттардың
кейбір аспектілері**

Мақала Қазақстан Республикасының жедел-іздістіру, қылмыстық іс жүргізу қылмыстық заңының жекелеген бөлімдері аппараттарының түсінігін қарастыруға арналған. Тәжірибедегі жедел-іздістіру, қылмыстық іс жүргізу және қылмыстық заңнамаларын қолданудағы олардың айырмашылықтары мен қарама-қайшы қиындықтарының туындауын анықтайды.

Түйін сөздер: қылмыстық құқық бұзушылық, қылмыс, жедел іздістіру қызметі, жедел іздістіру іс шаралары, қылмыстық іс, сотқа дейін тергеу.

Expressum facti lex cessare tacitum
(Ясно выраженная норма закона устраняет то,
что подразумевается без слов)

В последнее время проблема унификации понятийно-категориального аппарата национального законодательства все чаще находит отражение в выступлениях и публикациях ученых и практиков. Это обусловлено наличием в законодательстве множества противоречивых терминов и связанных с этим проблем, возникающих при реализации норм законодательства.

Концепция правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 по 2020 годы во Введении определила, что: «В целях повышения эффективности нормотворческой деятельности необходимо продолжить работу по систематизации действующего законодательства, ...освобождению его от устаревших и дублирующих норм, восполнению пробелов в правовом регулировании, устранению внутренних противоречий в действующем праве...» [1].

Рассматривая понятийно-категориальный аппарат уголовного, уголовно-процессуального и оперативно-розыскного законодательства Казахстана можно выделить следующие проблемы:

1) несоответствие терминов, используемых в законодательстве, смысловому и содержательному значению слов в языке, в котором они используются,

2) отсутствие единства терминов, используемых в юриспруденции,

3) отсутствие единства терминов, используемых в уголовном, уголовно-процессуальном и оперативно-розыском законодательстве,

4) отсутствие тождества уголовного, уголовно-процессуального и оперативно-розыскного законодательства, в редакции на государственном и русском языках.

Рассмотрим некоторые вышеуказанные проблемы:

1. Отсутствие единства терминов, используемых в юриспруденции.

Формируя законодательство, необходимо исходить из того, что и в науке, и в законодательстве существует определенный принцип, согласно которому должен отвечать тот или иной термин. Непременным критерием, которому должен удовлетворять термин, является его однозначность в рамках системы понятий данной области и родственных с ней областей науки и техники, т.е. относительная однозначность. Выполнением этого требования обеспечивается взаимопонимание между специалистами, т.е.

основная функция термина, без чего нет самого термина [2, с. 129].

Ярким примером четкости и однозначности терминов является понятийно-категориальный аппарат, используемый в математике. Ученые, говорящие даже на разных языках, все равно поймут друг друга, благодаря единой терминологии – языку цифр и формул. Указанное должно быть и в юриспруденции.

Формирование законодательства должно основываться на едином понятийно-категориальном аппарате, который должен восприниматься однозначно для всей юридической деятельности, или как минимум в смежных отраслях права.

Вместе с тем, встречаются случаи, когда при применении норм возникают проблемы, связанные с использованием и разным толкованием терминов в смежных отраслях права.

1. В Уголовно-процессуальном кодексе используется термин «близкие родственники». В соответствии с п.11 ст. 7 УПК и п. 13 ст. 1 Кодекса Республики Казахстан «О браке (супружестве) и семье» «близкие родственники» это: родители (родитель), дети, усыновители (удочерители), усыновленные (удочеренные), полнородные и неполнородные братья и сестры, дедушка, бабушка, внуки.

Закон Республики Казахстан «О государственной защите лиц, участвующих в уголовном процессе» также использует данный термин и отмечает, что меры безопасности могут быть приняты и в отношении членов семей и близких родственников защищаемых лиц.

Однако, в новой редакции Уголовного кодекса используется термин «близкие» лица, в частности в статьях: 408 (Посягательство на жизнь лица, осуществляющего правосудие или досудебное расследование) и 409 (Угроза или насильственные действия в связи с осуществлением правосудия или досудебного расследования).

Стоит отметить, что термин «близкие» лица не нашел отражение в законодательстве, и представляется, что к ним могут быть отнесены все лица, которые дороги для защищаемого лица. А это могут быть и сожители, и другие лица, перечень которых может быть неограничен.

Таким образом, уголовный закон фактически расширил сферу применения мер безопасности, поскольку термин «близкие» более шире термина «близкие родственники».

2. Согласно статьи 7 Закона Республики Казахстан «О государственной защите лиц, участвующих в уголовном процессе» меры безопасности применяются в целях личной и

имущественной безопасности защищаемых лиц. А согласно ст.ст. 95-98 новой редакции УПК Республики Казахстан меры безопасности применяются в целях защиты от посягательства на жизнь или иного насилия в отношении защищаемых.

Таким образом, в уголовно-процессуальном законодательстве не закреплена норма, связанная с посягательством на имущество защищаемого лица.

3. Согласно статье 7 Закона Республики Казахстан «О государственной защите лиц, участвующих в уголовном процессе» в целях реализации мер безопасности могут проводиться оперативно-розыскные мероприятия в соответствии с Законом Республики Казахстан «Об оперативно-розыскной деятельности» от 15 сентября 1994 года.

Вместе с тем, анализ Закона Республики Казахстан «Об оперативно-розыскной деятельности» показал, что в статье 10, регламентирующей основания проведения оперативно-розыскных мероприятий, такое основание отсутствует.

4. Анализ статьи 10 УК Республики Казахстан свидетельствует, что признаками преступления являются: виновность лица, общественная опасность, противоправность и наказуемость его деяния. Уголовный проступок обладает теми же признаками, но, в отличие от преступления, он не представляет большой общественной опасности.

Логически административное правонарушение, в отличие от уголовного правонарушения, должно обладать теми же признаками. Однако, законодатель, регламентируя определение административного правонарушения, исключил такой признак, как общественная опасность деяния. Так, в соответствии со ст. 25 Кодекса Республики Казахстан об административных правонарушениях административным правонарушением признается противоправное, виновное (умышленное или неосторожное) действие либо бездействие физического лица или противоправное действие либо бездействие юридического лица, за которое предусмотрена административная ответственность.

Основываясь на вышеизложенном и исходя из содержания определения административного правонарушения, можно заключить, что таковые не представляют общественную опасность.

Однако, анализ составов, содержащихся в административном законодательстве, свидетельствует, что ряд административных правонарушений не только создают угрозу обществен-

ной безопасности, но и общественно опасны. В частности, это правонарушения, регламентированные главой 24 Кодекса Республики Казахстан об административных правонарушениях (Административные правонарушения, посягающие на общественную безопасность и здоровье населения): нарушение или невыполнение требований пожарной безопасности (ст. 410), выпуск и реализация взрывопожароопасной и пожароопасной продукции, не отвечающей требованиям пожарной безопасности (ст. 411), стрельба из огнестрельного, газового, пневматического, метательного и электрического оружия (ст. 436) и др.

Таким образом, административные правонарушения обладают признаком общественной опасности. Другой стороной является то, что степень общественной опасности административного правонарушения более ниже, чем преступления или уголовного проступка. И именно степень общественной опасности должна являться одним из основных критериев отграничения уголовного правонарушения от административного.

5. Представляет научный интерес и название принципов, на которых основывается оперативно-розыскная деятельность.

Под принципами понимаются руководящие идеи и основополагающие начала оперативно-розыскной деятельности, связанные с реализацией ее целей, задач и процедуры осуществления. Как справедливо отмечено А.Я. Гинзбургом, «принципы формулируются теорией оперативно-розыскной деятельности и реализуется практикой» [3, с. 51].

В ст. 3 Закона Республики Казахстан от 15 сентября 1994 года «Об оперативно-розыскной деятельности» перечислены принципы, в соответствии с которыми осуществляется оперативно-розыскная деятельность.

Так, согласно данной статье, оперативно-розыскная деятельность осуществляется в соответствии с принципами законности, соблюдения прав и свобод, уважения достоинства личности, равенства граждан перед законом, на основе конспирации, сочетания гласных и негласных методов, профессиональной этики.

Стоит отметить, что в самом законе не раскрыто содержание данных принципов, кроме принципа «Соблюдение прав и свобод личности при осуществлении оперативно-розыскной деятельности» (ст. 5 Закона).

Остановимся на некоторых принципах.

Вызывает научный интерес название такого принципа, как «уважение достоинства лич-

ности», регламентированный в ст. 3 Закона об ОРД.

Если провести сравнительный анализ с уголовно-процессуальным и административным законодательством Казахстана, то там можно найти аналогичные принципы.

В Уголовно-процессуальном кодексе аналогичный принцип закреплен в статье 13, в Кодексе об административных правонарушениях – в статье 15. Однако, в данных нормативных правовых актах название данных принципов сформулировано как «Уважение чести и достоинства личности».

Напрашивается логичный вопрос – почему законодатель в Законе Республики Казахстан «Об оперативно-розыскной деятельности» сформулировал название принципа «уважение достоинства личности», а не «уважение чести и достоинства личности», как это отражено в уголовно-процессуальном и административном законодательстве? Может быть, при осуществлении оперативно-розыскной деятельности нет необходимости в уважении чести личности и достаточно уважать только достоинство личности?

В соответствии с пунктом 1 нормативного постановления Верховного суда Республики Казахстан от 18 декабря 1992 года №6 «О применении в судебной практике законодательства о защите чести, достоинства и деловой репутации физических и юридических лиц» честь – это общественная оценка лица, мера его духовных и социальных качеств, а достоинство – внутренняя самооценка лицом собственных качеств, способностей, мировоззрения, своего общественного значения [4].

Категории «честь» и «достоинство» личности отличны по своему содержанию, но всегда используются при отражении в законодательстве наряду друг с другом. Примером могут служить редакции статьи 130 (Клевета) и 131 (Оскорбление) Уголовного кодекса Республики Казахстан или статья 143 (Защита чести, достоинства и деловой репутации) Гражданского кодекса Республики Казахстан и др.

Таким образом, представляется, что законодатель допустил техническую ошибку при формулировании названия принципа «уважение достоинства личности» в Законе Республики Казахстан об оперативно-розыскной деятельности.

Представляет интерес и название принципа «равенство граждан перед законом», закрепленном также в ст. 3 Закона об ОРД.

Аналогичные принципы отражены в Уголовно-процессуальном кодексе в статье 21 (Осу-

ществление правосудия на началах равенства перед законом и судом) и Кодексе об административных правонарушениях – в статье 9 (Равенство перед законом и судом).

Представляется, что и в этом случае была допущена техническая ошибка, поскольку в соответствии со ст. 14 ч.1 Конституции Республики Казахстан все равны перед законом и судом.

Аналогичные случаи складываются и при сравнении других законов. Так, например, принцип «соблюдения прав и свобод человека и гражданина» в Законе Республики Казахстан от 5 июля 2000 года «О государственной защите лиц, участвующих в уголовном процессе» назван как «уважения прав и свобод человека и гражданина».

II. Отсутствие единства терминов, используемых в уголовно-процессуальном законодательстве Республики Казахстан.

1. Статья 130 Уголовно-процессуальный кодекс регламентирует право граждан на непроцессуальное задержание лиц, совершивших уголовное правонарушение.

Так, согласно данной статье, *потерпевший*, а также любой иной гражданин имеют право на задержание *лица, совершившего уголовное правонарушение*, и ограничение его свободы передвижения для передачи либо доставления в орган уголовного преследования или иной орган государственной власти с целью пресечения возможности совершения им иных посягательств.

В соответствии со ст. 71 Уголовно-процессуального кодекса потерпевшим в уголовном процессе признается лицо, в отношении которого есть основание полагать, что ему непосредственно уголовным правонарушением причинен моральный, физический или имущественный вред. Лицо признается в уголовном процессе потерпевшим после вынесения соответствующего постановления.

Учитывая, что непроцессуальное задержание лица, как правило, производится до вынесения соответствующего постановления о признании потерпевшим, то задержавшее лицо, не имеющее процессуальный статус потерпевшего, не может именоваться таковым.

Кроме того, в ст. 130 Уголовно-процессуального кодекса используется формулировка «лицо, совершившее уголовное правонарушение», вместе с тем, исходя из содержания статьи, речь идет о лице, в отношении имеются основания полагать, что оно совершило уголовное правонарушение. Учитывая, что «лицом, совершившим уголовное правонарушение», будет считаться

лицо только после вступления в законную силу обвинительного приговора суда, то такая формулировка также не может быть использована.

2. В соответствии со статьей 35 Уголовно-процессуального кодекса уголовное дело подлежит прекращению: за отсутствием жалобы потерпевшего – по делам об уголовных правонарушениях по делам частного обвинения.

Вместе с тем, согласно статье 32 Уголовно-процессуального кодекса производство по делам частного обвинения начинается не иначе как по жалобе потерпевшего и подлежит прекращению за примирением его с обвиняемым, подсудимым.

Таким образом, возникает вопрос – как согласно ст. 35 Уголовно-процессуального кодекса уголовное дело по делам частного обвинения подлежит прекращению (за отсутствием жалобы потерпевшего) – если согласно ст. 32

Уголовно-процессуального кодекса производство по нему начинается не иначе как по жалобе потерпевшего?

Налицо противоречие друг другу статей 32 и 35 Уголовно-процессуального кодекса.

Кроме того, в соответствии со ст. 32 Уголовно-процессуального кодекса производство по делам частного обвинения подлежит прекращению за примирением потерпевшего с обвиняемым, подсудимым. На наш взгляд, представляется излишним указывать в данной статье подсудимого, поскольку в соответствии с ч. 2 ст. 65 Уголовно-процессуального кодекса обвиняемый по делам частного обвинения – в отношении которого жалоба принята судом к своему производству, именуется подсудимым.

В целом, уголовно-процессуальное законодательство содержит и другие нормы, противоречащие друг другу.

Литература

- 1 Концепция правовой политики на период с 2010 по 2020 годы. – Алматы: Юрист, 2010. – 12 с.
- 2 Кан А.Г. Допрос и его понятие в уголовном процессе и криминалистике // Повышение правосознания, правовой грамотности граждан в условиях развития правового государства и демократизации общества: мат-лы междунар.науч.-теорет.конф. – Алматы, 2007. – С. 129-132.
- 3 Гинзбург А.Я., Даубасова С.Ш. Основы оперативно-розыскной деятельности. Закон – теория – практика. Комментарий: учебно-практическое пособие. – Алматы, 2010. – 159 с.
- 4 Нормативное постановление Верховного суда Республики Казахстан от 18 декабря 1992 года №6 «О применении в судебной практике законодательства о защите чести, достоинства и деловой репутации физических и юридических лиц» // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P920000006S>.

References

- 1 The concept of legal policy for the period from 2010 to 2020. – Almaty: Lawyer, 2010. – 12 pages.
- 2 Kan A.G. Interrogation and its concept of criminal trial and criminalistics//Increase in sense of justice, legal literacy of citizens in the conditions of development of the constitutional state and democratization of society: mat-ly mezhdunar.nauch. – teort. конф. – Almaty, 2007. – Page 129-132.
- 3 Ginzburg A.Ya., Daubasova S. Sh. Bases of operational search activity. The law – the theory – practice. Comment. Educational and practical grant. – Almaty, 2010. – 159 pages.
- 4 Standard resolution of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan of December 18, 1992 №6 «About Application in Jurisprudence of the Legislation on Protection of Honour, Advantage and Business Reputation of Natural and Legal Entities»//<http://adilet.zan.kz/rus/docs/P920000006S>.

Султанов Н.Н.

докторант PhD Алматинской академии МВД РК имени Макана Есболатова,
майор полиции, Казахстан, г. Алматы, e-mail: snn_sultan@mail.ru

ОСОБЕННОСТИ РЕГЛАМЕНТАЦИИ УГОЛОВНОГО ПРЕСЛЕДОВАНИЯ В УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ ЗАРУБЕЖНЫХ ГОСУДАРСТВ

Данная статья посвящена сравнительно-правовому анализу понятия «уголовное преследование» в уголовно-процессуальном законодательстве стран Содружества Независимых Государств. Посредством проведенного анализа выявлены основные сходства и различия в регламентации определения понятия уголовного преследования в уголовно-процессуальных законах стран Содружества Независимых Государств. Методологическая основа написания исследования: сравнительно-правовой анализ уголовно-процессуального законодательства стран СНГ. Таким образом, сравнительно-правовой анализ норм уголовно-процессуальных кодексов рассмотренных стран СНГ, регламентирующих определение уголовного преследования, свидетельствует о наличии единого концептуального подхода, используемого законодателями стран СНГ при разработке национальных уголовно-процессуальных законов. Вместе с тем, дальнейшее развитие национального законодательства в странах СНГ, в том числе и уголовно-процессуального, а также правоприменительной практики правоохранительных органов обусловило наличие особенностей при формировании понятия уголовного преследования, присущих уголовно-процессуальному закону того или иного государства, входящего в состав СНГ.

Ключевые слова: уголовно-процессуальное законодательство, уголовное преследование, задачи уголовного процесса, орган уголовного преследования, досудебное расследование, процессуальная деятельность, уголовно-процессуальные функции.

Sultanov N.N.

Doctoral student of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs
of the Republic of Kazakhstan named after Makan Yesbulatov, major of police,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: snn_sultan@mail.ru

Features of the regulation of criminal prosecution in the criminal procedure legislation of foreign states

Article is devoted comparative legal to the analysis of the concept «criminal prosecution» of the criminal procedure legislation of countries of the Commonwealth of Independent States. By means of the carried-out analysis the main similarities and differences in a regulation of definition of a concept of criminal prosecution in criminal procedure laws of countries of the Commonwealth of Independent States are revealed. The methodological basis for writing the study was a comparative legal analysis of the criminal procedural legislation of the CIS countries. Thus, a comparative legal analysis of the norms of the criminal procedural codes of the CIS countries examined regulating the definition of criminal prosecution shows that there is a single conceptual approach used by CIS legislators in developing national criminal procedural laws. At the same time, the further development of national legislation in the CIS countries, including criminal procedural, as well as law enforcement practices of law enforcement agencies, has led to the presence of peculiarities in the formation of the concept of criminal prosecution inherent in the criminal procedure law of a state that is part of the CIS.

Key words: criminal procedure legislation, criminal prosecution, problems of criminal trial, criminal prosecution authority, pre-judicial investigation, procedural activity, criminal procedure functions.

Султанов Н.Н.

Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясының докторанты,
полиция майоры, Қазақстан, Алматы қ., e-mail: snn_sultan@mail.ru

Шет мемлекеттердің қылмыстық іс жүргізу заңнамасында қылмыстық қудалауды реттеу ерекшеліктері

Мақала Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы елдерінің қылмыстық іс жүргізу заңнамасында «қылмыстық қудалау» түсінігін салыстырмалы-құқықтық талдауына арналған. Талдау нәтижесінде Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы елдерінің қылмыстық-процессуалдық заңдарында қылмыстық қудалау түсінігін анықтауды реттеудегі негізгі ұқсастықтар мен айырмашылықтар анықталды. Зерттеуді жазу үшін әдіснамалық негізі ТМД елдерінің қылмыстық іс жүргізу заңнамасының салыстырмалы-құқықтық талдау қаланды. Осылайша, қылмыстық іс жүргізу кодекстерінің нормаларын салыстырмалы-құқықтық талдау қылмыстық қудалау анықтамасына басшы ТМД талқылады, ұлттық қылмыстық іс жүргізу заңдарды дамушы ТМД елдерінің заң бірыңғай тұжырымдамалық көзқарас болуын көрсетеді. Алайда, сондай-ақ құқық қорғау, құқық қорғау органдарының, сондай қылмыстық процеске, оның ішінде ТМД елдерінің, ұлттық заңнаманы одан әрі дамыту, ТМД бөлігі болып табылатын Мемлекеттің қылмыстық іс жүргізу заңына тән тұжырымдамасын қылмыстық қудалау қалыптастыру мүмкіндіктерінің болуына әкелді.

Түйін сөздер: қылмыстық іс-жүргізу заңнамасы, қылмыстық ізге түсу, қылмыстық іс-жүргізудің мақсаты, қылмыстық ізге түсу органдары, сотқа дейінгі тергеу, іс жүргізу қызметі, қылмыстық іс жүргізу қызметі.

В мировой практике термин «уголовное преследование» общеизвестен и используется во многих международных актах и уголовно-процессуальном законодательстве различных государств.

Несмотря на то, что в международных документах не раскрывается само определение «уголовного преследования», данный термин активно используется в международной практике для определения пределов преследования, освобождения от уголовной ответственности и других процедурных особенностей расследования преступления и привлечения к уголовной ответственности.

Так, например, в соответствии со ст. 14 Европейской Конвенции о выдаче (Париж, 13 декабря 1957 года) лицо, которое было выдано, не подвергается уголовному преследованию, не может быть осуждено или задержано в целях исполнения приговора или постановления об аресте за любое преступление, совершенное до его передачи, кроме преступления, в связи с которым оно было выдано, и его личная свобода ни по каким иным причинам не ограничивается [1].

Конвенция о правовой помощи и правовых отношениях по гражданским, семейным и уголовным делам (Кишинев, 7 октября 2002 года) [2] содержит несколько статей, непосредственно связанных с уголовным преследованием. В частности: ст. 90 (Уголовное преследование невыданного лица), ст. 91 (Обязанность осуществления уголовного преследования), ст. 93

(Поручение об осуществлении уголовного преследования), ст. 93 (Взятие под стражу собственных граждан до получения поручения об осуществлении уголовного преследования), ст. 94 (Порядок сношений по вопросам уголовного преследования), ст. 102 (Отказ в осуществлении уголовного преследования) и др.

Римский статут Международного уголовного суда в ст. 17 ч.1 п. b определяет, что дело не может быть принято к производству в случаях, когда: оно расследовано государством, которое обладает юрисдикцией в отношении него, и это государство решило не возбуждать в отношении лица, которого это касается, уголовного преследования, за исключением случаев, когда это решение стало результатом нежелания или неспособности государства возбудить уголовное преследование должным образом [3].

Согласно ст. 9 Декларации о полиции (принята Парламентской Ассамблеей Совета Европы на 31-й очередной сессии), в случае дисциплинарного или уголовного преследования, возбужденного в отношении сотрудника полиции, он имеет право высказаться в свою защиту и воспользоваться услугами адвоката [4].

Термин «уголовное преследование» закреплён и в Конституциях многих стран мира.

Так, например, в соответствии со ст. 112 Конституции Италии прокуратура обязана осуществлять уголовное преследование [5, с. 447].

Согласно ст. 12 Конституции Бельгии никто не может подвергаться преследованию иначе как в предусмотренных законом случаях и в

предписанной им форме [6]. Нормы о порядке и ограничении уголовного преследования закреплены также в статьях 19, 24, 25, 31, 58 и 59 Конституции Бельгии.

Ст. 91 ч.1 Конституции Грузии определяет, что «Прокуратура Грузии является учреждением судебной власти, которое осуществляет уголовно-правовое преследование, надзор за дознанием и исполнением наказания, а также поддерживает государственное обвинение» [7].

Не является исключением и Конституция Республики Казахстан. В соответствии с ч.1 ст. 83 основного закона Казахстана «Прокуратура от имени государства осуществляет в установленных законом пределах и формах высший надзор за соблюдением законности на территории Республики Казахстан, представляет интересы государства в суде и от имени государства осуществляет уголовное преследование» [8].

Вместе с тем, стоит отметить, что в Конституциях зарубежных государств, как и в международных актах, наблюдается лишь использование термина «уголовное преследование» без раскрытия его содержания.

Определение термина «уголовное преследование» и его характерных особенностей отражено в уголовно-процессуальном законодательстве.

Модельный уголовно-процессуальный кодекс для государств-участников СНГ (принят на пленарном заседании Межпарламентской Ассамблеи государств-участников СНГ 17 февраля 1996 года) в ст. 10 п. 23 под уголовным преследованием определяет процессуальную деятельность, осуществляемую стороной обвинения в целях установления деяния, запрещенного уголовным законом, и совершившего его лица, виновности последнего в совершении преступления, а также для обеспечения применения к такому лицу наказания или других принудительных мер [9].

Учитывая, что при разработке своих уголовно-процессуальных законов государства СНГ брали за основу модель уголовно-процессуального кодекса для государств-участников СНГ, то стала закономерным фактом достаточная схожесть в регламентации определения уголовного преследования в уголовно-процессуальных законодательствах стран СНГ.

Так, УПК Республики Казахстан в ст. 7 п. 22 определяет уголовное преследование как процессуальную деятельность, осуществляемую стороной обвинения в целях установления деяния, запрещенного уголовным законом, и совершившего его лица, виновности последнего в со-

вершении уголовного правонарушения, а также для обеспечения применения к такому лицу наказания или иных мер уголовно-правового воздействия [10].

Согласно ст. 5 п. 55 УПК Российской Федерации уголовное преследование – это процессуальная деятельность, осуществляемая стороной обвинения в целях изобличения подозреваемого, обвиняемого в совершении преступления [11].

Статья 5 УПК Республики Таджикистан регламентирует уголовное преследование как процессуальную деятельность, осуществляемую прокурором, следователем, дознавателем, в целях установления деяния, запрещенного уголовным законом, и совершившего его лица, привлечения последнего в качестве обвиняемого, а также для обеспечения применения к такому лицу наказания или других принудительных мер [12].

В соответствии со ст. 7 п. 4 УПК Азербайджанской Республики уголовное преследование представляет собой уголовно-процессуальную деятельность, осуществляемую в целях установления события преступления, изобличения лица, совершившего деяние, предусмотренное уголовным законом, предъявления ему обвинения, поддержания этого обвинения в суде, назначения наказания, обеспечения при необходимости мер процессуального принуждения [13].

Согласно ст. 6 п. 48 УПК Республики Беларусь уголовное преследование – это процессуальная деятельность, осуществляемая органом дознания, лицом, производящим дознание, следователем, прокурором, частным обвинителем в целях установления факта и обстоятельств совершения общественно опасного деяния, предусмотренного уголовным законом, и совершившего его лица, а также для обеспечения применения к такому лицу наказания либо иных мер уголовной ответственности или принудительных мер безопасности и лечения [14].

Пункт 39 ст.6 УПК Туркменистана определяет уголовное преследование как процессуальную деятельность, осуществляемую органами уголовного преследования в целях сбора подтверждающих доказательств, наличия или отсутствия признаков, запрещенных уголовным законом деяний в фактически совершенных действиях, а если таковые имеются, то виновности или невиновности лица, подозреваемого в совершении этих деяний [15].

УПК Армении в ст. 6 п. 17 регламентирует уголовное преследование как всякие процессуальные действия, осуществляемые органами уголовного преследования, а в установленных

Кодексом случаях – потерпевшим в целях установления личности совершившего запрещенное Уголовным кодексом деяние, виновности последнего в совершении преступления, а также обеспечения применения к такому лицу наказания или других мер принуждения [16].

Стоит отметить, что уголовно-процессуальное законодательство многих стран не раскрывает понятие «уголовное преследование», ограничиваясь только использованием данного термина. Это относится, в частности, к уголовно-процессуальным законам Грузии, Украины, Молдовы и др.

Анализ определений термина «уголовное преследование», регламентированное уголовно-процессуальными кодексами стран СНГ, позволяет выявить следующие общие черты:

1) уголовное преследование определяется как процессуальная деятельность. Практически все рассмотренные выше уголовно-процессуальные законы стран СНГ рассматривают уголовное преследование в качестве процессуальной деятельности;

2) в качестве субъекта уголовного преследования выступают должностные лица специальных государственных органов, под которыми традиционно понимаются: прокурор, следователь, дознаватель. Уголовно-процессуальные кодексы рассмотренных стран СНГ в качестве субъектов уголовного преследования определяют: либо органы уголовного преследования (УПК Туркменистана, Армении), либо сторону обвинения, в которую входят органы уголовного преследования (УПК Казахстана и Российской Федерации), либо конкретно перечисляют органы и должностных лиц, компетентных осуществлять уголовное преследование (УПК Таджикистана, Республики Беларусь). Исключение составляет УПК Азербайджанской Республики, где вообще не указывается субъект уголовного преследования;

3) целями уголовного преследования выступают: установление деяния, запрещенные уголовным законом, виновность лица его совершившего, а также обеспечение применения к лицу наказания или иных мер уголовно-правового воздействия.

Вместе с тем, между терминами, раскрывающими «уголовное преследование», регламентированными уголовно-процессуальными кодексами рассматриваемых стран СНГ, имеются и отдельные отличия.

Так, например, УПК Армении, наряду с органами уголовного преследования в качестве

субъекта уголовного преследования определяет потерпевшего, УПК Республики Беларусь – частного обвинителя, а УПК Республики Казахстан (ст.7 п.2) и Российской Федерации (ст.5 п.47) – потерпевшего (частного обвинителя), гражданского истца, их законных представителей и представителей. Кроме того, под органами уголовного преследования УПК Республики Казахстан (ст.7 п.23) определяет прокурора (государственного обвинителя), следователя, орган дознания, дознавателя. УПК Российской Федерации, хотя и отдельно не регламентирует состав органа уголовного преследования, однако, помимо указанных лиц, перечисленных в УПК Казахстана, дополнительно указывает руководителя следственного органа, начальника подразделения дознания, начальника органа дознания (ст.5 п.47).

Стоит отметить, что кроме органа уголовного преследования, к которым относятся: прокурор, следователь, дознаватель, начальник органа дознания, руководитель следственного подразделения, уголовное преследование может осуществляться также и потерпевшим (частным обвинителем), их законными представителями и представителями. В этой связи, субъекта уголовного преследования, наиболее точно, отражает термин «сторона обвинения», используемый в уголовно-процессуальных кодексах Республики Казахстан и Российской Федерации.

Кроме того, не совпадают и цели осуществления уголовного преследования:

УПК Республики Таджикистан в качестве цели уголовного преследования определяет: установление деяния, запрещенного уголовным законом, и совершившего его лица, привлечение последнего в качестве обвиняемого, а также для обеспечения применения к такому лицу наказания или других принудительных мер;

УПК Азербайджанской Республики – установление события преступления, изобличение лица, совершившего деяние, предусмотренное уголовным законом, предъявление ему обвинения, поддержание обвинения в суде, назначение наказания, обеспечение при необходимости мер процессуального принуждения;

УПК Армении – установление личности, совершившей запрещенное Уголовным кодексом деяние, виновности последнего в совершении преступления, а также обеспечение применения к такому лицу наказания или других мер принуждения;

УПК Республики Казахстан – установление деяния, запрещенного уголовным законом, и со-

вершившего его лица, виновности последнего в совершении уголовного правонарушения, а также для обеспечения применения к такому лицу наказания или иных мер уголовно-правового воздействия;

УПК Республики Беларусь – установление факта и обстоятельств совершения общественно опасного деяния, предусмотренного уголовным законом, и совершившего его лица, а также для обеспечения применения к такому лицу наказания либо иных мер уголовной ответственности или принудительных мер безопасности и лечения;

УПК Туркменистана – сбор подтверждающих доказательств, наличие или отсутствие признаков запрещенных уголовным законом деяний в фактически совершенных действиях, а если таковые имеются, то виновности или невиновности лица, подозреваемого в совершении этих деяний;

УПК Российской Федерации – изобличение подозреваемого, обвиняемого в совершении преступления.

Кроме того, в отличие от уголовно-процессуальных кодексов вышеуказанных стран СНГ, УПК Российской Федерации и УПК Туркменистана не определяют применение к виновному лицу наказания или мер принуждения.

Таким образом, сравнительно-правовой анализ норм уголовно-процессуальных кодексов рассмотренных стран СНГ, регламентирующих определение уголовного преследования, свидетельствует о наличии единого концептуального подхода, используемого законодателями стран СНГ при разработке национальных уголовно-процессуальных законов. Вместе с тем, дальнейшее развитие национального законодательства в странах СНГ, в том числе и уголовно-процессуального, а также правоприменительной практики правоохранительных органов обусловили на-

личие особенностей при формировании понятия уголовного преследования, присущих уголовно-процессуальному закону того или иного государства, входящего в состав СНГ.

В заключение необходимо отметить следующие выводы:

1. Несмотря на то, что в международных документах не раскрывается само определение «уголовного преследования», данный термин активно используется в международной практике для определения пределов преследования, освобождения от уголовной ответственности и других процедурных особенностях расследования преступления и привлечения к уголовной ответственности.

2. Учитывая, что при разработке своих уголовно-процессуальных законов государства СНГ брали за основу модель уголовно-процессуального кодекса для государств-участников СНГ, то стала закономерным фактом достаточная схожесть в регламентации определения уголовного преследования в уголовно-процессуальных законодательствах стран СНГ.

3. Сравнительно-правовой анализ норм уголовно-процессуальных кодексов рассмотренных стран СНГ, регламентирующих определение уголовного преследования, свидетельствует о наличии единого концептуального подхода, используемого законодателями стран СНГ при разработке национальных уголовно-процессуальных законов. Вместе с тем, дальнейшее развитие национального законодательства в странах СНГ, в том числе и уголовно-процессуального, а также правоприменительной практики правоохранительных органов обусловили наличие особенностей при формировании понятия уголовного преследования, присущих уголовно-процессуальному закону того или иного государства, входящего в состав СНГ.

Литература

- 1 Европейская Конвенция о выдаче ETS N 024 <http://docs.cntd.ru/document/1902174>.
- 2 Закон Республики Казахстан от 10 марта 2004 года N 531 «О ратификации Конвенции о правовой помощи и правовых отношениях по гражданским, семейным и уголовным делам» // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z040000531>.
- 3 Римский статут Международного уголовного суда // [http://www.un.org/ru/law/icc/rome_statute\(r\)](http://www.un.org/ru/law/icc/rome_statute(r))
- 4 Декларация о полиции // <http://docs.cntd.ru/document/8318840>
- 5 Конституция Итальянской Республики / пер. с итал. Л.П. Гринберга // Конституции государств Европейского Союза / Под общ. ред. Л.А. Окунькова. — М.: Издательская группа ИНФРА-М–НОРМА, 1997. — С. 423-450.
- 6 Конституция Бельгии // <http://worldconstitutions.ru/?p=157>
- 7 Конституция Республики Грузия // <https://legalns.com/компетентные-юристы/правовая-библиотека/конституции-стран-мира/конституция-грузии>
- 8 Конституция Республики Казахстан // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000>
- 9 Модельный уголовно-процессуальный кодекс для государств-участников СНГ // http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30074238

- 10 Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан. – Алматы: Юрист, 2017. – 356 с.
- 11 Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации от 18 декабря 2001 года № 174-ФЗ // http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30407315#pos=0;0
- 12 Уголовно-процессуальный кодекс Республики Таджикистан от 3 декабря 2009 года // http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30594304
- 13 Уголовно-процессуальный кодекс Азербайджанской Республики // http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30420280#pos=0;0
- 14 Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь от 16 июля 1999 года № 295-З // http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30414958
- 15 Уголовно-процессуальный кодекс Туркменистана от 18 апреля 2009 года // http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31344376#pos=0;260
- 16 Уголовно-процессуальный кодекс Республики Армения от 1 сентября 1998 года № ЗР-248 // http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31425005#pos=0;231

References

- 1 European Convention on delivery of ETS N 024 <http://docs.cntd.ru/document/1902174>.
- 2 The law of the Republic of Kazakhstan of March 10, 2004 N 531 «About ratification of the Convention on legal aid and legal relations on civil, family and criminal cases»//<http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z040000531>.
- 3 Rome Statute of the International Criminal Court//[http://www.un.org/ru/law/icc/rome_statute\(r\)](http://www.un.org/ru/law/icc/rome_statute(r))
- 4 Declaration on police//<http://docs.cntd.ru/document/8318840>
- 5 The constitution of the Republic of Italy / Lane from ital. L.P. Greenberg//Constitutions of the states of the European Union / Under a general edition. L. A. Okunkova. — М.: The INFRA-M publishing group — NORM, 1997. — Page 423-450.
- 6 Constitution of Belgium//<http://worldconstitutions.ru/?p=157>
- 7 Constitution of the Republic Georgia//<https://legalns.com/competent-yuristy/pravovaya-biblioteka/konstitutsii-countries-mira/konstitution-Georgia>
- 8 Constitution of the Republic of Kazakhstan//<http://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000>
- 9 The model Code of Criminal Procedure for the State Parties of the CIS//http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30074238
- 10 Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan. – Алматы: Lawyer, 2017. – 356 pages.
- 11 Code of Criminal Procedure of the Russian Federation of December 18, 2001 No. 174-FZ//http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30407315#pos=0;0
- 12 Code of Criminal Procedure of the Republic of Tajikistan of December 3, 2009//http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30594304
- 13 Code of Criminal Procedure of the Azerbaijan Republic//http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30420280#pos=0;0
- 14 Code of Criminal Procedure of Republic of Belarus of July 16, 1999 No. 295-Z//http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30414958
- 15 Code of Criminal Procedure of Turkmenistan of April 18, 2009//http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31344376#pos=0;260
- 16 Code of Criminal Procedure of the Republic of Armenia of September 1, 1998 No. ZR-248//http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31425005#pos=0;231

6-бөлім
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР

Раздел 6
МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ

Section 6
INTERNATIONAL RELATIONS

Умбетбаева Ж.Б.¹, Бегжан А.М.², Нұрмұханқызы Д.³

¹заң ғылымдарының магистрі, e-mail: umbetbaeva@mail.ru

²заң ғылымдарының магистрі, e-mail: aizat007@mail.ru

халықаралық құқық кафедрасы, халықаралық қатынастар факультеті,
әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

³І. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті мемлекеттік-құқықтық пәндер
кафедрасының ассоциирленген профессоры, құқықтану мамандығы бойынша PhD,
Қазақстан, Талдықорған қ., e-mail: daniyafmo@mail.ru

**ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ
ҚҰҚЫҚ ПЕН ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚҰҚЫҚ
ҚАҒИДАЛАРЫНЫҢ ӨЗАРА БАЙЛАНЫСЫ КОНТЕКСТІНДЕ
ҚОРШАҒАН ОРТАНЫ ҚОРҒАУДЫ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ**

Мақалада халықаралық экологиялық құқық қағидаларының түсінігі, олардың халықаралық экономикалық құқық қағидаларымен өзара байланысы, сондай-ақ қоршаған ортаны қорғау саласындағы негізгі халықаралық-құқықтық құжаттардың жалпы сипаттамасы берілген. Қазіргі таңда экономикалық дамуды тұрақтандыру үшін ұлттық ресурстарды орынды пайдалану және шаруашылық жүргізудің жаңа моделін қалыптастыруға үлкен мән беріледі. Бұл мәселені шешу үшін халықаралық, сондай-ақ ұлттық табиғи ресурстық заңнамада тиісті түрде бекітілетін, табиғатты пайдалану құқықтарын алудың шарттық тәртібі маңызды құрал болып табылуда. Халықаралық деңгейдегі қоршаған ортаны қорғау және пайдалану мәселелері өз сипаты бойынша әр түрлі, бұл құқықтық реттеуді жүзеге асыру кезінде есепке алынуы тиіс. Зерттеудің мақсаты халықаралық экологиялық және халықаралық экономикалық құқықтың өзара әрекеттесу ерекшеліктерін анықтау, өзара әрекеттестік контекстінде аталған халықаралық құқық салаларының нормаларын қолдану, сондай-ақ дамытудың қажеттілігін негіздеу болып табылады. Бұл мақаланы жазу нәтижесінде авторлар халықаралық экологиялық және экономикалық құқық нормаларын кешенді қолдану қажеттілігіне қатысты теориялық ережелер ұсынып, оларды негіздеген.

Түйін сөздер: экологиялық құқық, экономикалық құқық, өзара әрекеттестік, халықаралық реттеу, құқық қағидалары.

Umbetbayeva Zh.B¹, Begzhan A.M.², Nurmukhanovna D.³

¹magister of juridical science, e-mail: umbetbaeva@mail.ru

²magister of juridical science, e-mail: aizat007@mail.ru

international law department, al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty,

³candidate of juridical science, Associate Professors of the State and Legal Discipline
of I. Zhansugurov Zhetysu State University, Kazakhstan, Taldykorgan, e-mail: daniyafmo@mail.ru

**International legal regulation of environmental protection
in the context of the interrelationship between the principles
of international environmental law and international economic law**

The article gives the concept of the principles of international environmental law, their interaction with the principles of international economic law, as well as general description of main international legal documents in the field of environmental protection. Currently, to stabilize economic development, great attention is given to the rational use of natural resources and the emergence of new model of management. To solve this problem, important legal instrument is the contractual procedure for acquiring the rights of nature use, which is properly enshrined in both international and national natural resource legis-

lation. Existing problems at the international level in the use of environmental protection are of different nature, which should be taken into account in the implementation of legal regulation. The purpose of the study is to identify specifics of the interaction between international environmental and international economic law, justification of the need for the development, as well as the application of the norms, of specified branches of international law in the context of their interaction. As a result of writing the article, authors put forward and substantiated theoretical provisions concerning the need for comprehensive application of the norms of international environmental and international economic law.

Key words: environmental law, economic law, interaction, international regulation, principles of law.

Умбетбаева Ж.Б.¹, Бегжан А.М.², Нұрмұханқызы Д.³

¹магистр юридических наук, e-mail: umbetbaeva@mail.ru

²магистр юридических наук, e-mail: aizat007@mail.ru

кафедра международного права, Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

³доцент кафедры государственных и правовых дисциплин

Жетысуского государственного университета им. И. Жансугурова, кандидат юридических наук, Казахстан, г. Талдыкорган, e-mail: daniyafmo@mail.ru

Международно-правовое регулирование охраны окружающей среды в контексте взаимосвязи принципов международного экологического права и международного экономического права

В статье дается понятие принципов международного экологического права, их взаимосвязь с принципами международного экономического права, а также общая характеристика основных международно-правовых документов в области охраны окружающей среды. В настоящее время для стабилизации экономического развития большое значение придается рациональному использованию природных ресурсов и становлению новой модели хозяйствования. Для решения данной задачи важным правовым инструментом становится договорный порядок приобретения прав природопользования, получающий должное закрепление как в международном, так и в национальном природоресурсном законодательстве. Существующие на международном уровне проблемы использования охраны окружающей среды различны по своему характеру, что должно учитываться при осуществлении правового регулирования. Целью исследования является выявление особенностей взаимодействия международного экологического и международного экономического права, обоснование необходимости развития, а также применения норм указанных отраслей международного права в контексте их взаимодействия. В результате написания статьи авторы выдвинули и обосновали теоретические положения, касающиеся необходимости комплексного применения норм международного экологического и международного экономического права.

Ключевые слова: экологическое право, экономическое право, взаимодействие, международное регулирование, принципы права.

Кіріспе

Халықаралық құқық ғылымында халықаралық құқық қағидаларын топтаудың бірнеше әдісі бар. Дәстүрлі түрде халықаралық құқықтың негізгі (жалпы) және нақты (арнайы) қағидалары ажыратылады. Бүгінде халықаралық құқық қағидаларының дамуы, негізінен экономикалық және экологиялық ауқымға ие жаһандық мәселелерді қозғайды.

Табиғат экономика үшін тегін қосымша емес, оның өз құны бар. 1975 жылғы ЕҚЫК Қорытынды актісі [1] мүше-мемлекеттер өз юрисдикциясы не бақылауы және басқа мемлекеттер мен аудандарға әсер ету аясында жүзеге асыратын қызметінен шығатын ластау және басқа залалмен күресуге қатысты қабылдаған

қағидалар мен тәжірибені қоса алғанда, адамды қоршаған ортаны сақтау және жақсарту құралы ретінде халықаралық құқықты прогрессивті дамыту, кодификациялау және жүзеге асыруға көмектесуге міндеттенеді деп көздейді.

Халықаралық құқықтың жалпы танылған қағидаларының мазмұны халықаралық құқықтың тиісті салаларының нақты қағидаларында көрсетіледі. Жалпы халықаралық құқық өзінің барлық нормалар жүйесінің негізінде жатқан қағидалармен қоса, біріншілерге негізделген қағидалардан тұратындықтан, олар халықаралық құқықтың тиісті секторының негізін құрайды. Халықаралық құжаттарда қоршаған ортаны қорғаудың халықаралық құқығы қағидаларының түрлі тізімі бар, дәл осылай халықаралық-құқықтық доктрина туралы да айтуға бо-

лады. Жеке алғанда, көптеген мемлекеттер халықаралық экологиялық құқық қағидаларын заңи міндетті деп таниды. Халықаралық экологиялық құқықтың қағидалары халықаралық шарттарда, халықаралық ұйымдар актілерінде, мемлекеттер тәжірибесінде және жұмсақ құқық нормаларында көрсетілген.

1992 жылғы Қоршаған орта және даму жөніндегі Декларацияда [2] 27 қағида бекітілген, бірақ олардың көпшілігі қағидалар мен ережелердің кешенін құрмайды. Халықаралық экологиялық құқықтың ерекше қағидалары, нормалары халықаралық табиғатты қорғау келісімдерін сақтаудың үлкен бөлігін қамтамасыз етеді. Халықаралық экологиялық құқықтың нақты қағидаларын, нормаларын кодификациялау талпынысы Қоршаған орта және даму жөніндегі 1995 жылғы Халықаралық пактіні сақтау бойынша Халықаралық одақты құру болып табылады. Алайда, халықаралық құжаттардағы қағидалардың тізімі мен ілімі шектеулі деп санала алмайтындығын есте ұстаған жөн, себебі олардың қалыптасу үрдісі әлі де аяқталмаған. М.Н. Копылов пен С.М. Копылов атап өткендей, «халықаралық экологиялық құқықтың болып жатқан қалыптасу үрдісінің ерекшеліктерімен бұл саладағы арнайы қағидаларды қатып қалған, аяғына дейін қалыптасып қойған деп санауға болмайтындығы туралы фактіні түсіндіруге болады» [3].

Халықаралық экономикалық құқықтың нақты қағидаларына келер болсақ, халықаралық құқықтық ілім мен халықаралық шарттардағы оларды топтау әдістерінің өзара үлкен айырмашылықтары бар. 1974 жылғы Жаңа халықаралық экономикалық тәртіпті орнату туралы Декларация мен 1974 жылғы мемлекеттердің экономикалық құқықтары мен міндеттерінің Жарғысы қабылданған уақыттан бастап халықаралық экономикалық құқықтың нақты қағидаларына жатқызыла алатын қағидаларының тізімі анықталды.

Бұл жағдайда, жоғарыда айтылып кеткендей, халықаралық экономикалық құқықтың арнайы қағидалары бекітілген 1974 жылғы Мемлекеттердің экономикалық құқықтары мен міндеттерінің Хартиясында оның мақсаттарының бірі – «қоршаған ортаны қорғау, сақтау және жақсарту» болып табылады [4]. Бұл халықаралық экономикалық құқық пен қоршаған ортаны қорғаудың халықаралық құқығының нақты қағидалары халықаралық экологиялық реттеумен және халықаралық экономикалық қатынастармен тиімді өзара

әрекеттестікте болатындығын тағы да бір көрсетеді. Халықаралық экологиялық құқықтың арнайы қағидаларының атауы экономикалық дағдарыстан шығу мәселелерін шешу және экологиялық қауіпсіздік үшін жағдай жасау үшін маңызды. Халықаралық экологиялық құқықтың қағидалары, ақыр соңында, қоғамның экономикалық, әлеуметтік және экологиялық мүдделерін үйлесімді көрсететін экономикалық модельді қалыптастыру болып табылады. Халықаралық экологиялық құқықтың ерекше қағидаларын адамның сау және жағымды өмір сүру ортасына деген құқықтарына нақты кепілдікті қамтамасыз ете отырып, қоғамның экологиялық және экономикалық мүдделерін ғылыми ауқымда қамтамасыз етіп мемлекеттік экологиялық саясатқа консолидациялаған жөн. Осылайша, халықаралық экономикалық құқықтың ерекше қағидаларының тиімділігі мемлекеттің экономикалық мүдделерімен тікелей байланысты. Өз кезегінде, мемлекеттің экономикалық мүдделері халықаралық экономикалық құқықтың салалық қағидаларына негізделген халықаралық экономикалық қатынастар арқылы жүзеге асырылады. Демек, халықаралық экологиялық құқық пен халықаралық экономикалық құқық қағидаларының өзара ерекше байланысы бар.

Қоршаған ортаны қорғаудың халықаралық құқығының, халықаралық экономикалық қатынастардың ықпал етуінің белгілі бір аспектілері кеңестік кезеңнің ғалымдарымен қарастырылған. Олардың арасында, ең алдымен, Дж. Баумлердың мемлекеттің дамуы үшін негіз қоғамның экономикалық және экологиялық мүдделерінің арасында баланстың болуы болып табылатындығын баяндайтын «Қоршаған ортаны халықаралық құқықтық қорғау» [5] атты монографиясын айтып өту қажет. Л. Гуаданьо халықаралық экологиялық құқық қалыпты экономикалық дамуды бөгемейтіндей етіп жасалуы керек, ал мемлекеттер арасындағы экономикалық қатынастар қоршаған ортаға жағымсыз ықпал етуді минимумға келтіретін жауапкершілік концепциясына негізделуі керек екендігін айтады [6].

Халықаралық экономикалық қатынастар мен халықаралық құқықтағы ынтымақтастықтың жалпы сұрақтары П.С. Жакку, Ж.Н. Пелтон, У.М. Ньямпонгпен қарастырылады [7]. Адамның экономикалық және экологиялық қызметінің қоршаған ортаға әсер ету мәселелері және осындай қызметтің салдарынан қоршаған ортаға келтірілген зиян үшін жауапкершілік

Д. Тэтыюз, С. Вейч жұмыстарында қарастырылған [8].

К. Ривздің жұмыстарында халықаралық құқық саласы ретінде қоршаған ортаны қорғаудың халықаралық құқығының қалыптасу үрдісі зерттеледі және табиғи ортаға әсер ету контекстінде экономикалық қызметпен байланысты қатынастарды қоса алғанда халықаралық қатынастардың түрлі салалары сараланады [9, 327]. Бірнеше авторлар берілген сұрақтарды халықаралық-құқықтық реттеудің ерекше салаларына қатысты зерттеген. Осылайша, экономикалық қызметтің балық қорының жағдайына әсер ету мәселесі К.Х. Хассан, С.А. Сакина еңбектерінде зерттелген, Ф.М. Майзатул тірі теңіз ресурстарын басқару компоненті ретінде реттелетін теңіз кәсіпшіліктерін зерттеген болатын [10, 375]. Ядролық қызмет нәтижесінде қоршаған ортаға зиян келтіру тәуекелдерін Р. Андерсон зерттеген [11, 18]. Антарктикадағы табиғи ресурстардың халықаралық құқықтық режимі туралы және Антарктиданың халықаралық-құқықтық мәртебесінің қазіргі заманғы аспектілері туралы сұрақ А. Вилкерсонның жұмысында қарастырылған [12, 3].

Қоршаған ортаны қорғауды реттеу мәселелерін зерттеген қазақстандық ғалымдардың қатарынан Қазақстан Республикасындағы қоршаған ортаны қорғау сұрақтарын және оларды шешу келешегін қарастыратын Д.Л. Байдельдиновтың жұмыстарын атап өтуге болады [13], пестицидтерді пайдаланудың санитарлық және ветеринарлық ережелерінің сұрақтарын халықаралық реттеуді, сондай-ақ қазақстандық заңнамамен реттеуді Э.С. Аянбаев, Ж.Т. Сайрамбаева, С.Ж. Айдарбаев қарастырған [14].

Құқықтық тұрғыдан «экологиялық саясат» анықтамасынан қоғам мен мемлекеттің нақты экологиялық мақсаттары мен міндеттерін орындауға бағытталған және белгілі бір құқықтық мәртебесі бар ресми құжат түрінде рәсімделген ағымдағы, логикалық өзара байланысы бар іс-шаралардың жүйесін түсіну қажет. Берілген анықтама біршама шартты, ол мемлекеттің мәнін заңи түсінуден шығады. Тәжірибеде республика Үкіметі экологиялық басымдылықтарды жариялайды, өзінің алдына мақсат ретінде адамның өмір сүруінің экологиялық жағдайын жақсартуды (ҚР Конституциясының 31 б.) қояды, сондай-ақ экономикалық дағдарыстан шығу бағдарламасын жасай отырып, табиғи ресурстарды пайдалануды күшейту саясатын жүзеге асырады. Және біздің ойымызша, мұндай

жағдай Қазақстанның қазіргі күнгі экологиялық саясатының шынайы мәнін ашуда [15].

Бүгінгі күні Қазақстан Республикасындағы қоршаған ортаның сапалық жағдайы, оны қорғау мәселелері жеткілікті түрде мәлім, әдістемелік жетілген және жүзеге асырудың нақты келешегіне ие. Қоршаған ортаны қорғаудың ағымдағы мемлекеттік-құқықтық механизмі біртіндеп дамып келеді және бағыттардың бірқатары бойынша оң нәтиже берді. Табиғатты қорғау туралы заңнама саласында біздің мемлекетімізде экологиялық аудит, сараптама жүргізу, сақтандыру, ерекше қорғалатын табиғи аумақты қорғау тәртібін реттейтін экологиялық заңдар қабылданған. Жеке табиғи ресурстарды қорғау және пайдалану туралы кодекстер мен заңдар әрекет етеді. Қоршаған ортаны қорғау министрлігі экологиялық бақылау жүргізу, қоршаған орта бойынша сапа нормативтерін орнату, экологиялық төлемдер мен салықтарды алу, экологиялық мемлекеттік саясатты жасақтау бойынша табиғатты қорғау тәжірибесін жинаған. Ал экологиялық құқықбұзушылық үшін жауаптылық шараларын қолдану өндірістік кәсіпорындардың табиғатты қорғау қызметін ынталандырады [13].

Мемлекеттердің өз табиғи ресурстарына тұрақты егемендік қағидасы халықаралық экономикалық және қоршаған ортаны қорғау саласындағы халықаралық құқықтың ерекше қағидаларымен өзара әрекеттестікте болады. Кейбір авторлар бұл қағиданы халықаралық экономикалық құқықтың нақты қағидаларына жатқызады. Басқалары оны қоршаған ортаны қорғаудың халықаралық құқығы қағидаларына жатқызады. Оған қоса, кейбір сарапшылар бұл қағида қарастырылып жатқан секторлардың ерекше қағидалары болып табылатындығын көрсетеді. Мемлекеттердің өз табиғи ресурстарына тұрақты егемендігі қағидасы мемлекеттердің халықаралық экономикалық қатынастардағы да, халықаралық экологиялық қатынастардағы егемендік теңдік қағидасын нақтылауы болып табылады. 1962 жылғы БҰҰ Бас Ассамблеясының «Табиғи ресурстарға ажырамас егемендік» Резолюциясы [16] мемлекеттер мен халықтардың өз табиғи ресурстарына егемендігін ерікті және игілікті жүргізу мемлекеттермен олардың егеменді теңдігі негізінде өзара сыйластықпен ынталандырылуы керек деп бекітеді.

Егемендік теңдік пен егемендікке тиісті құқықтарды құрметтеу арасындағы байланысты көрсету, сонымен қатар халықаралық

ынтымақтастыққа негіз болып табылатын бұл қағиданың мазмұнын көрсетеді және оны кеңейтеді. Бұл әсіресе көптеген мемлекеттердің егемендік құқықтарын қорғау мәселесі аса ауыр болып табылатын экономикалық қатынастар саласында ерекше байқалады. Мемлекеттердің өз табиғи ресурстарына тұрақты егемендік қағидасына сәйкес, мемлекеттер өз егемендігіндегі табиғи ресурстарға ерікті иелік етеді, пайдаланады және билік етеді.

Табиғи ресурстар мемлекеттің ең маңызды экономикалық құндылықтарының бірі болып табылады. Мемлекеттің табиғи ресурстарына заңсыз қол сұғу оның аумақтық тұтастығын бұзады. Сондықтан үшінші мемлекеттердің табиғи ресурстарын дамытуға құқық беру табиғи ресурстарымен егемендігі көзделетін мемлекеттің келісімімен ғана мүмкін болады, себебі мемлекет тәуелсіз және табиғи ресурстарына билік ету туралы сұрақты шешуге құқылы. Осылай, 1928 жылы «Палмас аралында» (Нидерланд/АҚШ) арбитр М. Хубер мемлекеттер арасындағы қатынастарда егемендік тәуелсіздікті білдіреді деп көрсеткен болатын [17]. Жер шарының кез келген бөлігіндегі тәуелсіздік – ол мемлекеттің өз функцияларын басқа мемлекеттердің араласуынсыз жүзеге асыру құқығы. Егер мемлекет басқа мемлекетке кез келген салада өз табиғи ресурстарын дамыту құқығын берсе, онда ол жалпы табиғи ресурстарға егемендігін емес, өз құқықтарының бөлігін береді. Бұл жерде қандай да бір ресурстарды пайдалануға құқықтарды, тіпті егеменді құқықтарды не ұлттық егемендікті білдіретін құқықтарды беру туралы айтқан дұрыс болады. Егемендік барлық мемлекеттер үшін тек халықаралық құқық тұрғысынан нақты болуы мүмкін.

Халықаралық құқық оның барлық салдарымен қоса алынатын өздерінің егемендігін, әсіресе егемендік теңдікті, осылайша олардың егемендігіне деген өзара сыйластық сияқты ерекшеліктермен құқықтық тануды белгілейді.

Осылайша, басқа мемлекеттердің егеменді билігі берілген мемлекеттің егеменді билігін шектейді. Сондықтан, кез келген елдің қоршаған ортасына кері әсер ету, оның егемендігін қорлау болып есептеледі. Басқа жағынан, барлық мемлекеттер жеке экономикалық дамуға тең дәрежеде құқылы. Осылайша, мемлекеттердің өз табиғи ресурстарын пайдалануға егемендік қағидасына сәйкес, мемлекеттер экономиканы еркін және тәуелсіз дамытуға және табиғи ресурстарды пайдалануға құқығы бар, бірақ бұл

еркіндік қоршаған ортаға және басқа да елдердің экономикалық дамуына залал келтірмеу, сондай-ақ басқа мемлекеттер мен тұтас алғанда халықаралық қоғамдастықтың экологиялық қауіпсіздігін қамтамасыз ету міндеттемесімен шектелген [17].

Бас Ассамблеямен 1962 жылы қабылданған Резолюцияда аталып өткен [16], «Табиғи ресурстарға тұрақты егемендік» БҰҰ-ға сәйкес, табиғи ресурстарды пайдалану, барлау және көму, сондай-ақ шетелдік капитал мақсатына қажет импорт, тәуелсіздік үшін күресуші халықтар мен ұлттардың осындай қызметке рұқсат беру, шектеу және тыйым салу үшін қажет деп санайтын жағдайларына сәйкес жүзеге асырылуы керек деп бекітілген.

Осылайша, 1962 жылғы осы Резолюция экологиялық мүдделерде экономикалық қызметті шектеу үшін алғышарттар жасады. Резолюция, басқалармен қатар, мемлекеттердің экономикалық дамуы үшін табиғи ресурстардың құндылығын тікелей көрсетеді және табиғи ресурстарға қатысты барлық шаралар мемлекеттердің экономикалық тәуелсіздігін құрметтеу негізінде жасалуы керек деп санайды. Мемлекеттердің ұлттық ресурстарына тұрақты егемендігі қағидасы БҰҰ Бас Ассамблеясының 80-нен астам Резолюцияларымен қамтамасыз етіледі. Сонымен қатар, 1966 жылғы Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактіде, 1966 жылғы Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы халықаралық пактіде және негізгі халықаралық экологиялық қатынастарды реттейтін бірқатар халықаралық келісімдерде бекітілген қағида қарастырылады. Бұл қағида 1974 жылғы мемлекеттердің экономикалық құқықтары мен міндеттерінің Хартиясында, 1974 жылғы жаңа халықаралық экономикалық тәртіпті бекіту туралы Декларацияда – Халықаралық экономикалық құқықтың озық зерттеулері мен дереккөздерінде қамтылған. Бұған қоса, мемлекеттердің ұлттық ресурстарына тұрақты егемендігі қағидасы 1992 жылғы Қоршаған орта және даму жөніндегі Рио-де-Жанейро декларациясымен қамтамасыз етіледі [2].

Осылайша, мемлекеттердің табиғи ресурстарына тұрақты егемендігі қағидасын түсіндіру және қолдану халықаралық экономикалық құқық және қоршаған ортаны қорғаудың халықаралық құқығы стандарттарын ескеру арқылы жүзеге асырылуы тиіс. Бұл жағдайда, халықаралық экономикалық құқық пен халықаралық экологиялық құқық нормаларының ережелері негізгі

тұжырымдамалық ережелер, қағидалар шеңберінде топтастырылып сипатталатын ережелер кешеніне жатқызылуы мүмкін. Мысалы, егемендік теңдік пен егемендікке тиесілі құқықтарды құрметтеу қағидасы.

Мемлекеттердің табиғи ресурстарына тұрақты егемендігі қағидасы халықаралық экологиялық және халықаралық экономикалық құқықтың өтпелі қағидасы болып табылады. Оның мазмұны, түсіндірілуі және қолданылуы мемлекеттердің өзара экономикалық және экологиялық мүдделерінің жиынтығына сәйкес анықталады. Табиғи ресурстарды қорғау, ұзақ мерзімді экономикалық өсуге ықпал ететін негізгі фактор болып табылады, оған қоса, барлық мемлекеттер экономикалық дамуымен, табиғи ресурстардың құрамы мен саны бойынша ерекшеленеді. Өкінішке орай, бүгінгі күні экологиялық қауіпсіздік проблемаларын шешу көбінесе мақсат емес, халықаралық экономикалық қатынастардағы серіктеске қысым жасау құралы болып табылады. Нәтижесінде экономикалық дамудың тиімділігі және қоршаған ортаға, оның ішінде адам денсаулығына зиян келтіруді алдын алу мен экологиялық қауіпсіздік деңгейі өте төмен. Мемлекеттердің объективті мүдделері бірдей болуы мүмкін емес болғандықтан және тіпті бір-біріне қарама-қайшы келетіндіктен, мемлекетаралық бәсекеге қабілеттілік түрлі халықаралық-құқықтық нормалардың түсіндірмелерінде көрініс табады. Сондықтан заңды экономикалық қызмет пен экологиялық қауіпсіздік нәтижесінде табиғи ресурстарды заңсыз пайдалану мен экожүйелерге зиян келтірудің алдын алудың жалпы ережелерін әзірлеу керек [17].

Қоршаған ортаны қорғау саласындағы халықаралық ынтымақтастық қағидасы 1972 ж. қабылданған Қоршаған орта проблемалары туралы Стокгольм декларациясында бекітілген [18]. Онда «ынтымақтастық барлық салаларда жүзеге асырылатын қызметпен байланысты қоршаған ортаға кері әсер етуді тиімді бақылау, алдын алу, азайту және жою үшін маңызды мағынаға ие және бұл ынтымақтастық барлық егеменді мемлекеттердің мүдделерін барабар ескере отырып ұйымдастырылуы керек» екендігі айтылған. Біздің пікірімізше, мұндай «тәуелсіз мүдделер» саны табиғи ресурстарды пайдалану арқылы экономикалық қызметті жүзеге асырудағы өзара тиімділік үшін қажет экономикалық мүдделерді қамтиды. Егер ол тиімсіз болса, сіз жұмыс істей алмайсыз. Өзара тиімділік қағидасы теңдік пен ынтымақтастық қағидаларын толықтырып,

олардың мазмұнының бір бөлігіне айналды. Айта кетсек, қоршаған ортаның бұзылуы мәселелерінің ең тиімді әдістерін табу, сонымен қатар барлық мемлекеттердің тұрақты дамуы және экономикалық өрлеуіне әкелетін қолайлы және ашық халықаралық экономикалық жүйені құру мемлекеттер ынтымақтастығының негізгі мақсаты деген түсіндірмеге сәйкес келетін қоршаған ортаны қорғау бойынша ынтымақтастық қағидасы Мемлекеттердің экономикалық құқықтары мен міндеттері жарғысының (халықаралық экономикалық құқықтың қайнар көзі) 30 бабында және 1992 жылғы қоршаған орта және даму жөніндегі Рио-де-Жанейро декларациясында (халықаралық қоршаған ортаны қорғау құқығының қайнар көзі) қарастырылады. Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактінің 1 бабының 2 тармағына сәйкес: «Барлық халықтар алдарына қойған мақсат-мұраттарына жету жолында халықаралық экономикалық ынтымақтастықтан туындайтын, өзара тиімділік қағидаттары мен халықаралық құқыққа негізделген қандай да болсын міндеттемелерге нұқсан келтірместен, өз елінің табиғи байлықтары мен ресурстарын еркін игере алады» [19].

Осылайша, экологиялық ынтымақтастықты дамыту өзара тиімділік принципі сақталған жағдайда ғана тиімді болады.

Бұл теңдік пен өзара тиімділік негізінде халықаралық экологиялық қатынастарды қайта құрылымдау үшін айырбас бағамы арасындағы өсіп келе жатқан экологиялық өзара тәуелділікпен барлық мемлекеттер арасындағы экологиялық байланыстарды экологиялық кеңейту саласындағы халықаралық ынтымақтастықты дамытудың себептерін көрсетеді. Әлеуметтік-экономикалық факторлардың арасында табиғи ресурстарды пайдалану негізінде экономикалық құралдарды әділ алмасуға халықтардың қызығушылығы экологиялық проблемаларға қатысты халықаралық ынтымақтастық тең және өзара тиімді негізде жүзеге асырылуы керек екендігіне назар аударады, бұл, атап айтқанда, экологиялық таза жабдықтар және технологиялардың сауда айналымының қарқындылығы, қоршаған ортаны қорғауға байланысты патенттер мен лицензияларды сату дегенді білдіреді. Қоршаған ортаны қорғау саласындағы қазіргі заманғы халықаралық ынтымақтастық экожүйелерді сақтау, заманауи су ресурстарын басқарудан бастап үздік қолда бар технологияларды алмастыруға дейінгі және трансшекаралық табиғи ресурстарды игерудегі келісілген сақтау шараларын қабылдау секілді

салалардың кең ауқымын қамтиды. Экологиялық ынтымақтастық және өзара тиімділік қағидалары мен қоршаған ортаны қорғауға байланысты авторлардың басқа да халықаралық проблемалары арасындағы өзара қарым-қатынас қоршаған ортаға теріс әсерді болдырмау, азайту және жою және табиғи ресурстарды қалпына келтіру үшін барлық елдердің тең құқылық және өзара тиімділік негізінде ынтымақтастық рухында шешілуі тиіс. [20, 205].

Өзара тиімділік принципі – мемлекеттердің пайда мен міндеттемелерді салыстырмалы мөлшерде әділ бөлуге байланысты өзара құқығы. «Пайда мен міндеттемелер» ұғымы өзара тиімділік қағидасының құрамдас бөлігі ретінде табиғи ресурстарды тұтынудан пайда алуды ғана емес, сонымен бірге қоршаған ортаны сақтап қалудың артықшылықтарын және қоршаған ортаға зиян келтірудің алдын алу міндетін де қамтуы тиіс. Қарсы жағдайда, өзара пайданы бағалау кезінде қоршаған ортаға келтірілген зардап есепке алынбайтын болса, бұл бағалау дұрыс емес және жеткіліксіз деп есептеледі.

Қоршаған ортаға келтірілген зиянның зардаптары анықталған, кейде өте ұзақ уақытқа созылуы мүмкін болғандықтан, зиянның мөлшері елеулі және мұндай залал тіпті қайтымсыз болуы мүмкін. Аталған жағдайда, мұндай әсерлердің алдын алу мүмкін болмаса, өзара тиімділік қағидасын сақтау қиын немесе тіпті мүмкін емес болады.

Экологиялық ынтымақтастық және өзара тиімділік қағидаларының әрекеттестігі табиғи нысандарды мемлекет егемендігінен тыс қолдануда және ортақ табиғи ресурстардың қызметінде ерекше айқын бейнеленеді. Осылайша, 1995 жылғы трансшекаралық балық қорларын және алыс қоныс аударатын балықтардың қорларын сақтауға және басқаруға қатысты, 1982 жылғы 10 желтоқсандағы БҰҰ-ның теңіз құқығы бойынша Конвенциясын [21] имплементациялау туралы Келісімге сәйкес қатысушы мемлекеттер трансшекаралық балық қорларының және алыс қоныс аударатын балық қорларының ұзақмерзімді сақталуын, сонымен қатар тұрақты қолданылуын қамтамасыз етуге қатаң ниетті. Мемлекеттер арасындағы ынтымақтастықты жақсарту туралы шешім көптеген аймақтардың ашық теңіздерінде балық аулауды басқару және анықталған ресурстарды шамадан тыс пайдалану мәселелерін шешу мақсатында шығарылған; сонымен қатар реттелмеген балық аулау, шамадан тыс капиталдандыру, флот көлемінің шамадан тыс үлкендігі, бақылаудың алдын алу үшін

кемелердің қалдықтарды тастауы, жеткіліксіз түрде дамыған іріктеу тетігі, сенімсіз деректер базалары және мемлекеттер арасындағы ынтымақтастықтың жеткіліксіздігі мәселелері де белгіленген. Келісімнің аталып өткен ережелеріне сүйене отырып, мемлекеттің ашық теңіз кәсіпшілігінен алынатын пайданы әділ бөліп алу құқығы, жойылуға жақын түрлердің популяциясын сақтап қалу мақсатында ынтымақтасу міндеттілігіне байланысты екендігі түсінікті.

Осыған орай, ашық теңізде кәсіпшілік жүргізген жағдайда өзара тиімділік қағидасы жойылып бара жатқан түрлерді сақтау бойынша тиімді ынтымақтастық болған жағдайда ғана қолданылады. Осы тұрғыда, біздің пайымдауымызша, өзара тиімділік қағидасын қалыптастыру кезінде оны бір-бірінің ұлттық мүдделерін есепке ала отырып, осы құқықты жүзеге асыруға кедергі келтірмеу үшін (салыстырмалы мөлшерде табыстар мен міндеттемелерді әділ бөлу құқығы) мемлекеттердің міндеттерімен толықтыруға болады. Бұл жағдайда қоғамдық мүдделер, бір жағынан, теңіздегі кәсіпшіліктен пайда көреді, ал екінші жағынан, популяцияны тұрақты күйінде сақтайды. Осындай ереже 1992 жылғы Биологиялық әртүрлілік туралы конвенцияда қамтылған [22]. Конвенцияның кіріспе бөлімі мемлекеттер мен үкіметаралық ұйымдардың, үкіметтік емес сектордың биологиялық әртүрлілікті сақтау және оның компоненттерін орнықты пайдалану мақсатында халықаралық, өңірлік және жаһандық ынтымақтастықты ынталандырудың маңыздылығын және қажеттілігін атап өтеді. Конвенцияның 1 бабында, Конвенцияның мақсаттары биологиялық әртүрлілікті сақтау, оның құрамдас бөліктерін орнықты пайдалану және жәрдемақыларды әділ және тең негізде бөлу делінген.

Жалпы табиғи ресурстарға келетін болсақ, олар орналасқан аумақтағы барлық мемлекеттердің мүдделерін есепке ала отырып қолданылуы тиіс. Ең алдымен, бұл халықаралық су ресурстары, екі немесе одан да көп мемлекеттердің аумағында орналасқан экожүйелердің тұтастығы, жануарлардың популяциясы немесе мекендейтін аумақтары ұлттық шекараларды кесіп өтетін бағалы өсімдіктерге қатысты. Пайдалану режимінің өзіндік ерекшеліктері бар. Жалпы табиғи ресурстар биогеофизикалық бірлікпен және ішкі байланыстармен тығыз байланысты, осы бірліктегі өзара әрекеттесу ұлттық шекаралардың болуы арқылы өзгертілмейді, тіпті жойылмайды. Табиғи ресурстар туралы айтсақ, мәселе халықаралық ынтымақтастықтың

және оны қорғаудың әлсіздігіне ауысады. Осы қатынаста ішкі «қорғаныс шаралары» қабылданса, олар халықаралық деңгейде қатаң түрде үйлестірілуі керек. Ортақ табиғи ресурстардың қызмет етуі барысында табиғатты қорғау саласындағы ынтымақтастық пен ортақ пайда қағидалары әсіресе айқын түрде екіжақты келісімшарттарда көрініс табады.

«Ластаушы төлейді» қағидасының қалыптасуы Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы (ЭЫДҰ) аясында орын алды. Экологиялық саясаттағы халықаралық экономикалық сұрақтар бойынша ЭЫДҰ Кеңесінің Жетекші қағидалар жинағында айтылғандай, бұл қағида қолайлы ортаны қамтамасыз ету үшін ластаушының қоршаған ортаны ластауды болдырмау және күресу шараларына қатысты жарияланған шешімдерге байланысты шығыстарды көтеруге тиіс екендігін көрсетеді. Басқаша айтқанда, осы шаралардың бағасы өндіру және/немесе қолдану барысында қоршаған ортаны ластауға әкеліп соқтырған тауарлар мен қызметтердің құнына қосылуы тиіс. «Ластаушы төлейді» қағидасы қоршаған ортаға зиян келтірген тұлға зиянды өтеуі қажет дегенді білдіреді. Өзгеше айтқанда, өнім өндірушілері өндірістік процестің нәтижесінде туындаған кез-келген қоршаған ортаның ластануына жауапты болады, сондықтан өздеріне келетін зиянның алдын алу және қоршаған ортаға келтіретін залалдарды өтеу шараларын қамтамасыз етуі тиіс. «Ластаушы төлейді» принципі бірқатар халықаралық келісімдерді қамтамасыз етеді. Бұдан басқа, «ластаушы төлейді» қағидасы Қоршаған орта және даму жөніндегі Декларацияның (Рио-де-Жанейро, 1992) 16 қағидасына сәйкес бекітілген, оған сәйкес «ұлттық билік органдары экологиялық шығыстардың интернационализациялануына және ластаушы тұлға қоғамның қызығушылықтарын жеткілікті дәрежеде ескере отырып, халықаралық сауда мен салымдарды бұрмаламай тиісті дәрежеде залалдарды өтеуіне талпынуы тиіс» [17]. Осылайша, «ластаушы төлейді» қағидасы халықаралық экологиялық құқықтың жалпыға ортақ қағидасы ретінде танылды, өйткені осы қағиданың мазмұны, оның мақсаты ластанудың алдын алу шығындарын игеру болып табылады.

Экологиялық шығындарды интернационализациялау тұжырымдамасы табиғи ресурстар, шығындар, ластау, қалдықтарды кәдеге жарату және өзге де экологиялық шығындардың кейбір түрлерін тауарлардың (қызметтердің) нарықтық бағасына қосуға бағытталған. Мәселе

экономикалық қызметтің нәтижесінде осындай зиян таза су және таза ауа секілді қоғамдық игіліктерге айналған табиғи ресурстарға да келтірілетіндігінде.

Сыртқы шығындар – қоршаған ортаның заманауи экономикасының маңызды санаттарының бірі. Мұндай шығындар әртүрлі табиғат субъектілерінің мүдделері қақтығысының көзі болып табылады. Сыртқы экономикалық факторларды интернационалдандыру сыртқы әсерлерді азайтудың ең тиімді құралдарының бірі болып табылады. Сыртқы факторларды іс жүзінде реттеуге, құралдарды тиімді интернационализациялаудың жоктығы кедергі келтіреді. Осындай нәтижелі құралдардың бірі «ластаушы төлейді» қағидасы болып табылады. Себебі, «ластаушы төлейді» қағидасы қоршаған ортаны тұрақты ластаумен байланысты шығындарды өтеу міндетін ғана емес, сонымен қатар кездейсоқ ластанудан туындаған шығындарды өтеу міндеттемесін де қамтиды. Осылайша, халықаралық экологиялық құқықтың салалық қағидасы деп танылған «ластаушы төлейді» қағидасы, шын мәнінде, экономикалық қағида болып табылады. Бұл қағиданы іске асыру, халықаралық саудадағы тарифтік емес кедергілерді қолдану арқылы, халықаралық инвестициялық жүйеде құқықтық режимді қатаң сақтау жағдайында жүзеге асырылады, яғни дәл осы қағида қаржылық қағидалардың бірі болып табылады.

Халықаралық қатынастарда «ластаушы төлейді» қағидасын енгізудің тиімділігі экономикалық кемсітпеушілік қағидасын сақтаумен тікелей байланысты, оған сәйкес салыстырмалы түрде басқа мемлекеттерге қарағанда ешбір мемлекет нашар жағдайда болмауы керек. Бұл ереже, тарифтік емес сауда шараларын және шетелдік инвестордың құқықтық мәртебесін қолдануды қоса алғанда, халықаралық экономикалық қатынастардың барлық аспектілеріне қолданылады. Жоғарыда аталғандай, сауда мен инвестицияларға түрлі тарифтік емес кедергілерді қолдану, «ластаушы төлейді» қағидасына сәйкес шығындарды интернационалдандыруға мүмкіндік береді. Атап айтқанда, ауаның, судың, топырақтың және қоршаған ортаны және т.б. ластауға, сапа стандарттарына, эмиссиялар стандарттарына, техникалық өндіріс стандарттарына, өндірушілер субсидияларына, экологиялық таза технологияларды қолдануға және т.б. салықтар енгізу жолымен жүзеге асырылуы мүмкін. Бұл шаралардың барлығы экономикалық

кемсітпеушілік қағидасына сәйкес қолданылуы тиіс. Сонымен қатар, «ластаушы төлейді» және экономикалық кемсітпеушілік қағидаларының өзара әрекеттесуін ескере отырып, тұтастай халықаралық экономикалық құқыққа таралатын, Дүниежүзілік сауда ұйымының ережелерінде бекітілген үрдісті атап көрсету керек. Кемсітпеушілік қағидасының өзіндік «кіріспесі» ең қолайлы ұлт қағидасына сүйеніп қалыптастырылған. ДСҰ хатшылығының баяндамасында кемсітпеушілік қағидасының екі компоненті: ең қолайлы ұлттың жағдайы және емдеудің ұлттық қағидасы көрсетілген. Ұқсас жағдай ЭЫДҰ-ға тиесілі, кемсітпеушілік қағидаты ең қолайлы ұлттың принципі мен ұлттық режимнің қағидасына кіретінін атап көрсетеді.

Осылайша, ең қолайлы ұлт қағидасының бұзылуы деп тауарлардың (капиталдың) шығу тегіне негізделген кемсіту әрекеттері саналады, ал ұлттық режим принципі бұзу шетел және ұлттық тауарлардың (капиталдың) арасындағы кемсітушілік болып табылады [17]. Сондықтан біздің «ластаушы төлейді», «ең қолайлы ұлт» және «ұлттық режим» қағидаларының экономикалық кемсітушілік қағидасының элементтері ретінде өзара әрекеттесуі туралы айтуымызға болады. «Ластаушы төлейді» қағидасы жағдайында, біз ұлттық және шетелдік ластаушылардың, сондай-ақ құрбандардың, олардың орналасқан жеріне қарамастан, теңестіру бойынша міндеттемелер туралы айтамыз. Бұдан бөлек, өздерінің ортасына және басқа мемлекеттердің қоршаған ортасына немесе ортақ пайдаланылатын халықаралық аймақтарға зиян келтірмеу мақсатында мемлекеттерге кемсітушіліксіз қаралуы тиіс. Осылайша, «ластаушы төлейді» және экономикалық кемсітпеушілік қағидалары, атап айтқанда трансшекаралық ластану нәтижесінде және әртүрлі елдердің аумағындағы «құрбандарға» қоршаған ортаны ластау алдында сақтық шаралары ретінде және мұндай ластанудың салдарын жою кезеңінде өз құқықтарын қорғау үшін бірдей мүмкіндіктері болатындай жағдайды ұсынады [20].

Сонымен қоса, шығынға ұшыраған тарап өзі шыққан мемлекетінің соттары мен мемлекеттің қызметін таңдау құқығына ие. Теңіз құқығы бойынша 1982 жылғы БҰҰ Конвенциясына (235 баптың 2 тармағына) сәйкес: «Мемлекет

өз құқықтық жүйелеріне сәйкес олардың юрисдикциясына бағынышты табиғи және заңды тұлғаларға теңіз ластануынан туындаған зиянды тез арада және барабар өтеу немесе өзге де көмек көрсету үшін құқықтық қорғау құралдарының қолжетімді болуын қамтамасыз етеді» [21].

Яғни Конвенция жәбірленушінің азаматтығына қарамастан, ұлттық қорғауға тең қол жеткізу құқығын көздейді. Осылайша, «ластаушы төлейді» және кемсітпеушілік қағидаларының өзара әрекеттесуі материалдық қана емес, рәсімдік көзқарасқа да ие. Кемсітпеу қағидасының рәсімдік аспектісі шыққан мемлекетінің іс-жүргізушілік заңнамасының жекелеген талаптарын, оның ішінде шығындарды өтеу бойынша талапкердің шетелдік кепілдік беру туралы талабын, басқа елдердің құқықтарын қозғайтын мәселелер бойынша юрисдикция туралы ережелерді және құқықтық көмек туралы ережелерді қабылдамауды көздейді. Жалпы алғанда, «тұлғаның құқықтық қорғау құралына құқығы, оның қоғамдағы құқықтық мәртебесінің өзіндік индикаторы болып табылады, мысал ретінде бағдарламалық қамтамасыз ету адамның таза қоршаған ортаға құқығына келген кезде, адам құқықтары мен бостандықтарының ішкі реттелуінің негізгі проблемасын анықтай алады.

Сәйкесінше «ластаушы төлейді» қағидасы, халықаралық экономикалық қатынас операторы қоршаған ортаға және экологиялық қауіпсіздікке зиян келтіруге жол бермеу мақсатында шаруашылық қызметті (мысалы, сауда және инвестициялар) шектейтін бірқатар шараларды қабылдайтындығын қамтамасыз етеді. Бұл принцип ластануды болдырмау және ластанумен күрес жөніндегі шараларды қабылдауға байланысты шығыстарды мейлінше тиімді бөлуді қамтамасыз етеді. Осылайша, «ластаушы төлейді» қағидасы – халықаралық сауданың және инвестициялық жүйелердің бұзылуын болдырмау, қызметі ластануды тудыратын салаларда түрлі мемлекеттік субсидиялардан бас тартуды көздейтін, экологиялық ресурстардың ұтымды пайдаланылуына негізделген экономикалық өлшем.

Дегенмен, шектеу шараларының тиімділігі тауарлардың немесе капиталдың шығу тегі негізінде, сондай-ақ ұлттық тауарлармен немесе капиталмен салыстырғанда кемсітпеушілік көзқарасты ұстанған кезде ғана жоғары болады.

Әдебиеттер

- 1 Еуропа қауіпсіздік және ынтымақтастық кеңесінің Қорытынды актісі (Хельсинки, 1 тамыз 1975 ж.) [Электронды ресурс] // <http://www.osce.org/ru/mc/39505?download=true> (28.11.2017)
- 2 Қоршаған орта мен даму жөніндегі Декларация (Рио-де-Жанейро, 14 маусым 1992 жыл) [Электронды ресурс] // http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/riodecl.shtml (29.11.2017)
- 3 Копылов М.Н., Копылов С.М. К вопросу о формировании каталога специальных принципов международного экологического права // Вестн. Волгогр. гос. ун-та. Сер. 5, Юриспруд. 2014. №4 (25) – С. 14.
- 4 Мемлекеттердің экономикалық құқықтары мен міндеттерінің Хартиясы (12 желтоқсан 1974 ж.) [Электронды ресурс] // http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/rights_and_duties.shtml (29.11.2017)
- 5 Bäumler, J. 2017. Einleitung: Problemstellung und Gang der Darstellung. In Das Schädigungsverbot im Völkerrecht: Eine Untersuchung anhand des Umwelt, Welthandels- und Finanzvölkerrechts, 1-12. Berlin, Heidelberg: Springer Berlin Heidelberg.
- 6 Guadagno, L. 2017. Human Mobility in a Socio-Environmental Context: Complex Effects on Environmental Risk. In Identifying Emerging Issues in Disaster Risk Reduction, Migration, Climate Change and Sustainable Development: Shaping Debates and Policies, edited by Karen Sudmeier-Rieux, Manuela Fernández, M. Ivanna Penna, Michel Jaboyedoff and J. C. Gaillard, 13-31. Cham: Springer International Publishing.
- 7 Jakhu, R.S., Pelton, J. N., and Nyampong, Y.O.M. 2017. Conclusions and the Way Forward. In Space Mining and Its Regulation, 145-151. Cham: Springer International Publishing.
- 8 Matthews, D., and Veitch, S. 2016. The Limits of Critique and the Forces of Law. Law and Critique, 27 (3): 349-361. doi: 10.1007/s10978-016-9192-1
- 9 Reeves, C. 2016. Adorno, Freedom and Criminal Law: The ‘Determinist Challenge’ Revitalised. Law and Critique, 27(3):323-348. doi: 10.1007/s10978-015-9171-y
- 10 Hassan, Kamal Halili, Sakina Shaik Ahmad Yusoff, Maizatul Farisah Mokhtar, and Kartini Aboo Talib Khalid. 2016. The use of technology in the transformation of business dispute resolution. European Journal of Law and Economics, 42 (2):369-381. DOI: 10.1007/s10657-012-9375-7
- 11 Anderson, R. W. 2016. Native American reservation constitutions. Constitutional Political Economy, 1-22. doi: 10.1007/s10602-016-9225-7
- 12 Wilkerson, A., Fisher, J., and Fletcher, W. 2016. Composing Disability: Diagnosis, Interrupted. Journal of Bioethical Inquiry, 1-4. doi: 10.1007/s11673-016-9750-0
- 13 Байдельдинов Д.Л. Вопросы охраны окружающей среды в Республике Казахстан и перспективы решения. Проблемы развития и унификации экологического и аграрного законодательства Казахстана и стран СНГ в контексте интеграционных процессов (Байсаловские чтения – 2005) / Сост. Б.Ж. Абраимов. Материалы международной научно-практической конференции – Астана, 2005 – Библиотека земельного права. Выпуск 7. С. 22.
- 14 Ayanbayev Y.S., Sairambayeva Zh.T., Aidarbayev S.Zh. Sanitary and Veterinary Regulations of Pesticides use: International Law and Its Significance for the Republic of Kazakhstan. Asian Social Science; Vol. 11, №19; 2015. – P. 31.
- 15 Байдельдинов Д.Л., Бекишева С.Д. Экологическое право Республики Казахстан: учебное пособие. – Алматы: Издательский центр ОФППИ «Интерлигал», 2004. –С. 12.
- 16 БҰҰ Бас Ассамблеясының табиғи ресурстарға ажырамас егемендік Резолюциясы A/RES/1803 (XVII) (14 желтоқсан 1962 ж.) [Электронды ресурс] // <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0195/59/IMG/NR019559.pdf?OpenElement> (29.11.2017)
- 17 Боклан Д.С. Взаимодействие международного экологического и международного экономического права: дисс. ... докт. юрид. наук. Воронежский государственный университет, Москва, 2016.
- 18 БҰҰ қоршаған орта проблемалары туралы Декларациясы (Стокгольм, 16 маусым 1972 ж.) [Электронды ресурс] // http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declarathenv.shtml (29.11.2017)
- 19 Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пакті (16 желтоқсан 1966 ж.) [Электронды ресурс] // http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml (29.11.2017)
- 20 Ilcev, S. D. 2017. Propagation and Interference Consideration. In Global Mobile Satellite Communications Theory: For Maritime, Land and Aeronautical Applications, 393-454. Cham: Springer International Publishing.
- 21 Теңіз құқығы бойынша БҰҰ Конвенциясы (10 желтоқсан 1982 ж.) [Электронды ресурс] // http://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_r.pdf (29.11.2017)
- 22 Биологиялық алуантүрлілік туралы Конвенция (Рио-де-Жанейро, 5 маусым 1992 ж.) [Электронды ресурс] // http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/biodiv.shtml (29.11.2017)

References

- 1 Europa kauipsizdik zhane yntymaktastyk kenesinin korytyndy aktisi (Khelsinki. 1 tamyz 1975 zh.) [Elektrondy resurs] // <http://www.osce.org/ru/mc/39505?download=true> (28.11.2017)
- 2 Korshagan orta men damu zhonindegi Deklaratsiya (Rio-de-Zhaneyro. 14 mausym 1992 zhyl) [Elektrondy resurs] // http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/riodecl.shtml (29.11.2017)
- 3 Kopylov M.N.. Kopylov S.M. K voprosu o formirovani kataloga spetsialnykh printsipov mezhdunarodnogo ekologicheskogo prava // Vestn. Volgogr. gos. un-ta. Ser. 5. Yurisprud. 2014. №4 (25) – S. 14.
- 4 Memleketterdin ekonomikalyk kukiqtary men mindetterinin Khartiya (12 zheltoksan 1974 zh.) [Elektrondy resurs] //

http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/rights_and_duties.shtml (29.11.2017)

5 Baumlér, J. 2017. Einleitung: Problemstellung und Gang der Darstellung. In *Das Sch?digungsverbot im V?lkerrecht: Eine Untersuchung anhand des Umwelt, Welthandels- und Finanzv?lkerrechts*. 1-12. Berlin, Heidelberg: Springer Berlin Heidelberg.

6 Guadagno, L. 2017. Human Mobility in a Socio-Environmental Context: Complex Effects on Environmental Risk. In *Identifying Emerging Issues in Disaster Risk Reduction, Migration, Climate Change and Sustainable Development: Shaping Debates and Policies*, edited by Karen Sudmeier-Rieux, Manuela Fernández, M. Ivanna Penna, Michel Jaboyedoff and J. C. Gaillard, 13-31. Cham: Springer International Publishing.

7 Jakhu, R.S., Pelton, J. N., and Nyampong, Y.O.M. 2017. Conclusions and the Way Forward. In *Space Mining and Its Regulation*, 145-151. Cham: Springer International Publishing.

8 Matthews, D., and Veitch, S. (2016) The Limits of Critique and the Forces of Law. *Law and Critique*, 27 (3): 349-361. doi: 10.1007/s10978-016-9192-1

9 Reeves, C. (2016) Adorno, Freedom and Criminal Law: The 'Determinist Challenge' Revitalised. *Law and Critique*, 27(3):323-348. doi: 10.1007/s10978-015-9171-y

10 Hassan, Kamal Halili, Sakina Shaik Ahmad Yusoff, Maizatul Farisah Mokhtar, and Kartini Aboo Talib Khalid. 2016. The use of technology in the transformation of business dispute resolution. *European Journal of Law and Economics*, 42 (2):369-381. DOI: 10.1007/s10657-012-9375-7

11 Anderson, R. W. (2016) Native American reservation constitutions. *Constitutional Political Economy*, 1-22. doi: 10.1007/s10602-016-9225-7

12 Wilkerson, A., Fisher, J., and Fletcher, W. 2016. Composing Disability: Diagnosis, Interrupted. *Journal of Bioethical Inquiry*, 1-4. doi: 10.1007/s11673-016-9750-0

13 Baydeldinov D.L. Voprosy okhrany okruzhayushchey sredy v Respublike Kazakhstan i perspektivy resheniya. Problemy razvitiya i unifikatsii ekologicheskogo i agrarnogo zakonodatelstva Kazakhstana i stran SNG v kontekste integratsionnykh protsessov (Baysalovskiy chteniye – 2005) / Sost. Abraimov B.Zh. Materialy mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii – Astana. 2005 – Biblioteka zemelnogo prava. Vypusk 7. S. 22.

14 Y.S.Ayanbayev, Zh.T. Sairambayeva, S.Zh.Aidarbayev. Sanitary and Veterinary Regulations of Resticides use: Unternational Law and Its Significance for the Republic of Kazakhstan. *Asian Social Science*; Vol. 11, №19; 2015. – P.

15 Baydeldinov D.L., Bekisheva S.D. (2004) *Ekologicheskoye pravo Respubliki Kazakhstan: Uchebnoye posobiye*. – Almaty: Izdatelskiy tsentr OFPPI «Interligal». –S. 12.

16 BUU Bas Assambleyasynyn tabigi resurtarga azhyramas egemendik Rezolyutsiyasy A/RES/1803 (XVII) (14 zheltoksan 1962 zh.) [Elektrondy resurs] // <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/195/59/IMG/NR019559.pdf?OpenElement> (29.11.2017)

17 Boklan D.S. *Vzaimodeystviye mezhdunarodnogo ekologicheskogo i mezhdunarodnogo ekonomicheskogo prava: diss. ... dokt. yurid. nauk. Voronezhskiy gosudarstvennyi universitet. Moskva. 2016.*

18 BUU Korshagan orta problemalary turaly Deklaratsiyasy (Stokgolm. 16 mausym 1972 zh.) [Elektrondy resurs] // http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declarathenv.shtml (29.11.2017)

19 Azamattyk zhane sayasi kuckyktar turaly khalykaralyk pakti (16 zheltoksan 1966 zh.) [Elektrondy resurs] // http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml (29.11.2017)

20 Ilcev, S. D. (2017) Propagation and Interference Consideration. In *Global Mobile Satellite Communications Theory: For Maritime, Land and Aeronautical Applications*, 393-454. Cham: Springer International Publishing.

21 Teniz kuckygy boyynsha BUU Konventsiyasy (10 zheltoksan 1982 zh.) [Elektrondy resurs] // http://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_r.pdf (29.11.2017)

22 Biologiyalyk aluantorilik turaly Konventsiya (Rio-de-Zhaneyro. 5 mausym 1992 zh.) [Elektrondy resurs] // http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/biodiv.shtml (29.11.2017)

МАЗМҰНЫ – СОДЕРЖАНИЕ

1-бөлім	Раздел 1
Мемлекет пен құқық теориясы және тарихы	Теория и история государства и права
<i>Усеинова Г.Р., Усеинова К.Р.</i>	
Формирование антикоррупционной культуры в зарубежных странах: анализ законодательства и правовой практики.....	4
<i>Айдарбаев С., Базенов А., Даркенбаев А., Удербасова Б.</i>	
Истоки правовой и политической системы Казахстана: история и современность.....	12
<i>Smanova A.B.</i>	
Civil society: theoretical and scientific legal views.....	25
<i>Сартаев С.А., Қалшабаева М.Ж.</i>	
Правовое образование и правовое воспитание как основа формирования антикоррупционной культуры и антикоррупционного сознания	30
2-бөлім	Раздел 2
Конституциялық және әкімшілік құқығы	Конституционное и административное право
<i>Жетпісбаев Б.А., Алдашев С.М., Токмамбетова И.Ш., Нұрахметова Г.Г.</i>	
Әкімшілік әділеттілік: теориялық және әдіснамалық модельдеу мәселелері.....	42
<i>Ibraeva A.S., Seifullina A.B., Kasymzhanova A.A., Alimbekova M.A.</i>	
The new management principles in the activities of law enforcement agencies' system of the Republic of Kazakhstan	54
3-бөлім	Раздел 3
Азаматтық құқық және еңбек құқығы	Гражданское право и трудовое право
<i>Omarova A.B., Adanbekova Z.</i>	
Peculiarities of Legal Regulation in Public Procurement: Subject and Methods.....	62
<i>Ергашев Е.Р., Шуакпаев М.Б.</i>	
Пределы и формы высшего надзора за соблюдением законности в деятельности государственных органов и субъектов предпринимательства.....	70
<i>Мұқалдиева Г.Б.</i>	
Дүние жүзі мемлекеттерінде агенттік шартының құқықтық реттелуі.....	80
<i>Адилгазы С., Жатқанбаева А.,Е.</i>	
Қазақстан Республикасында қарт азаматтарды әлеуметтік қорғаудың құқықтық тетігі	86
4-бөлім	Раздел 4
Табиғи ресурстар және экологиялық құқық	Природоресурсовое и экологическое право
<i>Байдельдинов Д.Л., Бектурова А.Г.</i>	
Борьба с отходами как одно из направлений развития «зеленой экономики».....	94
<i>Саптинев Д.Р., Калымбек Б.К.</i>	
Ауыл шаруашылығы мақсатына арналған жерлерге меншік құқығының ерекшеліктері	102
5-бөлім	Раздел 5
Қылмыстық құқық және криминалистика	Уголовное право и криминалистика
<i>Duzbayeva S.B., Cheloukhine S.</i>	
Foreign criminal legislation on the responsibility of minors.....	112

<i>Арын А.А., Айдарбаев С.Ж.</i> Қазақстанның қылмыстық процесінде күдікті мен айыпталушы туралы заңнаманың даму үрдістері	123
<i>Ергали А.М., Әбдіәшім Ж.</i> Борьба с педофилией	135
<i>Орсаева Р.А.</i> Жасөспірім: топтық қылмыстық құқық бұзушылық, алдын-алу, тиімділік	144
<i>Кан А.Г., Шалкарова И.А.</i> Некоторые аспекты понятийно-категориального аппарата в уголовном, уголовно-процессуальном и оперативно-розыском законодательстве Республики Казахстан.....	153
<i>Султанов Н.Н.</i> Особенности регламентации уголовного преследования в уголовно-процессуальном законодательстве зарубежных государств.....	158
6-бөлім Раздел 6 Халықаралық Международное қатынастар отношения	
<i>Умбетбаева Ж.Б., Бегжан А.М., Нұрмұханқызы Д.</i> Халықаралық экологиялық құқық пен халықаралық экономикалық құқық қағидаларының өзара байланысы контекстінде қоршаған ортаны қорғауды халықаралық-құқықтық реттеу	166

CONTENTS

Section 1 Theory and history of chair of state and law

<i>Useynova G.R., Useynova K.R.</i> Formation of anti-corruption culture in foreign countries: analysis of legislation and legal practice	4
<i>Aidarbayev S., Bazenov A., Darkenbayev A., Uderbayeva B.</i> The origins of the legal and political system of Kazakhstan: History and modernity	12
<i>Smanova A.B.</i> Civil society: theoretical and scientific legal views	25
<i>Sartaev S.A., Kalshabaeva M.Z.</i> Legal education and legal education as the basis for the formation of anticorruption culture and anti-corruption consciousness ..	30

Section 2 Constitutional and administrative law

<i>Zhetpisbaev B.A., Aldashev S.M., Tokmambetova I.Sh., Nurakhmetova G.G.</i> Administrative justice: problems of theoretical and methodological modeling	42
<i>Ibraeva A.S., Seifullina A.B., Kasymzhanova A.A., Alimbekova M.A.</i> The new management principles in the activities of law enforcement agencies' system of the Republic of Kazakhstan	54

Section 3 Civil law and labour law

<i>Omarova A.B., Adanbekova Z.</i> Peculiarities of Legal Regulation in Public Procurement: Subject and Methods	62
<i>Ergashev E.R., Shuakpaev M.B.</i> Limits and forms of supervisory surveillance for compliance of legality in the activity of state bodies and enterprise entities	70
<i>Mukaldyeva G.B.</i> Legal regulation of agency agreement in the countries of the world	80
<i>Adilgazy S., Zhatkanbaeva A.E.</i> The right to social protection of the people in the Republic of Kazakhstan	86

Section 4 Natural resources and ecology law

<i>Baideldinov D.L., Bekturova A.G.</i> Combating waste as one of the directions for the development of the «green economy»	94
<i>Saipinov D.R., Kalymbek B.K.</i> Features property rights of agricultural land	102

Section 5 Criminal law and criminalistics

<i>Duzbayeva S.B., Cheloukhine S.</i> Foreign criminal legislation on the responsibility of minors	112
<i>Aryn A.A., Aydarbaev S.Zh.</i> Trends in the Development of Legislation on Suspects and Accused Persons in the Criminal Process of Kazakhstan	123
<i>Ergali A.M., Abdiashim Zh.</i> Fighting pedophilia	135

<i>Orsaeva R.A.</i>	
Teen: group a criminal offence, the prevention, efficiency.....	144
<i>Kan A.G., Shalkarova I.A.</i>	
Some aspects of the conceptual-categorical apparatus in criminal, criminal-procedural and operational-search legislation of the Republic of Kazakhstan	153
<i>Sultanov N.N.</i>	
Features of the regulation of criminal prosecution in the criminal procedure legislation of foreign states	158

Section 6 International relations

<i>Umbetbayeva Zh.B., Begzhan A.M., Nurmukhanovna D.</i>	
International legal regulation of environmental protection in the context of the interrelationship between the principles of international environmental law and international economic law	166